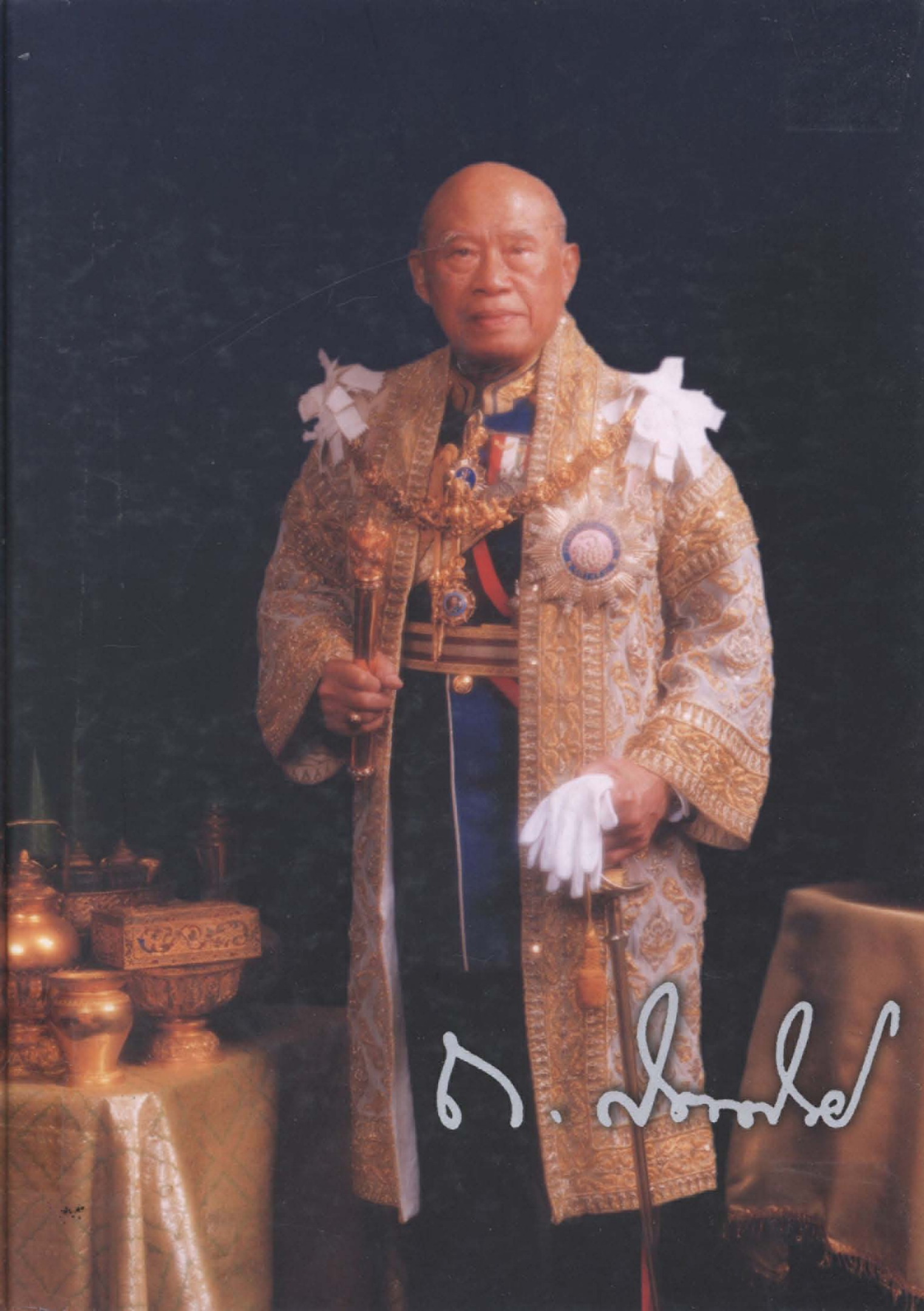

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961171434

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

#54755
วันที่ 25 ส.ย. 2551
เลขทะเบียน ป. 1157
เลขหมู่ ถ1310
2548

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ

จอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ ถนอม กิตติขจร

ปจ., สร., มปช., มวม., อปร. ๒, ภปร. ๑

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองแตก ต้องรับการผ่าตัดสมอง และเข้ารับการรักษาพยาบาลในหออภิบาลผู้ป่วยหนัก โรงพยาบาลกรุงเทพ ตั้งแต่วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระเมตตาพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ทุกสิ่งทุกอย่างตลอดเวลาเกือบ ๕ เดือน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรีเชิญดอกไม้และเครื่องหอมมาพระราชทานเยี่ยม อีกทั้งมีพระราชดำรัสถึงอาการป่วยอยู่เนืองๆ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมอย่างหาที่สุดมิได้

และเมื่อ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบถวายบังคมลาถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังจัดการศพอย่างสมเกียรติ พระราชทานโกศมณฑป พร้อมเครื่องเกียรติยศประกอบศพ และโปรดเกล้าฯ ให้ประธานองคมนตรี เชิญน้ำหลวงอาบศพพระราชทาน และเชิญพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานหน้าโกศศพ หลังจากนั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้โปรดเกล้าฯ ให้นางสนองพระโอษฐ์เชิญแจกันดอกไม้มาพระราชทานวางที่หน้าโกศอีกด้วย

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

บุตร - ธิดา หลาน เหลน

"ขอแสดงความเสียใจด้วยอย่างยิ่ง
จอมพล ถนอมทำงานหนักมามาก
เสียสละทุกอย่างเพื่อประเทศชาติ
จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อสถาบัน
ท่านเป็นสามี เป็นพ่อที่ดีมาก เป็นคนดีจริงๆ"

พระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
ที่มีต่อทายาทของ จอมพล ถนอม กิตติขจร
เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๔๗
นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่ครอบครัว "กิตติขจร" อย่างหาที่สุดมิได้

สำนักหอสมุดรัฐสภา

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าละอองพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยลง และเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานแจกันดอกไม้เยี่ยมไข้ และทรงเอาพระทัยใส่ ทรงถามอาการจากแพทย์ผู้รักษาพยาบาลตลอดเวลา และเมื่อความทราบฝ่าละอองพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบถวายบังคมลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพนับเป็นเกียรติยศ แก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าละอองพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยลง และเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานแจกันดอกไม้เยี่ยมไข้ และเมื่อความทราบฝ่าละอองพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบถวายบังคมลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ และยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

ศูนย์ดิจิทัลห้องสมุดรัฐสภา

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยลง และเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานแจกันดอกไม้เยี่ยมไข้ และเมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ ทั้งนี้ นับเป็นพระเมตตาแก่จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างมหาศาลมิได้

สมบัติของสมาชิกสภา

ข้าพระพุทธเจ้าและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยลงและเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระกรุณาประทานแจกันดอกไม้เยี่ยมไข้ และเมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

เกล้ากระหม่อมฉันและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อมฉัน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ล้มป่วยลง และเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ได้ทรงพระกรุณาประทานแจกันดอกไม้เยี่ยมไข้เป็นประจำ และได้เสด็จไปเยี่ยมไข้ในหออภิบาลผู้ป่วยหนักหลายครั้ง และเมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ และยังทรงพระกรุณาเสด็จไปในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

เกล้ากระหม่อมฉันและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อมฉัน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ ทั้งนี้ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

เกล้ากระหม่อมฉันและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อมฉัน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าพระบาทว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กราบทูลลาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าโกศศพเป็นเกียรติยศ ทั้งนี้ นับเป็นพระเมตตาแก่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างยิ่ง

หากจอมพล ถนอม กิตติขจร สามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็คงจะปลาบปลื้มและสำนึกในพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

เกล้ากระหม่อมฉันและครอบครัวรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อมฉัน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

จอมพล ถนอม กิตติขจร
ตอนที่ได้รับยศร้อยเอกทหารบก

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ที่ รล ๐๐๐๓.๓/ ๑๕๗๕๕

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม. ๑๐๒๐๐

๑๙ ธันวาคม ๒๕๔๘

เรื่อง ทรงรับเชิญเสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิงศพ จอมพล ถนอม กิตติขจร ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. อดีตนายกรัฐมนตรี

เรียน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๔๘

ตามหนังสือที่อ้างถึง ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิงศพ จอมพล ถนอม กิตติขจร ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. อดีตนายกรัฐมนตรี ในวันและเวลาใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญเสด็จ ฯ ไปในการนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ ส่วนกำหนดวันและเวลานั้น เมื่อทรงกำหนดแล้ว จะแจ้งให้ทราบต่อไป

ขอแสดงความนับถือ

(นายสนอง บูรณะ)
รองราชเลขาธิการ ปฏิบัติราชการแทน
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร. ๐๒ ๒๒๕๓๔๕๗ - ๖๒ ต่อ ๓๓๐๖
โทรสาร ๐๒ ๒๒๒๒๑๑๐

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๑

ถึง พลโท ถนอม กิตติขจร

ด้วยประธานสภาผู้แทนราษฎรได้มีหนังสือที่ ๑๓๓๖๕/๒๕๐๐ ลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๐ รายงานว่า โดยที่การเลือกตั้งทั่วไปแห่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ตามพระราชกฤษฎีกาให้เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้ว บัดนี้ความปรากฏว่าฝ่ายที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรได้เสนอท่านเป็นผู้ที่สมควรดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๘๑ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จึงตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ให้ท่านเลือกสรรผู้ที่สมควรดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี เพื่อร่วมกันบริหารราชการแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญต่อไป.

พระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้

พระบรมราชโองการ

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ให้พลเอก อนุวัต ศิตศิริจร เป็นจอมพลจอมพลเรือ และจอมพลอากาศ รับราชการตามตำแหน่งตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จงเว้นการควรเว้น หมั่นประพฤติการควรประพฤติ ให้ต้องตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายและแบบธรรมเนียมจงทุกประการ ขอให้มีสุขสวัสดิ์จริญเทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๑๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลปัจจุบัน ฯลฯ

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลตรี กมลเนิน มหาดไทยพงศ์ประพันธ์

รองนายกรัฐมนตรี

สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ผู้เป็นประธานของเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์ รามาธิบดี

ขอประกาศแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง ผู้ซึ่งจะได้พบประกาศนียบัตรนี้ให้ทราบว่า

จอมพล ถนอม กิตติขจร

สมควรจะรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ชั้นที่ ๑ ชื่อ เสนางคะมณี เป็นเกียรติยศสืบไป ขอให้มีความเจริญสุขสวัสดิ์ทุกประการเทอญ

พระราชทานตั้งแต่วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘ เป็นปีที่ ๒๐ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลตรี กมนเลิศ นรสิปพงศ์ประพันธ์

รองนายกรัฐมนตรี

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ 25 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2514

ถึง จอมพล ถนอม กิตติขจร หัวหน้าคณะปฏิวัติ

ตามที่ท่านพร้อมด้วยคณะ ได้นำหนังสือที่ 1/999 ลงวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 มาแจ้งให้ทราบว่า คณะปฏิวัติได้ยึดอำนาจการปกครองประเทศ เพื่อแก้ไขสถานการณ์ที่กำลังเป็นภัยแก่ชาติ ดังปรากฏในสำเนาประกาศ 5 ฉบับที่แนบไป และว่าในการยึดอำนาจการปกครองครั้งนี้ คณะปฏิวัติจะไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงสถาบันที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของรัฐ จะคงรักษาสถาบันนี้ไว้อย่างมั่นคง และให้ความปลอดภัยอย่างเข้มงวดกวดขัน ความละเอียดปรากฏแล้ว นั้น

ได้รับทราบแล้ว ขอให้คณะปฏิวัติจงรักษาและปฏิบัติตามปณิธานที่ตั้งไว้ให้จงดี ที่กระทำการครั้งนี้ ก็เพื่อแก้สถานการณ์ที่กำลังเป็นภัยแก่ชาติ และเพื่อให้บ้านเมืองเจริญวัฒนา ประชาชนได้รับความร่มเย็นเป็นสำคัญ อีกทั้งขอให้คณะปฏิวัติจงปฏิบัติการงานทุกอย่างด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าส่วนอื่น ๆ และจงรักษาความสามัคคีของคนในชาติไว้ เพื่อให้ชาติไทยของเราดำรงมั่นอยู่ด้วยความเจริญผาสุก และมีอิสรภาพอธิปไตยอันสมบูรณ์อยู่ตลอดไป.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนที่บ้านปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี พร้อมด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี (พระอิสริยยศในขณะนั้น) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

พระราชทานน้ำสังข์เนื่องในวันครบรอบแต่งงาน ๓๕ ปี บนเรือนไทย บ้านปากเกร็ด เมื่อมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ด้วยที่ศาลาริมน้ำ

ทรงพระดำเนินเข้าทอดพระเนตรต้นลิ้นจี่ในสวน
ปากเกร็ด

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรในวันคล้ายวันบรมราชาภิเษกสมรส
ที่วังไกลกังวล หัวหิน ในภาพทรงพระดำเนินลงมาในบริเวณงาน
พระราชทานเลี้ยงหน้าพระตำหนัก
วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๙

สมเด็จพระราชชนนีฯ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ทรงม้า เสด็จฯ ทรงเยี่ยม
ที่บ้านถกลสุข ถนนระนอง ๒ วันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

พระราชทานน้ำสังข์ แล้วทรงเจิมพระราชทาน ในโอกาสอายุครบ ๖ รอบ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

ถวายพระพรเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าเฝ้าถวายพระพรทั้งครอบครัว

เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระพร
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๓๒

มีพระราชปฏิสันถาร

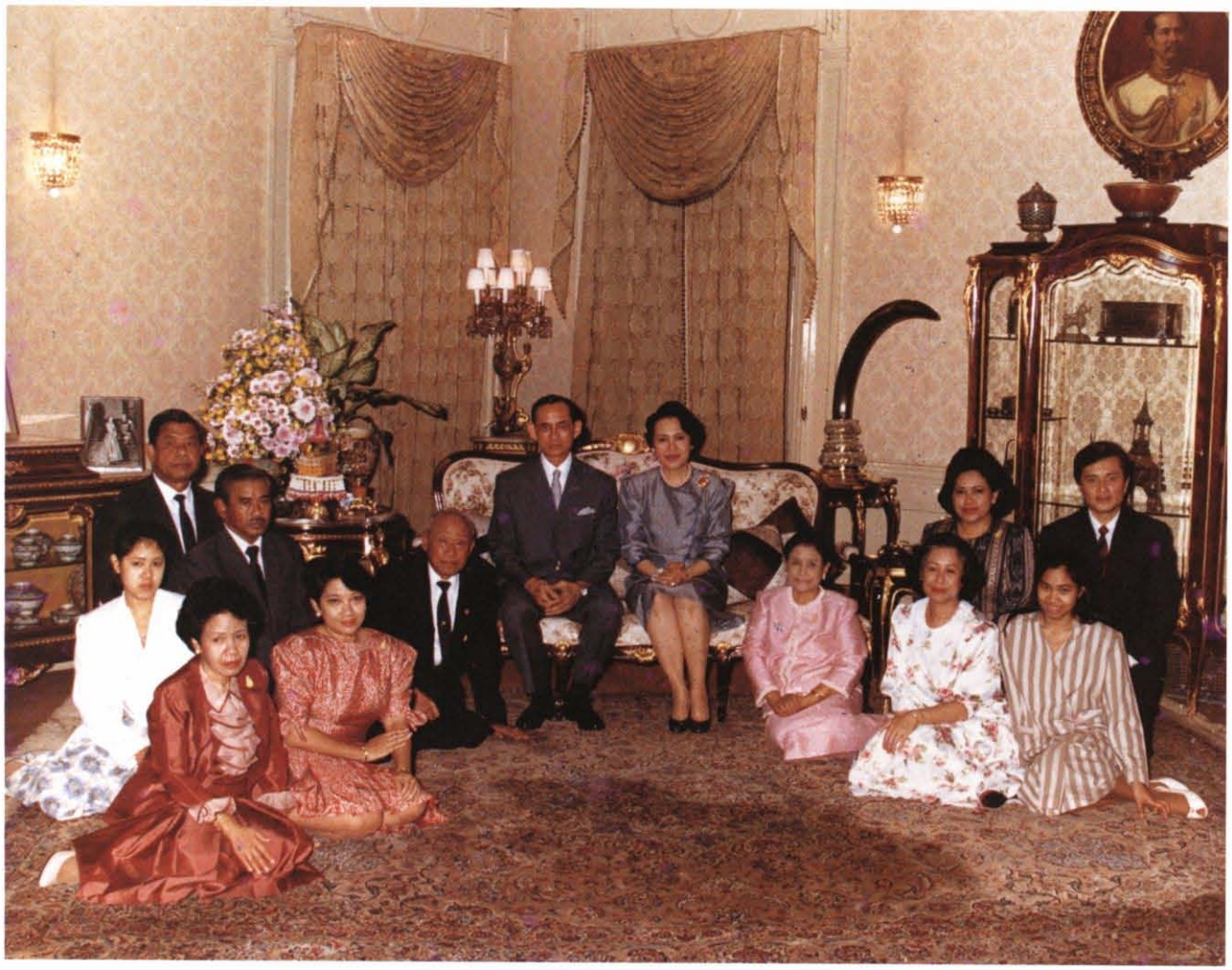

รับพระราชทานน้ำสังข์ เนื่องในโอกาสครบรอบแต่งงาน ๖๐ ปี มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระราชทานดอกไม้ในโอกาสครบรอบแต่งงาน ๖๐ ปี
และจอมพล ถนอม ทูลเกล้าฯ ถวายของขวัญวันพระราชสมภพ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๔

โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งครอบครัว
ในโอกาสครบรอบแต่งงาน ๖๐ ปี มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

พระราชทานน้ำสังข์วันครบรอบแต่งงาน ๗๐ ปี มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
รับพระราชทานน้ำสังข์
เนื่องในวันครบรอบมงคลสมรส
ครบ ๗๐ ปี ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล หัวหิน
มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ
ที่พระตำหนักดอยตุง
๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕

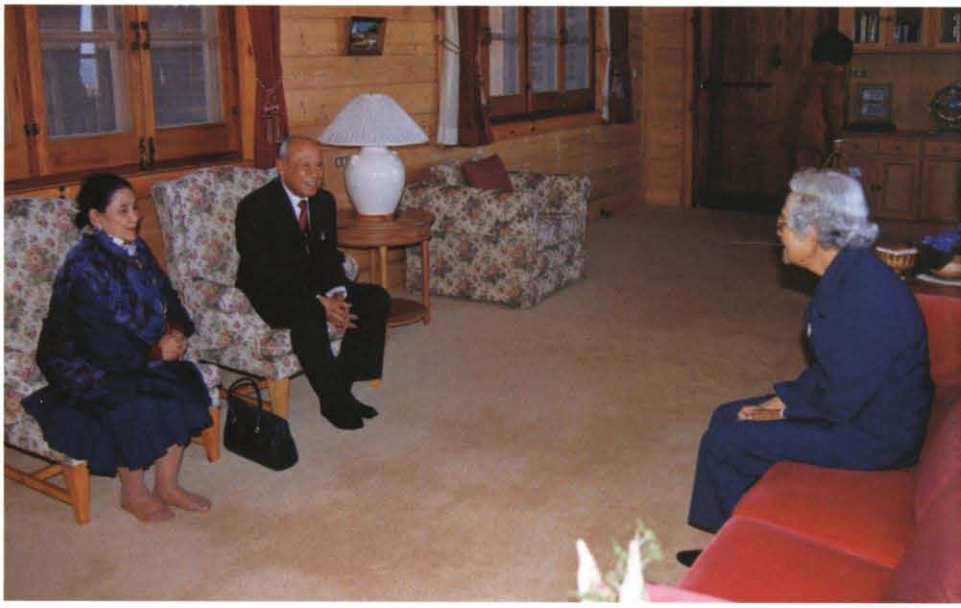

พระมหากรุณาธิคุณมากล้น

พระราชทานพระเครื่องไว้บูชา

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ ที่วังสระปทุม พ.ศ. ๒๕๓๗

พระราชทานของที่ระลึก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นคนไข้
ในพระบรมราชานุเคราะห์ ตั้งแต่ ๑๙ มกราคม - ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชานินัดดามาตุ เสด็จทรงเยี่ยมที่หออภิบาลผู้ป่วยหนัก

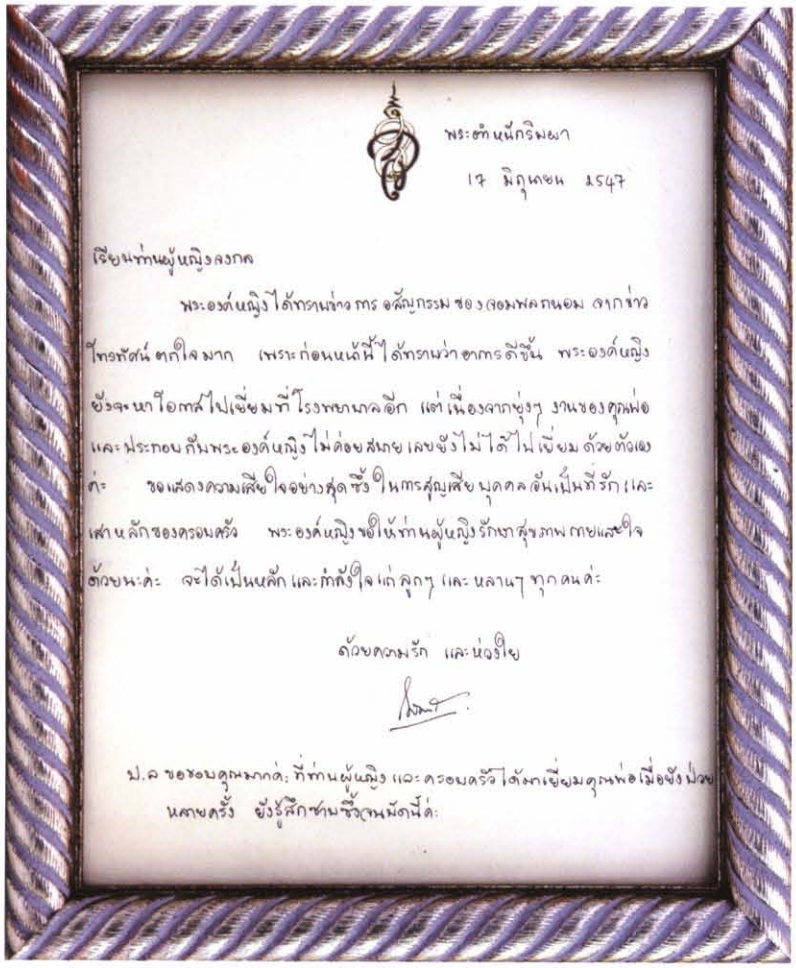

พระตำหนักริมผา

17 มิถุนายน 2547

เรียนท่านผู้หญิงลงกต

พระองค์หญิงได้ทราบข่าวการอสัญกรรมของจอมพลถนอม จากข่าวโทรทัศน์ ตกใจมาก เพราะก่อนหน้านี้ได้ทราบว่าอาการดีขึ้น พระองค์หญิงยังจะหาโอกาสไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลอีก แต่เนื่องจากยุ่งๆ งานของคุณพ่อและประกอบกับพระองค์หญิงไม่ค่อยสบาย เลยยังไม่ได้ไปเยี่ยม ด้วยทั้งนี้ค่ะ ขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้ง ในการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก และเสาหลักของครอบครัว พระองค์หญิงขอให้ท่านผู้หญิงรักษาสุขภาพกายและใจด้วยนะค่ะ จะได้เป็นหลัก และกำลังใจแก่ลูกๆ และหลานๆ ทุกคนค่ะ

ด้วยความรัก และห่วงใย

ป.ล ขอขอบคุณมากค่ะ ที่ท่านผู้หญิง และครอบครัวได้มาเยี่ยมคุณพ่อเมื่อยังป่วยหลายครั้ง ยังรู้สึกซาบซึ้งจนบัดนี้ค่ะ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ให้ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์
ประธานองคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์
เชิญน้ำหลวงพระราชทานอาบศพ ณ บ้านถกลสุข

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961171434

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ให้ ฯพณฯ พลเอก พิจิตร กุลละวณิชย์ องคมนตรี
เป็นผู้แทนพระองค์บำเพ็ญพระราชกุศลครบ ๗ วัน

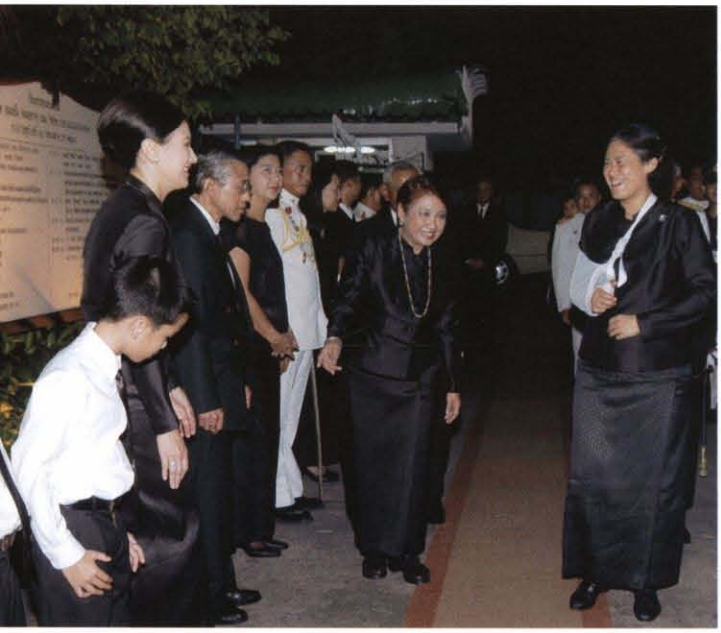

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ ในพิธีสวดพระอภิธรรม วันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จในพิธีสวดพระอภิธรรม
วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

ชวน หลีก

ถ่ายกับบิดามารดา ภรรยา และพี่น้อง

ประวัติของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

นาม จอมพล ถนอม กิตติขจร ป.จ., ส.ร., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

เกิดวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔

สถานที่เกิด บ้านหนองหลวง อำเภอเมือง จังหวัดตาก

บิดามารดา ขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) และนางลิ้นจี่ กิตติขจร มีพี่น้องรวม ๘ คน

๑. นางรำพึง พันธุมเสน (ถึงแก่กรรม)
๒. ด.ญ. ลำพูน กิตติขจร (ถึงแก่กรรม)
๓. จอมพล ถนอม กิตติขจร
๔. นางสุรภี ชูพินิจ (ถึงแก่กรรม)
๕. นายสนิท กิตติขจร (ถึงแก่กรรม)
๖. นางสายสนม กิตติขจร
๗. พล.ต.ต. สง่า กิตติขจร (ถึงแก่กรรม)
๘. นางปรานีต สุคันธวณิช

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

คู่สมรส ท่านผู้หญิงจงกล (ถนัดรบ) กิตติขจร ธิดาของพันตรีหลวงจบกระบวนยุทธ และคุณหญิงเครือวัลย์ จบกระบวนยุทธ

บุตร - ธิดา

๑. นงนาถ เพ็ญชาติ สมรสกับ ชำนาญ เพ็ญชาติ (ถึงแก่กรรม) มีบุตรธิดา ๓ คน
   ๑. เศรณี เพ็ญชาติ สมรสกับ ปัญญ์ชลี (เธียรประสิทธิ์) เพ็ญชาติ มีธิดา ๑ คน
      ๑. ปวริศา เพ็ญชาติ
   ๒. นิภานันท์ ตันตรานนท์ สมรสกับ วรวัชร ตันตรานนท์
   ๓. ณัฐชนา เพ็ญชาติ สมรสกับ วลัยพรรณ (หงษ์ปาน) เพ็ญชาติ มีบุตรธิดา ๓ คน
      ๑. ชาญ เพ็ญชาติ ๒. ณัฏฐ์ เพ็ญชาติ ๓. ณัฐพรรณ เพ็ญชาติ

๒. พันเอก ณรงค์ กิตติขจร สมรสกับ สุภาพร (จารุเสถียร) กิตติขจร (ถึงแก่กรรม) มีบุตรธิดา ๔ คน
   ๑. พันเอก เกริกเกียรติ์ กิตติขจร สมรสกับ นัฏฐา (สิงหกุล) กิตติขจร มีบุตรธิดา ๒ คน
      ๑. กนกรส กิตติขจร ๒. กฎเกณฑ์ กิตติขจร

๒. กรกาจ กิตติขจร สมรสกับ ประพจนีย์ (เอกพจน์) กิตติขจร มีบุตร ๑ คน
   ๑. กิตติพจน์ กิตติขจร
๓. พันโท กิจก้อง กิตติขจร สมรสกับ วัลลภา (เทพชาตรี) กิตติขจร
๔. กรองกาญจน์ ดิศกุล ณ อยุธยา สมรสกับ พันเอก ม.ล. กุลชาต ดิศกุล ณ อยุธยา มีบุตรธิดา ๒ คน
   ๑. กรกมล ดิศกุล ณ อยุธยา ๒. ดิศพงษ์ ดิศกุล ณ อยุธยา

๓. จงใจ กิตติขจร (ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์)

๔. คุณหญิงนงนุช จิรพงศ์ สมรสกับ พลเอก เอื้อม จิรพงศ์ มีบุตรธิดา ๔ คน
   ๑. อนุสรณ์ จิรพงศ์
   ๒. อุษา ล่ำซำ สมรสกับ บัณฑูร ล่ำซำ มีบุตรธิดา ๓ คน
      ๑. สงกานดา ล่ำซำ ๒. กรพัฒน์ ล่ำซำ ๓. นาถพิชญ์ ล่ำซำ
   ๓. อัญชลี ศุขเสงี่ยม สมรสกับ กรกฤตย์ ศุขเสงี่ยม มีบุตรธิดา ๒ คน
      ๑. กิตติกัญญา ศุขเสงี่ยม ๒. ชนาภัทร ศุขเสงี่ยม
   ๔. เอกรัตน์ จิรพงศ์ สมรสกับ พันชม (เหลียวรักวงศ์) จิรพงศ์ มีธิดา ๑ คน
      ๑. อลิศรา จิรพงศ์

๕. พลอากาศเอก ยุทธพงศ์ กิตติขจร สมรสกับ ทิพยา (ภมรมนตรี) กิตติขจร มีบุตรธิดา ๓ คน
   ๑. พงศิยา จันทราทิพย์ สมรสกับ ณัฐพงษ์ จันทราทิพย์ มีบุตรธิดา ๒ คน
      ๑. พชรพรรณ จันทราทิพย์ ๒. ยศวิน จันทราทิพย์
   ๒. กิตติพงศ์ กิตติขจร สมรสกับ กิติมา (อินทรสาลี) กิตติขจร
   ๓. พิลาสินี กิตติขจร

๖. ทรงยศ กิตติขจร (ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์)

๗. คุณหญิงทรงสุดา ยอดมณี สมรสกับ ร.ท. ดร. สุวิทย์ ยอดมณี มีบุตร ๓ คน
   ๑. สุวงศ์ ยอดมณี ๒. พงศ์ศักดิ์ ยอดมณี ๓. ร้อยตรี จักรา ยอดมณี

๘. คุณหญิงทรงสมร คชเสนี สมรสกับ พลเรือเอก สุภา คชเสนี มีบุตรธิดา ๕ คน
   ๑. สุปกิจ คชเสนี
   ๒. รุจิเรศ วิชิตะกุล สมรสกับ อาพัทธ์ วิชิตะกุล มีบุตร ๑ คน
      ๑. ปวเรศ วิชิตะกุล
   ๓. เพ็ญสุภา คชเสนี มีธิดา ๑ คน
      ๑. สาริศา คชเสนี
   ๔. อาภาสมร มหธรสมรสกับ อนิรุทธิ์ มหธร มีบุตรธิดา ๒ คน
      ๑. กรกฤษณ์ มหธร ๒. กนิษฐ์กานดา มหธร
   ๕. สุภาพิมพ์ คชเสนี

สำนักหอสมุดรัฐสภา

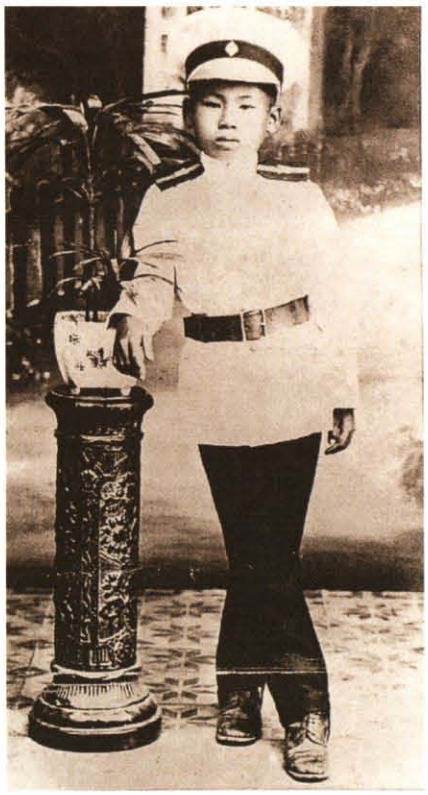

นักเรียนนายร้อย ถนอม กิตติขจร
เมื่ออายุ ๙ ปี

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้รับการศึกษาครั้งแรกที่โรงเรียนวัดโคกพลู จังหวัดตาก

พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ชั้นเตรียม ๑ ข. ซึ่งในสมัยนั้นโรงเรียนนายร้อยทหารบกมีทั้งหมด ๑๒ ชั้น การเรียนอยู่ในเกณฑ์ดีตลอดมา จึงได้มีโอกาสเลื่อนชั้นตอนกลางปี ๑ ครั้ง และสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๖๘ สอบไล่ได้ในเกณฑ์ดีมาก และเป็นผู้ที่มีอายุน้อยที่สุดในชั้น จึงได้รับการคัดเลือกให้ไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา แต่เนื่องจากในขณะนั้นการเงินของประเทศขาดแคลน จึงต้องถูกระงับการไปเรียนต่างประเทศนี้เสีย และได้เรียนอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกจนถึงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ จึงได้ออกรับราชการเป็นนายทหารยศนักเรียนทำการนายร้อย และได้เลือกไปประจำการเป็นผู้บังคับหมวดในกองพันที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๘ จังหวัดเชียงใหม่

การศึกษา (เพิ่มเติม) เมื่อเข้ารับราชการแล้ว

พ.ศ. ๒๔๗๗ สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแผนที่

พ.ศ. ๒๔๘๒ สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนทหารราบ

พ.ศ. ๒๔๙๘ สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (รุ่นที่ ๑)

ปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์ ร.ร. ทหาร

๗ สถาบัน

เมื่อเป็นนักเรียนทำการนายร้อย
พ.ศ. ๒๔๗๓

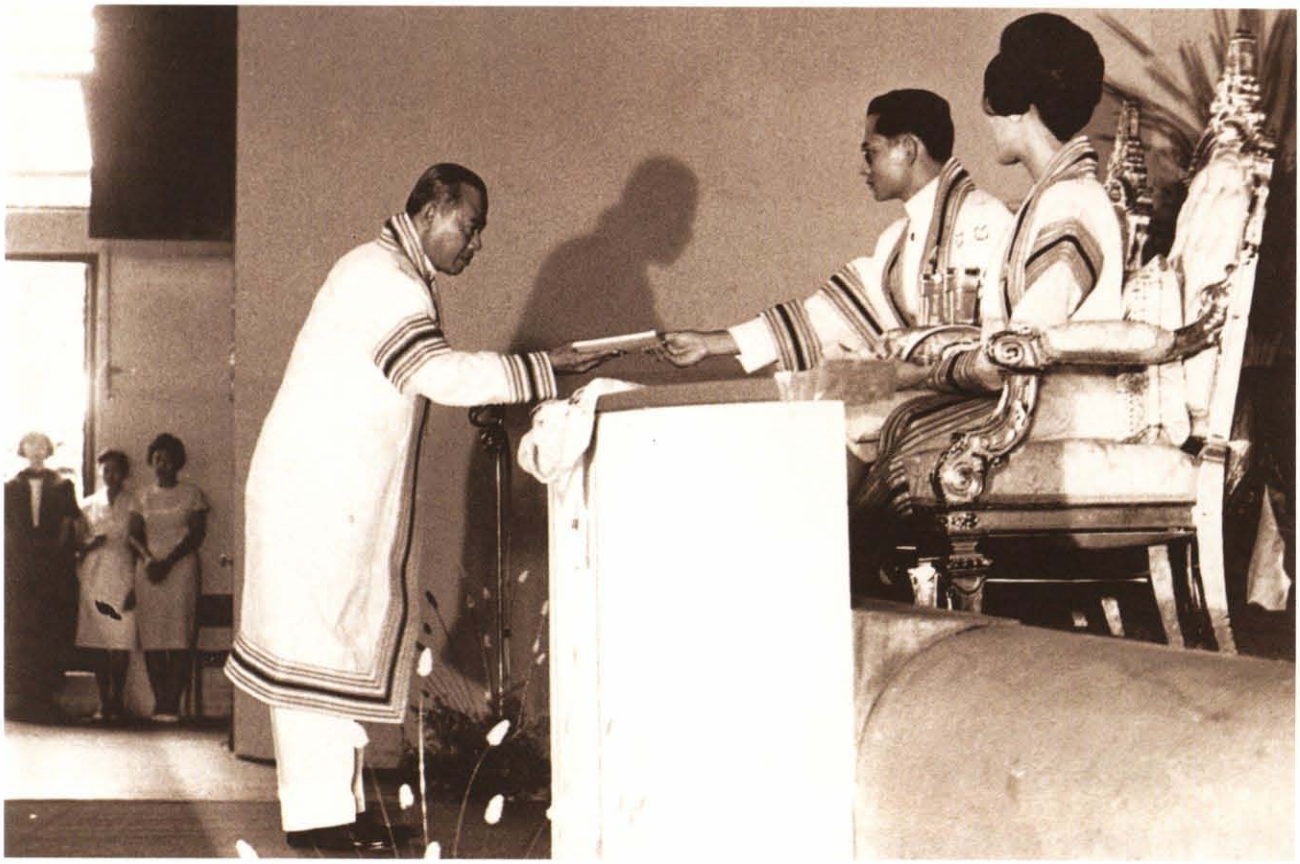

ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยในประเทศไทย

๒๘ ม.ค. ๐๓ ปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๕ ก.ค. ๐๕ ปริญญาวิศวกรรมศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๗ มิ.ย. ๐๗ ปริญญาการประมงดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๑๒ ต.ค. ๐๗ ปริญญาศิลปดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สถาปัตยกรรมไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร

๖ เม.ย. ๐๘ ปริญญาสาธารณสุขศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยต่างประเทศ

๔ เม.ย. ๑๐ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย มหาวิทยาลัยแห่งชาติ กรุงเซอูล สาธารณรัฐเกาหลี

๕ พ.ค. ๑๑ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย มหาวิทยาลัยมิชิแกนสเตท สหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จาก มหาวิทยาลัยเวสต์ฟิลด์แม็สสาชูเซตส์ สหรัฐอเมริกา

หอสมุดรัฐสภา

เป็นพันตรี

เป็นพันโท

เป็นพันเอก

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญต่างประเทศ ๓๐ ประเทศ

รวมทั้งเหรียญสหประชาชาติ

ดำรงตำแหน่งฝ่ายทหาร ดังนี้

๒๙ มิ.ย. ๒๔๖๓	นักเรียนนายร้อย โรงเรียนนายร้อยทหารบก
๒๕ มี.ค. ๒๔๗๒	ผู้บังคับหมวด ร.๘ พัน ๓ (จังหวัดเชียงใหม่)
๒๕ พ.ค. ๒๔๗๔	นายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนแผนที่
๑๙ พ.ค. ๒๔๗๙	ครูแผนกวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก
๑๓ ธ.ค. ๒๔๘๔	ผู้บังคับกองร้อยปืนกลหนัก ร.พัน ๓๔ (ไปราชการสงครามมหาเอเชียบูรพา)
๙ มี.ค. ๒๔๘๗	อาจารย์แผนกที่ ๒ กรมยุทธศึกษาทหารบก
๑ ม.ค. ๒๔๘๙	อาจารย์วิชาทหาร โรงเรียนนายร้อยทหารบก
๑ ม.ค. ๒๔๙๐	อาจารย์วิชาทหารฝ่ายเทคนิค แผนกศึกษา และผู้บังคับกองที่ ๔ แผนกปกครองโรงเรียนนายร้อยทหารบก
๓ ธ.ค. ๒๔๙๐	ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๒๑ รักษาพระองค์
๒๘ ต.ค. ๒๔๙๑	ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
๒๖ ส.ค. ๒๔๙๒	รองผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์
๑๑ ส.ค. ๒๔๙๓	ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์

เป็นพลตรี

เป็นพลโท

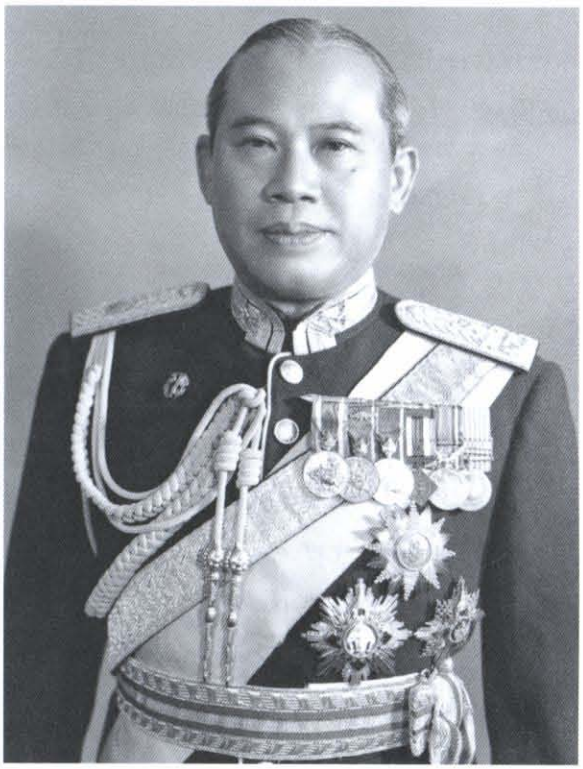

เป็นพลเอก

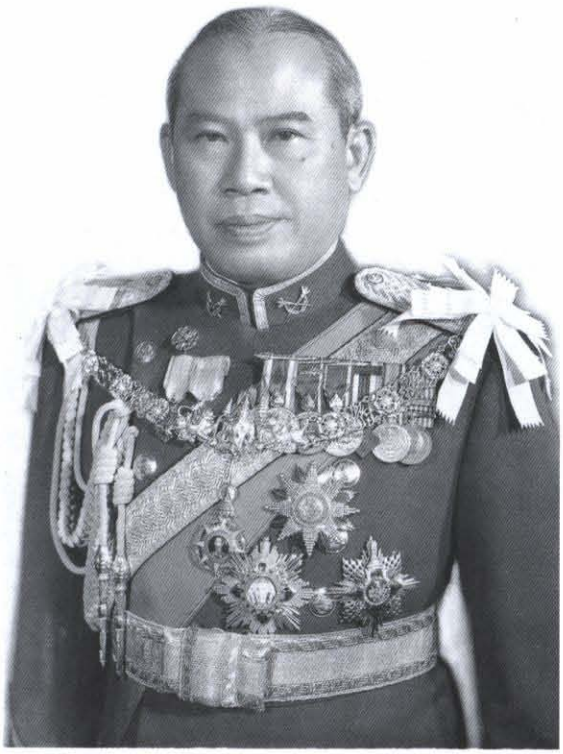

เป็นจอมพล

๒๙ ธ.ค. ๒๔๙๔	รองแม่ทัพกองทัพภาคที่ ๑
๑๖ ก.ย. ๒๔๙๗	แม่ทัพกองทัพภาคที่ ๑
๒๗ ส.ค. ๒๕๐๐	ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก
๑ ม.ค. ๒๕๐๒	รองผู้บัญชาการทหารสูงสุด

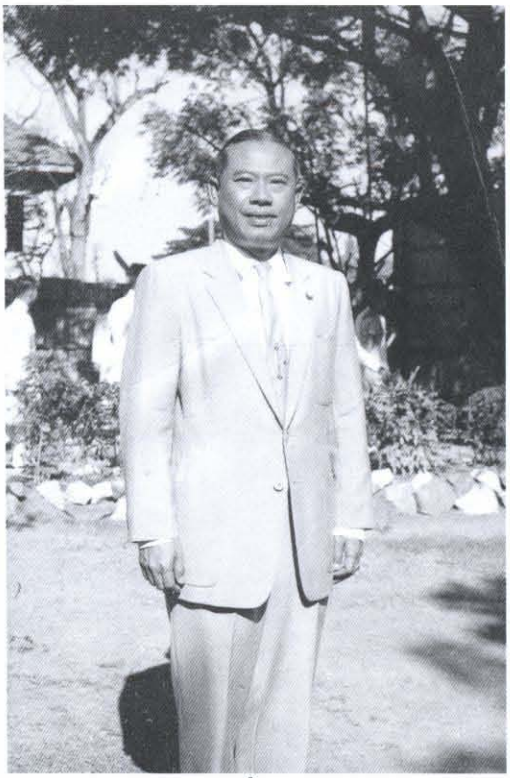

เป็นนายกรัฐมนตรี ครั้งแรก

เป็นนายกรัฐมนตรี ครั้งที่ ๒

๑๑ ธ.ค. ๒๕๐๖	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และผู้บัญชาการทหารบก
๑ ต.ค. ๒๕๐๗	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เพียงตำแหน่งเดียว

ตำแหน่งฝ่ายการเมือง

๓๐ พ.ย. ๒๔๙๔	สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒
๒ ส.ค. ๒๔๙๘	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์
๑ เม.ย ๒๕๐๐	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
๒๔ ก.ย. ๒๕๐๐	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
๑ ม.ค. ๒๕๐๑	นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
๑๐ ก.พ. ๒๕๐๒	รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
๙ ธ.ค. ๒๕๐๖	นายกรัฐมนตรี (ครั้งที่ ๒)
๑๑ ธ.ค. ๒๕๐๖	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
๒๕๑๑	หัวหน้าพรรคสหประชาไทย
๗ มี.ค. ๒๕๑๒	นายกรัฐมนตรี (ครั้งที่ ๓)
๑๑ มี.ค. ๒๕๑๒	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
๑๘ ธ.ค. ๒๕๑๕	นายกรัฐมนตรี (ครั้งที่ ๔)

นายสุนทร หงส์ลดารมภ์ เลขาธิการองค์การ สปอ.
เข้าปรึกษาข้อราชการที่ทำเนียบรัฐบาล
๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

ตำแหน่งหรือราชการพิเศษ

๑๓ ธ.ค. ๒๔๘๔	ได้ไปราชการสงคราม (มหาเอเชียบูรพา) ครั้งหนึ่งเคย นำทหารวิ่งเข้ายึดที่มั่นของข้าศึกด้วยตนเอง
๘ พ.ย. ๒๔๙๐	ได้นำนักเรียนนายร้อยทหารบกเข้าร่วมในการรัฐประหาร
๒๖ ก.พ. ๒๔๙๒	ได้นำกำลังทหารกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ หน่วยรถถังและปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยาน บางส่วนเข้ายึดพระบรมมหาราชวัง ซึ่งฝ่ายผู้ก่อการยึดอยู่กลับคืน โดยนำทหารส่วนหน้าเข้าตีทางประตูวิเศษไชยศรีด้วยตนเอง
๘ พ.ค. ๒๔๙๔	ได้เดินทางไปดูกิจการทหาร ณ ประเทศต่างๆ ในยุโรป สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และเกาหลี เป็นเวลา ๘ เดือน
๓๐ พ.ย. ๒๔๙๕	ไปดูกิจการทหารในประเทศฟิลิปปินส์
๒๑ ก.ค. ๒๔๙๖	ไปเป็นกรรมการสงบศึกสงครามเกาหลี ฝ่ายสหประชาชาติ ซึ่งมีผู้แทนจากสหรัฐอเมริกา ๓ คน อังกฤษ ๑ คน และไทย ๑ คน ณ ตำบลปันมุนจอม ประเทศเกาหลี
๒ ก.ย. ๒๔๙๗	ไปประชุมจัดตั้งซีอาโต้ (SEATO) ที่กรุงมนิลา ประเทศฟิลิปปินส์
๑๖ ก.ย. ๒๕๐๐	เป็นรองหัวหน้าคณะทหาร ในการทำรัฐประหาร
๒๐ ต.ค. ๒๕๐๑	เป็นรองหัวหน้าคณะปฏิวัติ
๑๒ พ.ค. ๒๕๐๒	ไปดูกิจการทหาร ณ สิงคโปร์
๑๖ ต.ค. ๒๕๐๒	ไปดูกิจการทหาร และเจรจาเรื่องการช่วยเหลือทางทหารที่ประเทศสหรัฐอเมริกา
๒ ธ.ค. ๐๒ - ธ.ค. ๒๕๐๖	เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๔ ต.ค. ๒๕๐๔	เป็นหัวหน้าคณะทูตสันถวไมตรีไปเยือนประเทศพม่า
๒๕๐๖ - ๒๕๐๙	ไปเยือนประเทศต่างๆ ๗ ประเทศ
๒๓ - ๒๖ ต.ค. ๒๕๐๙	ไปประชุมสุดยอด สำหรับประเทศที่ได้ส่งทหารไปร่วมรบในสาธารณรัฐเวียดนาม ที่ประเทศฟิลิปปินส์
๒๗ มี.ค. - ๗ เม.ย. ๒๕๑๐	เป็นหัวหน้าคณะทูตสันถวไมตรีไปเยือนประเทศจีน และเกาหลี

รับพระราชทานสายสะพายชั้นปฐมจุลจอมเกล้า เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๔
นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณและเป็นเกียรติแก่ตระกูล "กิตติขจร" อย่างหาที่สุดมิได้

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญ (ไทย) ที่ได้รับพระราชทาน

๒๕ ก.พ. ๖๘	เหรียญบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๗
๖ เม.ย. ๗๕	เหรียญที่ระลึกฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี
๒๑ ก.ย. ๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๒๐ ก.ย. ๘๓	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๑๙ ก.ย. ๘๔	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๑๔ ก.ค. ๘๖	เหรียญช่วยราชการเขตภายใน
๑๙ ก.ย. ๘๗	เหรียญจักรมาลา
๔ ธ.ค. ๙๑	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๑ ก.ค. ๙๓	เหรียญรัตนาภรณ์ ร. ๘ ชั้นที่ ๓
๔ ธ.ค. ๙๓	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
๒๑ ม.ค. ๙๖	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๓ พ.ย. ๙๗	เหรียญชัยสมรภูมิ กรณีสงครามเกาหลีไปปฏิบัติหน้าที่ราชการสงคราม ณ ประเทศเกาหลี ในสำนักงานกรรมาธิการสงบศึก ฝ่ายสหประชาชาติ
๕ ธ.ค. ๙๗	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๙๘	มหาวชิรมงกุฎ
๑๕ พ.ค. ๙๘	เครื่องหมายเปลวระเบิดสำหรับประดับแพรแถบเหรียญชัยสมรภูมิเกาหลี
๑๔ ก.ค. ๙๙	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
๑๐ ม.ค. ๒๕๐๐	เหรียญงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
๕ พ.ค. ๐๑	ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๓ พ.ค. ๐๒	เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๒ (รัชกาลที่ ๙)
๑๖ ม.ค. ๐๔	เหรียญที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริกา และทวีปยุโรป พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๕ ม.ค. ๐๔	มีสิทธิ์ประดับเครื่องหมายแสดงความสามารถในการบินของนักบินทหารบกกิตติมศักดิ์
๕ พ.ค. ๐๔	ปฐมจุลจอมเกล้า
พ.ค. ๐๔	ได้รับพระราชทานเหรียญกาชาดสมนาคุณชั้นที่ ๑
๙ พ.ค. ๐๕	เหรียญราชการชายแดน
๒๗ มิ.ย. ๐๕	เหรียญลูกเสือสดุดี
๘ ก.ย. ๐๕	เหรียญชัยสมรภูมิ (กรณีสงครามมหาเอเชียบูรพา)
๑๑ พ.ย. ๐๖	เข็มราชวัลลภ (ในตำแหน่งนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์)
๑๑ ธ.ค. ๐๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๑
๑๐ พ.ค. ๐๘	รามาธิบดีชั้นที่ ๑ เสนางคบดี
๒๑ ก.ย. ๑๑	มีสิทธิ์ได้รับและประดับเครื่องหมายต้นหนถ่ายรูปทางอากาศกิตติมศักดิ์

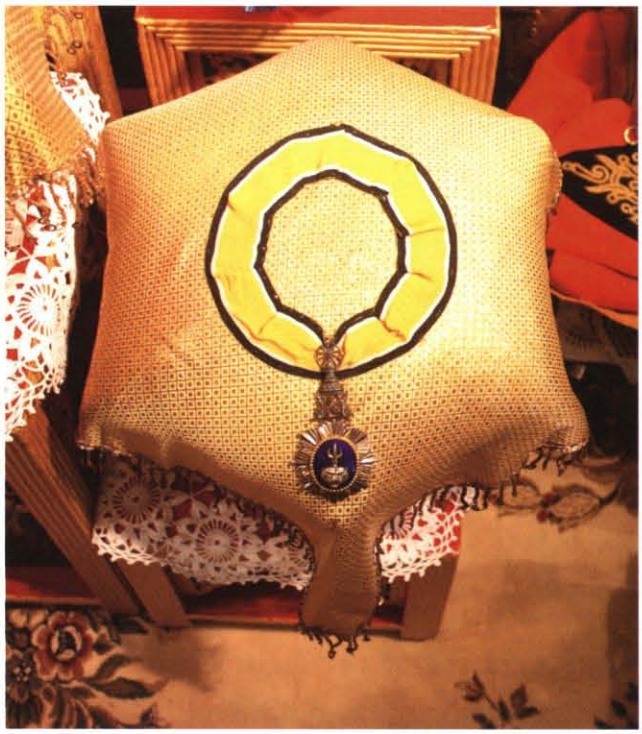

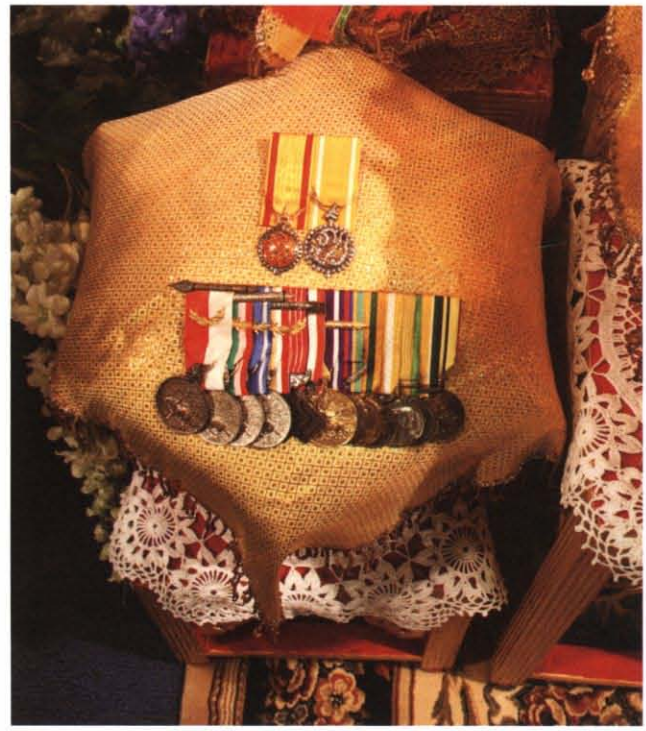

ปฐมจุลจอมเกล้า พ.ศ. ๒๕๐๔

มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก พ.ศ. ๒๔๙๙

เสนางคบดี พ.ศ. ๒๕๐๘

มหาวชิรมงกุฎ พ.ศ. ๒๔๙๘

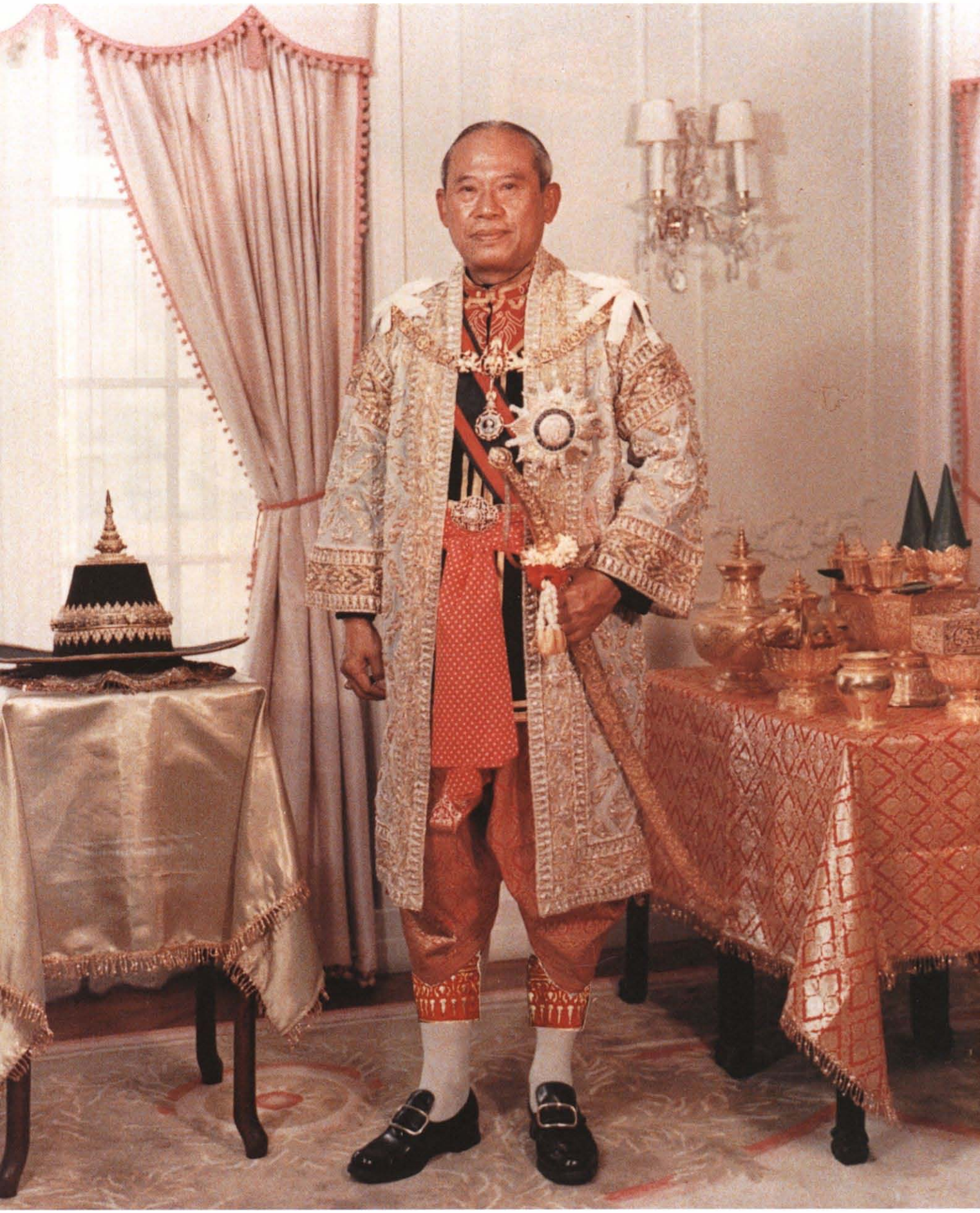

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญต่างประเทศ

๒๕ มี.ค. ๙๗	เหรียญสหประชาชาติ (UN MEDAL)
๑๑ มี.ค. ๙๘	ลีเจียน ออฟ เมอริต ดีกรี ออฟ ออฟฟิสเซอร์ ของสหรัฐฯ (Legion of Merit Degree of officer)
๑๔ ก.ย. ๙๙	ลีเจียน ออฟ เมอริต ดีกรี คอมมานเดอร์ ของสหรัฐฯ (Legion of Merit Degree of Commander)
๑๔ ม.ค. ๒๕๐๐	ยุนฮุย ชั้นที่ ๑ ของสาธารณรัฐจีน (YUN HUI)
๒๑ พ.ค. ๐๑	ดันเนบอก ชั้นที่ ๑ ของเดนมาร์ก (Grand Cross of the Order of DANNEBEOG)
๔ ต.ต. ๐๓	คริสโต ชั้นที่ ๑ ของโปรตุเกส Grand Cross of the Military Order of Christ (Grand Cruz de - - CRISTO)
๑๕ พ.ค. ๐๓	บุนเดส รีพุบลิก ดอยช์ลันด์ ชั้นที่ ๑ ของเยอรมัน (Grand Cross of the Order of Merit "Order of Bundes Republic Deutschland" DAS GROSSKREUZ)
๑๓ ก.พ. ๐๔	เมริโต มิลิตาร์ ชั้นที่ ๑ ของสเปน (Gran Cruz de la Order del MERITO MILITAR)
๒๑ ก.พ. ๐๔	คูโรน เดอ เชนต์ ชั้นที่ ๑ ของลักเซมเบิร์ก (Grand Croix de L'Order de la COURONNE de CHENE)
๒๔ ก.พ. ๐๔	ออร์เดอร์ ออฟ เดอะ ซอร์ด ชั้นที่ ๑ ของสวีเดน (Commander with the Grand Cross of the Order of the Sword)
๒๕ พ.ค. ๐๔	ซาน เกรโกริ ชั้นที่ ๑ ของสันตปาปา จอห์นที่ ๒๓ สำนักวาติกัน (Order of Magna Cruse Equitem Ordinis SAN GREGORII MAGNI)
๑๙ มิ.ย. ๐๔	เมริโต เดลลา รีพุบลิกา อิตาเลียนา ชั้นที่ ๑ ของอิตาลี (Order of Cavaliere di Grand Cross dell Ordine AL MERITO DELLA REPUBLICA ITALIANA)
๑๙ มิ.ย. ๐๔	โอเรนจ์ นัสเซา ชั้นที่ ๑ (ฝ่ายทหาร) ของเนเธอร์แลนด์ (Grand Cross with the Sword of the Order of ORANGE NASSAU)
๑๙ มิ.ย. ๐๔	ลีโอโปลด์ ชั้นที่ ๑ ของเบลเยียม (Grand Cross de L'Order de Leopold)
๒๕ ส.ค. ๐๔	มหาปุตระ ชั้นที่ ๒ ของอินโดนีเซีย Piagam Tanda Kehormatan (Order of MAHAPUTRA)
๘ ธ.ค. ๐๔	ออร์เดน เดล ลีเบร์ตาดอร์ ซาน มาร์ติน ชั้นที่ ๑ ของอาร์เจนตินา (ORDEN DEL LIBERTADOR SAN MARTIN)
ก.พ. ๐๕	ออร์เดอร์ ออฟ มิลิตารี่ เมอริต เตกุ๊ก ชั้นที่ ๒ ของเกาหลี (Order of Military Merit TAEGUK)
๒๑ พ.ค. ๐๕	ออร์เดอร์ ออฟ เคล๊าด์ แอนด์ แบนเนอร์ ชั้นพิเศษของสาธารณรัฐจีน (Special Grand Cordon of the Order of Cloud and Banner)
๗ ส.ค. ๐๕	เสรี มหาราชา เม็งกุ เนการา ชั้นที่ ๑ ของสหพันธ์มาลายา SERI MAHARAJA MANGU NEGARA (Grand Knight of the Most Distinguished Order of the Defender of the Realm)

๑๓ ก.พ. ๐๖	แกรนด์ ครอส ออฟ เดอะ ระยัล ยอร์จ ที่ ๑ ของกรีก (Grand Cross of the Royal George I)
๒๔ พ.ค. ๐๖	ออร์เดอร์ ออฟ เดอะ ไร๊สซิง ซัน ชั้นที่ ๑ ของประเทศญี่ปุ่น (First Class of the Order of the Rising Sun)
๔ มิ.ย. ๐๖	ออร์เดอร์ ออฟ บริลเลียน สตาร์ ชั้นพิเศษของสาธารณรัฐจีน (Special Grand Cross of the Order of Brilliant Star)
๑๓ ม.ค. ๐๗	ออร์เดอร์ ออฟ คิม คานห์ ชั้นที่ ๑ ของสาธารณรัฐเวียดนาม (First Class Order of Kim Khanh)
๕ ธ.ค. ๐๗	Order of Service Merit ชั้นที่ ๑ ของเกาหลี
๑๕ ม.ค. ๐๘	Royal Order of ST.Olav ชั้นที่ ๑ ของนอร์เวย์
๔ พ.ค. ๐๘	Das Grosse Goldene Ehrenzeir Chen An Bande ของออสเตรีย
๑๐ ก.พ. ๐๙	Order of Merit for National Foundation Jungjang ของเกาหลี
ก.พ. ๐๙	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นที่ ๑ ของลาว
๒ มี.ค. ๐๙	Legion of Honor Chief Commander ฟิลิปปินส์
๓๐ ส.ค. ๑๐	The Chief Commander of the Legion of Merit (Highest Military Decoration) ของสหรัฐอเมริกา
๑๖ ต.ค. ๑๐	Order of Military Merit TAEGUK ของสาธารณรัฐเกาหลี (เป็นการแลกเปลี่ยนอันเก่าที่ได้รับ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ตาม พ.ร.บ. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)
๒๒ ม.ค. ๑๑	Knight Grand Cross of the Order of Tadj ของอิหร่าน
๑ พ.ค. ๑๑	1st Class of trinity ของเอธิโอเปีย
๑๒ พ.ค. ๑๒	Special Grand Cordon of the Order of Precious Tripod ของสาธารณรัฐจีน
๔ ก.พ. ๑๕	The Most Distinguished Order of St. Michael and St. George สหราชอาณาจักร
๔ ก.ค. ๑๖	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นที่ ๑ ของตูนิเซีย

สหรัฐอเมริกา

สาธารณรัฐจีน

เดนมาร์ก

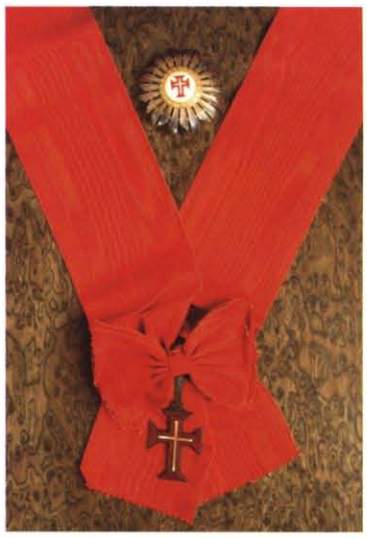

โปรตุเกส

เยอรมัน

สเปน

ลักเซมเบิร์ก

สวีเดน

สำนักวาติกัน

อิตาลี

เนเธอร์แลนด์

เบลเยียม

อินโดนีเซีย

อาร์เจนตินา

สาธารณรัฐจีน

สหพันธ์มาลายา

(มาเลเซีย)

สหพันธ์มาลายา

(มาเลเซีย)

กรีก

ญี่ปุ่น

สาธารณรัฐจีน

สาธารณรัฐเวียดนาม

เกาหลี

นอร์เวย์

ออสเตรีย

เกาหลี

ลาว

ฟิลิปปินส์

เกาหลี

อิหร่าน

เอธิโอเปีย

สาธารณรัฐจีน

สหราชอาณาจักร

ตูนิเซีย

ถ่ายก่อนไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในงานสวนสนามของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

คู่ทุกข์คู่สุข

น.ส. จงกล ถนัดรบ ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๓

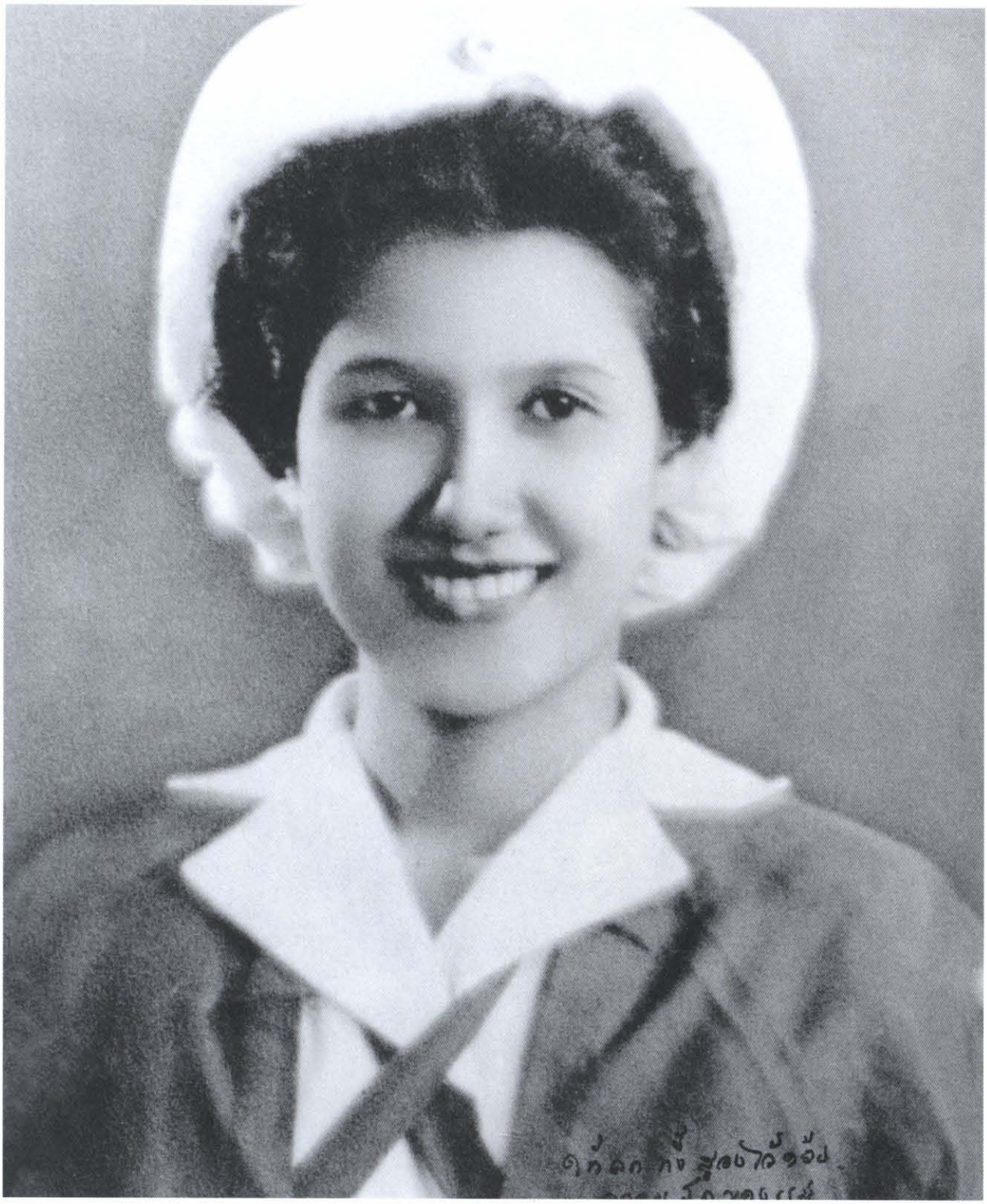

ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา
ในตอนนั้นท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร เป็นอาสากาชาดแผนกสงเคราะห์ทางบ้าน
ซึ่งมี ม.จ.หญิงมารยาตรกัญญา ดิสกุล ทรงเป็นประธาน
ได้รับการฝึกอบรมจากพระยาดำรงแพทยกุล และแพทย์ผู้ใหญ่อีกหลายท่าน
ต้องผ่านการสอบให้ได้ประกาศนียบัตรก่อนที่จะออกไปปฏิบัติการกับหน่วยตรวจเยี่ยมครอบครัวทหาร
และตระเตรียมสิ่งที่จะช่วยผู้บาดเจ็บ เช่นสำลีและหยูกยาต่างๆ ที่จะส่งไปชายแดน

เป็นกรรมการประกวดนางสาวไทย ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ

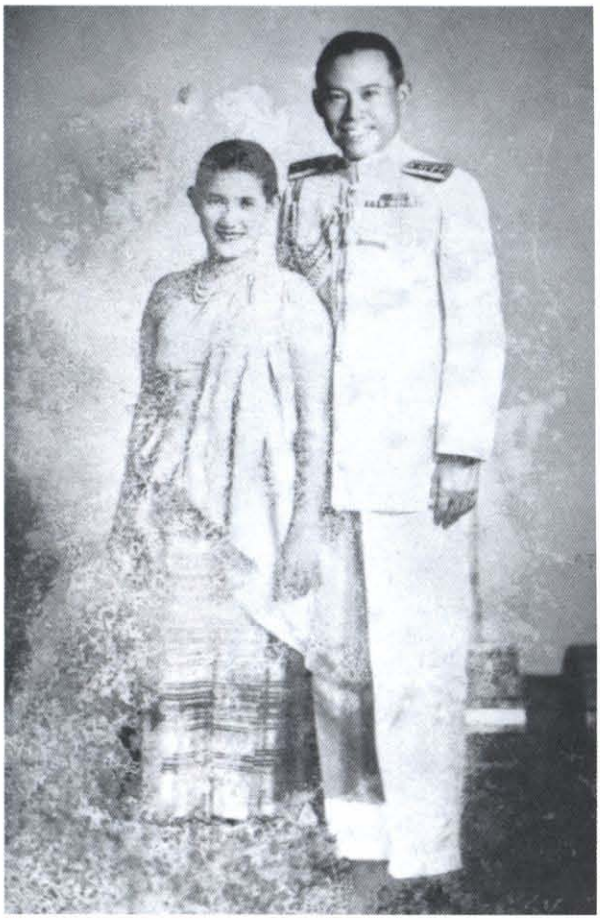

ถ่ายเมื่อเป็นพันเอกที่กรมแผนที่

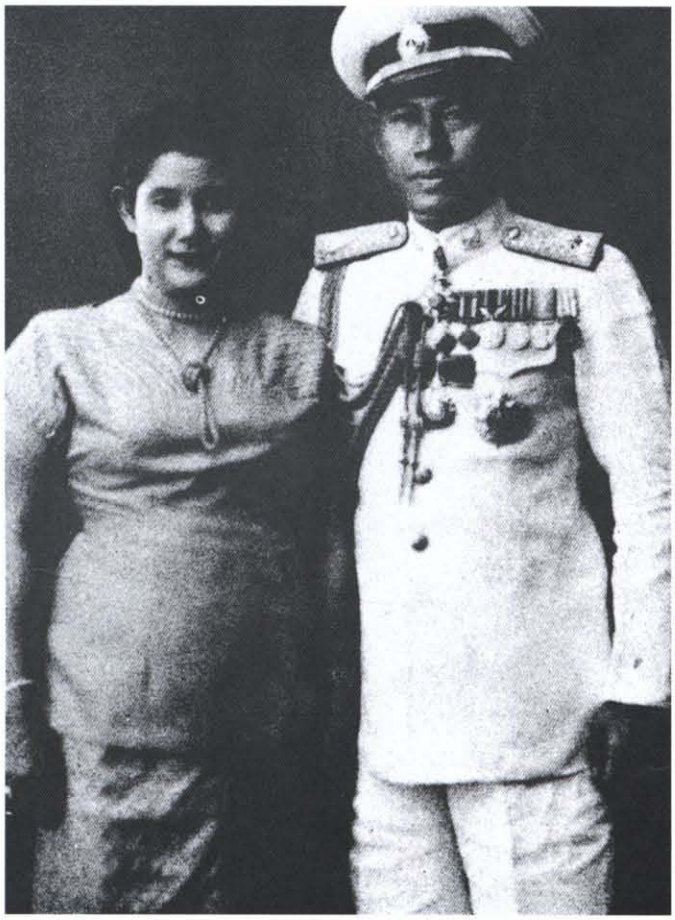

เมื่อเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ ยศพลตรี

เป็นนายกรัฐมนตรี
ได้รับการต้อนรับที่หน้าศาลาเทศบาล
กรุงโซล เกาหลี พ.ศ. ๒๕๑๑

ที่อพาตเม้นท์เวสต์วูด สิงคโปร์
พ.ศ. ๒๕๑๘

บอสตัน พ.ศ. ๒๕๑๗

เตรียมไปงานพิธีสวนสนามเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๒๒

พ.ศ. ๒๕๒๔

ที่บ้านถกลสุข ถนนระนอง ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

พ.ศ. ๒๕๒๕

เช้าวันหนึ่งในบริเวณบ้านถกลสุข เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

พ.ศ. ๒๕๒๖

ในบ้านถกลสุข พ.ศ. ๒๕๒๗

พ.ศ. ๒๕๒๘ ที่บ้านถกลสุข

พ.ศ. ๒๕๒๙

เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๐

ชำนาญและนงนาถพาไปเยือน ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๕๓๑

บอสตัน พ.ศ. ๒๕๓๑

เรือนหอในค่ายกาวิละ เชียงใหม่
ถ่ายเมื่อธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

พ.ศ. ๒๕๓๕

ถ่ายที่เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๖

ถ่ายที่บอสตัน พ.ศ. ๒๕๓๗

คุณนิติกร กรัยวิเชียร ถ่ายให้เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๘

ถ่ายในวันเกิดครบ ๘๐ ปีของท่านผู้หญิง ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙

เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๐

เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๑

ถ่ายที่เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑

วันเกิดท่านผู้หญิงจงกล ครบ ๘๔ ปี ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒

ที่บ้านถกลสุข พ.ศ. ๒๕๔๒

ถ่ายในวันเกิดครบ ๙๐ ปี ๑๑ สิงหาคม ๒๕๔๔

ที่เซี่ยงไฮ้ พ.ศ. ๒๕๔๕

ส. ค. ส. ๒ ๕ ๔ ๗

ที่บ้านถกลสุข พ.ศ. ๒๕๔๖

เป็นคนไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์อยู่ในหออภิบาลผู้ป่วยหนัก โรงพยาบาลกรุงเทพ
ถ่ายเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗
ไม่มีใครคิดว่าจะต้องจากกันในอีก ๕ วัน หลังจากนั้น

กลับบ้านถกลสุขของเราตลอดกาล

๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗

ครอบครัว ชำนาญ - นงนาถ เพ็ญชาติ

ครอบครัว พันเอก ณรงค์ - สุภาพร กิตติขจร

ครอบครัว พลเอก เอื้อม - คุณหญิงนงนุช จิรพงศ์

ครอบครัว พลอากาศเอก ยุทธพงศ์ - ทิพยา กิตติขจร

ครอบครัว ร้อยโท ดร. สุวิทย์ - คุณหญิงทรงสุดา ยอดมณี

ครอบครัว พลเรือเอก สุภา - คุณหญิงทรงสมร คชเสนี

ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร และหลาน ที่เลี้ยงเหมือนลูก พลตำรวจตรี นเรศร์ คุณวัฒน์ และนรา คุณวัฒน์

คำไว้อาลัย

คำไว้อาลัย

โดยที่ ฯพณฯ จอมพล ถนอมเคยเป็นอาจารย์โรงเรียนนายร้อยอยู่ระยะหนึ่ง เท่าที่จำได้จะเป็นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗ จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๔ นักเรียนนายร้อยในระยะเวลานั้นจะเรียก ฯพณฯ จอมพล ถนอม ว่า "อาจารย์" ทุกคน และจะเรียกอย่างนั้นตลอดไป

เมื่ออาจารย์รับราชการเติบใหญ่ขึ้นจนเป็นนายกรัฐมนตรี ท่านก็คงยังเป็น "อาจารย์หนอม" คนเดิม รักและเอ็นดูศิษย์ของท่านเสมอ ฝรั่งเขาพูดกันว่า "the old soldier never die" สำหรับกองทัพของเราพูดกันว่า "ลงได้เป็นทหารครั้งแรก จะเป็นทหารไปตลอดชีวิต" อาจารย์ก็เป็นเช่นนั้น

ขอให้ดวงวิญญาณของอาจารย์จงเป็นสุขบนสรวงสวรรค์

พลเอก

(เปรม ติณสูลานนท์)
ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ

คำไว้อาลัย
ของ
นายธานินทร์ กรัยวิเชียร

แม้ว่ากระผมจะไม่ได้มีโอกาสรู้จักใกล้ชิดกับ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อครั้งที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่กระผมก็เคารพและศรัทธาท่านเสมอมา ทั้งในฐานะที่ท่านเคยเป็นครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่นายทหารของกองทัพไทยจนได้รับความเคารพนับถืออย่างยิ่งในหมู่ทหารทั้งปวง และได้มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาของกองทัพจนเจริญก้าวหน้าดังเช่นทุกวันนี้ ยิ่งไปกว่านั้น คุณสมบัติเด่นชัดประการสำคัญของท่านก็คือท่านเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ และผู้นำประเทศที่ยึดมั่นและจงรักภักดีในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ยิ่งชีวิต มีความเข้มแข็งสมชายชาติทหาร เคร่งครัดในระเบียบวินัย แต่ในขณะเดียวกันท่านก็เป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพนุ่มนวล ไม่ถือตัว และร่าเริงแจ่มใสอยู่เสมอจึงเป็นที่รักของผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้ใกล้ชิดโดยทั่วหน้า

ในด้านการบริหารประเทศ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เข้ามารับภาระอันใหญ่หลวงในฐานะนายกรัฐมนตรีในสมัยที่ภูมิภาคอินโดจีนกำลังประสบกับภัยคุกคามรอบด้าน ซึ่งท่านก็ได้ทุ่มเททั้งกายและใจในการที่จะนำประเทศฝ่าฟันอุปสรรคดังกล่าวและนำความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านเป็นแกนนำสำคัญผู้หนึ่งที่ริเริ่มก่อตั้งสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน เมื่อปี ๒๕๑๐ จนเจริญเติบโตก้าวหน้าได้รับการยอมรับนับถือจากประชาคมโลกตราบเท่าทุกวันนี้

เมื่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองแล้ว กระผมก็ได้มีโอกาสพบท่านในงานพระราชพิธี และพิธีต่างๆ เป็นครั้งคราว ซึ่งทั้ง ฯพณฯ และท่านผู้หญิงก็ได้ให้ความเมตตาเป็นกันเองกับกระผมอย่างสม่ำเสมอทุกครั้ง ความมีน้ำใจอันงดงามและเอื้ออารีของท่านนี้ยังคงฝังลึกในดวงใจของกระผมเสมอมา ยิ่งไปกว่านั้น บุตร ธิดา และสมาชิกในครอบครัวของท่าน คุณหญิงทรงสุดา และท่านอาจารย์ ดร. สุวิทย์ ยอดมณี คุณหญิงทรงสมร และท่านพลเรือเอก สุภา คชเสนี เป็นอาทิ ต่างก็มีความสนิทสนมและเอื้อเฟื้อต่อกระผมและครอบครัวของกระผมเป็นอันดีตลอดมาเช่นกัน

กระผมขออธิษฐานจิตให้กุศลผลบุญทั้งปวงที่ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้สั่งสมไว้ตลอดอายุขัยของท่าน จงส่งผลให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติภพที่เปี่ยมด้วยความสุขสงบจงทุกประการ

(นายธานินทร์ กรัยวิเชียร)
องคมนตรี

คำไว้อาลัย
แด่
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

ท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทย ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๑๖ ในระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวทางการเมือง หลังจากสงครามในอินโดจีน (ลาว - เวียดนาม) ใกล้จะยุติลง ความจริงแล้วท่านนายก จอมพล ถนอมได้เป็นผู้ส่งหน่วยทหารไทยไปร่วมรบในเวียดนามและส่งทหารอาสาสมัครไปรบในลาว เพื่อหาประสบการณ์และป้องกันบ้านเราเอง ซึ่งก็ได้ผล เพราะหลังจากที่เรากลับมาแล้วได้ปฏิบัติงานให้ประเทศชาติตามชายแดน ทภ. ๑, ท.ภ. ๒, ทภ. ๓ อย่างได้ผล จนสามารถป้องกันการรุกรานของคอมมิวนิสต์เข้ามาสู่ประเทศไทยได้จนทุกวันนี้

ในวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นเมื่อตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ผมจำได้ว่าเหตุการณ์ยุติสงบลงได้ เพราะพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว "ท่านจอมพลเป็นทหารรักษาพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีความจงรักภักดีอย่างที่สุด เมื่อขอให้ทำอะไรก็ทำจะไม่ยอมให้มีอะไรเกิดขึ้นกับท่านทั้งสอง" ข้าพเจ้าฟังแล้วรู้สึกปลาบปลื้มใจแทนท่านทั้งสองเป็นอย่างมาก และก็เป็นจริงหลังจากนั้นมา ท่านจอมพล ถนอมแม้จะชราสักเพียงใดก็ตาม ในงานพระราชพิธีสำคัญๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันฉัตรมงคล ท่านจอมพล ถนอมจะต้องไปร่วมงานพระราชพิธีเหล่านั้นทุกครั้งไปจนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างดีเยี่ยม และเป็นทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตราบชั่วชีวิตตามคำปฏิญาณต่อธงไชยเฉลิมพล และต่อหน้าพระพักตร์ในวันสวนสนามราชวัลลภ ซึ่งท่านจอมพล ถนอมยังมีชีวิตอยู่ จะต้องแต่งตัวเต็มยศไปร่วมพิธี ไม่เคยขาด

ในโอกาสที่ท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร ต้องจากพวกเราซึ่งเป็นทั้งลูกศิษย์และผู้ใต้บังคับบัญชาในอดีต เราทั้งหลายเป็นทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เห็นตัวอย่างท่านแล้วจะจดจำไว้กว่าชีวิตจะหาไม่ และขอให้ดวงวิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติสัมปรายภพ และจงรับทราบว่า เราจะจดจำและปฏิบัติตามตัวอย่างของท่านอย่างมิรู้ลืม

พลเอก

(พิจิตร กุลละวณิชย์)

ระลึกถึงผู้บังคับบัญชาที่มีเมตตาของคุณพ่อ

ครอบครัว "สุวรรณรัฐ" ระลึกอยู่เสมอว่า ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร คือ นายกรัฐมนตรีและผู้บังคับบัญชาที่คุณพ่อ (นายพ่วง สุวรรณรัฐ) ให้ความเคารพรักยิ่งนัก

"คุณพ่อ" ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๑ ซึ่งเป็นห้วงเวลาที่ ฯพณฯ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมี ฯพณฯ จอมพล ประภาส จารุเสถียร เป็นรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จึงทำให้ได้มีโอกาสปฏิบัติราชการ "บำบัดทุกข์ บำรุงสุข" ให้แก่พี่น้องประชาชนอย่างใกล้ชิดร่วมกัน ซึ่งนำมาสู่ความสนิทสนม เคารพนับถือ เป็นการส่วนตัว อีกทางหนึ่ง

ปลายปี ๒๕๑๔ ต่อเนื่องถึงปี ๒๕๑๕ เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยไม่มีรัฐธรรมนูญ ปลัดกระทรวงเป็นผู้ใช้อำนาจของรัฐมนตรี คุณพ่อจึงต้องปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งก็ได้ปฏิบัติภารกิจต่างๆ ตามที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มกำลังความสามารถ รวมทั้งการเตรียมการและติดตาม ฯพณฯ ไปตรวจราชการในภูมิภาคและเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร และพลเรือน ตามจังหวัดชายแดนทั่วราชอาณาจักร ในขณะที่ประเทศกำลังเผชิญกับปัญหาความมั่นคง จึงทำให้ได้รับความไว้วางใจและใกล้ชิดสนิทสนมยิ่งขึ้น

จนกระทั่งปลายปี ๒๕๑๕ คุณพ่อก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ร่วมบริหารบ้านเมืองในรัฐบาล ซึ่งมี ฯพณฯ เป็นนายกรัฐมนตรี ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปลายปี ๒๕๑๖ และคุณพ่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลชุดใหม่อีกวาระหนึ่ง ก่อนที่จะพ้นตำแหน่งในปีต่อมา

แม้เหตุการณ์บ้านเมืองและสังขารของทั้งสองท่านจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม แต่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ความรักใคร่ ผูกพัน เคารพนับถือที่คุณพ่อมีต่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม และท่านผู้หญิง ก็มิได้ลดน้อยถอยลงเลย มีแต่จะเห็นอก เห็นใจ ห่วงใย เอื้ออาทรกันมาในฐานะของผู้ที่เคยรับใช้ชาติบ้านเมืองเป็น "นายกับลูกน้อง" และ "ร่วมทุกข์ ร่วมสุข" กันมาเป็นเวลาช้านาน

ในช่วงที่คุณพ่อเริ่มป่วยหนัก สุขภาพถดถอยลงเป็นลำดับ พวกเรายังจำได้ว่า ฯพณฯ ซึ่งมีสุขภาพไม่ดีนัก แต่ยังมีความทะมัดทะแมง ทะนงองอาจ สมเป็นชายชาติทหาร ก็ยังอุตส่าห์มาเยี่ยนเยียน เพื่อให้กำลังใจคุณพ่ออยู่หลายครั้ง และเมื่อคุณพ่อจากไป ฯพณฯ และท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร พร้อมบุตรธิดา ก็ได้มาร่วมบำเพ็ญกุศล สร้างความซาบซึ้งใจแก่คุณแม่และลูกหลานทุกคนเป็นอย่างมาก

สุดท้ายนี้ ในนามของ "ครอบครัวสุวรรณรัฐ" ขอกราบคารวะดวงวิญญาณของ "ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร" จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

(นายพลากร สุวรรณรัฐ)

คำไว้อาลัย

จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนายทหารอาชีพที่ได้ไต่เต้าขึ้นมาด้วยความอุตสาหะ มานะ จนถึงจุดสูงสุดในชีวิตราชการทหาร ท่านมีกิริยามารยาทอ่อนน้อมและนุ่มนวลเป็นที่รักใคร่และเคารพนับถือในบรรดาหมู่ทหาร ทั้งที่อยู่ในสังกัดและในหมู่เหล่าทหารทั่วไป รวมทั้งบุคคลอื่นที่เคยได้สัมผัสด้วย แต่ความอ่อนโยนซึ่งแสดงออกภายนอกนั้นมิได้ทำให้ท่านขาดความสำนึกรับผิดชอบและความเฉียบขาดในการตัดสินใจ

บนเส้นทางของการดำเนินชีวิตในราชการทหาร นำพาให้ท่านต้องเข้ามามีบทบาทพัวพันทางด้านการเมือง จนได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีถึง ๒ ครั้ง ในขณะเดียวกัน การเข้ามาดำรงตำแหน่งการเมืองก็ทำให้ต้องเผชิญกับปัญหาอย่างหนักในชีวิต แต่ท่านก็ได้แสดงความเป็นสุภาพบุรุษ ยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และผลประโยชน์ของส่วนรวม กับทั้งยึดถือขันติธรรมในการฟันฝ่าอุปสรรคดังกล่าว จนมีผลให้สถานการณ์คลี่คลายไปในทางที่ดี

เมื่อผ่านพ้นอุปสรรคทางการเมือง ท่านจอมพล ถนอมก็ได้ใช้ชีวิตด้วยความสุขสงบ ไม่มีความโกรธหรืออาฆาตกับผู้ใดทั้งปวง ทำหน้าที่เป็นสามีและบิดาที่ดีต่อไป และยังคงดำรงสถานะอดีตนายกรัฐมนตรีในชีวิตบั้นปลายด้วยความสงบและสมถะ

ขออำนาจคุณความดีและบุญกุศลที่ท่านจอมพล ถนอมได้สร้างสมไว้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติภพสงบเป็นสุขทุกประการ

(นายอานันท์ ปันยารชุน)

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นบุคคลผู้หนึ่งที่ผมขอกราบเรียนกับท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย ณ โอกาสนี้ว่า เป็นบุคคลที่ควรเคารพ เป็นบุคคลที่ควรสรรเสริญ แม้ผมจะยังเป็นเด็กมากในขณะที่ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร รับราชการปฏิบัติหน้าที่สำคัญเพื่อชาติบ้านเมือง ผมไม่มีวาสนาได้รับใช้ท่านในตอนนั้น แต่ผมรู้จักชื่อเสียงของท่านมาตั้งแต่ก่อนจะมามีชีวิตเป็นทหาร และเมื่อเข้ามาเป็นนักเรียนเตรียมนายร้อยก็บังเอิญอยู่รุ่นเดียวกับลูกชายของท่าน (พันเอก ณรงค์ กิตติขจร) จึงมีโอกาสใช้สรรพนามแทนตัวท่านว่าคุณพ่อ ตามณรงค์และเพื่อนๆ รุ่นเดียวกัน ณรงค์กับผมเข้าเป็นนักเรียนเตรียมนายร้อย รุ่น ๑๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ เราเป็นนักเรียนอยู่ในโรงนอนของโรงเรียนด้วยกัน กินนอนด้วยกัน ถูกนักเรียนชั้นสูงซ่อมมาด้วยกัน เที่ยว (หนี) ด้วยกัน ขึ้นเป็นนักเรียนนายร้อย จปร. หลักสูตรใหม่ รุ่นที่ ๕ ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ พร้อมกัน ต่อมา ฯพณฯ จอมพลฯ ส่งณรงค์ไปเรียนโรงเรียนทหารบกอังกฤษจึงได้แยกจากกันชั่วระยะหนึ่ง ณรงค์จบกลับมาเป็นร้อยตรี ผมยังเรียนอยู่ นอกจากณรงค์แล้ว พี่-น้อง ของณรงค์ทุกคน ผมก็คุ้นเคยคบหาด้วยน้ำใจไมตรีต่อกันตลอดมา

ชีวิตราชการของผมถึงแม้จะไม่เคยได้มีโอกาสรับใช้ปฏิบัติงานร่วมกับ ฯพณฯ จอมพลฯ แต่ก็ได้รับทราบกิตติศัพท์ เกียรติคุณความสามารถของ ฯพณฯ จอมพลฯ ในฐานะผู้บังคับหน่วยทหารชั้นยอด ครูทางทหารชั้นเลิศ จากนายทหารรุ่นพี่ๆ อยู่เป็นประจำ ปีแรกแห่งการใช้ชีวิตทหาร ผมจำได้ว่าเมื่อเป็นนักเรียนเตรียมนายร้อยปีที่ ๑ ในการประชุมแถวนักเรียนเตรียมนายร้อยทั้งหมด ผู้บังคับกองนักเรียนเตรียมนายร้อย พันโท สมบูรณ์ วิจิตรานุช (ยศขณะนั้น) ซึ่งเคยร่วมรบกับ ฯพณฯ จอมพลฯ ในสงครามมหาเอเชียบูรพา ด้านชายแดนพม่าและด้านยูนนาน พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๖ ได้ยกย่องความสามารถของ ฯพณฯ จอมพลฯ ในฐานะผู้บังคับหน่วยในสนามรบ จนเป็นที่ประทับใจของพวกเราที่เพิ่งเข้ามาเป็นทหารปีแรก ขณะนั้น ฯพณฯ จอมพลฯ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ (ถ้าผมจำไม่ผิด) และเนื่องด้วย ฯพณฯ จอมพลฯ เคยเป็นครูสอนวิชาแผนที่ของโรงเรียนนายร้อยฯ จึงมีลูกศิษย์นักเรียนนายร้อยอยู่หลายรุ่น และทุกรุ่นต่างให้ความเคารพยกย่องในฐานะครูที่ดีที่สุดท่านหนึ่งของนักเรียนนายร้อย

เมื่อผมจบการศึกษาออกรับราชการในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ฯพณฯ จอมพลฯ เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ในวันประดับยศ ว่าที่ร้อยตรี ฯพณฯ จอมพลฯ เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ เชิญมาประดับยศร่วมกับ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พลเอก หลวงสุทธิสารรณกร พลอากาศเอก เฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร พลอากาศโท บุญชู จันทรุเบกษา ยังมีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ท่านอื่นอีก ผมจำไม่ได้ นอกจาก ฯพณฯ จอมพลฯ จะเป็นบิดาของเพื่อนแล้ว ในฐานะนักเรียนนายร้อย ฯพณฯ จอมพลฯ เป็นนักเรียนนายร้อย รุ่น พ.ศ. ๒๔๖๓ ส่วนผมเป็นนักเรียนนายร้อยรุ่น พ.ศ. ๒๔๙๖ นับเป็นรุ่นที่ ๕๕ ผมเป็นนักเรียนนายร้อยหลัง ฯพณฯ จอมพลฯ ถึง ๓๓ ปี และในขณะที่ ฯพณฯ จอมพลฯ เป็นอาจารย์โรงเรียนนายร้อย พ.ศ. ๒๔๘๙ ผมยังเป็นนักเรียนมัธยมอยู่เลย

หน้าที่ราชการ ฯพณฯ จอมพลฯ ได้รับพระราชทานยศ จอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศ เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด เป็นผู้บัญชาการทหารบก ตำแหน่งทางการเมืองเท่าที่ผมจำได้ ฯพณฯ จอมพลฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการ

ต่างประเทศ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นปฐมจุลจอมเกล้า เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๑ รัชกาลที่ ๙ เหรียญรามาธิบดี ชั้นที่ ๑ เสนางคบดี และเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ชั้นสูงสกุลอื่นอีกหลายสกุล

ชีวิตการครองเรือน ฯพณฯ จอมพลฯ ก็ตั้งตนอยู่ในธรรมสำหรับผู้ครองเรือนของพระพุทธเจ้าข้อหนึ่งคือ ไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุข เหตุแห่งความหายนะ ๖ ประการ ได้แก่ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านการทำงาน เหตุแห่งความหายนะ ๖ ประการนี้ เชื่อว่าท่านผู้มีเกียรติคงจะเห็นเหมือนผมว่า ไม่เคยได้พบเห็นว่า ฯพณฯ จอมพลฯ ประพฤติปฏิบัติ ควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่างได้

ท่านที่เคารพในฐานะทหารรุ่นลูก ผมมีความประทับใจในความเป็นลูกผู้ชายชาติทหารของ ฯพณฯ จอมพลฯ เรียกได้ว่ามีความเป็นทหารโดยสมบูรณ์ทั้ง กาย ใจ และวิญญาณเป็นแบบอย่างของทหารที่ผมพยามยามดำเนินรอยตาม เป็นผู้นำทางทหารในอุดมคติของผม เป็นขวัญและกำลังใจให้แก่นายทหารรุ่นหลัง ลักษณะพิเศษของท่านอย่างหนึ่งคือ ฯพณฯ จอมพลฯ ไม่เคยขาดที่จะมาร่วมงานสำคัญของกองทัพ และงานของผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันสวนสนามถวายสัตย์ปฏิญาณของทหารรักษาพระองค์แม้จะอยู่ในวัยอายุ ๘๐ กว่าปีแล้ว ก็ยังคงรักษาบุคลิกความเข้มแข็ง องอาจ ของนายทหารยศจอมพลของกองทัพไทยไว้ได้อย่างสง่างาม นอกจากนั้น ฯพณฯ จอมพลฯ ไม่เคยขาดในงานพระราชพิธีใดๆ ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

การสูญเสีย ฯพณฯ จอมพลฯ ผมกล่าวได้ว่าเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ เป็นการสูญเสียปูชนียบุคคลที่เป็นขวัญและกำลังใจของกองทัพมาโดยตลอด ในสถานะที่ผมเกี่ยวข้องผูกพันกับ ฯพณฯ จอมพลฯ ดังได้กราบเรียนมาแล้ว ผมขอแสดง ความรัก-อาลัย ต่อ ฯพณฯ จอมพลฯ และต่อครอบครัวของ ฯพณฯ จอมพลฯ อย่างที่ไม่สามารถบรรยายเป็นอักษรได้ ถึงร่างกายของ ฯพณฯ จอมพลฯ จะสูญสิ้นไป แต่ความประทับใจที่ผมมีต่อ ฯพณฯ จอมพลฯ จะเป็นที่จดจำรำลึกถึงตลอดไป ขออานิสงส์ทั้งปวงที่ ฯพณฯ จอมพลฯ ได้กระทำเป็นอเนกประการในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และที่ท่านผู้หญิงจงกลตลอดจนลูกหลานอุทิศให้เมื่อล่วงลับไปแล้วจงเป็นพลวปัจจัยส่งดวงวิญญาณของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ไปสู่สุคติในสัมปรายภพชั่วนิรันดร์กาล

พลเอก

(สุจินดา คราประยูร)

จอมพล ถนอม กิตติขจร กับ สภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ ๑๐

ในโอกาสที่จะมีพิธีพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร คุณหญิงทรงสุดา ยอดมณี บุตรีของท่าน ได้ขอให้ผม ซึ่งเคยร่วมงานในสภาผู้แทนราษฎรเขียนข้อความเพื่อเป็นที่ระลึกในการจัดทำหนังสือสำหรับงานนี้

ผมได้เห็นจอมพล ถนอม กิตติขจร ครั้งแรกเมื่อรัฐบาลของคณะปฏิวัติได้แต่งตั้งให้ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ มีการเลือกตั้งทั่วไป ครั้งที่ ๑๐ จอมพล ถนอม กิตติขจร ในฐานะหัวหน้าพรรคสหประชาไทย เป็นนายกรัฐมนตรี โดยเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๑ การปกครองของประเทศไทยไม่ได้เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง แต่ทุกฝ่ายต่างก็ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ

ในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นฝ่ายค้าน ผมได้สังเกตในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรแต่ละครั้ง จอมพล ถนอม กิตติขจร ในฐานะนายกรัฐมนตรี หัวหน้ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญและมีความรับผิดชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร โดยมาร่วมประชุมและตอบข้อซักถามต่างๆ ของสมาชิกด้วยตนเอง ดังที่ผมได้บันทึกไว้ในบทความเรื่องการเมืองไทย พ.ศ. ๒๕๑๒ - ๒๕๑๔ : มองจากสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งลงพิมพ์ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๕ พรรษา ในหน้า ๕๐๘ แถวที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๒ (ย่อหน้าที่ ๑) ว่า "รัฐบาลของจอมพล ถนอม กิตติขจร ในตอนเริ่มต้น มีความตั้งใจและพยายามที่จะปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการประชาธิปไตย ร่วมทำงานกับสภาชุดที่ ๑๐ เปิดโอกาสให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีบทบาทและใช้สิทธิ์ตามรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะการอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรอย่างเสรี คณะรัฐมนตรีมีความรับผิดชอบ โดยร่วมประชุมตอบคำถามในสภาผู้แทนราษฎรทุกครั้ง..." ในหน้า ๕๒๓ บรรทัดที่ ๔ (จากล่าง) ที่ว่า "เมื่อตอนเริ่มต้นของรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ก็ได้ยอมรับกระบวนการประชาธิปไตย โดยให้ฝ่ายต่างๆ ได้มีบทบาทตามอำนาจหน้าที่โดยเสรี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการประชาธิปไตย..."

การจากไปของท่าน จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้พิสูจน์สัจธรรมของชีวิตอีกครั้งหนึ่งว่า ในที่สุดทุกคนจะต้องจากภพนี้ไปตามวัฏสงสาร อย่างเสมอภาคกัน

ผมหวังว่าด้วยคุณประโยชน์ใดๆ ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติของท่านก็ดี จากการกระทำของลูกหลานก็ดี จักเป็นกุศลผลบุญนำให้ดวงวิญญาณของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ไปสู่สุคติ ณ สัมปรายภพ

(นายชวน หลีกภัย)

คำไว้อาลัย
แด่
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ป.จ., ส.ร., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ผมได้มีโอกาสรู้จักกับ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อครั้งที่ พันเอก ณรงค์ กิตติขจร เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พรรคชาติไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ต่อมาในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ผมได้มีโอกาสเข้าเยี่ยมคารวะท่าน ซึ่งท่านได้ให้เกียรติและรับรองผมอย่างเป็นกันเอง ไม่ถือตัว ท่านเป็นปูชนียบุคคลที่น่านับถือ ท่านรับราชการทหารจนกระทั่งเกษียณอายุราชการ ท่านทุ่มเททางด้านการทหารเป็นอย่างมาก มีผลงานมากมายที่ได้รับการกล่าวขวัญถึง ท่านเป็นคนที่รักชาติบ้านเมือง พยายามส่งเสริมให้กองทัพมีความเข้มแข็งมีศักยภาพสามารถปกป้องประเทศได้

ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง ๔ ครั้ง มีผลงานมากมาย เช่น การเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศการต้อนรับอาคันตุกะจากนานาประเทศซึ่งอาคันตุกะเหล่านั้นล้วนแต่ชื่นชมในความรู้ความสามารถของท่านเป็นอย่างมาก ท่านยังมีผลงานด้านอื่นๆ อีกมากมาย จนไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ให้หมดได้

เมื่อผมได้ทราบข่าวการถึงแก่อสัญกรรมของท่าน ผมรู้สึกเสียใจ อาลัย และเสียดายต่อการจากไปของปูชนียบุคคลท่านนี้ ขออานิสงส์ผลบุญคุณงามความดีที่ท่านเพียรบำเพ็ญปฏิบัติมาตลอดช่วงอายุขัย พร้อมกุศลผลบุญที่ญาติมิตรอุทิศให้ จงเป็นปัจจัยหนุนนำดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)
หัวหน้าพรรคชาติไทย

คำไว้อาลัย
แด่ จอมพล ถนอม กิตติขจร

จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐ ของประเทศไทย ได้บริหารประเทศในช่วงที่สถานการณ์ของโลกและของประเทศไทยกำลังประสบกับการแข่งขันและแย่งชิงอิทธิพลกันระหว่างมหาอำนาจสองฝ่าย คือฝ่ายโลกเสรีนิยมและฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลต้องเร่งดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ และดำเนินการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในด้านการชลประทาน การคมนาคมขนส่ง การพลังงาน และการสาธารณสุข เพื่อกระจายความเจริญออกไปยังท้องถิ่นต่างๆ อย่างทั่วถึง เพื่อช่วยยับยั้งและสกัดกั้นการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ที่มีเป้าหมายที่ประชาชนในชนบทห่างไกล และผลของการดำเนินงานได้เป็นการวางรากฐานอันเข้มแข็งให้แก่ประเทศไทยมาจวบจนทุกวันนี้

นอกจากนี้ ในสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร ยังได้มีการขยายการศึกษาออกไปในส่วนภูมิภาคอย่างกว้างขวาง เพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างทั่วถึงทุกระดับ ที่สำคัญได้จัดตั้งสำนักงานเยาวชนแห่งชาติขึ้นเป็นหน่วยงานระดับกรม สนับสนุนการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาค และได้อนุมัติให้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงเป็นมหาวิทยาลัยตลาดวิชาในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ส่วนในด้านการต่างประเทศ ได้ร่วมมือกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน จนต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออาเซียนในที่สุด ตลอดระยะเวลากว่า ๑๐ ปี ที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้บริหารประเทศ ได้สร้างคุณูปการให้แก่บ้านเมืองในด้านต่างๆ ไว้เป็นอันมาก นับเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยที่มีชื่อเสียง และเกียรติคุณเป็นที่รู้จักกันดีของชาวไทยและชาวต่างประเทศอีกผู้หนึ่ง

ส่วนในด้านชีวิตครอบครัวนั้น เป็นที่รับทราบกันมานานแล้วว่า จอมพล ถนอม กิตติขจรได้ให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัวและได้ให้การดูแล เอาใจใส่ ตลอดจนให้ความรักความเอื้ออาทรแก่ครอบครัวของท่านเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ครอบครัวของท่านจึงเป็นครอบครัวที่มีความสุขและความอบอุ่นเป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไป และเป็นแบบอย่างที่ญาติสนิทมิตรสหายและบุคคลที่มีความสนิทสนมคุ้ยเคยได้นำไปประพฤติปฏิบัติในการครองเรือนเป็นจำนวนมาก

แม้ว่าจอมพล ถนอม กิตติขจร จะได้ถึงแก่อสัญกรรมไปแล้วตามธรรมดาแห่งชีวิต อันเป็นอนิจจังความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ท่ามกลางความเศร้าโศกเสียใจและอาลัยรักของครอบครัวและบรรดาญาติมิตรพร้อมทั้งผู้ที่ใกล้ชิดทุกคน แต่กุศลกรรมและความดีงามที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ประกอบบำเพ็ญไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จะยังจารึกให้คนรุ่นหลังได้จดจำและศึกษาตลอดไป ประกอบกับกุศลบุญราศีที่ฝ่ายต่างๆ ได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้จะเป็นพลวปัจจัยที่น้อมนำให้ดวงวิญญาณของจอมพล ถนอม กิตติขจร ประสบแต่สุคติในสัมปรายภพตลอดกาลนิรันดร

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)
อดีตนายกรัฐมนตรี

นายกรัฐมนตรี

คำไว้อาลัย

แด่

จอมพล ถนอม กิตติขจร

.....

จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐ ของประเทศไทย ได้บริหารประเทศเป็นระยะเวลายาวนานกว่า ๑๐ ปี เป็นอดีตนายกรัฐมนตรีอีกท่านหนึ่งที่ได้สร้างคุณูปการไว้ให้แก่บ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ในขณะที่สถานการณ์ของโลกอยู่ในช่วงสงครามเย็น และประเทศไทยกำลังอยู่ในระหว่างมหาอำนาจสองฝ่าย ทำให้รัฐบาลต้องเร่งดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศด้วยการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ และกระจายความเจริญออกไปยังท้องถิ่นอย่างทั่วถึง ซึ่งผลของการดำเนินงานดังกล่าวได้ช่วยวางรากฐานอันเข้มแข็งให้แก่ประเทศไทยมาจวบจนทุกวันนี้

รัฐบาลของจอมพล ถนอม กิตติขจร ยังได้ขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง ได้สนับสนุนให้มีการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค เช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ รวมทั้งได้อนุมัติให้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงเป็นมหาวิทยาลัยตลาดวิชาแห่งแรกของประเทศไทย เป็นต้น ส่วนด้านการต่างประเทศได้ร่วมมือกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านจนต่อมาได้พัฒนาเป็นสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออาเซียนในที่สุด

จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ถึงแก่อสัญกรรมอย่างสงบด้วยโรคชรา ท่ามกลางความเศร้าโศกเสียใจและอาลัยรักของครอบครัว ญาติมิตรและผู้ที่ใกล้ชิด สมกับที่ท่านเป็นผู้ที่มีชีวิตครอบครัวที่อบอุ่นตลอดมา ซึ่งผมมีความเชื่อมั่นว่ากุศลราศีทักษิณานุประทานที่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศให้ ประกอบกับคุณงามความดีที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ปฏิบัติบำเพ็ญไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จะส่งผลสำเร็จแก่จอมพล ถนอม กิตติขจร ในสัมปรายภพสมตามปรารถนาทุกประการ

พลเอก

(สุรยุทธ์ จุลานนท์)

นายกรัฐมนตรี

คำไว้อาลัย
แด่ จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี

ผมขอร่วมแสดงความเสียใจกับท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร และสมาชิกในครอบครัว "กิตติขจร" ทุกท่าน ในการถึงแก่อสัญกรรมของ จอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๔๗ ที่ผ่านมา

จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐ ของประเทศไทย เป็นบุคคลสำคัญทางการเมืองและการทหารในช่วงที่เกิดภัยคุกคามจากภายในและภายนอกประเทศ ในระหว่างที่เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น จอมพล ถนอมได้ปฏิบัติหน้าที่การงานอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างดียิ่ง และเป็นที่เคารพนับถือของนักการเมืองโดยทั่วไป ท่านเป็นบุคคลที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม มีเมตตา กรุณา และมีน้ำใจ ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นอยู่เสมอ จนเป็นที่เคารพรักใคร่ของผู้ที่ได้พบเห็นรู้จักกับท่านเสมอมา ในด้านการทหาร จอมพล ถนอมในฐานะอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ได้ทำประโยชน์ให้แก่กองทัพ นานัปการและพัฒนากองทัพไทยให้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ

การถึงแก่อสัญกรรมของ จอมพล ถนอม กิตติขจร นับเป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งของวงการเมืองและการทหารของประเทศ เพราะเป็นการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของนักการเมืองและนักการทหารผู้ทรงคุณวุฒิและมีคุณธรรมสูงยิ่งอีกท่านหนึ่งของประเทศไทย

ขอกุศลผลบุญและคุณความดีที่ท่านได้กระทำไว้ ตลอดจนอานิสงส์แห่งบุญกุศลทั้งปวงที่ญาติมิตรได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้ จงเป็นพลังน้อมนำดวงวิญญาณของจอมพล ถนอม กิตติขจร ประสบสู่สุคติ ณ สัมปรายภพ ด้วยเทอญ

พลเอก

(ธรรมรักษ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา)
อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

คำไว้อาลัย

ในชีวิตของคนเรานั้นมักจะมีความใฝ่ฝันด้วยกันทุกคน แต่ก็ใช่ว่าทุกคนจะประสบความสำเร็จตามที่ได้ฝันเอาไว้ หากพิจารณาดูแล้วจะเห็นได้ว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร นับเป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิตเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากการที่ท่านเคยดำรงตำแหน่งสำคัญทางทหาร และตำแหน่งสำคัญทางการเมืองมาอย่างมากมาย รวมทั้งเคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐ ของประเทศไทย นับได้ว่าเป็นเกียรติภูมิ ที่ยากจะมีผู้ใดเสมอเหมือนได้ แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานแล้วก็ตาม

ในช่วงเวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งสำคัญทางทหาร และตำแหน่งสำคัญทางการเมือง นับได้ว่าท่านเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้ทำคุณประโยชน์ให้กับกองทัพและประเทศชาติไว้อย่างมากมาย แม้ว่าในบางช่วงเวลาท่านจะประสบกับมรสุมทางการเมือง แต่ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์และความเข้มแข็ง ท่านก็สามารถกลับมายืนหยัดได้ด้วยความสง่างามและน่าภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง

การถึงแก่อสัญกรรมของท่าน เป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ สร้างความเศร้าโศกและอาลัยให้กับผู้ที่รักใคร่ผูกพัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารทุกนายในกองทัพ และด้วยคุณความดี ตลอดจนคุณูปการที่ท่านมีต่อกองทัพ จะทำให้พวกเราเหล่าทหารหาญระลึกถึงท่านตลอดไป

สุดท้ายนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐาน ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัยและอานิสงส์แห่งคุณความดีที่ท่านได้ประกอบไว้ในภพนี้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร จงเป็นสุขสงบในสัมปรายภพสู่สุคติชั่วนิรันดร

ด้วยความเคารพและอาลัยเป็นอย่างยิ่ง

พลเอก

(เรืองโรจน์ มหาศรานนท์)
อดีตผู้บัญชาการทหารสูงสุด

พลเอก บุญสร้าง เนียมประดิษฐ์

คำไว้อาลัย

ของ

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่า จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่ได้ประกอบคุณงามความดี อุทิศตนให้กับกองทัพและประเทศชาตินานัปการ ควรค่าแก่การยกย่องเป็นปูชนียบุคคลสำคัญคนหนึ่งของชาติ และกองทัพไทย

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกองทัพไทย และกองบัญชาการทหารสูงสุดโดยตรง จอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม และ รองประธานสภากลาโหม ท่านได้เล็งเห็นความสำคัญ ในความสามัคคีของทหารทั้ง ๓ เหล่าทัพ จึงได้ริเริ่มและผลักดันให้ก่อตั้งโรงเรียนเตรียมทหารจนเป็นผลสำเร็จ โดยสภากลาโหมได้อนุมัติให้จัดตั้งขึ้นในเวลาต่อมา นับเป็นจุดสำคัญที่ทำให้กองทัพไทยมีความมั่นคง สมัครสมานสามัคคี เป็นปึกแผ่นมาโดยตลอด และเมื่อท่านดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ท่านที่ ๒ ระหว่าง ๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๖ จนถึง ๓๐ กันยายน ๒๕๑๖ ในห้วงระยะเวลาเกือบ ๑๐ ปี นี้ ท่านได้พัฒนาศักยภาพกองทัพไทย ให้เจริญรุดหน้าทัดเทียมนานาประเทศ กำลังพลมีความเข้มแข็ง ขวัญและกำลังใจดีเสมอมา

การจากไปของ จอมพล ถนอม กิตติขจร นับเป็นการสูญเสียบุรุษชาติทหาร ที่มีความสำคัญของกองทัพและประเทศชาติครั้งยิ่งใหญ่อีกครั้ง ท่านเป็นบุคคลตัวอย่างของสกุล เป็นที่เคารพรักของบุคคลรอบข้าง โดยเฉพาะลูกหลาน ท่านจากไปแต่ร่าง ส่วนความรัก ความอาลัยในท่าน และเกียรติคุณของท่านยังคงอยู่ในความรู้สึก และความทรงจำชั่วกาลนาน

ขอกุศลกรรมที่ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้สั่งสมไว้ตลอดชีวิต และกุศลที่ผู้อยู่เบื้องหลังได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศให้ท่าน ส่งผลให้ท่านไปสู่สุคติ ประสบสุข ทุกภพและทุกชาติเถิด

พลเอก

(บุญสร้าง เนียมประดิษฐ์)

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

คำไว้อาลัย

แด่

จอมพล ถนอม กิตติขจร

****

การถึงแก่อนิจกรรมของ จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี และอดีตผู้บัญชาการทหารบก ถือเป็นการสูญเสียบุคคลสำคัญที่มีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อประเทศชาติและกองทัพบกไปอีกท่านหนึ่ง นำมาซึ่งความเศร้าโศกอาลัยแก่ครอบครัว ญาติมิตร และผู้ที่เคารพนับถือ กระผมและกำลังพลกองทัพบกทุกนายขอแสดงความเสียใจกับการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของครอบครัว " กิตติขจร " มา ณ โอกาสนี้

ตลอดระยะเวลาของการทำหน้าที่อยู่ในกองทัพ และการเป็นผู้บริหารสูงสุดของประเทศ ท่านได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีอุดมการณ์อันมั่นคง รวมถึงการดำรงตนอย่างเหมาะสม อันควรเป็นแบบอย่างของการเป็นทหารอาชีพ ทั้งในเรื่องของความซื่อสัตย์สุจริต ความทุ่มเทเสียสละ อุทิศทั้งกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญา มีความโอบอ้อมอารีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา และที่สำคัญยิ่ง คือ ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการเอาใจใส่ต่อความเป็นอยู่ของพี่น้องประชาชน สิ่งต่าง ๆ ที่ท่านได้กระทำไว้ล้วนเป็นรากฐานที่สำคัญต่อความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ และกองทัพมาตราบจนปัจจุบัน ในด้านความผูกพันที่มีต่อกองทัพบก แม้จะผ่านพ้นความรับผิดชอบไปเป็นเวลานานแล้วก็ตาม ตลอดระยะเวลาที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ท่านได้ให้ความกรุณาต่อกองทัพบกเสมอมา ทั้งการทำหน้าที่เป็นประธานที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิของกองทัพบก และการให้เกียรติร่วมพิธีสำคัญเนื่องในวันกองทัพบกเป็นประจำทุกปี ซึ่งกำลังพลกองทัพบกทุกนายต่างรู้สึกซาบซึ้ง และตระหนักดีถึงความรักความปรารถนาดีอย่างจริงใจที่ได้รับจากท่านตลอดมา นับเป็นขวัญและกำลังใจให้ทุกคนได้มุ่งมั่นตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มขีดความสามารถ ถึงแม้ท่านจะจากไปตามวิถีทางแห่งความเป็นจริงของโลก แต่คุณความดีต่าง ๆ ที่ท่านได้สร้างสมไว้ จะจารึกและคงอยู่ในความทรงจำของกำลังพลในกองทัพบกตลอดไป

ขออำนาจกุศลผลบุญที่ท่าน จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้สร้างสมไว้ ตลอดจนผลานิสงส์ที่ญาติมิตรทั้งหลายได้ช่วยกันบำเพ็ญ จงเป็นพลังเกื้อหนุนให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านสถิตสงบสุขในสัมปรายภพนิรันดร

พลเอก

(สนธิ บุญยรัตกลิน)

ผู้บัญชาการทหารบก

คำไว้อาลัย
แด่
จอมพล ถนอม กิตติขจร

จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นบุคคลสำคัญของประเทศ ท่านได้รับเกียรติในการดำรงตำแหน่งสำคัญคือผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และนายกรัฐมนตรี ๔ สมัย เป็นเวลายาวนานถึง ๑๐ ปี ๖ เดือน ในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้นำกองทัพ ได้เป็นกำลังสำคัญที่เสริมสร้างและพัฒนากำลังรบของชาติให้มีความเข้มแข็งมั่นคง อันเป็นรากฐานให้กองทัพมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นสืบมาจนปัจจุบัน ในด้านการบริหารประเทศ ท่านได้พัฒนาประเทศและสร้างสรรค์คุณประโยชน์ในหลายๆ ด้าน นับได้ว่าท่านเป็นบุคลากรที่ได้มุ่งมั่นพัฒนาประเทศชาติด้วยความวิริยะอุตสาหะ และได้ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ และกำลังสติปัญญาในการปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน

ในโอกาสที่ได้มีการประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพจอมพล ถนอม กิตติขจร ผมขอตั้งจิตอธิษฐานให้อานิสงส์แห่งกุศลผลบุญ ตลอดจนคุณงามความดีที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้กระทำไว้ตลอดอายุขัย อีกทั้งบุญกุศลที่ครอบครัวและญาติมิตรได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้ จงน้อมนำดวงวิญญาณของท่านได้สงบสุขในสัมปรายภพด้วยเทอญ

พลเรือเอก

(สถิรพันธุ์ เกยานนท์)
ผู้บัญชาการทหารเรือ

คำไว้อาลัย จอมพล ถนอม กิตติขจร
ของ
พลอากาศเอก ชลิต พุกผาสุข
ผู้บัญชาการทหารอากาศ

จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี อดีตผู้บัญชาการทหารสูงสุด และอดีตผู้บัญชาการทหารบก นับเป็นปูชนียบุคคล ผู้ได้รับความเคารพรัก และชื่นชมในความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์ และความกล้าหาญเยี่ยงชายชาติทหาร ตลอดชีวิตการรับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณ จนได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับตำแหน่งสำคัญๆ ในการบริหารประเทศ

จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้อุทิศตนเพื่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์มาตลอดชีวิตของการรับราชการ โดยได้ถวายความจงรักภักดีรับราชการสนองพระเดชพระคุณ เสริมสร้างความมั่นคงแห่งชาติ สร้างสรรค์และพัฒนาบ้านเมือง เพื่อประโยชน์สุขให้กับพี่น้องคนไทย การอุทิศตนและเสียสละของ จอมพล ถนอม กิตติขจร นับเป็นคุโณปการแก่ประเทศชาติ ราชบัลลังก์ และพี่น้องประชาชนอย่างใหญ่หลวง

การถึงแก่อนิจกรรมของ จอมพล ถนอม กิตติขจร นับเป็นการสูญเสียบุคคลสำคัญอันมีค่าอย่างยิ่งของสังคมไทย ในโอกาสนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐานให้คุณงามความดี และกุศลผลบุญที่ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้บำเพ็ญไว้ตลอดอายุขัย ประกอบกับบุญกุศลที่ครอบครัวและญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศให้ จงเป็นปัจจัยหนุนนำให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่าน จงประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพตลอดกาลนิรันดร์เทอญ

พลอากาศเอก

(ชลิต พุกผาสุข)

ผู้บัญชาการทหารอากาศ

คำไว้อาลัย แด่
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้จากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร กับครอบครัวของผม เป็นครอบครัวที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ ความระลึกถึงยังแนบแน่นอยู่อย่างไม่รู้ลืม พวกเราทุกคนต่างเรียกท่านว่า พี่ กันอย่างสนิทสนม ดังนั้นการจากไปของท่านจึงเป็นการจากไปอย่างไม่อาจลืมเลือน

ความระลึกถึง นับแต่การที่มีความสัมพันธ์กันอย่างพี่น้อง นับว่าท่านได้ให้แก่พวกเราอย่างเต็มที่ นับจากการที่คุณชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เข้าเป็นศิษย์นักเรียนนายร้อยกับท่านมา จนกระทั่งสำเร็จออกเป็นนายทหาร และเกิดสงครามอินโดจีน เมื่อทางราชการทหารได้ขยายอัตรากำลังพล ต้องการนายทหารมากขึ้น คุณชาติชายก็ได้ออกเป็นนายทหารเร็วขึ้น และโดยเฉพาะได้ออกรบเร็วขึ้น คุณชาติชายได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับหมวดกองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์และในสงครามมหาเอเชียบูรพา ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ กองพันที่ ๓๔ กรมทหารราบที่ ๑๓ ขึ้นกับกองพลที่ ๔ กองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ซึ่งคุณชาติชายสังกัดอยู่ ก็มาขึ้นกับกองพลที่ ๔ ด้วย จึงมีโอกาสได้พบกันกับคุณชาติชายเสมอ

เมื่อมีการทำรัฐประหารเมื่อ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็ได้ร่วมกันทำงานจนสำเร็จ

ต่อมา ครอบครัวของเราได้ใกล้ชิดกับครอบครัวชุณหะวัณมากขึ้น เนื่องจากพ่อตา แม่ยายของเรา ซึ่งมีลูก ๓ คน ได้เสียชีวิตไปก่อนเวลา ๒ คน เหลือท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร เพียงคนเดียว มีผู้แนะนำให้เอาเคล็ด โดยยกท่านผู้หญิงจงกลให้เป็นบุตรบุญธรรมของ ฯพณฯ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ ฯพณฯ จอมพล ผิน และคุณหญิงวิบูลลักษม์ ได้ให้ความเมตตารักใคร่ท่านผู้หญิงจงกลมาก และบรรดาลูกๆ ของ ฯพณฯ จอมพล ผินซึ่งเป็นผู้หญิงต่างก็พากันรักใคร่ท่านผู้หญิงมาก รวมทั้งคุณชาติชาย ชุณหะวัณ ก็พลอยรักใคร่ด้วยเช่นกัน

เมื่อมีการผันผวนทางการเมืองอย่างรุนแรงใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คุณชาติชายซึ่งเป็นผู้บังคับการโรงเรียนยานเกราะ จึงได้มีผู้เสนอให้ปลดออก แต่ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เห็นว่า คุณชาติชายยังทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้ดี จึงได้ขอร้องเอาไว้ว่า อย่าได้ปลดเลย ถ้าเกรงว่าคุณชาติชายจะก่อความวุ่นวาย ก็ขอให้ส่งไปรับราชการอยู่ต่างประเทศ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ได้กรุณาอนุมัติตามขอ

ต่อมา เมื่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็ได้มีโอกาสย้ายคุณชาติชายกลับประเทศไทย และต่อมาก็ได้ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ตามที่ได้เล่ามานี้ จะเห็นว่า ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นผู้ที่มีความกตัญญู รู้คุณคนเป็นอย่างยิ่ง

ผมและครอบครัวอดิเรกสาร ต่างสำนึกในพระคุณของครอบครัวกิตติขจรที่ได้ให้แก่ครอบครัวอดิเรกสารมาเป็นอย่างดี ผมขอให้พรทั้งหลายจงประสบต่อทุกคนในครอบครัวกิตติขจร และขอให้บุญกุศลทั้งหลายจงประสบต่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้สู่สุคติในสัมปรายภพไปตลอดกาล

พลเอก ประมาณ อดิเรกสาร

(ประมาณ อดิเรกสาร)

คำไว้อาลัย ของ
นายอาสา สารสิน ราชเลขาธิการ

จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นทรัพยากรบุคคลสำคัญของประเทศท่านหนึ่ง ที่ควรแก่การนับถือและรำลึกถึงอย่างยิ่ง เพราะท่านเป็นอดีตนายกรัฐมนตรีที่มีความรู้ความสามารถ ทั้งในด้านการทหาร การเมือง และการปกครอง ได้ทำคุณประโยชน์อเนกประการให้แก่ประเทศชาติ ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า นับแต่ที่ท่านรับราชการเป็นทหาร ได้อุทิศตนตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ทุกตำแหน่งอย่างเต็มกำลังความสามารถ จนมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ และมีเกียรติประวัติที่น่าสรรเสริญ เมื่อบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านได้ใช้สติปัญญา ความสุขุมรอบคอบ และความซื่อสัตย์สุจริตปฏิบัติบริหารงานของชาติให้สัมฤทธิผลอันดีเลิศ ทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองในทุกๆ ด้าน

จอมพล ถนอม กับคุณพ่อของผม (พจน์ สารสิน) รู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกันมานาน รักเคารพนับถือฉันญาติพี่น้อง ไปมาเยี่ยมเยือนอยู่เสมอมิได้ขาด มีอะไรก็ปรึกษาหารือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งในระหว่างที่คุณพ่อของผมเป็นรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และแม้กระทั่งจอมพล ถนอม ได้พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ยังติดต่อถามทุกข์สุขอยู่ตลอด เสมือนคนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน เรื่องความสนิทชิดเชื้อนี้ ครอบครัวทั้งสองต่างทราบดีตราบเท่าทุกวันนี้

ส่วนผมเองนอกจากรู้จักท่านในฐานะที่ครอบครัวทั้งสองมีความผูกพันกันแล้ว ยังได้มีโอกาสทำงานรับใช้ท่านอีก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๑๖ ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย ผมเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ยิ่งได้รับใช้ใกล้ชิดที่ต้องสนองงานอันเกี่ยวข้องกับกระทรวงการต่างประเทศ และงานอื่นๆ ที่ได้รับมอบหมาย เมื่อทำงานอยู่ใกล้ชิดท่านนานเข้า รู้สึกประทับใจมาก ที่ท่านไม่เพียงแต่จะมีความเข้าใจเรื่องและตัดสินใจได้เร็ว และมีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยเท่านั้น ยังมีจิตใจที่ดีงามโอบอ้อมอารี ผมได้รับเมตตากรุณาจากท่านหลายอย่างระหว่างที่มีโอกาสรับใช้ท่าน ซึ่งยังจดจำได้จนทุกวันนี้ และตลอดระยะเวลาที่ทำงานอยู่ใกล้ชิด ผมสังเกตเห็นว่า ท่านบริหารราชการแผ่นดินด้วยความตั้งใจจริง ซื่อสัตย์สุจริต ด้วยความบริสุทธิ์ใจ และเสียสละประโยชน์ตนเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง

สิ่งประเสริฐอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในหัวใจของท่านอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ก็คือ ความจงรักภักดีอันมั่นคงที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แม้ว่าท่านจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วก็ตาม ยังปฏิบัติตนเหมือนเดิมที่แสดงความจงรักภักดีมิเสื่อมคลาย โดยได้ไปร่วมงานพระราชพิธีสำคัญๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ขาด จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต คุณความดีงามที่ท่านทำไว้มากมายหลายประการซึ่งล้วนเป็นไปเพื่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ส่งผลให้ท่านได้รับพระราชทานพระมหากรุณาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการศพต่างๆ และเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมอย่างหาที่สุดมิได้ แก่ท่าน ครอบครัว ตลอดถึงวงศ์ตระกูล

ในโอกาสงานพระราชทานเพลิงศพนี้ ผมขอแสดงความไว้อาลัยด้วยความเคารพอย่างสุดซึ้ง ขออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งกุศลกรณีทั้งปวง ที่จอมพล ถนอมกิตติขจร ได้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขของประเทศชาติ ได้โปรดอำนวยให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติภพ และประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพนั้นทุกเมื่อไป

(นายอาสา สารสิน)
ราชเลขาธิการ

รู้จักจอมพล ถนอม ผ่านกัลยาณมิตร

ผมไม่รู้จักท่านจอ*มพล ถนอม กิตติขจร* เป็นการส่วนตัว เมื่อท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ครั้งหนึ่งมีงานในวัง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผมร่วมโต๊ะเสวย ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีและรองนายกรัฐมนตรีอยู่ด้วย แต่ก็ไม่มีเหตุอันใดที่ท่านจะรู้จักผมเป็นการส่วนตัว วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ผมกับคุณหมอจันทพงษ์ได้รับพระราชทานน้ำสังข์ในงานมงคลสมรส ณ วังไกลกังวล ในโอกาสเดียวกันนั้นลูกสาวท่านนายกรัฐมนตรี คือ *คุณทรงสุดา กิตติขจร* กับ *ดร. สุวิทย์ ยอดมณี* ก็ได้รับพระราชทานน้ำสังข์ด้วย ผมจึงถือว่า *ดร. สุวิทย์กับคุณหญิงทรงสุดา* เป็น "เพื่อนร่วมรุ่น" และทักทายกันเสมอเมื่อพบปะในงานต่างๆ

ก่อนหน้านั้น ที่ภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลที่ผมสังกัดอยู่ เกิดมีเรื่องที่อาจารย์ผู้ใหญ่ท่านหนึ่งอ้างเส้น*ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร* จะให้บรรจุแฟนของท่านเป็นอาจารย์ ทั้งๆ ที่อาจารย์อายุรศาสตร์โหวต ๒๖ ต่อ ๐ ว่าไม่สมควรรับ พวกเราหลายคนบุกไปที่สำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อแจ้งกับ *ม.ล. นวลผ่อง เสนาณรงค์* เลขานุการของท่านผู้หญิงจงกลว่าเราจะขอพบท่านผู้หญิง เมื่อ ม.ล. นวลผ่อง ทราบเรื่องราวก็บอกพวกเราว่าเรื่องอย่างนี้ท่านผู้หญิงไม่เล่นด้วยหรอก พอเรากลับมาศิริราชไม่นานก็มีโทรศัพท์มาตาม*อาจารย์หมอจิตต์ ตู้จินดา* หัวหน้าภาควิชาอายุรศาสตร์ ว่าท่านผู้หญิงจงกลอยากพบ อาจารย์หมอจิตต์ยิ้มแย้มกลับมาจากการพบท่านผู้หญิงจงกล ซึ่งแจ้งกับท่านว่าท่านไม่สนับสนุนให้ทำอย่างนี้

เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๑๔ พวกเรา ๓ คน คือ *นายแพทย์อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ นายแพทย์เพรา นิวาตวงศ์* และผม ได้ทำหนังสือถึงจอมพล ถนอม นายกรัฐมนตรี เสนอเรื่องการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์ โดยทำเรื่องผ่านพลเอก แสวง เสนาณรงค์ ซึ่งเป็นผู้ช่วยงานของจอมพล ถนอมอย่างใกล้ชิด งานนั้นทำให้ผมไปรู้จักกับพลเอก แสวง เสนาณรงค์ และท่านผู้หญิงนวลผ่อง เสนาณรงค์ ทั้งสองท่านเป็นคนที่เจริญ กล่าวคือมีความรู้สูง มีความซื่อสัตย์สุจริตมั่นคง และเห็นแก่ประเทศชาติยิ่งนัก ทั้งสองท่านมีความเคารพในตัวจอมพล ถนอมและท่านผู้หญิงจงกลมาก ในทางกลับกันท่านจอมพล ถนอมกับท่านผู้หญิงจงกลก็รักใคร่ไว้วางใจพลเอก แสวงและท่านผู้หญิงนวลผ่องมาก ผมได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับคุณงามความดีของจอมพล ถนอมจากสองสามีภรรยาคู่นี้มาก หมออรรถสิทธิ์และหมอเพราซึ่งรู้จักจอมพล ถนอมเป็นการส่วนตัวก็มีความเห็นเกี่ยวกับจอมพล ถนอมเช่นเดียวกับพลเอก แสวงและท่านผู้หญิงนวลผ่อง

คราวหนึ่งจอมพล ถนอมจะมาเป็นประธานเปิดการประชุมเกี่ยวกับการแพทย์ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี หมอเพราวานให้ผมร่างคำกล่าวเปิดประชุมให้นายกรัฐมนตรี แต่ก็ไม่เป็นเหตุที่ท่านจะรู้จักผมเป็นการส่วนตัว

โครงการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์นั้นผมเป็นคนยกร่าง ส่วนหมออรรถสิทธิ์และหมอเพราซึ่งรู้จักนักการเมืองและนายทหารมากเป็นผู้ทำการตลาด ท่านผู้หญิงจงกลถึงกับอ่านโครงการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์ให้จอมพล ถนอมฟังขณะรับประทานอาหาร และพูดเสริมว่าเขาเขียนไว้ดีนะ! เมื่อเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุม ครม. ครม.ได้มีมติเห็นชอบด้วย อาจารย์โรงเรียนแพทย์จำนวนมากคัดค้านและต่อต้านการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ จอมพล ถนอมทำการปฏิวัติ และตั้งกอง

บัญชาการคณะปฏิวัติขึ้นทำงานแทนรัฐบาล คณาจารย์ที่คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดีได้ร่วมลงนามประมาณ ๘๐ ท่าน ทำหนังสือถึงหัวหน้าคณะปฏิวัติให้ล้มเลิกโครงการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์ แต่คณะปฏิวัติก็ไม่รับฟังยังสนับสนุนการปฏิรูปโรงเรียนแพทย์อยู่ กระนั้นก็ตามต่อมาโครงการนี้ต้องยุติลง และเป็นบทเรียนกับเราว่าการริเริ่มเปลี่ยนแปลงอะไรในสังคมไทยเป็นของยาก แม้ ครม. และคณะปฏิวัติเห็นด้วยก็ยังทำไม่ได้

เรื่องหนึ่งที่พลเอก แสวง เสนาณรงค์ เล่าให้ฟังก็คือท่านเสนอต่อจอมพล ถนอมว่าถ้าไม่ปฏิรูปที่ดินจะแก้ปัญหาของคนยากจนไม่ได้ จอมพล ถนอมก็เห็นด้วย แล้วก็ลงมือจะปฏิรูปกัน ตอนนั้นก็มีการเล่าลือกันว่าในสำนักนายกรัฐมนตรีของจอมพล ถนอมมีคอมมูนิสต์อยู่ ๒ คน ! การจะแก้โครงสร้างเพื่อคนจนเป็นเรื่องที่ยากมาก

น่าเสียดายที่คนดีๆ อย่างพลเอก แสวง เสนาณรงค์ อายุไม่ยืน ท่านมาถึงแก่กรรมกับผมด้วยโรคหัวใจที่โรงพยาบาลศิริราช การที่เพื่อนผม ๒ คน คือ หมออรรถสิทธิ์ กับหมอเพรา และพลเอก แสวง กับท่านผู้หญิงนวลผ่อง เสนาณรงค์ ผู้ซึ่งผมเคารพรัก มีความเห็นในทางที่ดีต่อจอมพล ถนอม ทำให้ผมคิดว่าท่านจะต้องมีความดีอยู่ในตัว จึงเป็นที่เคารพรักของคณะทหารจำนวนมาก รวมทั้งของกัลยาณมิตรของผมดังกล่าวข้างต้น ทั้งๆ ที่ผมไม่รู้จักท่านเป็นการส่วนตัวเลย เพียงแต่เฉียดไปเฉียดมาดังเล่าข้างต้น

เมื่อปลายเดือนมกราคม ๒๕๔๙ ในงานพระราชทานรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ผมพบ “เพื่อนร่วมรุ่น” คือ ดร. สุวิทย์ - คุณหญิงทรงสุดา ยอดมณี ผมเล่าให้ทั้งสองฟังว่าผมเพิ่งฝันเห็นจอมพล ถนอมเมื่อ ๒ คืนมานี้เอง ฝันว่าท่านเดินตรวจงานก่อสร้างอุโมงค์แห่งหนึ่งและบ่นว่ายังไม่เรียบร้อย คุณหญิงทรงสุดาได้ยินก็ว่า ขนลุกเลย “คุณพ่อชอบตรวจงานก่อสร้าง” แล้วเลยชวนให้ผมเขียนเกี่ยวกับบิดาของเธอ นี้จึงเป็นที่มาของบทเล่าสั้นๆ เกี่ยวกับ “รู้จักจอมพล ถนอมผ่านกัลยาณมิตร” ที่กำลังจบลงแล้วนี้

เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับการเมืองแต่อย่างใดทั้งสิ้น เราทุกคนไม่ว่าจะสวมหัวโขนทางสังคมการเมืองอย่างใด โดยความจริงถึงที่สุดแล้วล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน ถ้าเราเข้าถึงความจริงอันเป็นหนึ่งเดียวกันได้จะเกิดความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติทั้งหมด

ประเวศ วะสี

(นายแพทย์ประเวศ วะสี)

คำไว้อาลัย

กระผมมีโอกาสได้รับทุนการศึกษาของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ในสมัยเรียนอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า เมื่อปี ๒๕๐๔ - ๒๕๐๙ ฯพณฯ เป็นผู้ที่มีพระคุณและมีเมตตาต่อกระผมมาก เมื่อกระผมจบการศึกษารับพระราชทานยศร้อยตรีแล้ว กระผมได้มีโอกาสรับใช้ ฯพณฯ อยู่ระยะหนึ่ง ประมาณ ๓ เดือน ฯพณฯ ได้มอบหมายให้ทำการอบรมพลขับและทหารภายในบ้านเกษโกมล ตั้งแต่ชั้นประทวน - ชั้นสัญญาบัตรยศร้อยเอก ระหว่างเวลา ๑๙.๐๐ - ๒๐.๓๐ น. ทุกวัน วันละ ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที โดย ฯพณฯ มีนโยบายที่จะกวดขันพลขับ และทหารประจำบ้านให้ประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่นำรถยนต์ออกไปเที่ยวในเวลากลางคืน

ต่อมาในเดือนมิถุนายน ๒๕๐๙ กระผมได้ไปเข้ารับการศึกษาต่อหลักสูตรจู่โจม หลักสูตรชั้นนายร้อย โรงเรียนการบินทหารบก และไปศึกษาต่อต่างประเทศ เมื่อกลับมารับราชการในพื้นที่กองทัพภาคที่ ๒ ส่วนหน้า ที่จังหวัดสกลนคร นานๆ ครั้ง จึงได้มีโอกาสมากราบเยี่ยม ฯพณฯ จอมพล ถนอม และท่านผู้หญิงจงกล ทุกครั้งที่มากราบท่านก็ได้รับความเมตตา ให้คำแนะนำสั่งสอนให้เป็นคนดี หมั่นกระทำความดีอยู่เสมอ ซึ่งกระผมได้จารึกและจดจำพระคุณของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม และท่านผู้หญิงจงกล อยู่เสมอมาไม่เคยลืม

เมื่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ถึงแก่อสัญกรรมตามอายุขัย กระผมขอถือโอกาสนี้ตั้งจิตอธิษฐานน้อมอุทิศกุศลผลบุญที่กระผมได้เคยสร้างสมมาในอดีต จงเป็นพลวปัจจัยหนุนนำให้ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ด้วยเทอญ

พลเอก

(ณพล บุญทับ)
รองสมุหราชองครักษ์

จากหนังสือ "คนของแผ่นดิน"

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์

เขียนโดย วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย

"จ่าศาลคนหนึ่งได้ลงชื่อในหนังสือยื่นฟ้องฉบับหนึ่งต่อจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีกล่าวหาว่าสัญญา ธรรมศักดิ์ ปลัดกระทรวงยุติธรรมมีพฤติการณ์เป็นคอมมิวนิสต์ โดยอ้างหลักฐานเท็จว่าสัญญาได้ลอบติดต่อกับจีนคอมมิวนิสต์ที่อยู่ในสำเพ็ง เพราะต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ

ข้อหาคอมมิวนิสต์ในขณะนั้นนับว่าร้ายแรงที่สุดต่อผู้ถูกกล่าวหา อีกทั้งหนังสือฟ้องร้องฉบับนี้ก็ได้มีผู้ลงชื่อยื่นฟ้องถูกต้องตามระเบียบทุกอย่าง ซึ่งอย่างน้อยที่สุดผู้ที่ถูกกล่าวหาก็อาจจะต้องถูกสั่งพักราชการ เพื่อรอการสอบสวนไว้ระยะหนึ่งก่อน แต่ที่อาจร้ายแรงขึ้นไปกว่านั้น นอกจากผู้ถูกกล่าวหาจะต้องถูกออกจากราชการแล้ว ยังอาจจะถูกจำคุกตลอดชีวิตหรือถึงขั้นประหารชีวิตก็เป็นได้ ด้วยรัฐบาลคณะปฏิวัติขณะนั้นกำลังหวั่นกลัวภัยคอมมิวนิสต์ และมักจะใช้มาตรการจัดการกับผู้ถูกกล่าวหาว่าฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงและเด็ดขาดอยู่เสมอ

เป็นเหตุให้มีข่าวอื้อฉาวโจษจันกันทั้งกระทรวงยุติธรรมในช่วงเวลานั้นนานนับเป็นแรมเดือนว่าปลัดกระทรวงซึ่งเป็นผู้ที่เคยก่อสร้างพุทธสถานขึ้นที่เชียงใหม่เมื่อครั้งเป็นข้าหลวงกระทรวงยุติธรรมภาคเหนือนั้น ได้กลับกลายมาเป็นคอมมิวนิสต์เสียเอง ข่าวลืออันเป็นเท็จนี้ได้สร้างความหม่นหมองและเป็นที่วิตกกังวลแก่สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นอันมาก

และแล้ววันหนึ่ง สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมงานที่ทำเนียบรัฐบาล ภายหลังเสร็จการประชุมก็ได้รับแจ้งว่า นายกรัฐมนตรีต้องการที่จะพบเป็นการส่วนตัว ทำให้สัญญารู้ได้ทันทีว่าเป็นเรื่องอะไร และก็เป็นจริงตามที่ได้คาดเดาไว้ เมื่อเรื่องที่นายกรัฐมนตรีต้องการพบก็คือเรื่องที่ถูกฟ้องกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั่นเอง เมื่อได้พบกันแล้ว นายกรัฐมนตรีผู้ทรงอำนาจได้อ่านคำฟ้องร้องกล่าวหาให้สัญญา ธรรมศักดิ์ ฟังตามลำพัง ภายในห้องเล็กๆ ห้องหนึ่งที่ทำเนียบรัฐบาล ครั้นจบแล้วก็มิได้เอ่ยปากถามว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือเปล่าแม้แต่คำเดียว เพียงแต่ปรารภออกมาว่า เออ นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย มันจะเป็นคอมมิวนิสต์ได้อย่างไรกัน เรื่องนี้จบลงพร้อมกับที่นายกรัฐมนตรีเก็บคำฟ้องร้องนั้นใส่ซอง

"เรื่องนี้ผมยังสำนึกในพระเดชพระคุณแห่งความยุติธรรมของท่านจอมพล ถนอม มาจนตราบเท่าทุกวันนี้" สัญญากล่าว

บันทึกของ
ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์

ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ อดีตรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้ให้สัมภาษณ์ทางโทรทัศน์แห่งหนึ่ง เมื่อต้นปี ๒๕๔๒ ว่า

"จอมพล ถนอม ไม่ใช่เผด็จการ ผมเคยร่วมงานกับท่านมาหลายปี ท่านรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นเสมอ ผมเองอยากรู้เหมือนกันว่า ที่คุณกล่าวหาว่าเป็นเผด็จการนั้นเป็นอย่างไร แต่ในความเห็นของผม จอมพล ถนอม ไม่ใช่เผด็จการแน่ ผมแน่ใจ"

จากหนังสือ "ท่านผู้ว่าการป๋วย"
ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์

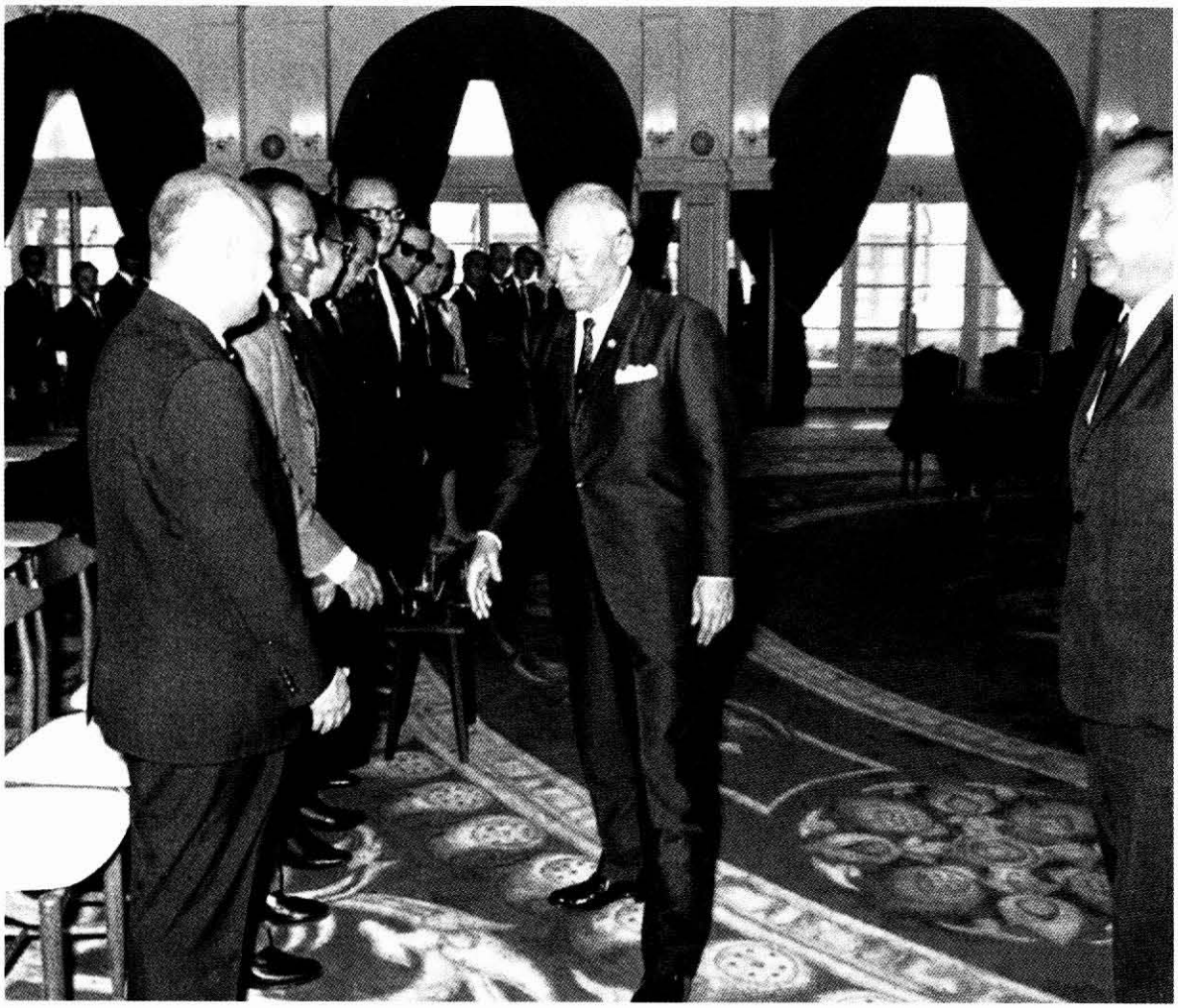

ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยและอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เขียนบันทึกไว้ตอนหนึ่งซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือของธนาคารแห่งประเทศไทย ฉบับพิมพ์เมื่อ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒

"นายกรัฐมนตรีที่มีความเมตตาแก่ผมมากที่สุดในตอนที่ผมรับราชการ คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร ท่านผู้นี้นอกจากจะร่วมเรียนในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดยท่านเป็นหัวหน้าชั้นแล้ว ท่านยังให้ความไว้วางใจผมเป็นพิเศษ ระหว่างที่ท่านเป็นรองนายกรัฐมนตรีอยู่ มีเรื่องอะไรเกี่ยวกับตัวผมท่านก็ช่วยแก้ให้ มีงานสำคัญบางชิ้นที่คณะรัฐมนตรีจะมอบหมายให้ใครทำ ท่านก็มักจะเสนอชื่อผม ความสัมพันธ์ทางส่วนตัวระหว่างท่านกับผมก็เป็นไปอย่างสนิทสนม ฉะนั้นที่ผมได้เขียนจดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง ไปท้วงท่านเมื่อทำ "การปฏิวัติ" ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ นั้น ผมเขียนด้วยความหวังดีต่อท่านและได้จ่าหน้าซองมีหนังสือนำถึงท่านโดยตรง..."

บันทึกของ
ศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร

ศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร ได้บันทึกไว้ในหนังสือของท่าน ซึ่งพิมพ์ไว้ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ว่า

รวมเวลาทั้งหมดที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีเกือบ ๙ ปีนั้น ท่านได้บริหารงานด้วยความขยันหมั่นเพียรอย่างเงียบๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ท่านได้รับงานต่อจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ท่านได้ทำงานสำเร็จไปจำนวนมาก ทางหลวงต่างๆ มีการราดยางทั่วประเทศ เขื่อนน้ำขนาดใหญ่ต่างๆ ก็มีเขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนอุบลรัตน์ก็สำเร็จในสมัยของท่าน มหาวิทยาลัยภูมิภาค รวมทั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ที่เริ่มไว้ตั้งแต่สมัย จอมพล สฤษดิ์ ก็เปิดสำเร็จ สะพานลอยในกรุงเทพฯ ก็เปิดขึ้นครั้งแรก แผนพัฒนาเศรษฐกิจก็ประกาศใช้อีก ๒ แผน แผนละ ๕ ปี โดยรวมการพัฒนาสังคมเข้าไปด้วยให้เห็นชัด การสำรวจแหล่งน้ำมันในราชอาณาจักร โครงการให้สัมปทานให้แก่ผู้ลงทุนขนาดใหญ่ก็เริ่มขึ้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวก็ขยายออกมา อาคารใหญ่ๆ รวมทั้งโรงแรมชั้นหนึ่งก็เกิดขึ้นหลายโรง โรงพยาบาลก็เกิดขึ้นมากมาย ถนนรัชดาภิเษก (Ring road) ก็เริ่มขึ้น โครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจวิชาการกับต่างประเทศก็เป็นไปอย่างกว้างขวาง ไม่มีสมัยใดที่ยิ่งกว่า จริงอยู่ที่โครงการเหล่านี้หลายอย่างเริ่มขึ้นสมัยจอมพล สฤษดิ์ แต่จอมพล ถนอม ในฐานะรองนายกรัฐมนตรีก็มีส่วนร่วมด้วยเกือบทุกเรื่อง

ถ้าดูพัฒนาการต่างๆ ตั้งแต่สมัย พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๑๔ แล้วคงจะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าในระยะ ๘ ปีนั้น ไทยก้าวหน้าไปเป็นอันมาก อัตราการพัฒนาก็สูง ตั้งแต่ ๗ - ๘% ทุกปี

PRESIDENT
REPUBLIC OF SINGAPORE

20 January 2004

Dr Suvit Yodmani
Executive Director
Asian Disaster Preparedness Center
P O Box 4 Klong Luang
Pathumthani 12120
Thailand

Dear Suvit

I am sorry to hear of your father-in-law's hospitalisation following a stroke. Please convey to him and family our concern and best wishes for his speedy recovery.

Sincerely

S R NATHAN

PRESIDENT
REPUBLIC OF SINGAPORE

18 June 2004

Thanpuying Chongkol Kittikachorn
No. 99 Thanon Ranong 2
Khet Dusit, Bangkok 10300
Thailand

Dear Thanpuying Chongkol

My family and I are saddened to hear of your loss.

It was not long ago when my family and I enjoyed tea with Field Marshal Thanom Kittikachorn, yourself and your family in Bangkok. I am appreciative of Field Marshal Thanom's friendship. He will be remembered by those who knew him as a good and loyal friend.

Please accept our deepest condolences to you and your family in your moment of bereavement.

Yours sincerely

S R NATHAN

Senior Minister
Singapore

21 June 2004

Dear Thanpuying Chongkol

I am deeply saddened to learn the passing of Field Marshal Thanom Kittikachorn.

I will always treasure the memory of Thanom's friendship.

My wife and I send our deepest sympathies to you and your family in this time of grief.

Yours Sincerely
Lee Kuan Yew

Thanpuying Chongkol Kittikachorn
No. 99 Thanon Ranong 2
Khet Dusit, Bangkok 10300
Thailand

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា
Kingdom of Cambodia
ជាតិ សាសនា ព្រះមហាក្សត្រ
Nation Religion King

គណៈកម្មាធិការជាតិគ្រប់គ្រងគ្រោះមហន្តរាយ
National Committee for Disaster Management
លេខ (N°) .....

រាជធានីភ្នំពេញ, ថ្ងៃទី.....ខែ.....ឆ្នាំ២០០...
Phnom Penh, June 23, 2004

To: Dr Suvit Yodmani and family

Dear. Dr Suvit,

I have been much distressed to learn another grave loss that you and your family have to bear with the decease of your father

In this sorrow circumstance, I personally and on behalf of the National Committee for Disaster Management and staff would like to express our deep condolences and our profound sympathy to you, your family and relatives.

We all would like to bow the body and modesty to commemorate the spirit of a great husband, father, father in-law and grandfather of the bereaved family.

NHIM VANDA
Senior Minister,
First Vice President of NCDM

HUNGARIAN AMBASSADOR

Bangkok, June 18, 2004

Dear Khunying Songsuda,

It was really a great shock to all of us upon hearing the sudden and unexpected death of your beloved father, Field Marshal Thanom Kittikachorn.

I join in my wife, and all Hungarian staff in Thailand in expressing our deepest sorrow and heartfelt sympathy in this great bereavement.

Accept, alongside with our sympathy, the assurances of my deepest consideration.

Yours most sincerely,

(Sándor Jolsvai)

Khunying Songsuda Yodmani
c/o Dr. Suvit Yodmani
Executive Director of ADPC
Asian Disaster Preparedness Center (ADPC)
P.O. Box 4, Klong Luang
Pathumthani 12120

คุณหญิงพันพัฒ

ดิฉัน + คุณพี่ + คุณๆ ขอ
แสดงความเสียใจในการจาก
ไปของคุณพ่อด้วยความรู้สึก
ที่เป็นใจอย่างสุดซึ้ง แม้ว่า
ท่านคงจะพ้นจากความทรมาน
จากโรคภัยไข้เจ็บ ท่านจากอิฐ
รสนาถอันๆ ร่วมเป็นเวลา
ด้วยความเสียใจ
ดิฉัน ขอแสดงความเสียใจ

Darryl and Kathleen Johnson

June 25, 2004

Dear Khunying Sangsuba,

I was saddened to learn of the passing of your father earlier this month. He played a very important role in the history of Thailand in the 20th century. We were pleased to meet him at your birthday event. Our condolences to your mother and other family members.

Yours truly,

Darryl Johnson

British Embassy
Wireless Road
Bangkok 10330

22 June 2004

Dear Khunying Songsuda,

I was very sorry to learn of the death of your father, Field Marshal Thanom Kittikachorn. I have strong memories of him, as he was Prime Minister when I first arrived in Thailand.

Gwendolyn joins me in sending our sympathies to you, Thanpuying Chongkol and all your family.

With best wishes,

David Fall

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
BANGKOK, THAILAND

June 17, 2004

Dear Thanpuying Chongkolnee:

I am saddened to learn that Air Chief Marshal Thanom Kittikachorn passed away. On behalf of the American Embassy and the American community in Thailand, I would like to present our sincere condolences to you and your family as you go through this difficult period of mourning. May his spirit rest in peace.

With deepest sympathy,

Sincerely,

Ravic R. Huso
Charge d'Affaires a.i.

Thanpuying Chongkolnee Kittikachorn
c/o Khunying Songsuda Yodmani,
101 Ranong 2, Dusit,
Bangkok 10300.

ที่ ศธ 0516/ 2807

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ท่าพระจันทร์ กท.10200

20 กรกฎาคม 2547

เรื่อง ขอแสดงความเสียใจ

เรียน ท่านผู้หญิง จงกล กิตติขจร

ด้วยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รับทราบว่า ฯพณฯ ท่าน จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันพุธที่ 16 มิถุนายน 2547 กระผมในนามของคณาจารย์ ข้าราชการ พนักงานมหาวิทยาลัย และลูกจ้างของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอแสดงความเสียใจเป็นอย่างยิ่งต่อท่าน และบรรดาญาติของตระกูล " กิตติขจร " มา ณ โอกาสนี้ด้วย

ในการนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใคร่ขอเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมศพในคืนวันพุธที่ 21 กรกฎาคม 2547 โดยขอร่วมทำบุญบำเพ็ญกุศล เป็นจำนวนเงิน 5,000.- บาท (ห้าพันบาทถ้วน)

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(รองศาสตราจารย์ ดร. นริศ ชัยสูตร)
อธิการบดี

กองการเจ้าหน้าที่
งานสวัสดิการ
โทร.(02) 613-2063
โทรสาร (02)623-5089

ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) 3000 ถนนพหลโยธิน เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทร. 299-1111, 273-7020

ที่ ฆป.พิเศษ 2/2547 14 กรกฎาคม 2547

เรื่อง ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน)
ขอร่วมเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมจอมพล ถนอม กิตติขจร

กราบเรียน ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

ตามที่ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตประธานกรรมการธนาคารฯ (พ.ศ. 2507 - 2516) ได้ถึงแก่อสัญกรรม กระผมในนามของธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) ขอแสดงความอาลัยต่อการสูญเสียปูชนียบุคคลผู้มีคุณูปการยิ่งต่อประเทศชาติ และต่อธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) เป็นอย่างที่สุดมา ณ โอกาสนี้

ในการนี้ กระผมใคร่ขอนำคณะกรรมการธนาคารฯ และคณะผู้บริหารธนาคารฯ ร่วมเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมอุทิศแด่ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ในวันพุธที่ 28 กรกฎาคม 2547 เวลา 19.00 น.

จึงกราบเรียนมาเพื่อกรุณาพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(นายสมหมาย ภาษี)
ประธานกรรมการ
ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน)

สำนักงานโฆษณาประชาสัมพันธ์
โทร. 0-2299-1955

0901-05-8 (ก. 3-96 900 x 100 VTC)

28/2 ซอยสุขุมวิท 55 ถนนสาทร พระโขนง

3 มิ.ย. 2548

เรียน ท่านดร. กุรินทร์-คุณหญิงที่เคารพ

ท่านจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นผู้ใหญ่ที่ผมให้ความเคารพเทิดทูนเป็นอย่างสูง ท่านเป็นตัวแทนแห่งความรักในปัจจุบัน ท่านเป็นแบบอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อปิตาและมารดา มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เหลือใจเปรียบยาก

เมื่อเป็นบุญกุศลแด่ท่านในวันมหาสงกรานต์ ผมขอร่วมสมทบทองทุนในมูลนิธิจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นจำนวนเงิน 10,000.- บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน) โดยส่งเช็คมาพร้อมนี้แล้ว

ขอแสดงความเสียใจในการจากไปของท่าน ๆ มาด้วยที่นี้จงเถิด

ขอแสดงความนับถือ

ม.ล. อรินทร์ ศรุตวร

Message from Dr. Karin Virabhak, Singapore, 18-6-04, 17:35 hrs.

"Very sorry to learn of the Field Marshal's demise. We both extend to Thanpuying and Family Members our deepest sympathy. The world has lost a great man."

"Karin / Guek Nee"

เรียนคุณสุวิทย์และคุณสงสุดา,

แดงขอแสดงความเสียใจต่อท่านที่คุณพ่อจากพวกเราไป แดงคิดว่าครอบครัวแดงเป็นครอบครัวที่โชคดีที่มีโอกาสได้รู้จักท่าน ได้มีโอกาสได้เห็นความรักที่ท่านมีให้แก่ลูกๆ และหลานๆ มีความเมตตากรุณาต่อทุกๆ คน เป็นตัวอย่างหรือนาทีครอบครัวที่ทุกๆ คน Looked up to. ขอรักษาดีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระมหาราชินี ตลอดจนราชวงศ์และเป็นผู้ที่ประเทศชาติรักดี ที่พวกเราลืมไม่ได้ ขอให้ท่านสองคนโชคดี ขอให้เรียนรู้ความเป็นคนดี ความเป็นสุภาพบุรุษ เพื่อนที่ดี ความดีของท่านจะอยู่ในความทรงจำของแดงไปตลอดกาล และแดงขอสวดให้วิญญาณของท่านจงไปสู่สุขคติเทอญ

ด้วยความรักและเคารพ
แดง

So many hearts

mourn his loss with you.

แดง

Chris, Laurie, Sandy

DEAR DR. SUVIT, KHUNYING SONGSUDA, AND FAMILY,

WE SHARE YOUR GRIEF AND LOSS AT THE DEMISE OF FIELD MARSHAL THANOM. MAY YOU BE BLESSED WITH THE STRENGTH + FORTITUDE TO COPE WITH THIS LOSS.

OUR DEEPEST SYMPATHIES

THEARAT

LOY + JEAN

HNIN

Manisha.

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐
อดีตนายกรัฐมนตรี ๔ สมัย

จอมพล ถนอม กิตติขจร สุนทรพสก เป็นนายกรัฐมนตรีสี่สมัย
บิดานามขุนโสภิตบรรณาลักษณ์ไซร้ มารดาได้นามลิ้นจี่เทวีสะคราญ
เกิดสิบเอ็ดสิงหาสองสี่ห้าสี่ สถานที่อำเภอเมืองกระเดื่องขาน
จังหวัดตากภิญโญแต่โบราณ มีบุตรธิดากล้างานรวมหกคน
เริ่มเรียนที่เมืองตากเป็นรากฝอย ต่อนายร้อยทหารบกดิลกพหล
รับราชการทหารราบเอิบอาบกมล ปริญญามาดลขั้นดุษฎี
รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์กระฉ่อนอยู่ ได้เป็นครูอาจารย์ไปในวิถี
เป็นแม่ทัพหาญกล้าทั่วธานี รัฐมนตรีกลาโหมถาโถมไป
เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด อภิชาตบุตรกองทัพเปลี่ยนปรับให้
บุคคลนี้กล้าวิ่งเข้าชิงชัย ทั้งเหนือใต้ตกออกให้บอกกัน
เป็นนายกรัฐมนตรีแสนดีนัก ผู้คนรักทั่วประเทศทุกเขตขัณฑ์
ตั้งศูนย์ใหม่นานาสารพัน ชาวนานั้นไร่สวนควรพัฒนา
วิชาชีพคุณธรรมประจำชาติ ขยายโอกาสเพื่องานการศึกษา
เยือนฮังการีชี้เหอเมริกา คอสตราริกาญี่ปุ่นตุรกี
ป้องกันพรรคคอมมิวนิสต์พิชิตเขต สยามประเทศต่อต้านไม่คร้านหนี
ลดขาดดุลเพิ่มรายได้สร้างไมตรี การแพทย์นี้โทรศัพท์ต้องปรับปรุง
เจาะน้ำมันเรื่องน้ำก๊าซธรรมชาติ เศรษฐศาสตร์สำคัญต้องมั่นมุ่ง
ชลประทานอุปถัมภ์ช่วยบำรุง กิจผดุงสร้างเขื่อนขับเคลื่อนไป
สร้างสัมพันธไมตรีฉันพี่น้อง ให้ปรองดองสู่ทางอันกว้างใหญ่
เป็นอาเซียนทั้งเขตประเทศไทย สำเร็จได้เราอยู่เคียงคู่กัน
ตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ทั้งกล้าแกร่งชวนให้คนใฝ่ฝัน
มีระดับอุดมศึกษาสถาบัน ต้องหมายมั่นเรียนต่อเกิดก่องาน
วางนโยบายประชากรนาครให้ ศูนย์วิจัยชื่นชมผสมผสาน
เพื่อพัฒนาประเทศทุกเหตุการณ์ ผู้เชี่ยวชาญปรีชาสมาคมไทย
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชินีนาถ ทรงประศาสน์มากสิ่งอย่างยิ่งใหญ่
ครอบครัวนี้เป็นประจำอยู่ร่ำไป นายกดีมีน้ำใจใสสุทธา
ท่านทำดีชี้ถูกสั่งลูกหลาน ตลอดกาลภักดีชาติศาสนา
เทิดทูนองค์กษัตริย์ขัตติยา ซื่อสัทธาสุจริตด้วยจิตใจ

ด้านการเมืองเรามีสักขีอยู่ บางคนรู้ "อวิชชา" เข้ามาใหม่
ถึงต้องออกนอกเขตประเทศไทย อยู่ไม่ได้เพราะเรื่องการเมืองแซง
ต้องฟังหูรู้คิดคนจิตผ่อง กิเลสครองจิตอยู่เป็นคู่แข่ง
พาให้จิตวิปลาสหวาดระแวง กลับเคลือบแคลงเสียด้วยถึงม้วยมรณ์
บัดนี้ท่านสู่ฟ้าสุทธาสวรรค์ สิ่งสร้างสรรค์เอกอุอนุสรณ์
เสวยอยู่ชั่วกัลป์นิรันดร สถาพรอยู่เถิดประเสริฐเทอญ.

น้อมใจเคารพบูชา และอาลัย

จากอดิศักดิ์ พึ่งวงษ์ อดีตอาจารย์คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
ปัจจุบัน กรรมการศูนย์การค้าศรีอยุธยา (อยุธยาเมืองใหม่) เจ้าของสุพัตราแลนด์

ท่านอาจารย์ ท่านผู้ทรงคุณ กิตติขจร

ขอแสดงความเสียใจเป็นอย่างยิ่ง
ต่อการจากไปของ "ออมพลถนอม กิตติขจร"
ปูชนียบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ เกรียงไกร
ผู้เป็นร่มโพธิ์ ร่มไทร
ผู้เป็นที่เคารพ บูชา และรักยิ่ง
ขอครอบครัว "กิตติขจร" ในครั้งนี้

ด้วยความเคารพ

รัตนา อัติโชติ

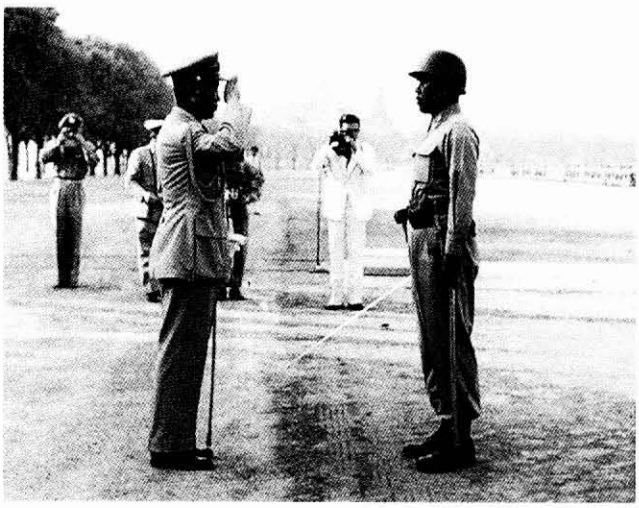

ทำงานเพื่อชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์

ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ มหาดเล็ก รักษาพระองค์ รายงานต่อนายกรัฐมนตรี ในการซ้อมใหญ่พระราชพิธี ถวายพระเพลิง พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๘

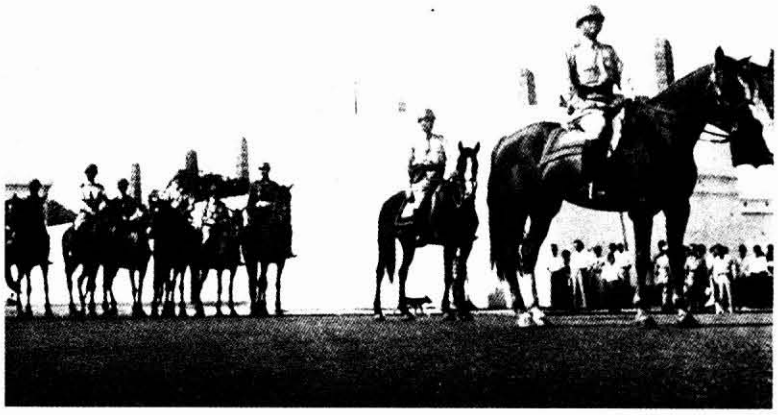

การซ้อมใหญ่ นำขบวนพระบรมศพพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พลตรี (ยศขณะนั้น) ถนอม กิตติขจร ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ ขี่ม้านำขบวน

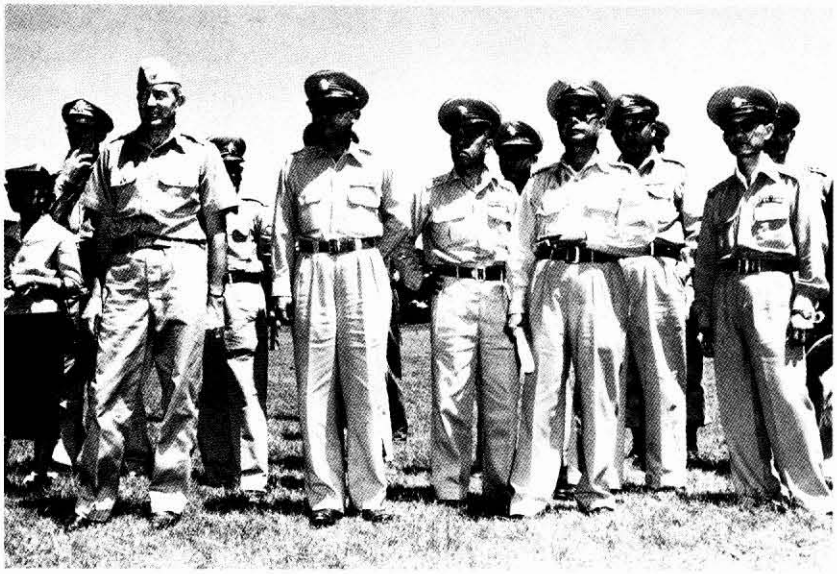

ดูการฝึกร่วมไทย-อเมริกัน มีพลโท (ยศขณะนั้น) สุทธิ สุทธิสารรณกร พลโท (ยศขณะนั้น) ครวญ สุทธานินท์ พลตรี (ยศขณะนั้น) จิตติ นาวีเสถียร และนายทหารท่านอื่น ชมการฝึกอยู่ด้วย

กับเพื่อนร่วมงาน พลอากาศโท (ยศขณะนั้น) บุญชู จันทรุเบกษา พลอากาศโท (ยศขณะนั้น) เฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร

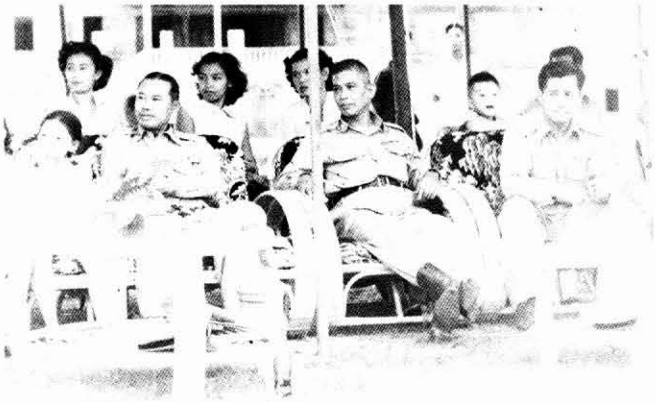

ไปชมการแข่งขันกีฬาของกองพล พ.ศ. ๒๔๙๔
พันโท (ยศขณะนั้น) ประยูร หนุนภักดี
อยู่ขวาสุดของภาพ

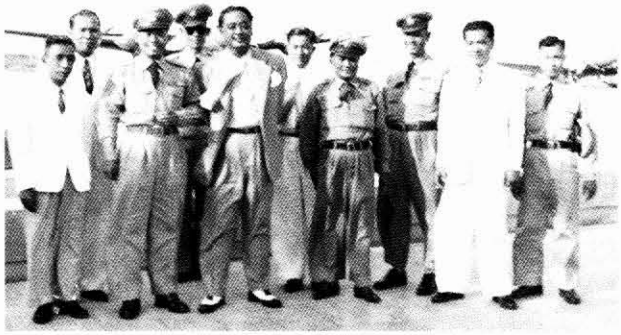

ไปส่งเพื่อน พลตรี (ยศขณะนั้น)
ละม้าย อุทยานานนท์ ไปต่างประเทศ มีเพื่อน
ร่วมรุ่น ๗๓ ไปส่งด้วยหลายท่าน

จากซ้าย พันเอก (ยศขณะนั้น) อำนวย ไชยโรจน์
พลตรี (ยศขณะนั้น) สถิต สถิตย์ยุทธการ
พลโท (ยศขณะนั้น) สุทธิ สุทธิสารรณกร
พลตรี (ยศขณะนั้น) ถนอม กิตติขจร และ
พันตรี (ยศขณะนั้น) เฉลิมชัย จารุวัสตร์
ถ่ายภาพร่วมกันที่ประเทศอังกฤษ
เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔

ฟังบรรยายสรุปเรื่อง หน้าที่
ของคณะกรรมาธิการสงบศึก
สงครามเกาหลี ณ ตำบลปันมุนจอม
เกาหลี มีพันเอก อีเวลล์ จากสหรัฐ
อเมริกานั่งอยู่ข้างๆ พ.ศ. ๒๔๙๖

ถ่ายกับ พลตรี (ยศขณะนั้น) หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร
ซึ่งมาทำหน้าที่กรรมาธิการสงบศึกแทน
เนื่องจากต้องเดินทางกลับมารับตำแหน่งสำคัญ
ทางเมืองไทย

ในห้องทำงานแม่ทัพ

จากซ้าย พลเอก (ยศขณะนั้น) ถนอม กิตติขจรเมื่อครั้งเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ฯพณฯ พจน์ สารสิน นายกรัฐมนตรี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก และ ดร. กัลย์ อิศรเสนา ในงานสาบานธง

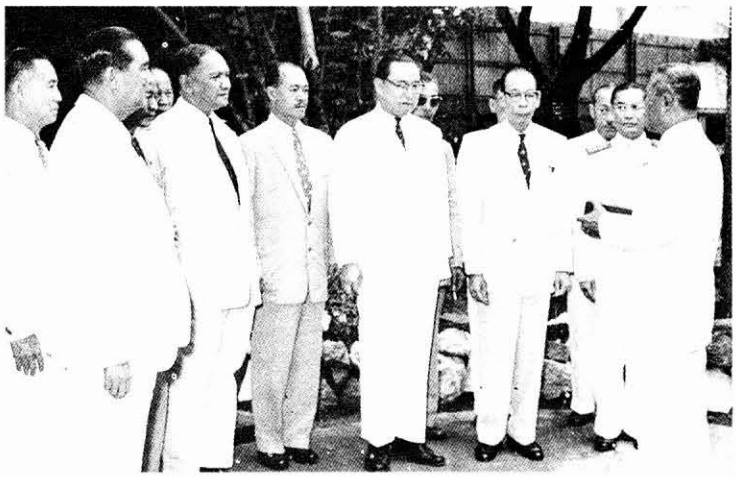

คณะรัฐมนตรีสมัยเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ จากซ้าย พระประกาศสหกรณ์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล พลตรี (ยศขณะนั้น) พงษ์ ปุณณกันต์ นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ดร. เสริม วินิจฉัยกุล และพลตรี (ยศขณะนั้น) อัมพร จินตกานนท์

ลุยน้ำไปเยี่ยมราษฎรที่บางระจัน ระหว่างที่เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก

เยี่ยมเยียนทักทายราษฎรที่มารอรับ
ณ ตลาดเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรี และท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์
ไปอวยพรวันเกิด ขณะเป็นรองนายกรัฐมนตรี

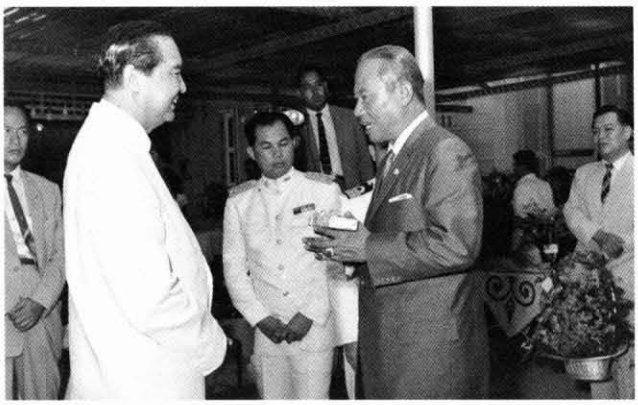

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
นราธิปพงศ์ประพันธ์ ประทานพรวันเกิด

สังสรรค์ในหมู่ทหาร จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
พลเอก (ยศขณะนั้น) ถนอม กิตติขจร
และ พลตรี (ยศขณะนั้น) ศิริ ศิริโยธิน เป็นต้น

เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๒

๕ ทหารเสือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พลเอก สุทธิ สุทธิสารรณกร พลเอก ไสว ไสวแสนยากร พลเอก (ยศขณะนั้น) ถนอม กิตติขจร และ พลเอก (ยศขณะนั้น) ประภาส จารุเสถียร ในขณะรอรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพิธีสวนสนามถวายพระเกียรติ เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๒

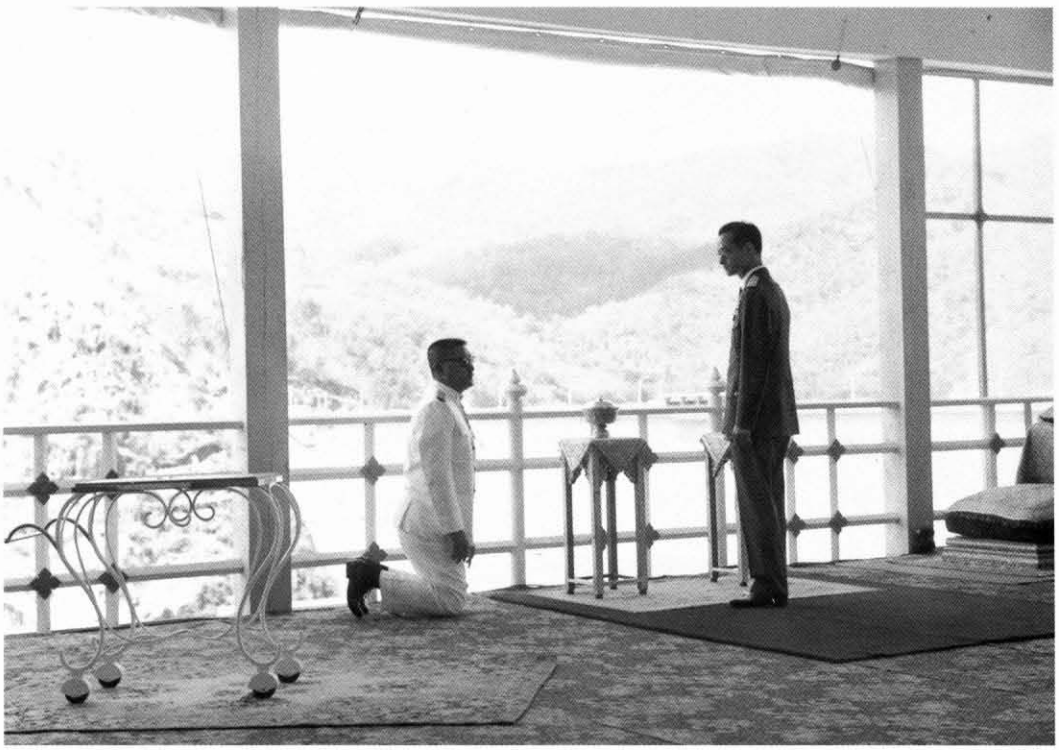

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เปิดเขื่อนภูมิพล

งานพระราชทานเพลิงศพ
จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗
ท่านผู้หญิงวิจิตร ธนะรัชต์
นั่งข้างท่านผู้หญิงจงกล

ตรวจการสร้างเขื่อน

เป็นประธานในการประชุมสภาการศึกษา
แห่งชาติ ครั้งที่ ๑/๐๗ ณ ตึกสันติไมตรี
ทำเนียบรัฐบาล

เดินทางไปเยือนต่างประเทศ
พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา ไปส่งด้วย

พลตำรวจเอก ประเสริฐ
รุจิรวงศ์ อวยพรวันเกิด

คณะกรรมการชุดใหม่ของสมาคม
หนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย
ได้เข้าพบเพื่อแสดงคารวะ
ณ ทำเนียบรัฐบาล
๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

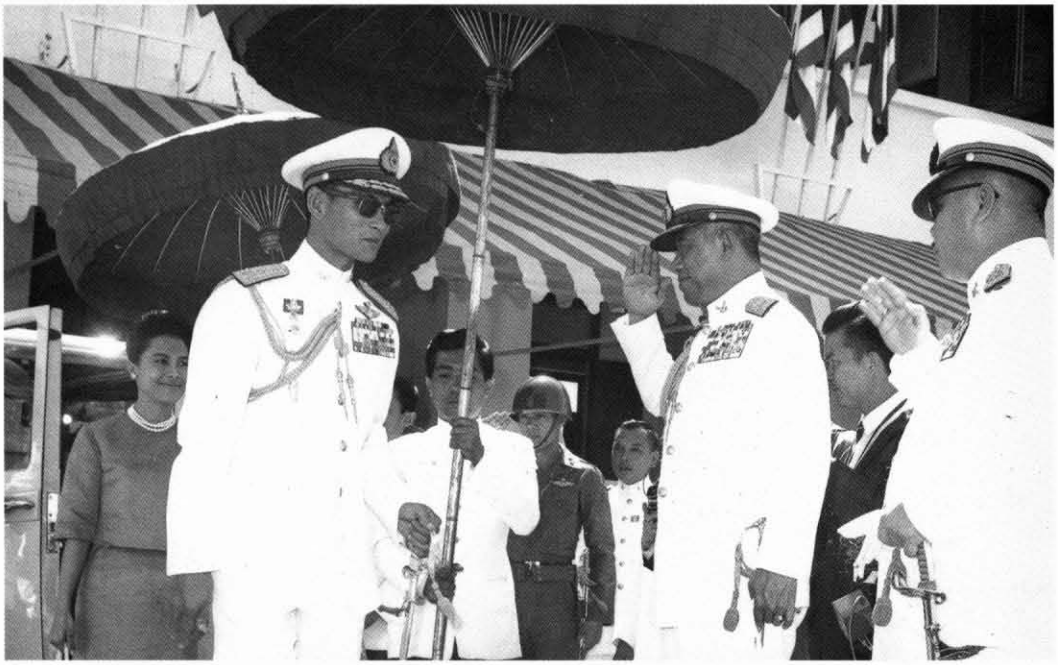

เฝ้าฯ รับเสด็จในพิธีเปิด
พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และเปิดสโมสรฯ ที่ ร. ๑ รอ.
๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘

ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
แด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

ให้สัมภาษณ์ผู้แทนหนังสือพิมพ์
๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙

เป็นประธานเปิดป้ายธนาคารเพื่อการเกษตรและ
สหกรณ์การเกษตร พ.ศ. ๒๕๐๙
ฯพณฯ ดร. เสริม วินิจฉัยกุล รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการคลัง อยู่ในภาพด้วย

พิธีเปิดสนามบินอู่ตะเภา สัตหีบ
๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

อธิบดีกรมศิลปากร
และคณะเข้าพบเพื่อ
รายงานข้อราชการ
๑๙ กันยายน
พ.ศ. ๒๕๐๙

ประชุมคณะกรรมการข้าราชการ
มหาวิทยาลัย (ก.ม.)
ณ ทำเนียบรัฐบาล
๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙

เยี่ยมเกษตรกร

เยี่ยมเกษตรกร พระประกาศสหกรณ์ และ
พลเอก แสวง เสนาณรงค์ ร่วมคณะไปด้วย

มอบทุนช่วยเหลือกิจการของสยามสมาคมฯ ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร ทรงเป็นประธาน

ศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร อธิการบดีนำผู้รับทุนของสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ๑๐ คนเข้าอำลา ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙

การประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ ทำเนียบฯ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ องค์อธิการบดี ประทับอยู่ทางขวา

นักข่าวรุมล้อมหลังกลับจากลาว

เป็นประธานรับมอบและเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียง
จากรัฐบาลออสเตรเลีย ที่จังหวัดนครราชสีมา
๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

นำคณะรัฐมนตรีร่วมลงนามถวายพระพร
เนื่องในวันปีใหม่ ๓๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๐๙ มี พลอากาศเอก ทวี และ
คุณหญิงอารี จุลทรัพย์ พระยาอรรถการีย์-
นิพนธ์ พลอากาศเอก พระเวชยันต์ รังสฤษดิ์
และ ดร. เสริม วินิจฉัยกุล

กลับจากเยือนยุโรป
สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น
พ.ศ. ๒๕๑๑

รอรับเสด็จที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่เห็นหน้าตรงคือ ศาสตราจารย์ ดร. บุญรอด บิณฑสันต์

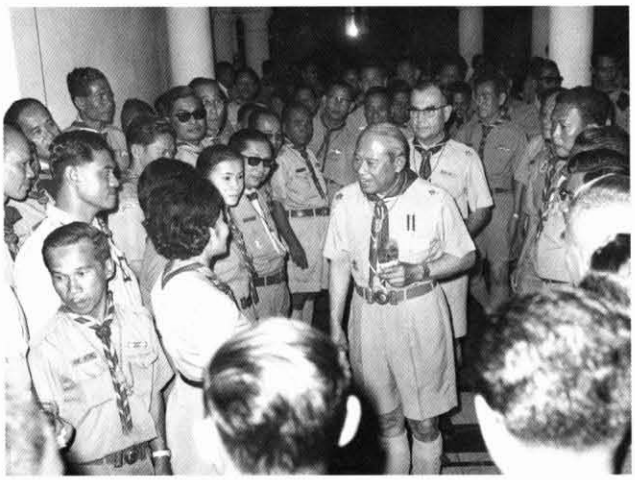

เลี้ยงรับรองแก่คณะกรรมการสภาลูกเสือ
๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

ตรวจการก่อสร้างทางจากเชียงใหม่ - แม่สะเรียง
๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒

เปิดสาขาพรรคเสรีมนังคศิลาที่สกลนคร พ.ศ. ๒๕๑๒

ปรึกษาข้อราชการกับประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน
มี พันเอก ถนัด คอมันตร์ และ
นายเฮนรี่ คิสซิงเจอร์ ร่วมด้วย

ตรวจเยี่ยมทหารที่ออกไปปราบปราม
ผู้ก่อการร้าย อำเภอตาพญา
จังหวัดปราจีนบุรี
๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓

เยี่ยมหน่วยปฏิบัติการของทหาร
ที่จังหวัดจันทบุรี
๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓

เยี่ยมหน่วยปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์
จังหวัดเพชรบุรี ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓

ตรวจเยี่ยมกำลังทหารเรือที่สัตหีบ
๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

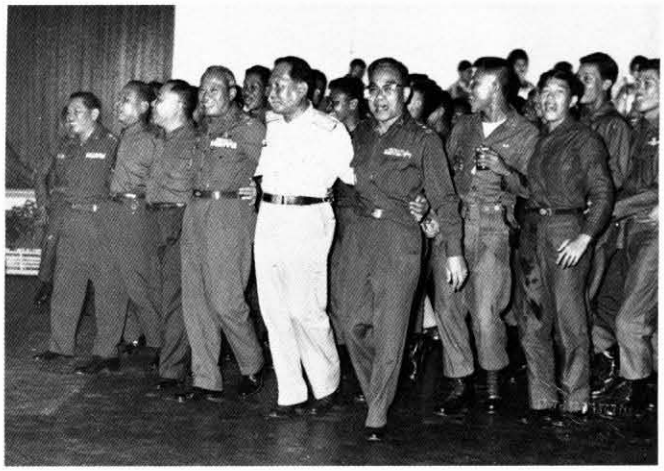

ทหารบก ทหารเรือ ร่วมสามัคคี

เยี่ยมราษฎรในโอกาสไปเปิด
ทางหลวงสระบุรี - หล่มสัก
๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓

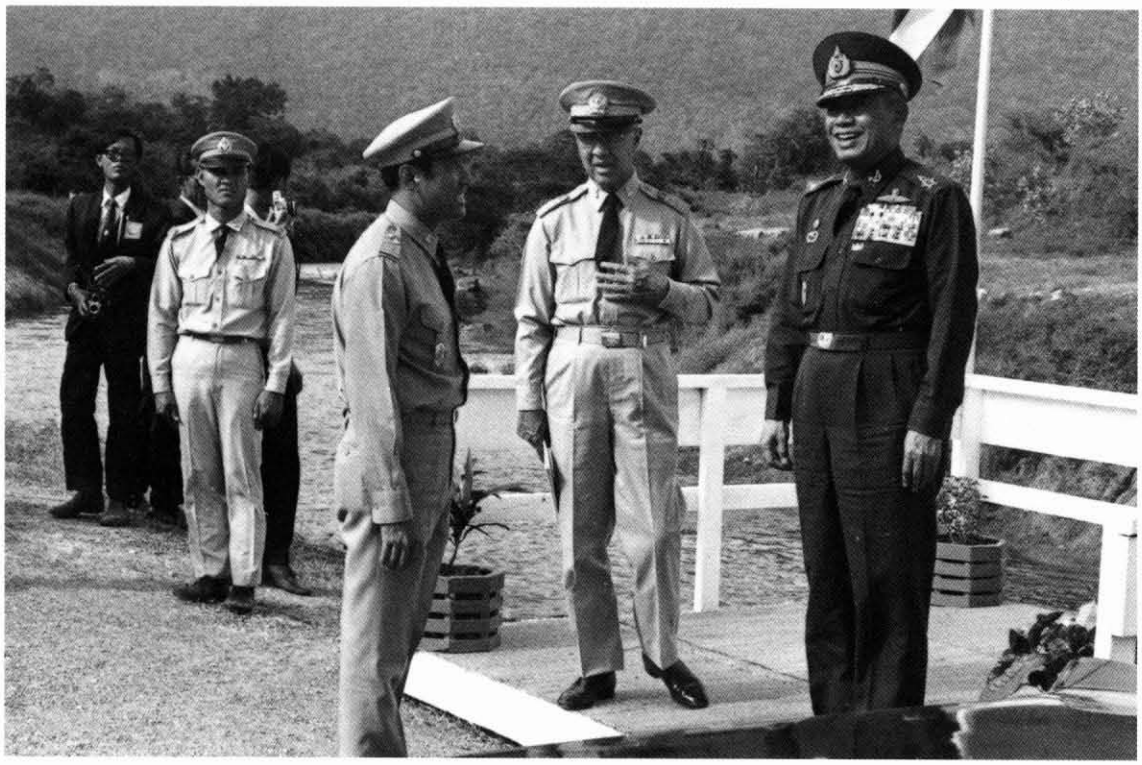

กดปุ่มเปิดการทำงานของเขื่อนลำตะคอง
๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓
ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาแห่งชาติ ไปด้วย

เยี่ยมทหารผ่านศึกบาดเจ็บ
จับมือปลอบใจแต่ละคน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
เสด็จฯ ทรงวางศิลาฤกษ์
เขื่อนสิริกิติ์
๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

ปราศรัยต่อที่ประชุมสภา
ผู้แทนราษฎร์ภายหลัง
การอภิปรายพิจารณา
งบประมาณ ๒๕๑๔
๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

พิธีวางศิลาฤกษ์ ร.ร. เสนาธิการทหาร
ถนนซูเปอร์ไฮเวย์ ท่าดินแดง
๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

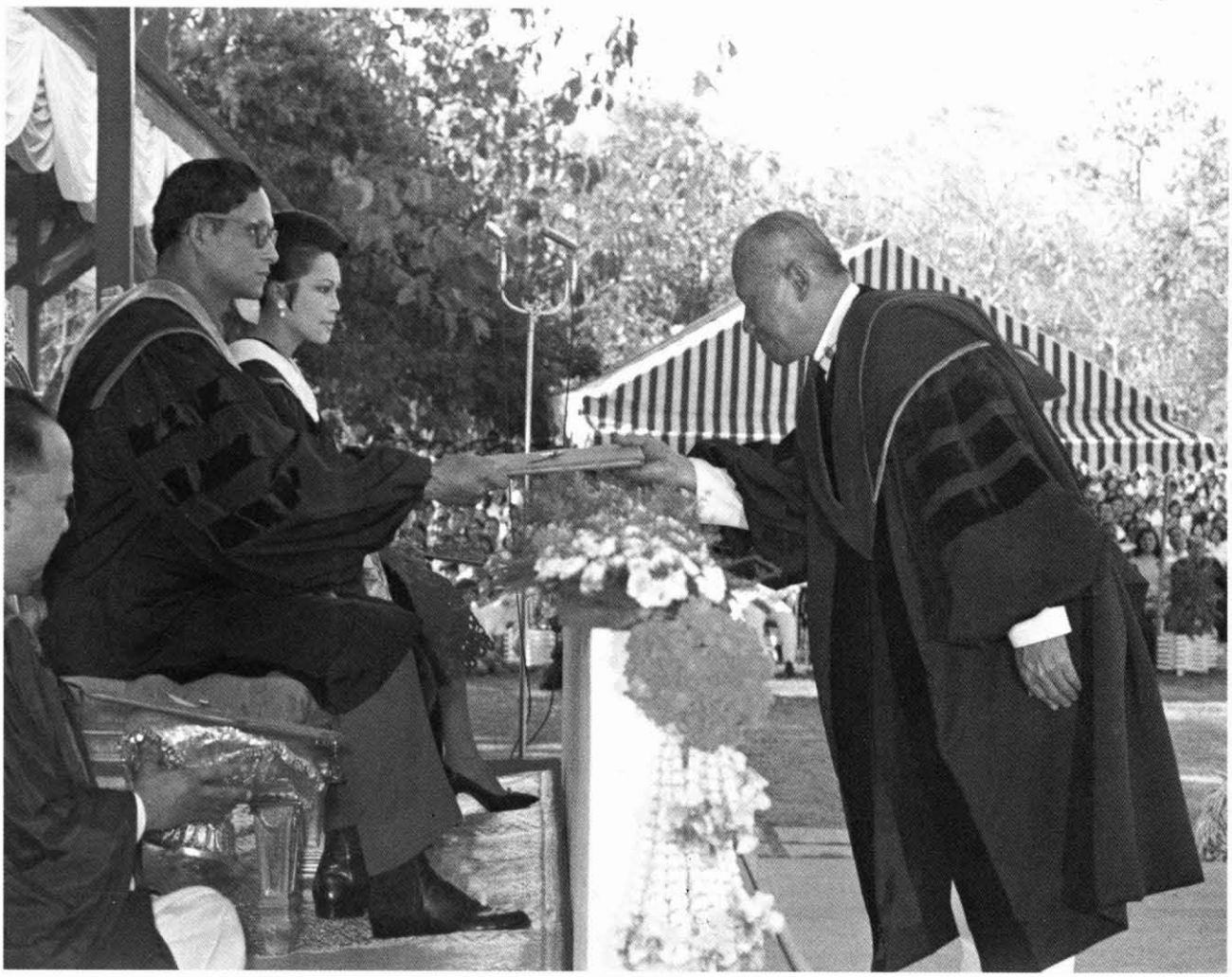

รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์ เสด็จงานวันเกิดท่านผู้หญิงจงกล ในภาพท่านผู้หญิงถวายเงินให้สภากาชาด
๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

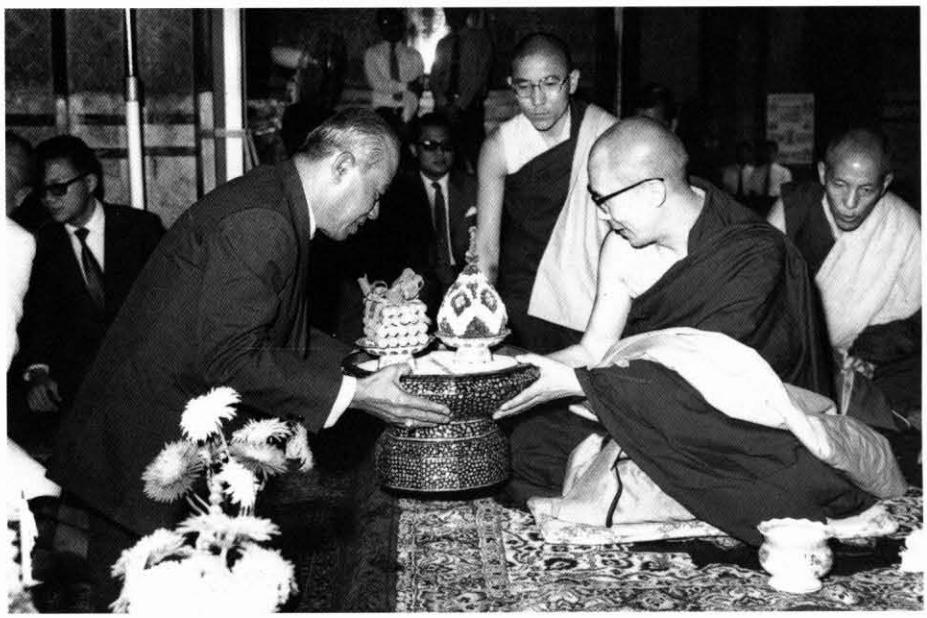

เข้านมัสการและถวายของ
องค์ดาไลลามะ ผู้ได้รับรางวัลโนเบล
สาขาสันติภาพ ณ อุโบสถ
วัดเบญจมบพิตร
๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕

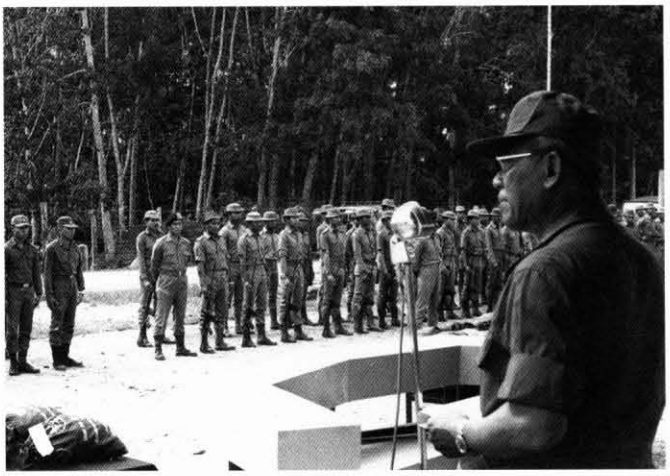

เยี่ยมชายแดนไทย - มาเลเซีย
๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕

คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ร่วมร้องเพลงประสานเสียงในคืนวันคริสต์มาส
ที่บ้านเชิงสะพานเกษะโกมล พ.ศ. ๒๕๑๕

เยี่ยมทหารบาดเจ็บ
จากการป้องกันประเทศ
๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

เยี่ยมชายแดน มี พลตรี (ยศขณะนั้น) เทียนชัย
ศิริสัมพันธ์ ต้อนรับและบรรยายสรุปสถานการณ์

มอบอุปกรณ์การเรียนแก่เด็กนักเรียน

ลูกเสือจากโรงเรียนต่างๆ
เข้าเยี่ยมที่ทำเนียบรัฐบาล

พลโท แสวง เสนาณรงค์ (ยศในขณะนั้น)
นายกสภามหาวิทยาลัยรามคำแหง
นำคณะกรรมการสภามหาวิทยาลัยเข้าเยี่ยม
คำนับในโอกาสเข้ารับตำแหน่งใหม่
ที่ทำเนียบรัฐบาล ๙ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๑๕

แถลงนโยบายรัฐบาล
ต่อสภานิติบัญญัติ
ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

ตรวจราชการภาคใต้
ปลัดกระทรวงมหาดไทย
คุณพ่วง สุวรรณรัตน์
ต้อนรับ

เปิดโรงเรียนบ้านบุพราหมณ์ จังหวัดปราจีนบุรี ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มอบทุนทรัพย์ส่วนตัว บำรุงโรงเรียนด้วย

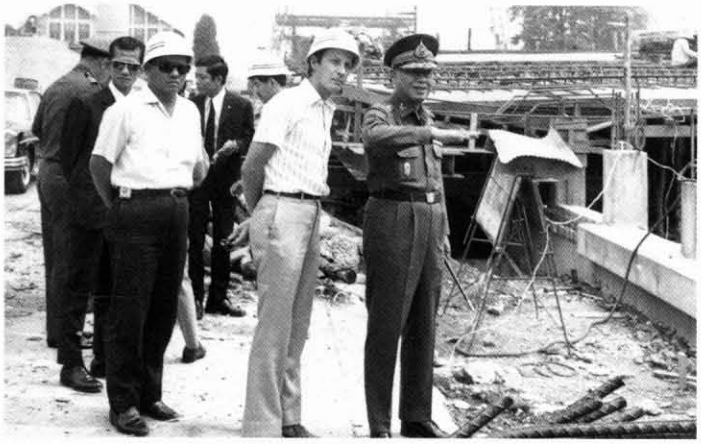

ตรวจการก่อสร้างสะพานท่าช้าง สะพานบางกอกน้อย และการซ่อมสะพานกรุงธนฯ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕

ตรวจเยี่ยมการก่อสร้างอาคาร สส.ทบ. ที่กระทุ่มแบน และการสร้างทางสายบางขุนเทียน ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕

พิธีเปิดถนนมิตรภาพ

พิธีมอบรางวัลความประพฤติดีแก่นิสิตนักศึกษาและนักเรียนในงานชุมนุมพุทธสมาคมฯ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานสโมสรสันนิบาตเนื่องในโอกาสวันฉัตรมงคล ที่ทำเนียบรัฐบาล ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

งานเลี้ยงรับรองสมาชิกสมาคมหนังสือพิมพ์ส่วนภูมิภาคที่เข้ามารับการอบรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

เด็กๆ ชาวเขาเยี่ยมทำเนียบรัฐบาล

พลเอก กฤษณ์ สีวะรา นำคณะนายทหารจากกองทัพบกเข้าอวยพรวันเกิด ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ถวายพระพรแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครบ ๖ รอบ ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์

เป็นประธานพิธีสวนสนามวันกองทัพไทย ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕

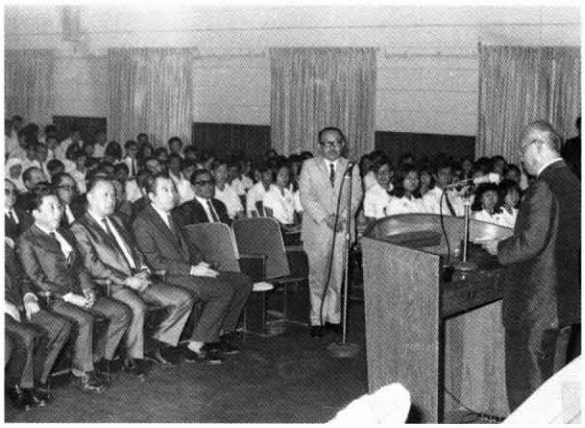

พิธีเปิดการประชุมทางวิชาการด้านจิตวิทยา ที่หอประชุม โรงพยาบาลสงฆ์ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

พิธีมอบอาคารหอสมุด จอห์น เอฟ เคนเนดี้ จากเอกอัครราชทูตอเมริกัน นายเลียวนาร์ด อังกอร์ ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จังหวัดปัตตานี ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ปราศรัยวันปีใหม่

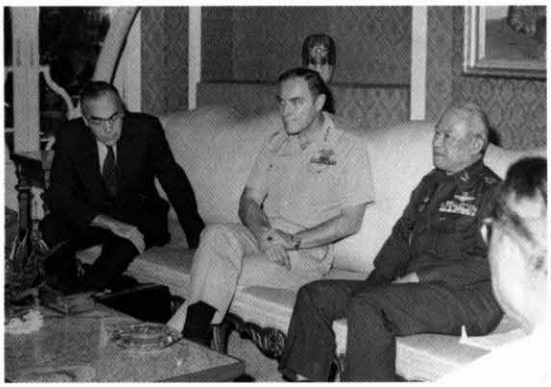

พลเอก เฮก ผู้ช่วยที่ปรึกษาของประธานาธิบดีสหรัฐฯ เข้าเยี่ยมคำนับ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ร่วมงานสถาปนามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครบรอบ ๓๐ ปี มีพิธีเปิดงานเกษตรและการประชุมวิชาการด้วย ขณะนั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ อดีตองคมนตรี ทรงเป็นอธิการบดี กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

ประธานคณะที่ปรึกษากฎหมายของ นรม. นำคณะที่ปรึกษากฎหมายเข้าเยี่ยมคำนับ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

พิธีวางศิลาฤกษ์อาคารเรียน
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

ฯพณฯ นายอานันท์ ปันยารชุน เข้าพบเพื่อลาไปรับ
ตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

พบปะราษฎรที่อำเภอท่าช้าง จังหวัดสิงห์บุรี
๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

พิธีเปิดการสัมมนาเรื่องปัญหา
ที่อยู่อาศัยในนครหลวง
ที่ศูนย์นิเทศ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

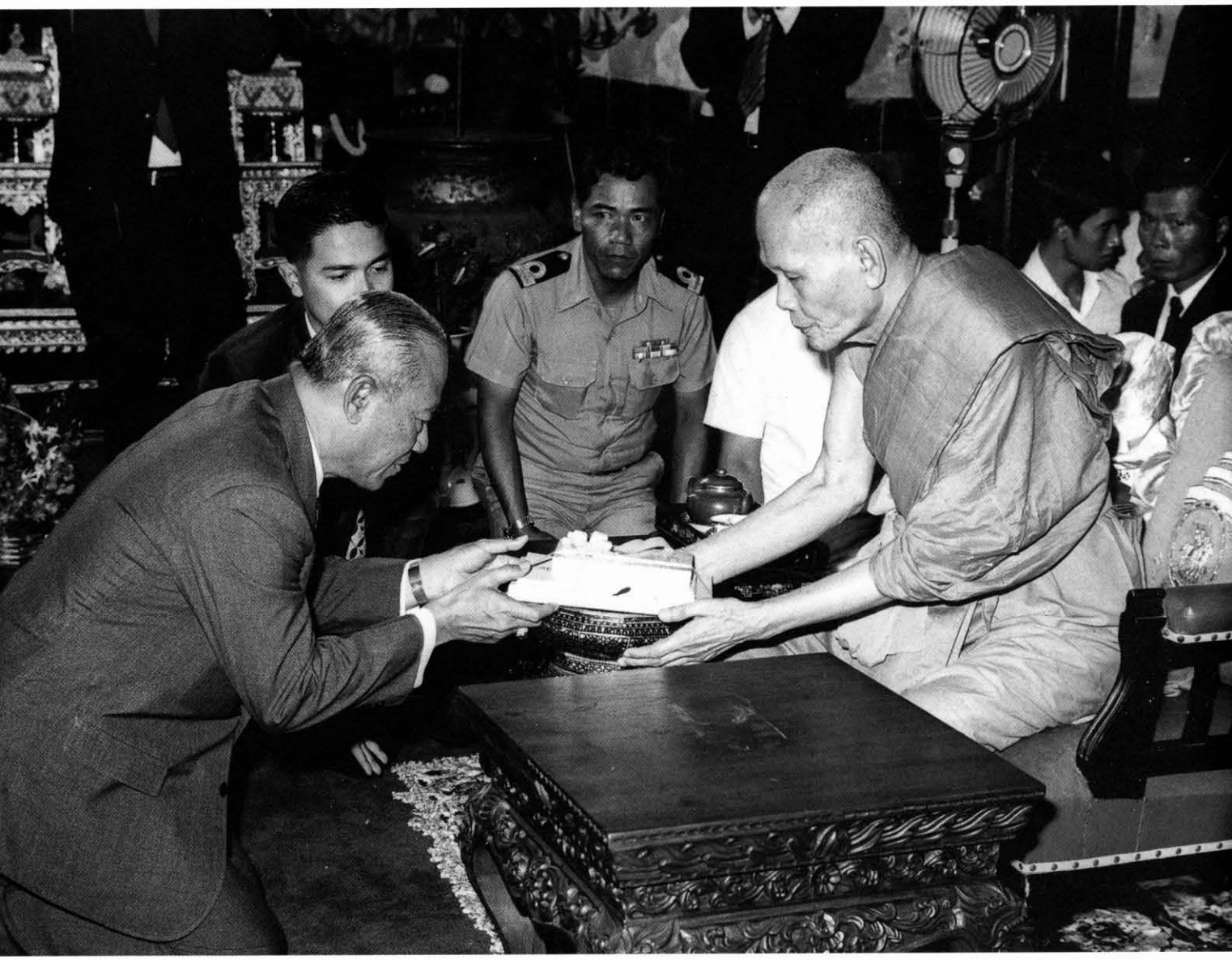

ฯพณฯ ถวายพระพรสมเด็จพระสังฆราช วันคล้ายวันประสูติที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

กล่าวปราศรัยแก่ที่ประชุมการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ครั้งที่ ๗ ที่โรงแรมดุสิตธานี พ.ศ. ๒๕๑๖

เปิดถนนสายธนบุรี - ปากท่อ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖
ถนนสายนี้ต่อไปยังเพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ และจังหวัดในภาคใต้อื่นๆ

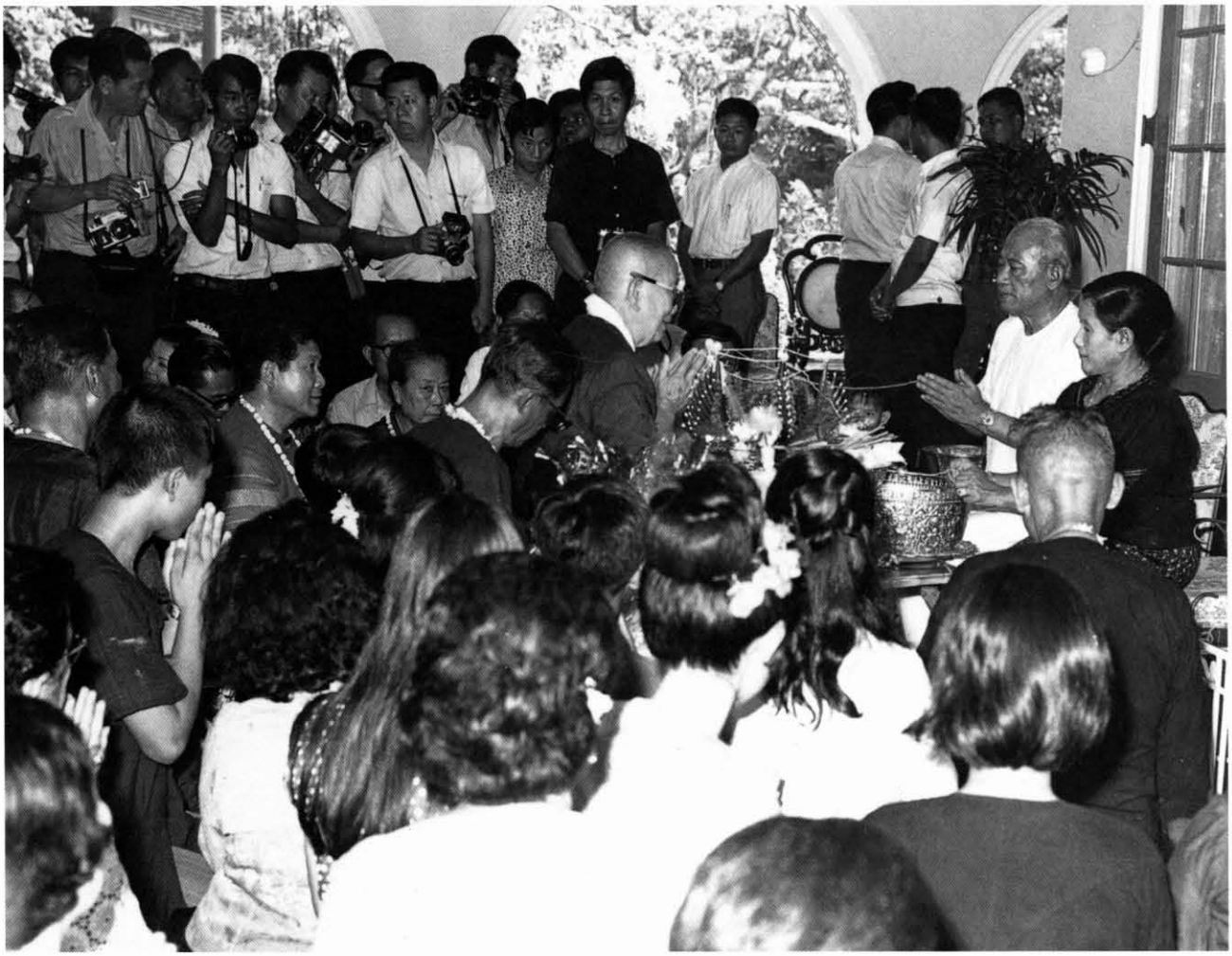

สมาคมชาวเหนือนำผู้แทนจากจังหวัดในภาคเหนือเข้ารดน้ำดำหัว
ณ บ้านถกลสุข เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

เปิดงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ
ที่โรงละครแห่งชาติ
เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖
มีท่านรัฐมนตรี อภัย จันทวิมล
ท่านรัฐมนตรี นายแพทย์
บุญสม มาร์ติน และ พล.ร.ต.
ศาสตราจารย์สมภพ ภิรมย์
ร่วมงานด้วย

เป็นประธานเปิดตึกสลากกินแบ่งรัฐบาล ที่โรงพยาบาลศิริราช ซ้ายสุด ศาสตราจารย์ นายแพทย์กษาน จาติกวนิช ขวาสุด คุณหญิงสุเนตร พงษ์โสภณ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

เลี้ยงรับรองเยาวชนที่มาชุมนุม ณ ทำเนียบรัฐบาล ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้มอบคำขวัญวันเด็กปี ๒๕๑๖ ว่า "เด็กดีเป็นศรีแก่ชาติ เด็กฉลาดชาติเจริญ"

ถวายงานด้วยความจงรักภักดี เฉลิมฉลองรัชดาภิเษก ต้อนรับพระราชอาคันตุกะ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงนำประธานาธิบดีจอห์นสัน
ไปรับปริญญาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำ นายกรัฐมนตรีต่อประธานาธิบดีมากอส

เข้าเยี่ยมคารวะประธานาธิบดีลินดอน บี จอห์นสัน แห่งสหรัฐอเมริกา
และมาดามจอห์นสัน หรือเลดี้ เบิร์ด
ณ พระที่นั่งบรมพิมาน พ.ศ. ๒๕๐๙

งานพระราชอุทยานสโมสร
ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา
๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองพระบาท
ในงานพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำ แด่
สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งนอร์เวย์
ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เชิญชวนดื่มถวายพระพร
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ที่หน้าตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล
๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

ประธานาธิบดีนิกสันและภริยามาเยือน
ประเทศไทยในฐานะพระราชอาคันตุกะ

ต้อนรับประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน
และมาดามแพ็ท นิกสัน ที่บ้านถกลสุข

ต้อนรับประธานาธิบดีนิกสันและมาดาม ที่ทำเนียบรัฐบาล
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒

เลี้ยงอาหารค่ำแด่ประธานาธิบดี
ริชาร์ด นิกสัน และมาดามแพ็ท
นิกสัน ที่บ้านถกลสุข
ถนนระนอง ๒
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒

เสด็จพระราชดำเนินพิธีสวนสนามในวโรกาสทรงครองราชย์ครบ ๒๕ ปี หรือรัชดาภิเษก ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔

รัฐบาลจัดงานสโมสรสันนิบาต เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลสมัยรัชดาภิเษก ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี และท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร ทูลเกล้าฯ ถวายของที่ระลึก

กล่าวนำถวายพระพรในพิธีสวนสนาม แสดงแสนยานุภาพ เนื่องในพระราชพิธีรัชดาภิเษก ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔

ทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุด
ของทำเนียบรัฐบาล

งานสโมสรสันนิบาตเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ครบ ๒๕ ปี ที่ทำเนียบรัฐบาล ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔

พระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ในงานสโมสรสันนิบาตเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร
การจัดเตรียมการรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบธที่ ๒ แห่งสหราชอาณาจักร ที่ทำเนียบรัฐบาล

สมเด็จพระราชินีอลิซาเบธ
ดยุ๊กแห่งอะดินเบอเรอ
และเจ้าฟ้าหญิงแอนน์
เสด็จถึงทำเนียบรัฐบาล
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

ถวายการต้อนรับ

เสด็จพระราชดำเนินงานสโมสรสันนิบาต
ที่รัฐบาลจัดถวายการต้อนรับ
สมเด็จพระราชินีอลิซาเบธที่ ๒
แห่งสหราชอาณาจักร เจ้าฟ้าชายฟิลลิป
พระราชสวามี และเจ้าฟ้าหญิงแอนน์
ณ ทำเนียบรัฐบาล ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และพลตรี
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร
และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการ
เข้าเฝ้าฯ

มีพระราชปฏิสันถารกับ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินถึงทำเนียบรัฐบาล

เสด็จพระราชดำเนินกลับ

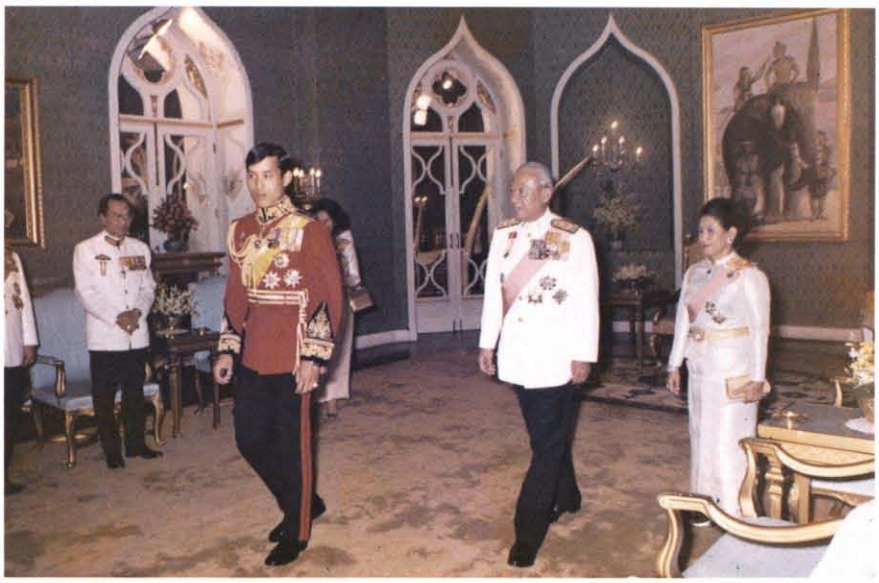

งานสโมสรสันนิบาตเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
สยามมกุฎราชกุมาร
ในวโรกาสที่มีพระราชพิธีสถาปนา
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
สยามมกุฎราชกุมาร
๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

เสด็จพระราชดำเนินงานสโมสรสันนิบาตที่รัฐบาลจัดถวายการต้อนรับ
สมเด็จพระราชาธิบดีและสมเด็จพระราชินีแห่งมาเลเซีย ณ ทำเนียบรัฐบาล

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
และสมเด็จพระราชาธิบดี
สมเด็จพระราชินีแห่งมาเลเซีย
ณ ทำเนียบรัฐบาล
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

ต้อนรับ ฯพณฯ ประธานาธิบดีแห่งอินเดียและภริยา
พระราชอาคันตุกะ ที่เมืองโบราณ พ.ศ. ๒๕๑๕

เลี้ยงต้อนรับ ฯพณฯ ประธานาธิบดีอินเดีย
ที่ทำเนียบรัฐบาล พ.ศ. ๒๕๑๕

สัมพันธ์กับต่างประเทศ

เข้าพบประธานาธิบดีซูการ์โน
แห่งอินโดนีเซีย พ.ศ. ๒๕๐๗

ไปเยือนอินโดนีเซีย
ประธานาธิบดีซูการ์โนต้อนรับ

ตวนกูอับดุลรามาน อดีตนายกรัฐมนตรี
และตวนกูอับดุลราซัค นายกรัฐมนตรี
เลี้ยงอาหารค่ำต้อนรับที่
กรุงกัวลาลัมเปอร์
มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๙

คณะผู้ไปเยือนมาเลเซีย พ.ศ. ๒๕๐๙

นายพลเนวินแห่งพม่า และภริยา
รอรับที่สนามบินร่างกุ้ง พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๑๐

ไปเยือนพม่า นายพลเนวิน ผู้นำพม่าให้การต้อนรับ

เลี้ยงขอบคุณ เจ้าสุวรรณภูมา
นายกรัฐมนตรีลาว และภริยา

เจ้าสุวรรณภูมา นายกรัฐมนตรีลาว
จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญต้อนรับ
พ.ศ. ๒๕๑๐

เข้าเฝ้าเจ้ามหาชีวิต
แห่งประเทศลาว

ไปเยือนเกาหลี นายกรัฐมนตรีเกาหลีต้อนรับที่สนามบิน พ.ศ. ๒๕๑๑

นายกเกาหลีต้อนรับที่หน้าศาลาเทศบาลกรุงโซล พ.ศ. ๒๕๑๑

พิธีต้อนรับที่ศาลาเทศบาลกรุงโซล

ฯพณฯ ประธานาธิบดีปักจุงฮี แห่งเกาหลี ให้การต้อนรับ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑

ฯพณฯ ประธานาธิบดีปักจุงฮี และภริยา เลี้ยงอาหารกลางวัน

ฯพณฯ ประธานาธิบดีเจียงไคเชค และมาดามเจียง ต้อนรับที่ทำเนียบ กรุงไทเป ไต้หวัน พ.ศ. ๒๕๑๑

ฯพณฯ ประธานาธิบดีเจียงไคเชค และมาดามเจียง เลี้ยงอาหารค่ำ ให้เป็นเกียรติที่กรุงไทเป ไต้หวัน พ.ศ. ๒๕๑๑

ถ่ายกับรองประธานาธิบดี และนายกรัฐมนตรีไต้หวัน พ.ศ. ๒๕๑๑

ตวนกูอับดุลราซัค นายกรัฐมนตรีแห่งมาเลเซีย ต้อนรับที่สนามบิน พ.ศ. ๒๕๑๔

เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชาธิบดีและสมเด็จพระราชินีแห่งมาเลเซีย

มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔

ฯพณฯ และท่านผู้หญิง เลี้ยงอาหารค่ำเป็นเกียรติแก่รองประธานาธิบดีอินเดีย

๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

ต้อนรับนายพลเนวินและภริยา
ที่ดอนเมือง พลเอก หลวงสุรณรงค์
เป็นผู้แทนพระองค์ไปต้อนรับ
พ.ศ. ๒๕๐๙

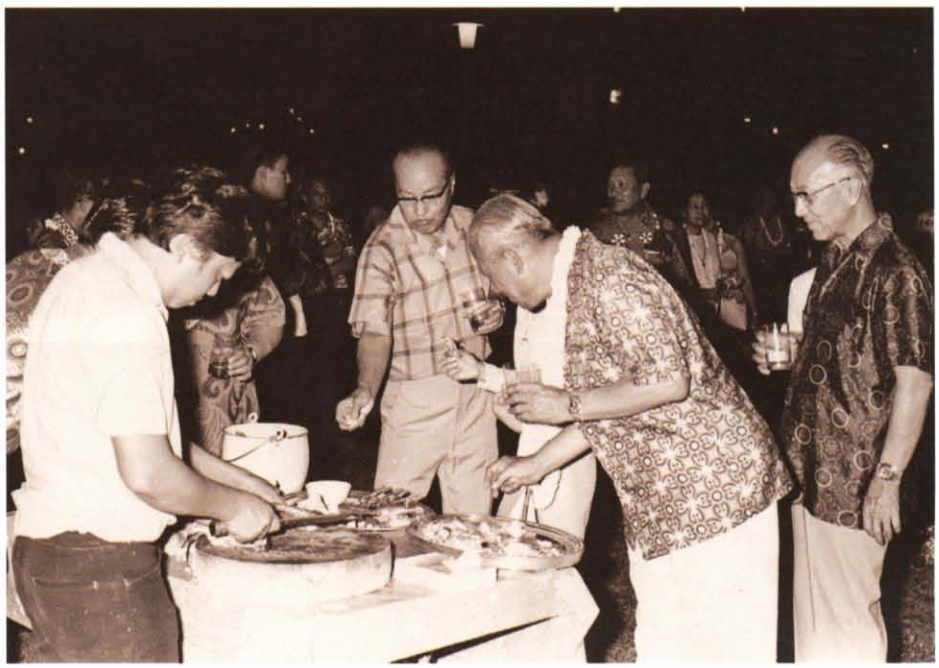

เลี้ยงต้อนรับนายพลเนวิน
แห่งพม่า ณ บ้านพักรับรอง
แหลมแท่น บางแสน
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

นายริบบิง ผู้แทนพิเศษของเลขาธิการ
สหประชาชาติ เกี่ยวกับกรณีไทย - กัมพูชา
เข้าพบ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙

เลี้ยงรับรองนายกรัฐมนตรี
เกาหลี
พ.ศ. ๒๕๑๔

เลี้ยงอาหารกลางวันเป็นเกียรติแก่ภริยา
ประธานาธิบดีซูฮาร์โตแห่งอินโดนีเซีย
ที่บ้านปากเกร็ด ในภาพจากซ้าย
ม.จ. พูนพิศสมัย ดิศกุล มาดามซูฮาร์โต
ท่านผู้หญิงจงกล
และท่านผู้หญิงโมฬี คอมันตร์ พ.ศ. ๒๕๑๓

รองประธานาธิบดี
สไปโร แอ๊คนิว
พ.ศ. ๒๕๑๔

ต้อนรับ ฯพณฯ นายลีกวนยู นายกรัฐมนตรี
แห่งสิงคโปร์ และภริยา
มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

เลี้ยงรับรอง ฯพณฯ นายลีกวนยู
และมาดาม ที่ทำเนียบรัฐบาล
มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ฯพณฯ ประธานาธิบดีมาร์กอส
และมาดามอิเมลด้า มาร์กอส
เลี้ยงอาหารค่ำให้เป็นเกียรติ ณ ทำเนียบ
ประธานาธิบดีฟิลิปปินส์ พ.ศ. ๒๕๑๕

เลี้ยงอาหารค่ำแด่
ฯพณฯ ดร. เคิร์ท วอลด์ไฮม์
เลขาธิการสหประชาชาติ
และภริยา ที่ทำเนียบรัฐบาล
๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖
ภายหลัง ดร. วอลด์ไฮม์ ได้รับเลือกตั้งเป็น
ประธานาธิบดีแห่งออสเตรีย

เลี้ยงรับรองสุลต่านแห่งรัฐกลันตัน
ท่านสุลต่านจับมือกับ
ท่านผู้หญิงนวลผ่อง เสนาณรงค์
๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

เป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำแก่สมาชิกองค์การอาเซียนที่แหลมแท่น
เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖

พ่อของเรา

สิ่งที่พวกเราจะเขียนด้วยความคิดถึงพ่อต่อไปนี้เป็นความจริงที่มาจากใจ โดยไม่มีการต่อเติมเสริมแต่ง จะมีบ้างก็คือสิ่งที่ไม่สามารถจะเขียนได้เพราะไม่อยากทำความเดือดร้อนให้ใครตามเจตจำนงของพ่อ

นักเรียนนายร้อยเด็ก

พ่อของเรามีใจรักทหารมาตั้งแต่เล็กๆ ได้รบเร้าให้คุณปู่ขุนโสภิตบรรณาลักษณ์ตัดเครื่องแบบทหารให้แต่งและหัดท่าทหารบนถนนหน้าบ้าน ตำบลหนองหลวง อำเภอเมือง จังหวัดตาก ร่วมกับทองอินและทองอู๋ (เรืออากาศเอก เกียรติศักดิ์ บุญยะเสนา และพลอากาศโท พิชิต บุญยะเสนา) บุตรของลูกผู้น้องของคุณย่าซึ่งอยู่บ้านติดกัน ทั้งสองคนก็แต่งเครื่องแบบทหารด้วย

คุณปู่เห็นพ่อรักการเป็นทหารอย่างยิ่ง และทราบดีว่าถ้าเป็นทหารจะให้เจริญก้าวหน้าต้องเข้าโรงเรียนนายร้อย

วิชาการทหารสมัยนั้นตั้งต้นเร็วมาก เริ่มกันตั้งแต่เด็กเลยทีเดียว ทั้งนี้เพราะจอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ มีพระประสงค์ที่จะให้กุลบุตรผู้จะเป็นทหารได้รับการอบรมให้มีระเบียบวินัยอย่างแท้จริง ทรงเชื่อในคติที่ว่า "ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก" อันเป็นคติมาแต่โบราณ

ดังนั้นคุณปู่จึงตัดสินใจฝากพ่อไปกับร้อยเอกทัน บุณยะภูติ (ภายหลังเป็นพันเอก พระไกรสรสิทธิสราวุธ) ลูกผู้พี่ของคุณย่า เพื่อไปเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก แต่เมื่อเรือเมล์แดงซึ่งได้โดยสารไปจอดพักนอนที่กำแพงเพชร พ่อซึ่งอายุน้อย เพิ่งจะ ๕ ขวบ

ได้ร้องไห้คิดถึงบ้าน ผู้ใดปลอบอย่างไรก็ไม่หยุด ผู้ที่รับฝากมาจึงให้ญาติซึ่งได้มาในเรือนั้นด้วยพาพ่อกลับไปส่งที่บ้านจังหวัดตาก

พ่อกลับไปเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนชั้นประถมของรัฐบาลที่วัดโคกพลู ซึ่งอยู่ด้านหลังของกรมทหารพรานที่ ๖ ได้เห็นการฝึกทหารอยู่เรื่อย จึงยังมีใจรักทหารอยู่ ดังนั้นเมื่อพ่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ คุณปู่จึงให้คุณย่าพาพ่อลงไปฝากคุณปู่พระไกรฯ ที่กรุงเทพฯ อีก

การเดินทางลงมากรุงเทพฯ ในสมัยนั้นใช้ทางน้ำเป็นสำคัญ ต้องรอนแรมมาเป็นเวลาสองวันกว่าจะถึงปากน้ำโพ ทั้งๆ ที่ใช้เรือยนต์และเป็นฤดูน้ำหลาก แล้วเดินทางต่อโดยรถอีกหนึ่งวัน

พ่อได้เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยเมื่อพฤษภาคม ๒๔๖๓ อายุยังไม่เต็ม ๙ ปี เรียนชั้นเตรียม ๑ ข. (สมัยนั้นโรงเรียนนายร้อยแบ่งชั้นเรียนเป็นเตรียม ๑ ก. เตรียม ๑ ข. เตรียม ๒ เตรียม ๓ ประถม ๑ - ๖ เรียนวิชาสามัญ มัธยม ๑ มัธยม ๒ เรียนวิชาทหาร จบแล้วออกเป็นนายทหาร)

พ่ออยู่หมวดเด็กที่สุด คือหมวด ๔ กองร้อยที่ ๔ ในตอนนั้นผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐมพระนามว่า นายพันโท สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดช กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (ต่อมามีพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกคือนายพันเอก พระยาอุปเทศทวยหาญ (เชื่อม ประพันธ์โยธิน) เสนาธิการทหารบกคือจอมพล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ เสนาบดีกระทรวงกลาโหมคือจอมพล เจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต (หม่อมหลวงอรุณ ฉัตรกุล) และองค์ผู้บังคับบัญชาสูงสุดคือจอมทัพ จอมพล พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยนั้นนักเรียนนายร้อยได้รับการฝึกอบรมให้รู้จักระเบียบแบบแผนของทหารอย่างดี มีวินัย มีความเข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์มาตั้งแต่เด็ก

เนื่องจากพ่อเป็นเด็กที่อายุน้อยกว่าเพื่อน และออกจะเรียบร้อยตามที่ครูบาอาจารย์และคุณปู่สอนเอาไว้ จนบางคนบอกว่าพ่อ "หงิม" เกินไปจึงมักจะถูกรังแกและล้อเลียนจากนักเรียนที่เข้าก่อนหรือโตกว่าบ่อยๆ แต่พ่อก็ไม่ยอมให้ถูกรังแกง่ายๆ ครั้งหนึ่งมีเพื่อนซึ่งตัวโตกว่ารังแกและท้าชก พ่อก็รับคำท้าแล้วไปชกกันที่หลังโรงที่พัก ชกกันโดยมีนักเรียนหมวดเดียวกันยืนอยู่หลายคน พ่อชกจนคนท้าเลือดกำเดาออก เพื่อนๆ จึงให้เลิกกัน ตั้งแต่นั้นมาเพื่อนที่โตกว่าผู้นั้นก็ไม่รังแกพ่ออีกเลย

พ่อมีพื้นความรู้อยู่บ้างแล้วจึงเข้าเรียนชั้นเตรียม ๑ ข. เลย ไม่ต้องเรียนเตรียม ๑ ก. อยู่โรงเรียนไม่นานนักเพื่อนๆ ก็พากันตั้งชื่อให้ว่า "ติ๊ก" เพราะเรียกง่ายและสั้นดี แล้วก็ไม่ซ้ำกับใคร

พ่อพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ แต่การที่ต้องจากบ้านมาแต่เล็กแต่น้อย ทำให้รู้สึกว้าเหว่และคิดถึงบ้าน คำสั่งสอนของคุณปู่ที่ว่า "คนดีต้องมีความอดทน" ทำให้พ่ออดทนไม่ยอมให้ใครเห็นน้ำตาได้ง่ายๆ

กิจกรรมอย่างหนึ่งที่นักเรียนนายร้อยทุกคนจะต้องทำในสมัยนั้น แม้จะมีอายุเพียง ๑๐ กว่าขวบก็ตาม ก็คือการเข้าร่วมพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเพื่อเป็นการถวายความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรียกง่ายๆ ตามภาษาชาวบ้านก็คือการถือน้ำสาบานนั่นเอง พ่อเคยเล่าให้เราฟังว่า

"พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้มีทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ทหารและนักเรียนนายร้อยทุกคนจะต้องร่วมพิธี ขาดไม่ได้ พิธีนี้จะมีในวันที่ ๓ เมษายนของทุกปี ตอนนั้นโรงเรียนหยุดเทอม ใครอยู่ใกล้ที่ไหนก็ไปร่วมพิธีที่นั่น อย่างพ่อก็ต้องไปเข้าร่วมพิธีที่กรมทหารพรานที่ ๖ จังหวัดตาก"

พ่อภาคภูมิใจมากที่ได้แต่งเครื่องแบบนักเรียนนายร้อยเดินไปตามถนนกับเพื่อนๆ รุ่นราวคราวเดียวกันไปยังกรมทหารพรานที่ ๖ เพื่อไปร่วมดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยากับทหารผู้ใหญ่

ชาวบ้านร้านถิ่นแถวนั้นต่างพากันออกมาคอยตามดูคงจะเห็นว่าเป็นเด็กอายุเพียง ๑๐ กว่าขวบ แต่งเครื่องแบบนักเรียนนายร้อยเดินมาตามถนน พวกเขาอาจจะคิดกันว่าเมื่อใดหนอที่นายร้อยรุ่นจิ๋วจากบ้านของพวกเขาเหล่านี้จะได้ไปเป็นกำลังของชาติสักที

ที่โรงเรียนนายร้อยชั้นประถมนี้พ่อมีเพื่อนสนิทหลายคน คน (องค์) หนึ่งคือ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทที่มีพระทัยดีมาก ชอบชวนพ่อและเพื่อนๆ บางคนไปเล่นฟุตบอลที่วังแดง (ปัจจุบันเป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) และที่วังสุนันทาก็เคยไปร่วมงานฉลองพระชนมายุ ๖๐ พรรษาของ "สมเด็จย่า" ของท่าน

พ่อเรียนร่วมชั้นเดียวกับเสด็จพระองค์ชายฯ เพียง ๒ ปีท่านก็เสด็จไปทรงศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษ จนเจริญพระชันษาแล้วจึงเสด็จกลับมาเรียนที่โรงเรียนนายร้อยอีกครั้งหนึ่ง

เจ้านายอีกองค์หนึ่งที่เคยเรียนชั้นเดียวกับพ่อ คือ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ) ซึ่งทรงเป็นเจ้านายที่เรียบร้อยและพระอัชฌาสัยดีมาก แต่ท่านก็ออกไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศเช่นกัน

ในปี ๒๔๖๔ ขณะที่พ่อเรียนหนังสืออยู่ชั้นเตรียม ๒ ก็มีเหตุน่ายินดี คือ หลังจากสอบภาคแรกของปีเสร็จ ผลการสอบของพ่อได้คะแนนในวิชาต่างๆ สูง ครูและผู้บังคับบัญชาจึงได้เลื่อนให้พ่อขึ้นไปเรียนชั้นเตรียม ๓ โดยไม่ต้องรอสิ้นปี เป็นอันว่าในปี ๒๔๖๔ นี้ได้เลื่อนถึง ๒ ชั้น นับได้ว่าย่นเวลาการเรียน ทำให้ออกรับราชการเป็นนายทหารเร็วขึ้น ๑ ปี

พ่อพยายามรักษาระดับการเรียนให้ดีไว้เรื่อยๆ จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งเป็นปีที่เมืองไทยมีการผลัดแผ่นดิน ประชาชนพลเมืองต่างโศกเศร้าเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือที่ปวงชนพากันขนานพระนามว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ ผู้คนต่างก็แต่งกายไว้ทุกข์กันทั่วประเทศ

ในปี ๒๔๖๘ นี้เอง พ่อก็ได้พยายามทำคะแนนในการเรียนสูงขึ้นอีกจนอยู่ในระดับที่ครูชมว่าดีมาก เข้าหลักเกณฑ์ที่ทางราชการกำหนดไว้สำหรับส่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ประกอบกับพ่อมีอายุน้อยในชั้น และไม่เคยถูกตัดคะแนนความประพฤติ ทางราชการจึงคัดเลือกพ่อเพื่อส่งไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา แต่จะเป็นเคราะห์กรรมหรือชะตาของพ่อ จะไม่ได้เป็นนักเรียนนอก ทำให้ต้องถูกระงับเพราะทางราชการไม่มีงบประมาณ อันเนื่องมาจากการเงินของประเทศอยู่ในภาวะขาดแคลน เศรษฐกิจตกต่ำ

เมื่อพ่อไม่ได้ไปเรียนต่อต่างประเทศ ก็เรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบกต่อไป บางอาทิตย์ที่ได้หยุดสุดสัปดาห์พ่อก็ไปนอนค้างที่บ้านคุณหลวงรามรณภพ (ภายหลังเป็นพระไกรสรสิทธิสราวุธ) ปลัดโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐมในบริเวณโรงเรียนนายร้อยนั่นเอง

บ้านนี้อยู่ริมคลอง ตรงข้ามฝั่งคลองมีบ้านผู้บังคับกองร้อยโรงเรียนนายร้อยอีกท่านหนึ่ง ท่านมีลูกสาวเล็กๆ ๒ คน ลูกชาย ๑ คน ลูกสาวคนโตนั้นอายุราว ๗ - ๘ ขวบ ตัวผอมนิดเดียว แต่ท่าทางจะแก่นไม่ใช่เล่น ตอนนั้นพ่อไม่ทราบหรอกว่าเด็กผู้หญิงเล็กๆ คนนี้ต่อมาจะมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพ่อจนตลอดชีวิต

ความเป็นอยู่ การเรียน และความประพฤติของพวกนักเรียนนายร้อยที่ต้องอยู่อย่างจำเจในโรงเรียนมาตั้งแต่เด็กจนเป็นหนุ่ม ได้มีการหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามสภาพของสิ่งแวดล้อมและกาลเวลา บางคนก็ขยันขันแข่งต่อการเรียน เพราะจะต้องเปลี่ยนจากเด็กเป็นผู้ใหญ่แล้ว บางคนก็คึกคะนอง เที่ยวเตร่ เที่ยวผู้หญิง จนลืมการศึกษา บางคนก็เบื่อหน่ายท้อถอยไม่แน่ใจว่าจะผ่านไปได้ตลอดรอดฝั่งหรือไม่ สำหรับพ่อได้พยายามมุมานะเรียนให้ดีที่สุด ด้วยสำนึกว่าตนนั้นมาจากต่างจังหวัด ต้องเรียนให้ทันหรือดีกว่าเด็กชาวกรุง เพื่อไม่ให้ใครมาดูหมิ่นได้ และเพื่อให้สำเร็จสมดังความปรารถนาของคุณปู่

หากมีเวลาว่างพ่อก็เล่นหัวกับเพื่อนฝูงที่มีรสนิยมเหมือนๆ กัน สิ่งหนึ่งที่พ่อชอบก็คือ การเล่นกล้ามด้วยเครื่องมือต่างๆ พอเพื่อนๆ ชมว่ากล้ามสวยก็ภาคภูมิใจ เล่นเป็นประจำ พ่อชอบออกกำลังกายมาก และออกกำลังทุกวันจนถึงวันที่ท่านต้องเข้าโรงพยาบาล

มาถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งเป็นปีที่สำเร็จการศึกษาวิชาสามัญและเริ่มเรียนแต่วิชาทหารล้วนๆ มีภาษาต่างประเทศให้เลือกเรียน ๒ ภาษา คือภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ส่วนวิชาอื่นคงเรียนอย่างเดียวกัน พ่อเห็นว่าขณะนั้นตำรับตำราต่างๆ ของทหารเป็นภาษาฝรั่งเศสเสียส่วนมาก หากเลือกเรียนฝรั่งเศสก็จะมีโอกาสได้รู้เพิ่มขึ้นอีกภาษาหนึ่ง และจะได้อ่านตำราได้บ้าง จึงเลือกเรียนฝรั่งเศส

ขณะเดียวกันนี้เองก็ได้มีการให้นักเรียนเลือกเหล่าทหาร พ่อเลือกเหล่าทหารราบ เพราะเห็นว่ามีหน่วยมากดี จบแล้วมีโอกาสเลือกประจำได้หลายแห่ง

การเรียนในระยะ ๒ ปี คือชั้น ๕ - ๖ นี้เป็นการเรียนเฉพาะวิชาทหารล้วนๆ แม้การฝึกก็ผลัดกันทำหน้าที่เป็นผู้ฝึกผลัดกันเป็นลูกแถว เพื่อเตรียมตัวสำหรับการเป็นนายทหาร พ่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นครูฝึกนักเรียนนายดาบ

เนื่องจากการเรียนและการฝึกในระยะนี้เป็นการเรียนและการฝึกเพื่อเตรียมตัวเป็นนายทหาร นักเรียนนายร้อยชั้น ๖ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน บางคนก็ได้รับคัดเลือกให้ไปเป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดและหัวหน้าหมู่นักเรียนในกองร้อยต่างๆ พ่อไม่ได้ไปเป็นเพราะอายุน้อยที่สุดในชั้น ถึงกระนั้นผู้บังคับบัญชาและครูต่างก็ให้เกียรติว่าโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว พวกนักเรียนชั้นต่ำกว่าก็ให้ความยกย่องไม่กล้าล้อเลียนหรือดีเสมอ แม้จะไม่เคยไปข่มขู่หรือรังแกใครก็ตาม

พ่อตั้งใจเรียนมาเรื่อย จนกระทั่งถึงปีสุดท้ายที่โรงเรียนนายร้อยยิ่งมุมานะมากเป็นพิเศษ เนื่องจากว่าผู้ที่สอบได้ที่ ๑ ในเหล่าต่างๆ จะมีสิทธิ์ได้เลือกไปประจำการยังกรมกองที่ต้องการก่อนผู้อื่น แล้วในที่สุดเมื่อการสอบไล่ปลายปีผ่านไป ผลปรากฏว่าเพื่อนพ่อชื่ออร่าม ศุขทัตได้ที่ ๑ เหล่าทหารม้า สุวรรณ วายวานนท์ได้ที่ ๑ เหล่าทหารปืนใหญ่ ศิริ ศุกรโยธินได้ที่ ๑ เหล่าทหารช่าง เจิม สายะศิลปิได้ที่ ๑ เหล่าทหารสื่อสาร และพ่อได้ที่ ๑ เหล่าทหารราบ จึงมีสิทธิ์ได้เลือกประจำกรมทหารเหล่าทหารราบที่ใดที่หนึ่งก็ได้

ในปีนั้นมีตำแหน่งผู้บังคับหมวดในกองพันที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๘ ที่เชียงใหม่อยู่ ๑ ตำแหน่ง ซึ่งไม่มีว่างมาหลายปีแล้ว ตำแหน่งนี้เป็นที่ปรารถนาของนายทหารใหม่ซึ่งเป็นเหล่าทหารราบทุกคน พ่อจึงได้เลือกไปอยู่ที่นั่น แทนที่จะเลือกอยู่ที่กรมทหารราบในกรุงเทพฯ

เมื่อทราบผลการสอบไล่ปีสุดท้ายและกำหนดวันรับพระราชทานกระบี่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าเป็นวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๒ (ถ้านับอย่างปัจจุบันก็เป็น พ.ศ. ๒๔๗๓) แล้ว พ่อก็รีบส่งข่าวไปเรียนคุณปู่และขอเงินที่จะตัดเครื่องแบบ

สำหรับแต่งให้ทันวันออกงาน อันเป็นงานออกหน้าออกตาที่สำคัญที่สุดงานหนึ่งในชีวิต พ่อเล่าว่า

"คุณปู่คงจะดีใจมากที่พ่อจะได้รับพระราชทานกระบี่เป็นนายทหารสัญญาบัตร ตามความปรารถนาของท่านจึงรีบขี่ม้าจากอำเภอแม่ระมาด ผ่านอำเภอแม่สอดสู่เมืองตาก เป็นระยะทาง ๒๐๐ กิโลภายในเวลา ๑ วัน ๑ คืน เพื่อให้ทันส่งเงินมาให้พ่อ หนทางนั้นต้องผ่านป่าผ่านเขาลงห้วยหลายต่อหลายแห่ง เวลาที่ต้องหยุดพักคือเวลาที่ม้าเหนื่อยและหิว ฤดูนั้นเป็นฤดูแล้ง ตอนกลางคืนอากาศหนาวเพราะลมแรง น้ำค้างก็แรง ในตอนกลางวันแดดก็กล้า ทำให้ทางตอนที่ออกจากละเมาะไม้ผ่านทุ่งนั้นร้อนมาก"

แต่ความร้อนหนาวหรือเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าก็ไม่มีอำนาจเหนือมุทิตาจิตของท่าน คุณปู่บากบั่นไปส่งเงินให้พ่อทันจนได้

นักเรียนทำการนายร้อย

เมื่อนักเรียนนายร้อยจบการศึกษาและได้รับพระราชทานกระบี่เป็นนักเรียนทำการนายร้อยแล้วก็ไปทำการฝึกการขี่ม้าที่กรมจเรทหารม้าต่อ ๑ เดือน และฝึกการใช้อาวุธใหม่ของทหารราบที่กรมจเรทหารราบอีก ๑ เดือน

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓ นักเรียนทำการนายร้อยรุ่น พ.ศ. ๒๔๗๓ ต่างก็เดินทางแยกย้ายกันไปประจำตามกรมกองที่ได้เลือกไว้ คุณลุงหม่อมลาภ คุณลุงชินและพ่อได้ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยรถด่วนสายเหนือที่สถานีหัวลำโพง เมื่อ ๔ มิถุนายน

กองพันที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๘ ที่พ่อจะไปประจำนี้ มีพันตรี หลวงจบ-กระบวนยุทธผู้เคยเป็นผู้บังคับกองร้อยโรงเรียนนายร้อยที่อยู่บ้านตรงข้ามฟากคลองกับบ้านคุณปู่พระไกรฯ นั่นเองเป็นผู้บังคับกองพัน

พ่อได้เข้าดำรงตำแหน่งผู้บังคับหมวดในกองร้อยที่ ๑๐ มีหน้าที่พิเศษเป็นผู้ช่วยผู้ฝึกทหารใหม่ให้กับกองร้อย โดยมีร้อยโท เชื้อ พลอยมีค่าเป็นผู้ฝึกทหารใหม่และเป็นพี่เลี้ยงด้วย

พ่อเริ่มทำงานต่อจากเพื่อนได้เพียงเดือนเศษคือตอนปลายเดือนสิงหาคม เดือนกันยายนก็ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับการกรมให้เดินทางไปกับขบวนคณะผู้ตรวจการสอบฝึกภาคทหารใหม่ที่กองพันที่ ๒ และกองพันที่ ๑ ของกรมทหารราบที่ ๘ ซึ่งมีนายพันเอกพระยามหาณรงค์เรืองเดชผู้บังคับการกรมเป็นหัวหน้าคณะ พ่อถือว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่ง เพราะในขบวนนั้นพ่ออายุน้อยที่สุดที่ได้รับเลือกจากผู้บังคับบัญชา

โชคมาพร้อมกับเคราะห์ เมื่อดูการตรวจสอบการฝึกที่ลำปางเสร็จแล้ว คณะก็เดินทางโดยรถไฟจากลำปางไปเด่นชัย พ่อต้องประสบกับอุบัติเหตุอันเนื่องจากลูกไฟที่ปลิวว่อนอยู่กับขบวนรถปลิวเข้าตา ทำให้มีอาการเจ็บปวดและแดงขึ้นทันที พ่ออดทนเดินทางติดตามขบวนตรวจสอบการฝึกทหารใหม่จนเสร็จแหล่งสุดท้าย คือกองพันที่ ๑ ที่เด่นชัย เมื่อกลับมาถึงเชียงใหม่อาการก็กำเริบมากขึ้น ผู้บังคับบัญชาต้องให้พักผ่อนรักษาตัวเป็นเวลานาน แม้เวลาผ่านมาหลายสิบปีอาการที่เป็นผลมาจากลูกไฟเข้าตานี้ก็มาปรากฏอีก ทำให้พ่อต้องหยอดตาเป็นประจำ

จงกล

คู่ชีวิต

พ่อได้ถือโอกาสในยามว่างจากการฝึกและสอนทหารไปมาหาสู่ครอบครัวของผู้บังคับกองพันซึ่งบ้านอยู่ติดกันเนืองๆ เพราะนอกจากท่านจะเป็นผู้บังคับบัญชาแล้ว ท่านยังมีความคุ้นเคยสนิทสนมกับคุณปู่พระไกรฯ ซึ่งเป็นลุงของพ่อด้วย

ท่านผู้บังคับกองพันของพ่อมีบุตรธิดา ๓ คน

ขณะนั้นพ่อเป็นนายทหารหนุ่มโสดเนื้อหอม มีสาวๆ ติดหลายคน ทั้งที่เป็นสาวชาวเหนือและเพื่อนๆ ของน้องสาว บางคนก็เป็นญาติที่ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี จนถึงกับอยากจะให้เกี่ยวดองเป็นทองแผ่นเดียวกัน แต่พ่อยังไม่ถูกใจใครเป็นพิเศษ คงคบหาในฐานะเพื่อนหรือญาติพี่น้องไปเรื่อยๆ จนกระทั่งวันหนึ่งพ่อมีโอกาสได้พบกับลูกสาวผู้บังคับกองพัน

ครั้งแรกที่ได้เห็นเธอ พ่อถึงกับตกตะลึง นี่น่ะหรือคือเด็กหญิงจอมแก่นที่ชอบกระโดดน้ำเล่นในคูกับทองอินและทองอู่ เธอเปลี่ยนจากเด็กหญิงผอมเกร็งเหมือนกุ้งแห้งมาเป็นสาวน้อยแสนสวยผู้มีใบหน้ารูปไข่อ่อนหวานถึงปานนี้ได้อย่างไร พ่อรู้สึกต้องตาต้องใจเธอตั้งแต่แรกพบ

แต่ความรักของพ่อมีอุปสรรค เพราะคุณยายเห็นว่ายังมีอายุน้อยทั้งคู่ แต่ผู้บังคับกองพันหรือคุณตานั้นตรงกันข้าม ท่านเห็นว่าพ่อเป็นนายทหารหนุ่มที่เอาการเอางานดี ขยันขันแข็ง อนาคตจะไปได้ไกล อีกทั้งมีความรับผิดชอบสูง อายุเพียงเท่านี้ยังสามารถดูแลเลี้ยงน้องได้หลายคน

ส่วนทางพ่อนั้น คุณปู่คุณย่าก็อยากจะให้ไปสู่ขอลูกสาวของญาติผู้มีภูมิลำเนาและฐานะมั่นคงมากที่อยู่ทางเหนือเช่นกัน คุณย่านั้นไม่อยากให้ลูกชายได้ลูกสาวของเจ้านายมาเป็นภริยา เพราะความเป็นลูกสาวเจ้านายอาจจะทำให้ลูกสะใภ้ในอนาคตไม่ยอมลงให้ "แม่ผัว" ตามธรรมเนียมของลูกสะใภ้ทั่วๆ ไปในสมัยโบราณก็ได้

ในเมื่อความรักมีอุปสรรคจากมารดาของทั้งสองฝ่ายเช่นนี้ พ่อก็รู้สึกทุกข์ระทมมาก ไม่รู้จะทำอย่างไรดี แต่ในที่สุดรักแท้ก็ชนะอุปสรรค

ด้วยความรักที่ไม่มีใครสามารถกีดกันได้ วันวิวาห์ของพ่อและแม่ก็มาถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๗๓ ขบวนขันหมากจัดอย่างมโหฬาร พลโท พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ ได้ทรงสวมมงคลให้แก่คู่บ่าวสาว

ตอนค่ำเจ้าราชบุตรโอรสของเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้มาร่วมงานและเป็นผู้กล่าวอำนวยพรแก่คู่บ่าวสาวให้มีชีวิตคู่ที่ยืนยาวตลอดไป นับว่าเป็นการอำนวยพรที่ได้ผลมากทีเดียว

หลังจากแต่งงานไม่นานนักพ่อก็ได้ทราบการประกาศรับสมัครนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนแผนที่ พ่อไม่คิดจะสมัคร เพราะชอบเป็นทหารหน่วยรบมากกว่า แต่คุณตากลับเห็นว่าควรสมัคร ท่านบอกว่า อยู่กับหน่วยทหารอย่างนี้ ตำแหน่งจำกัดมาก การเลื่อนยศชั้นช้า กว่าจะได้แต่ละชั้นบางทีก็หลายปี หากเข้าโรงเรียนแผนที่ได้ เมื่อสำเร็จแล้วก็จะได้ตำแหน่งนายร้อยเอกเลย และได้ประดับสายยงยศเช่นเดียวกับนายทหารฝ่ายเสนาธิการด้วย

พ่อยังไม่ค่อยเห็นด้วย คุณตาจึงบอกว่า หากพ่อสอบได้ก็ต้องไปเรียนที่กรุงเทพฯ แม่ก็คงต้องไปอยู่ด้วย ความจริงคุณตาก็คงคิดถึงมาก แต่เพื่ออนาคตก็อยากให้ไป

พ่อเชื่อในคำแนะนำของคุณตา สมัครสอบ แม้จะไม่ค่อยเต็มใจนักก็ตาม หลังจากส่งคำตอบข้อสอบไปตรวจที่โรงเรียนแผนที่แล้ว พ่อก็ได้รับคัดเลือกเป็นคนหนึ่งในสามคนที่เขาต้องการ อีกสองคนเป็นนายทหารรุ่นเดียวกับพ่อ

พ่อ แม่
และ แต๋ว (นงนาถ) ลูกสาวคนโต

พ่อพาแม่เดินทางกลับกรุงเทพฯ ทางรถไฟ

ตอนนั้นพ่อกับแม่มีความสุขมาก ทั้งคู่รู้จักอดออมไม่ฟุ่มเฟือย จึงดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสบาย

ในต้นปี ๒๔๗๕ นั่นเอง ได้มีข่าวลือว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างหนาหู บ้างก็ว่าวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ อันเป็นวันกำหนดเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้า จะเป็นวันลงมือ ผู้คนหวาดหวั่นพรั่นพรึงกันทั่ว แต่พอถึงวันจริงเข้าก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น คนเริ่มลืมข่าวลือและวางใจในที่สุด

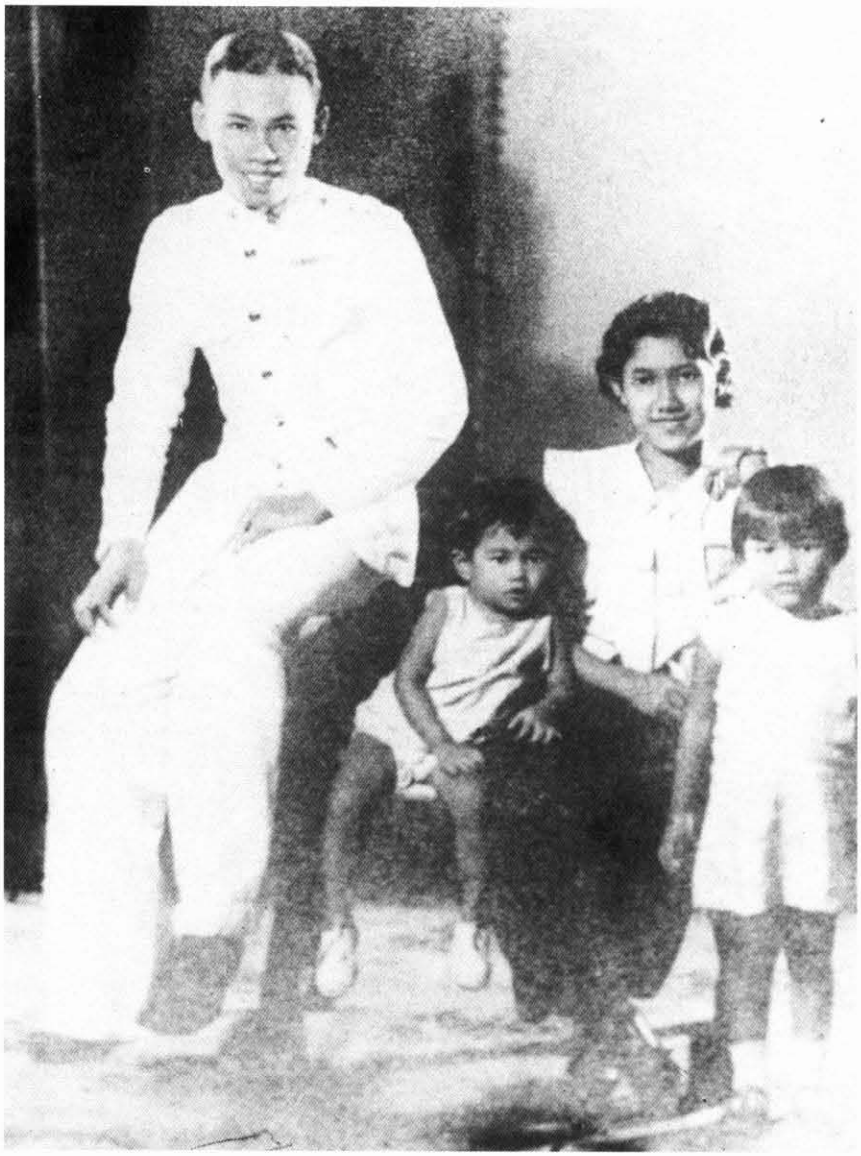

พ่อ แม่ แต๋ว (นงนาถ)
และ เล็ก (ณรงค์)

แล้วในที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงขึ้นจริงๆ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ่อเรียนแผนที่อยู่โรงเรียนแผนที่ทหาร ไม่ได้เข้าร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย เมื่อเรียนจบจากโรงเรียนแผนที่แล้ว ได้รับการบรรจุในแผนกวางโครงการหลักฐานกรมแผนที่ ตอนนั้นพ่อแม่มีบุตรชายอีกคนหนึ่ง คือเล็ก

คุณยายก็ช่วยเลี้ยงหลานอย่างใกล้ชิด แม้แต๋วและเล็กจะมีคนเลี้ยงประจำอยู่คนละคนแล้วก็ตาม แม่ไม่มีภาระทางบ้านนักจึงมีเวลาเย็บเสื้อส่งไปขายได้มากมีรายได้ดีมากจนสามารถซื้อทองของประดับเก็บสะสมไว้ เรียกว่าเรื่องการสร้างฐานะทางการเงินของครอบครัวนั้น พ่อตัดภาระไปได้เลย มุ่งแต่ทำงานราชการให้ดีที่สุด จนได้เลื่อนยศสูงขึ้นเรื่อยๆ

ครูแผนที่

หลังจากนั้นไม่นานเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกได้ขอตัวพ่อย้ายมาประจำกองบัญชาการกรมยุทธศึกษาทหารบกในเดือนตุลาคม ๒๔๗๘ เพื่อเตรียมสอนวิชาแผนที่ทหาร

ในระหว่างนั้นได้รับการฝึกฝนวิชาทหารทุกวิชาซึ่งใช้สอนอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกทุกวัน บางวันไปสอนวิชาแผนที่ทหารแก่นักเรียนนายร้อยชั้น ๓ รุ่นนักเรียนนายร้อย (พลเอก) กฤษณ์ สีวะรา แทนนายพันตรี หลวงวิศิษฐ์ยุทธศาสตร์ ในเรื่องแผนที่ตารางลัมแบร์ตและการทำแผนที่สังเขป

ชีวิตในช่วงนี้ของพ่อและแม่ราบรื่นมาเรื่อย จนกระทั่งในปีถัดไป แดงลูกคนที่สามของพ่อแม่ ซึ่งเป็นผู้ชายอายุประมาณ ๔ เดือนได้เกิดป่วยด้วยโรคท้องร่วงอย่างแรง ทั้งสองได้พาไปรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช แพทย์ได้พยายามรักษาอย่างเต็มที่ แต่ไม่สามารถช่วยชีวิตได้ แดงจากไป ปล่อยให้พ่อและแม่โศกเศร้าเป็นที่สุด ทั้งสองเสียใจอยู่นานจึงได้คลายทุกข์เมื่อประจักษ์ว่ามีลูกที่จะต้องเลี้ยงดูอีก

พ่อเข้มแข็งมาก พยายามเอาใจแม่ทุกอย่างเพื่อไม่ให้แม่ทุกข์โศกเรื่องแดงจนเกินไป บางครั้งก็พาไปดูภาพยนตร์หรือพาไปงานในตอนค่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานฉลองรัฐธรรมนูญที่พระราชอุทยานสราญรมย์

อาจารย์โรงเรียนนายร้อย

หลังจากพ่อเรียนหลักสูตรจากโรงเรียนนายทหารราบจบแล้วก็ย้ายกลับกรุงเทพฯ ไปสอนโรงเรียนนายร้อยและโรงเรียนเทคนิคทหารบกต่อ มีลูกศิษย์มากมาย

นอกจากนักเรียนชายแล้ว พ่อยังสอนนักเรียนนายร้อยหญิงด้วย

ลูกศิษย์รุ่นต่างๆ ของพ่อนั้นบางคนก็ไม่ได้รับราชการทหาร แต่ไปรับราชการพลเรือนหรือออกไปประกอบธุรกิจ

มี "ลูกศิษย์" พ่อซึ่งต่อมาได้เป็นนายกรัฐมนตรีถึง ๓ คน คือฯพณฯ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ และ ฯพณฯ พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ นอกจากนั้น ฯพณฯ พลเอก เปรมยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษด้วยทำให้พ่อรู้สึกปลาบปลื้มยินดีในความสำเร็จของ "ลูกศิษย์" เป็นอย่างยิ่ง ลูกศิษย์ทั้งที่เอ่ยนามมาแล้วและไม่ได้เอ่ยนาม ได้เป็นแม่ทัพเหล่าต่างๆ ตำแหน่งสำคัญๆ และผู้นำในการบริหารประเทศหลายต่อหลายคน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ นี่เองได้มีการเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองอีก ที่สำคัญคือการเปลี่ยนชื่อประเทศ "สยาม" เป็นประเทศ "ไทย" เพื่อให้สอดคล้องกับเชื้อชาติที่เรียกกันอยู่แล้วว่าคนไทย

สงครามมหาเอเชียบูรพา

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๔ สงครามอินโดจีนได้ลุกลามเข้ามาในเมืองไทย เริ่มตั้งแต่คืนวันที่ ๗ ธันวาคม ญี่ปุ่นได้ส่งคณะทูตมาเจรจากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศว่าญี่ปุ่นจะประกาศสงครามโลกกับอังกฤษและสหรัฐฯ ในเวลา ๑ นาฬิกาของวันที่ ๘ ธันวาคม ดินแดนที่ญี่ปุ่นจะเข้าโจมตีนั้นต้องอาศัยแผ่นดินไทยเป็นทางผ่านเพื่อจุดประสงค์ดังกล่าว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศตอบไปว่า ขณะนั้นฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดด้วยไม่อยู่ไปราชการที่อรัญประเทศ ไม่มีผู้ใดจะสั่งการแก่กองทัพไทยได้ ขอให้ญี่ปุ่นยับยั้งการเข้าเขตแดนไทยไว้ก่อน ญี่ปุ่นบอกว่าไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแผนการได้ แล้วในคืนนั้นเองญี่ปุ่นก็บุกขึ้นไทยที่จังหวัดสงขลา ปัตตานี และประจวบคีรีขันธ์ทางฝั่งทะเลภาคใต้ และอรัญประเทศตลอดจนพรมแดนตะวันออก ทหารไทยทำการต่อต้านอย่างน่าสรรเสริญ มีการต่อสู้จนเสียทหารไปเป็นอันมากทั้งสองฝ่าย

วันรุ่งขึ้นนายกรัฐมนตรีกลับกรุงเทพฯ ประชุมคณะรัฐมนตรีแล้วคงเห็นว่าหากต่อสู้ต่อไปจะต้องสูญเสียมากทั้งชีวิตและทรัพย์สิน จึงได้ตัดสินใจสั่งให้ทหารที่กำลังต่อต้านการยกพลขึ้นบกของญี่ปุ่นอยู่อย่างกล้าหาญหยุดยิงและยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศไทยได้

สงครามทางแถบเอเชียเริ่มขึ้นแล้ว เรียกกันว่าสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งได้รวมกับทางยุโรปเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๒

ทางราชการมีความจำเป็นต้องขยายกำลังรบเพื่อส่งไปปฏิบัติการในสมรภูมิภาคเหนือของประเทศไทยและรัฐฉานของสหภาพพม่า พ่อเป็นผู้หนึ่งในจำนวนนายทหาร ๑๓ นายจากโรงเรียนนายร้อยที่ไปปฏิบัติงานในครั้งนั้น โดยกองทัพบกได้ส่งพ่อไปปฏิบัติราชการสนามในตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ (ปืนกลหนัก) กองพันทหารราบที่ ๓๔ กรมทหารราบที่ ๑๓ จังหวัดลำปาง พ่อรู้สึกยินดีมากที่มีโอกาสได้ออกไปรับใช้ชาติในสนามรบ แม้ตอนนั้นพ่อจะมีความสุขในชีวิตครอบครัวมากและอ๊อดลูกคนที่ ๕ จะกำลังน่ารักน่าเอ็นดูก็ตาม

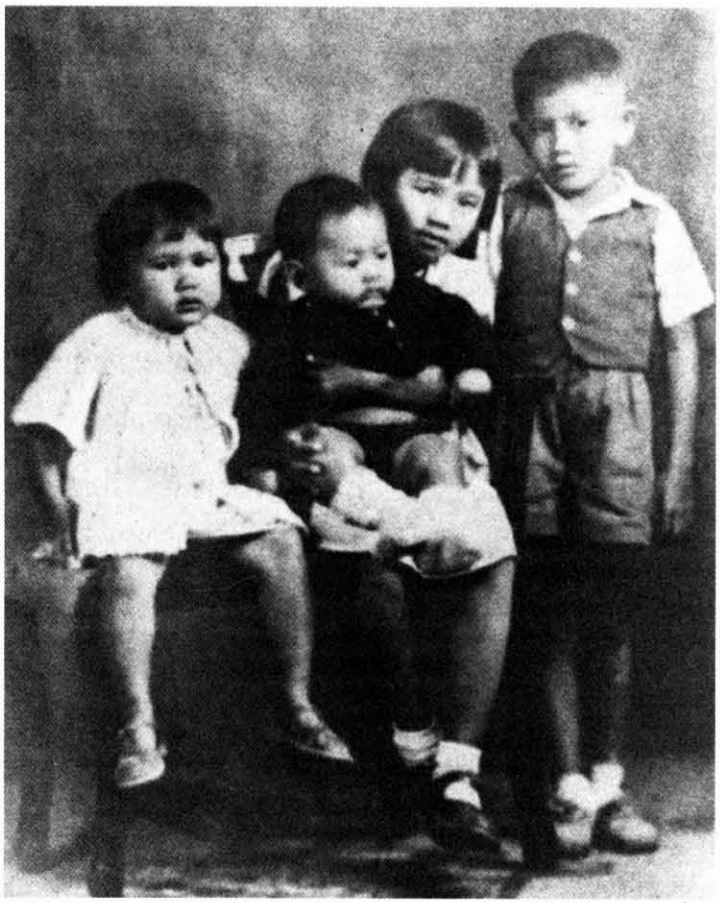

จากซ้าย จิ๋ว (นงนุช) จี๊ด (ยุทธพงศ์) แต๋ว (นงนาถ) เล็ก (ณรงค์)

ระหว่างอยู่ในสนามรบนั้น ทหารต้องลำบากและขาดแคลนมาก แต่ชายชาติทหารต้องทนให้ได้ ความลำบากทั้งหลายเหล่านี้ดูจะเป็นเรื่องเล็กน้อยเมื่อเทียบกับความคิดถึงบ้านและความเป็นห่วงครอบครัว พ่อก็เช่นกัน พ่อได้เขียนจดหมายถึงแม่เสมอ แม่ก็มักจะตอบกลับไปว่าทางบ้านเรียบร้อยไม่ต้องเป็นห่วง

พ่อคิดถึงบ้านมากจึงตัดสินใจกลับมาหาลูกเมียเมื่อได้พัก

เมื่อมาถึงสถานีรถไฟพ่อก็ได้เห็นหน้าลูกๆ ทุกคน นอกจากอ๊อด ซึ่งขณะนั้นควรจะเดินได้แล้วจึงถามหา เห็นทุกคนทำหน้าเศร้า แม่น้ำตากลบนัยน์ตาขณะบอกข่าวร้ายว่าอ๊อดได้จากไปเสียแล้ว พ่อยังจำได้ดีว่าก่อนไปสนามรบนั้นอ๊อดเป็นเด็กอ้วนท้วนน่ารักมาก

พ่อร้องไห้อย่างไม่อายใคร ไปเยี่ยมอ๊อดที่บรรจุศพใกล้ๆ กุฏิเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร ยืนอยู่คนเดียวเป็นเวลานานจนคุณตาหลวงจบฯ และคุณยายต้องปลอบโยนให้เอาธรรมะเข้าข่ม

เมื่อพอระงับใจได้แล้วพ่อถามแม่ว่า เหตุใดจึงไม่บอกไปว่าลูกเจ็บจนตาย แม่บอกว่า คุณตาห้ามเอาไว้ ท่านให้เหตุผลว่า การไปรบหากทราบข่าวไม่ดีจากทางบ้านจะทำให้จิตใจเสีย ปฏิบัติงานไม่ดี อันอาจทำให้เกิดอันตรายแก่ตนเองและส่วนรวมได้

ตลอดเวลาพักและก่อนกลับไปสนามรบพ่อไปเยี่ยมอ๊อด ณ ที่บรรจุศพทุกวัน คอยเอานมใส่ขวดไปวางไว้ให้และดูแลว่าน้ำจะท่วมถึงหรือไม่ ตอนนั้นน้ำกำลังท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ

ออกรบ

น้ำยังไม่ทันลดก็หมดเวลาพัก พ่อต้องกลับไปปฏิบัติการในสนามรบต่อ และในเดือนมกราคม ๒๔๘๖ ก็ได้นำทหารออกปฏิบัติการจนในที่สุดพ่อก็วิ่งนำทหารเข้ายึดที่มั่นข้าศึกที่เขาเป้าได้ หลังจากมีการสู้รบกันอย่างดุเดือดเป็นเวลา ๓ วัน เสียทหารไปหลายคน

การที่สามารถยึดที่ตั้งข้าศึกได้นั้นเป็นเพราะทุกคนมีความเข้มแข็งอดทน แม้จะต้องฟันฝ่าความยากลำบากอย่างไรก็ไม่ย่อท้อขลาดกลัว ผู้บังคับบัญชาร่วมเป็นร่วมตายกับลูกน้อง ส่วนลูกน้องก็ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาอย่างเคร่งครัด

สำหรับหน่วยของพ่อนั้น พ่อได้ให้คติกับผู้ใต้บังคับบัญชาเอาไว้ว่า ทหารจะต้องมี **"วินัย ใจเย็น สู้ตาย"** และที่สำคัญที่สุดคือ **"จะต้องมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน"**

หลังจากประสบความสำเร็จในสนามรบแล้ว พ่อถูกเรียกตัวกลับมาเป็นอาจารย์สอนวิชาแผนที่ทหารแก่นักเรียนนายร้อย นักเรียนนายร้อยหญิง และนักเรียนเทคนิค

ทหารบก ตามที่ทางราชการต้องการผู้ที่มีประสบการณ์จากการรบจริงๆ กลับมาสอนนักเรียน พ่อจึงกลับมาอยู่บ้านดังเดิม

ครอบครัวเราอบอุ่นขึ้นที่ได้มาอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตาในภาวะสงครามเช่นนี้ แต่ชั่วเวลาไม่นานนักก็มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอีก

ป่าแดง

ครั้งนั้นระเบิดลงแถวเทเวศร์ใกล้ๆ นั่นเอง

พ่อและแม่พาลูกไปอยู่กับญาติของคุณยายที่บางมด ชื่อคุณยายชุบ แต่พ่อต้องกลับมาทำงานกรุงเทพฯ ตอนเช้าญาติพายเรือไปส่งขึ้นรถไฟ เย็นก็ไปรับกลับ

อยู่บางมดได้ไม่นานรัฐบาลก็สั่งการให้ส่วนราชการอพยพที่ตั้งไปอยู่เพชรบูรณ์ โรงเรียนนายร้อยก็ย้ายไปด้วย พ่อพาครอบครัวเดินทางไปกับส่วนล่วงหน้า ซึ่งการเดินทางไปนั้นแสนทุลักทุเล ต้องขึ้นรถไฟไปลงที่สะพานหิน ค้างคืนหนึ่งแล้วนั่งรถยนต์ไปเพชรบูรณ์ พ่อนั่งไปในรถกระบะกับลูกโตๆ ส่วนแม่อุ้มจิ๋ม อาศัยไปกับรถยนต์ของหัวหน้าแผนกวิชาทหารของพ่อ เพราะจิ๋มยังเล็กนิดเดียว หากไปรถกระบะจะกระเทือนมาก ไปถึงแล้วพักอยู่กับญาติของพ่อชื่อคุณบาง รวยรื่นที่ในเมืองก่อน ญาติดูแลเราดีมาก เมื่อพ่อหาบ้านเช่าที่ป่าแดงได้แล้วจึงย้ายไปอยู่ในบ้านป่าแดง

แม้แม่จะคิดถึงคุณตาคุณยายและความสะดวกสบายต่างๆ ที่บ้านเทเวศร์ แต่ก็อดทนเพื่อจะได้อยู่รวมกันเป็นครอบครัว พ่อ แม่ ลูก สิ่งนี้เป็นตัวอย่างที่ดีเมื่อพวกเรามีครอบครัวของตนเอง

บ้านของพ่อมักมีนักเรียนนายร้อยมาเยี่ยมไม่เว้นแต่ละวัน บางคนก็แวะมาดื่มน้ำสะอาด เพราะน้ำกินแถวนั้นหายาก พวกเขาแวะมากินข้าวบ้างดื่มน้ำบ้างเช่นนี้ ทำให้พ่อมีโอกาสสนิทสนมกับพวกลูกศิษย์ยิ่งขึ้น

แม้ความเป็นอยู่ในป่าแดงค่อนข้างลำบาก แต่แม่ก็ไม่ทุกข์ร้อน หาเรื่องทำอยู่เรื่อย ไปเคยว่าง ทำอาหารให้ลูกจ้างขายที่หน้าบ้าน ขายบ้างแจกบ้างก็ยังมีกำไรเหลือ แล้วยังมีคนผูกขาดอาหารเป็นรายเดือนเป็นประจำด้วย ทำให้มีเงินพอใช้จ่ายได้อย่างสบาย เลี้ยงครอบครัวได้ แล้วยังเลี้ยงคนอื่นได้อีก โดยไม่ต้องใช้เงินเดือนของพ่อเลย เงินเดือนของพ่อเก็บสะสมไว้ในหีบกำปั่นจนซื้อทองของประดับให้ตนเองและลูกๆ ได้ ฐานะครอบครัวของพ่อดีขึ้นเรื่อยๆ

ต้นปี ๒๔๘๘ ประเทศไทยได้ถูกโจมตีทางอากาศอย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่ง ทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ - เพชรบูรณ์ถูกตัดขาดเป็นตอนๆ กรมยุทธศึกษาทหารบกหรือโรงเรียนนายร้อยจึงต้องย้ายไปอยู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เมื่อสงครามยุติลงแล้วโรงเรียนนายร้อยย้ายกลับกรุงเทพฯ ครอบครัวของพ่อกลับมาอยู่บ้านริมแม่น้ำที่เทเวศร์ แม่คลอดลูกสาวอีกคนหนึ่งชื่อน้อย เป็นลูกคนสุดท้องของพ่อแม่

พระเจ้าอยู่หัวของเรา

ปลายปี ๒๔๘๘ มีเหตุการณ์ที่ประชาชนทั้งประเทศตื่นเต้นปลื้มปีติกันมาก นั่นคือการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จกลับประเทศไทย พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระอนุชาธิราช ตอนนั้นทรงเจริญพระชันษาเต็มที่ ทรงสง่างามเหลือที่จะกล่าว ไม่ว่าเสด็จ ณ ที่ใด พสกนิกรก็แซ่ซ้องด้วยความปลาบปลื้ม แม่ก็อยู่ในหมู่ผู้ไปเฝ้ารับเสด็จข้างถนนและชมพระบารมีหลายแห่ง

แต่คนไทยได้ชื่นชมพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เพียง ๖ เดือนเท่านั้นก็ต้องเศร้าเสียใจอย่างใหญ่หลวง เมื่อนายปรีดี พนมยงค์นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้แถลงต่อรัฐสภาว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จสวรรคตเสียแล้วที่พระที่นั่งบรมพิมานในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ เสียงร่ำไห้ด้วยความเศร้าโศกดังระงมไปทั้งประเทศ

ในคืนเดียวกันนั้นเองสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเป็นเอกฉันท์เห็นชอบตามที่คณะรัฐมนตรีเสนอ อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้เสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ในวันที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น ขณะที่เสด็จผ่านฝูงชนที่ไปเฝ้าส่งเสด็จก็มีชายคนหนึ่งร้องว่า

"ในหลวงอย่าทิ้งประชาชน" ซึ่งหลังจากเสด็จกลับประเทศไทยอย่างถาวรแล้วก็ไม่เคยทรงทิ้งประชาชนเลยจริงๆ

รัฐประหาร

ต่อมาอีก ๑ ปีเต็ม กรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังไม่อาจคลี่คลาย ไม่สามารถจับผู้ปลงพระชนม์ได้ พระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ต้องลำบาก นับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองมา ประเทศชาติตกอยู่ในภาวะวิกฤติ ค่าครองชีพสูงขึ้นอีกหลายเท่าตัว

ประชาชนพลเมืองได้รับความลำบากเดือดร้อนเพราะขาดอาหาร ต้องปันส่วนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และสิ่งจำเป็นอื่นๆ ทำให้เกิดโจรชุกชุมผิดปกติ ประชาชนเกิดความ

ไม่เชื่อมั่นในชีวิต ทหารผ่านศึกทั้งหลายมิได้รับการสนใจให้ความช่วยเหลือ เงินทองไม่มีซื้ออาหาร อดอยาก บางคนพิการก็ไม่ได้รับเบี้ยหวัดเบี้ยบำนาญเพื่อยังชีพ

นายทหารกลุ่มหนึ่งอันมี พลโท (ยศขณะนั้น) ผิน ชุณหะวัณ ได้พยายามชักชวนนายทหารประจำการซึ่งมีกำลังอยู่ในมือให้มาร่วมแก้ไขสถานการณ์ พ่อได้รับการชักชวนจากพันเอก สวัสดิ์ สวัสดิเกียรติ เจ้ากรมเกียกกายทหารบก โดยเขาได้กล่าวถึงเหตุผลในการทำรัฐประหารดังกล่าวข้างต้น และชักชวนว่า "เราควรจะร่วมกันทำงานเพื่อประเทศชาติ" พ่อเห็นดีด้วยจึงตกลงไปร่วมประชุมที่บ้านคุณกมล พหลโยธินตอนกลางคืน

ก่อนที่พ่อจะไปทำงานในเช้าวันนั้นได้แวะมาบอกคุณตาว่า จะต้องไปทำงานใหญ่ หากทำไม่สำเร็จ ถูกจับหรือเสียชีวิตไป ขอฝากลูกเมียกับคุณตาด้วย และขอให้เก็บไว้เป็นความลับ อย่าบอกให้ใครรู้

พ่อได้นำนักเรียนนายร้อยไปร่วมในการรัฐประหาร เมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ด้วย ทำรัฐประหารสำเร็จแล้วพันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี

สำหรับพ่อนั้น เมื่อร่วมทำการรัฐประหารสำเร็จแล้วก็ได้รับคำสั่งให้ไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๒๑ และผู้บังคับการจังหวัดทหารบกลพบุรี เมื่อเดือนธันวาคม ๒๔๙๐ จึงพาแม่ จิ๋มและน้อยไปอยู่ด้วยที่วัดไก่ (เหตุที่ว่าอยู่วัดไก่ก็เพราะกองบังคับการตั้งอยู่ใกล้กับวัดไก่ มีรูปปั้นไก่ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้วย) ลูกคนอื่นๆ นั้นเรียนหนังสืออยู่กรุงเทพฯ โดยมีคุณตาคุณยายช่วยดูแลให้อย่างดี

พ่อ แม่ จิ๋ม (ทรงสุดา)
น้อย (ทรงสมร)

อยู่วัดไก่ได้เพียง ๓ เดือนเศษ พ่อได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติราชการในตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๒๑ เพียงตำแหน่งเดียว และต้องย้ายกองบังคับการกรมไปอยู่ที่สระบุรี

การย้ายครั้งนี้ทำให้เกิดความเสียดายและอาลัยในสัมพันธไมตรีระหว่างเพื่อนข้าราชการและมิตรสหายผู้คุ้นเคยในจังหวัดลพบุรีมาก เพราะพ่อกับแม่คบหาสมาคมกับคนมาก ในค่ายวัดไก่ก็มีชีวิตชีวาขึ้น จนคนกล่าวขวัญกันว่า "ไก่ขันแล้ว" เมื่อจะจากไปจึงอาลัยอาวรณ์กันมาก แต่ระยะทางระหว่างสองจังหวัดห่างกันประมาณ ๕๐ กิโลเมตรเท่านั้น ดังนั้นจึงมีการไปมาหาสู่กันเสมอแทบทุกอาทิตย์

เมื่อมาอยู่สระบุรีพ่อก็พยายามทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับฝ่ายข้าราชการพลเรือนในจังหวัดสระบุรีดำเนินไปใกล้ชิดยิ่งขึ้น นายทหารคนหนึ่งเล่าว่า นอกจากพ่อจะใกล้ชิดกับผู้ใต้บังคับบัญชาแล้ว ยังคบหาสมาคมกับฝ่ายพลเรือนเสมอ วันหยุดราชการมักจะนำข้าราชการทหารและครอบครัวไปทำบุญตักบาตรที่วัด เวลาทางจังหวัดมีงานอะไร ก็นำทหารและครอบครัวไปร่วมด้วย มีการเลี้ยงพบปะสังสรรค์กันเสมอ

บางวันพ่อกับแม่ชักชวนนายทหารขี่ม้าออกไปแถวชานเมืองถึงพระพุทธบาทพระพุทธฉาย และรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน บางครั้งก็จัดให้มีการแข่งขันกีฬาสามัคคีซึ่งไม่เคยมีมาก่อน จัดให้มีการอบรมและบรรยายเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมือง เศรษฐกิจ และการสังคม ตลอดจนฟื้นฟูความรู้ภาษาอังกฤษให้แก่นายทหารและครอบครัวด้วย สำหรับการเลี้ยงพบปะสังสรรค์กันนั้นมีประจำจนสนิทสนมกันมาก

ในด้านการครองชีพ พ่อได้ทำสวนครัวขึ้นภายในบริเวณบ้านเพื่อเป็นการประหยัดค่าอาหาร และเป็นตัวอย่างแก่ครอบครัวทหารอื่นๆ ตอนนั้นเลยมีการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์กันเป็นแฟชั่น แม่ชักชวนภริยานายทหารมาหัดทำกับข้าวบ้าง หัดเย็บปักถักร้อยบ้าง เรียกว่าความสัมพันธ์ขันเกลียวแน่นทั้งฝ่ายพ่อบ้านและแม่บ้าน

การที่พ่อกับแม่มีความสัมพันธ์อันดีกับทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนนี่เองทำให้ท่านออกงานแทบจะทุกคืน ตอนนั้นจิ๋มกับน้อยจำความได้ดีแล้วและติดพ่อแม่เอามากๆ เวลาพ่อกับแม่ไปงานตอนกลางคืน เราทั้งสองร้องตาม ช่วยกันอาละวาด ต้องดึงทึ้งกันเป็นการใหญ่ จนบางงานพ่อแม่ต้องยอมจำนนพาเราสองคนไปด้วย

พวกเราติดตาติดใจว่า พ่อช่วยแม่เลี้ยงลูกเองเสมอ พ่อช่วยอาบน้ำแต่งตัว ป้อนข้าวให้พวกเราเวลาที่กลับมาจากทำงาน โดยไม่เคยเกี่ยงงานว่างานเหล่านี้เป็นเรื่องของแม่หรือผู้หญิง พ่อสมัยใหม่และเป็นประชาธิปไตยมากจริงๆ พอเราเข้าโรงเรียน ซึ่งอยู่ในบริเวณกรมทหารที่พ่อเป็นผู้บังคับการอยู่ บางครั้งจิ๋มกับน้อยก็แอบไปหาพ่อที่ทำงานไปนั่งเล่นกันอยู่ใต้โต๊ะทำงานพ่อ พ่อก็ต้องหอบเราทั้งสองกลับไปส่งโรงเรียน แล้วก็สอนดีๆ ไม่เคยตีเราเลย พอเราโตพอจะรู้ภาษาและเรียนหนังสือจริงๆ จังๆ แล้ว พ่อก็เอาใจใส่ดูแลสอนการบ้านให้เรา ตรวจดูสมุดพกของเราและเซ็นความเห็นของผู้ปกครองเองทุกครั้ง

พ่อพาลูกไปดูการแข่งขันกีฬาของกองพลที่ ๑ ด้วย พ.ศ. ๒๔๙๔

เข้าเฝ้าในต่างแดน

พวกเราใกล้ชิดกับพ่อแม่มาก จนกระทั่งพ่อต้องไปดูงานต่างประเทศนานหน่อย ก็คือตอนที่พ่อไปดูงานกับคณะ อันมี พลโท สุทธิ์ สุทธิสารรณกร เป็นหัวหน้าคณะในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ นานถึง ๘ เดือน ไปหลายประเทศในยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น การเดินทางในครั้งนี้ที่สำคัญมากคือมีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่สวิตเซอร์แลนด์ พ่อได้กล่าวถวายพระพรในฐานะผู้บัญชาการกองพลของหน่วยทหารรักษาพระองค์ กล่าวถวายสัตย์ว่า **"จะจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจนกว่าชีวิตจะหาไม่"** และปฏิบัติเช่นนั้นอย่างเคร่งครัดตลอดชีวิตของท่าน

ผู้แทนสงบศึกเกาหลี

หลังจากที่มีการสู้รบกันระหว่างเกาหลีเหนือ และกองกำลังของสหประชาชาติที่ปกป้องเกาหลีใต้เป็นเวลาหลายปี ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ สหประชาชาติจึงได้แต่งตั้งคณะผู้แทน ๕ คน จาก ๓ ประเทศ คือจากสหรัฐอเมริกา ๓ คน จากอังกฤษ ๑ คน และจากไทย ๑ คน ซึ่งพ่อได้รับเกียรติให้เป็นผู้แทนจากประเทศไทยไปเจรจาสงบศึกเกาหลี

พ่อจึงได้เป็น ๑ ใน ๕ คนของสหประชาชาติที่ได้ร่วมเซ็นสัญญาสงบศึกกับเกาหลีเหนือที่ตำบลปันมุนจอม ซึ่งอยู่ชายแดนเกาหลีเหนือและใต้ เหตุการณ์นั้นได้ถูกจำลองเป็นเหตุการณ์และสถานที่สำคัญจนปัจจุบันนี้

พ่อเป็นผู้มีทัศนะกว้างไกล ท่านเห็นว่าการมีความรอบรู้ในด้านต่างๆ จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองในภายภาคหน้าเป็นอย่างยิ่ง จึงสนับสนุนให้ลูกๆ เรียนพิเศษ นอกจากการเรียนในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนภาษาหรือเรียนดนตรี พ่อสนับสนุนให้จิ๋มเรียนเปียโน ส่วนน้อยเรียนไวโอลิน เราเรียนกันจนสามารถเล่น โชแปง บีโธเฟ่น ชูเบิร์ด และโจฮัน สเตราส์ ได้หลายเพลง แต่ภายหลังที่คุณครูผู้สอนเสียชีวิตไป การเรียนดนตรีก็เลยยุติลงโดยปริยาย พ่อบ่นเสมอว่าเราน่าจะเล่นดนตรีกันต่อ เพราะท่านชอบฟังเพลงเก่าๆ มาก โดยเฉพาะเพลงกังหันต้องลม

พ่อเอาใจใส่พวกเราเสมอ แม้ว่าท่านจะมีงานราชการมากเพียงใด แต่ท่านก็จะคอยพูดคุยกับลูกๆ ทั้งในเรื่องการเรียนและความเป็นอยู่อื่นๆ ครอบครัวของเราเป็นครอบครัวที่อบอุ่นและมีเวลาให้กันเสมอมา จนกระทั่ง มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในบ้านเมือง ซึ่งทำให้สถานะของพ่อเปลี่ยนไปอย่างมาก นั่นก็คือ เหตุการณ์หลังจากที่มีการปฏิวัติรัฐประหารในปี ๒๕๐๐

ใส่บาตรวันปีใหม่กับครอบครัวที่ท้องสนามหลวง ตอนเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก

นายกฯ โดยบังเอิญ

หลังจากการปฏิวัติแล้ว ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งพ่อก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกลาโหมในรัฐบาลชุดนี้ ต่อมาเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปแล้ว

พรรคชาติสังคมได้เสียงข้างมาก หัวหน้าพรรคคือ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ควรจะได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่เนื่องจากท่านจะต้องไปรักษาตัวที่ต่างประเทศ จึงต้องเลือกผู้อื่น ในที่สุดตกลงเห็นควรให้มีการประกาศที่ทำให้พวกเราตกใจกันทั้งครอบครัว นั่นคือ การเลือกให้พ่อเป็นนายกรัฐมนตรี

พ่อกังวลใจมาก เพราะไม่เคยคิดฝันมาก่อนเลยว่าจะได้เป็นนายกรัฐมนตรี ชีวิตของพ่อคลุกคลีกับทหารมาตลอด พ่อไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง และไม่เคยคิดว่าตนเองเป็นนักการเมือง ท่านคิดอยู่เสมอว่าท่านเป็นทหารโดยแท้ เพราะเป็นทหารมาแต่เล็กแต่น้อย และรักการเป็นทหารมาก การได้เข้ามาสู่วงการเมืองนั้นท่านไม่เคยคิดเลย อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้หรือเปล่าไม่ทราบที่ทำให้ท่านได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรี

อย่างไรก็ตาม พ่อก็ปฏิเสธไม่ได้เมื่อถูกชี้แจงให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องรับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรกเมื่อ ๑ มกราคม ๒๕๐๑ ขณะนั้นพ่ออายุ ๔๖ ปี เมื่อทราบข่าวแม่ถึงกับร้องไห้ด้วยความกังวลใจ แม่ได้เห็นเรื่องการเมืองมามาก มักจะจบไม่ดี ภายหลังท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ได้พบแม่ที่งานแห่งหนึ่งจึงถามว่าได้ข่าวว่าร้องไห้ใช่ไหม ร้องทำไม น่าจะดีใจมากกว่า แม่ก็เรียนท่านไปว่าแม่เป็นห่วงพ่อเกรงว่าจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ นานา เพราะพ่อไม่ได้เป็นนักการเมือง ถนัดและรักทางการทหารมากกว่า

ในที่สุดพ่อก็ต้องรับเป็นนายกรัฐมนตรีโดยบังเอิญครั้งนี้ โดยที่พ่อได้รับความร่วมมือจากคณะรัฐมนตรีคณะเก่าที่เคยร่วมงานกันมาก่อนเกือบทั้งชุด พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงรับเป็นรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ เป็นรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ และ ดร. เสริม วินิจฉัยกุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เป็นต้น

พวกเรารู้สึกสับสนที่อยู่ๆ พ่อก็ขึ้นมาเป็นนายกฯ โดยกะทันหันเช่นนี้ ตอนที่พ่อเป็นรัฐมนตรีนั้น ทุกอย่างไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง บ้านเราเคยเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น ตอนนั้นพ่อกลับมารับประทานอาหารค่ำที่บ้านพร้อมหน้าลูกหลาน เมื่อพ่อรับเป็นนายกฯ แล้ว ชีวิตของเราดูเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ค่อยน่ารื่นรมย์นัก ที่บ้านมีผู้คนเข้าๆ ออกๆ มากมายแต่เช้า ล้วนหน้าตาแปลกๆ บางวันพ่อกลับมารับประทานข้าวที่บ้านไม่ได้ บางวันต้องเดินทางไปไหนต่อไหนก็ไม่รู้ พวกเราไม่ค่อยมีโอกาสได้ติดตามไปเหมือนอย่างสมัยก่อน

ชีวิตการเป็นลูกนายกฯ นั้น ดูจะไม่น่ารื่นรมย์เท่าไรเลย จะมีพิเศษบ้างก็คือความภาคภูมิใจในตัวพ่อที่ได้เป็นคนสำคัญของประเทศ เป็นผู้นำรัฐบาล ซึ่งความจริงนั้นเราภูมิใจในตัวพ่อและแม่อยู่แล้ว ภูมิใจว่าท่านเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นอย่างยิ่ง และได้พยายามถ่ายทอดให้แก่พวกเราด้วย

คณะรัฐมนตรีที่พ่อเป็นผู้นำครั้งนี้ต้องประสบปัญหาทางการเมือง แทบจะเรียกได้ว่าตั้งแต่ต้นจนจบ มีการขัดแย้งกัน มีการอภิปรายโจมตีกันไม่หยุดหย่อนจนแทบจะทำงานไม่ได้ หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพมากก็วิจารณ์รัฐบาลกันอย่างเต็มที่และกว้างขวาง สหพันธ์และสหภาพกรรมกรสไตรค์บ่อยๆ เมื่อไม่พอใจนายจ้าง พ่อซึ่งเป็นมือใหม่รู้สึกวิตกกังวลกับสถานการณ์มาก จึงได้เขียนจดหมายหารือกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ว่าท่านน่าจะกลับมาแก้ไขสถานการณ์ในขณะนั้นเอง ส่วนพ่ออยากจะกลับไปทำงานทางทหารซึ่งถนัดกว่า

ต่อมาในวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ พ่อก็กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง และหลังจากนั้น ๖ ชั่วโมงก็มีการปฏิวัติ โดยมีจอมพล สฤษดิ์ เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ และมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่โดยมี ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และได้ขอร้องให้พ่อเป็นรองนายกฯ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมด้วย

เมื่อพ่อลาออกจากนายกรัฐมนตรีแล้ว พอกลับมาบ้านตอนค่ำๆ หลังจากรับประทานอาหารแล้วก็มักจะเดินเอามือโอบกอดจิ๋มและน้อยคนละข้าง เดินยิ้มไปรอบๆ บ้านอย่างอารมณ์ดี เพราะการที่เคยเป็นนายกฯ มาก่อนแล้วกลับมาเป็นรองนายกฯ ทำให้พ่อสบายใจขึ้นมาก ที่ไม่ต้อง “ขึ้นเขียง” อยู่ตลอดเวลา

พ่อไม่ต้องถูกโจมตีมากเหมือนเมื่อครั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งทำให้แม่พลอยสบายใจไปด้วย วันหยุดสุดสัปดาห์หรือหยุดราชการ พ่อแม่ก็พาเราไปต่างจังหวัด โดยพ่อไปตรวจราชการ และถือโอกาสพักผ่อนไปด้วยพร้อมๆ กัน

บางครั้งเราได้ไปเที่ยวหัวหิน บางครั้งก็ไปเที่ยวพัทยา พ่อแม่ชอบพัทยา เพราะยังเงียบสงบดี ไม่มีผู้คนพลุกพล่าน จึงได้ซื้อที่แปลงหนึ่งที่พัทยากลางจากคุณพระดุลฯ เจ้าของบ้านทรายทอง ซึ่งขายให้ในราคาถูกมาก เพราะชอบพอกัน แล้วสร้างบังกะโลไว้หลังหนึ่ง เป็นบ้านไม้สองชั้นใต้ถุนโล่ง

ที่บ้านพัทยานี้ไม่ใช่จะเป็นที่ที่เราไปพักผ่อนสนุกสนานกันเท่านั้น พ่อยังใช้บังกะโลเล็กๆ ของเรานี้เป็นที่ทำงานด้วย แม้จะเป็นวันหยุดสุดสัปดาห์ก็ตาม ท่านหอบแฟ้มตั้งสูงไปเซ็นที่นั่น ทำงานไปด้วย สูดโอโซนไปด้วย ก็ยังดี ความจริงพ่อน่าจะได้

โอเวอร์ไทม์ แต่นี่มีแต่ควักเงินส่วนตัวเลี้ยงผู้ติดตาม เพราะพ่อประหยัดเงินหลวงทุกทางที่จะทำได้

นอกจากนั้น บ้านหลังนี้ยังเป็นที่รับแขกเมือง มีการเลี้ยงง่ายๆ แบบชายทะเลแก่แขกเมืองด้วย ครั้งหนึ่งพ่อเลี้ยงแขกเมืองหลายคนที่นั่น โดยตั้งโต๊ะยาวเตี้ยๆ ปูเสื่อรอบโต๊ะ ให้แขกนั่งรับประทานอาหารกับพื้น บรรดาแขกสวมพวงมาลัยดอกลั่นทมและเฟื่องฟ้า นั่งขัดสมาธิบนเสื่อสนุกสนานและเป็นกันเองมาก กระชับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ดี

พ่อมีความชอบเกี่ยวกับงานออกแบบมานานแล้ว โดยเฉพาะในเรื่องแผนที่และการดูแปลนต่างๆ นอกจากจะชอบดูแปลนแล้ว ท่านยังชอบต่อเติมบ้าน พ่อแม่ให้ผู้รับเหมาก่อสร้างสร้างบ้านบนที่ดิน ๒ ไร่ครึ่งในซอยระนอง ๒ ซึ่งซื้อในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ จากธิดาพระยาประดิพัทธภูบาล ตารางวาละ ๓๔ บาท (สมัยนั้นยังเป็นทุ่งอยู่) เป็นบ้านชั้นครึ่ง สร้างเสร็จในปี ๒๔๙๔ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตั้งชื่อว่า "บ้านถกลสุข" ต่อมาเมื่อลูกๆ โตขึ้นแล้วห้องไม่พออยู่พ่อจึงให้ต่อเติมจนในที่สุดกลายเป็นบ้านสองชั้นที่สบายน่าอยู่ ความชอบออกแบบของพ่อ ทำให้พ่อสนับสนุนให้จิ๋มเรียนสถาปัตย์ในเวลาต่อมา

ปลายปี ๒๕๐๖ นั้น มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นอีก คือ วันที่ ๘ ธันวาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประธานสภาเข้าเฝ้า ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เกี่ยวกับผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบแทน ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคตับในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งอยู่

ผู้ที่ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งนั้น ก็คือพ่อ นับเป็นครั้งที่สองที่ท่านได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งสำคัญนี้ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๐๖

หลังจากนั้น ๑ เดือน ในวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๗ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ่อเป็น จอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศด้วย นับเป็นเกียรติอันยิ่งใหญ่แก่วงศ์ตระกูลกิตติขจร

และในเดือนพฤษภาคมปีนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ แก่แม่ แม่จึงได้เป็นท่านผู้หญิงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นับเป็นเกียรติเป็นศักดิ์ศรีเป็นอย่างสูง

แม้ว่าพ่อจะเหน็ดเหนื่อยกับงานมาก แต่บางครั้งก็มีเรื่องที่ทำให้ปลาบปลื้มใจมากเช่นกัน เช่นตอนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จกลับจากยุโรป ก็ได้พระราชทานหีบบุหรี่ลาพีสสีน้ำเงิน มีพระปรมาภิไธยย่ออยู่บนฝาหีบ พร้อมที่จุดไฟเป็นชุดกัน นับเป็นของที่มีค่าอย่างยิ่งของครอบครัวเรา

รูปหมู่ครอบครัว ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

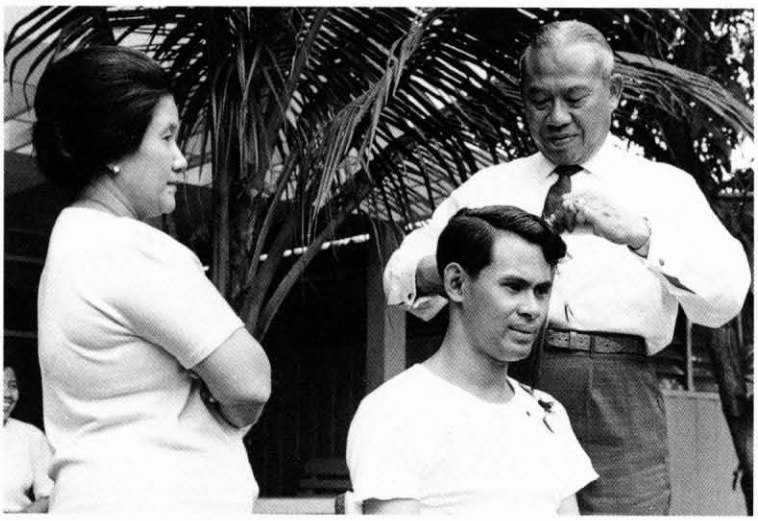

กำลังโกนศีรษะยุทธพงศ์ เพื่ออุปสมบท
๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

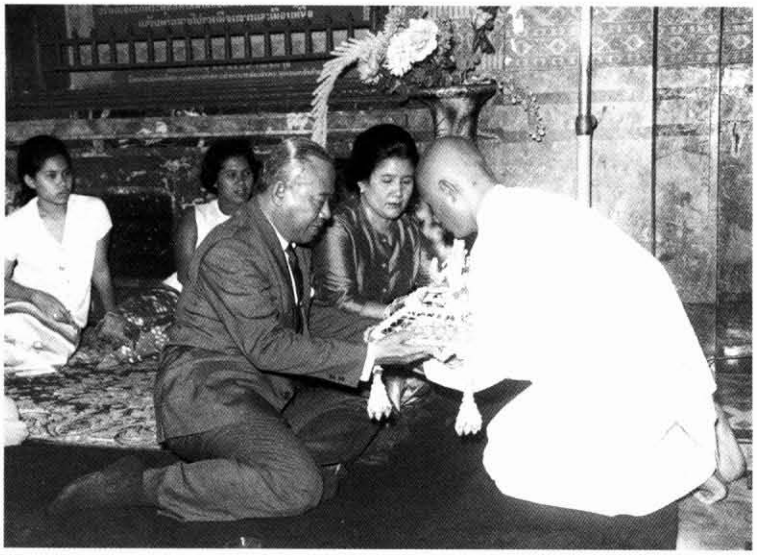

พ่อแม่มอบผ้าไตรให้นาค
ร.ท. (พล.อ.อ.) ยุทธพงศ์ กิตติขจร
มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

ทรงพระดำเนินเข้าไปทอดพระเนตรต้นลิ้นจี่ในสวนปากเกร็ด

พ่อแม่มีความจงรักภักดีต่อองค์พระประมุข และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่งเสมอมา และอบรมสั่งสอนพวกเรา ให้มีความจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์มาแต่เล็กแต่น้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระเมตตาอย่างหาที่สุดมิได้ บางครั้งก็เสด็จพระราชดำเนินไปตามคำกราบบังคมทูลเชิญ ของพ่อและแม่ไปยังบ้านของเรา

บ้านประวัติศาสตร์ของเรา

บ้านของเราที่ได้รับเกียรติอย่างสูง คือบ้านปากเกร็ด บ้านนี้พ่อและแม่ค่อยๆ ซื้อที่ดินมาหลายสิบปีแล้ว ตั้งแต่ที่ดินราคาถูกมาก ทั้งหมดเพียง ๑,๗๐๐ บาท (เมื่อ ๕๐ กว่าปีมาแล้ว) เมื่อครั้งยังไม่มีความเจริญไปถึง ได้สร้างบ้านเรือนไทยเอาไว้ริมน้ำ บ้านหลังนี้แม่ได้ขอซื้อเรือนเก่าจากญาติที่อยุธยา ซึ่งเป็นบ้านเก่าของคุณทวดคุณตาของเราเกิดที่เรือนหลังนี้ แม่ซื้อแล้วก็ให้คนรื้อถอนไม้ฝาเรือน ซึ่งเป็นไม้สักทองและจั่วหลังคานำมากรุงเทพฯ ต่อมาได้ให้ช่างฝีมือดีประกอบเข้าเป็นเรือนไทยได้หนึ่งหลัง ไม้มีไม่พอที่จะทำหลังอื่นๆ อีก จึงต้องใช้ไม้ใหม่เพิ่มเติม ส่วนที่เป็นไม้เก่าเป็นเรือนห้องนอนของพ่อและแม่เท่านั้น

เรือนไทยหลังนี้ เรียกว่าเป็นเรือนที่มีประวัติน่าภาคภูมิใจทีเดียว เพราะเป็นเรือนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยือนเป็นการส่วนพระองค์ถึง ๓ ครั้ง

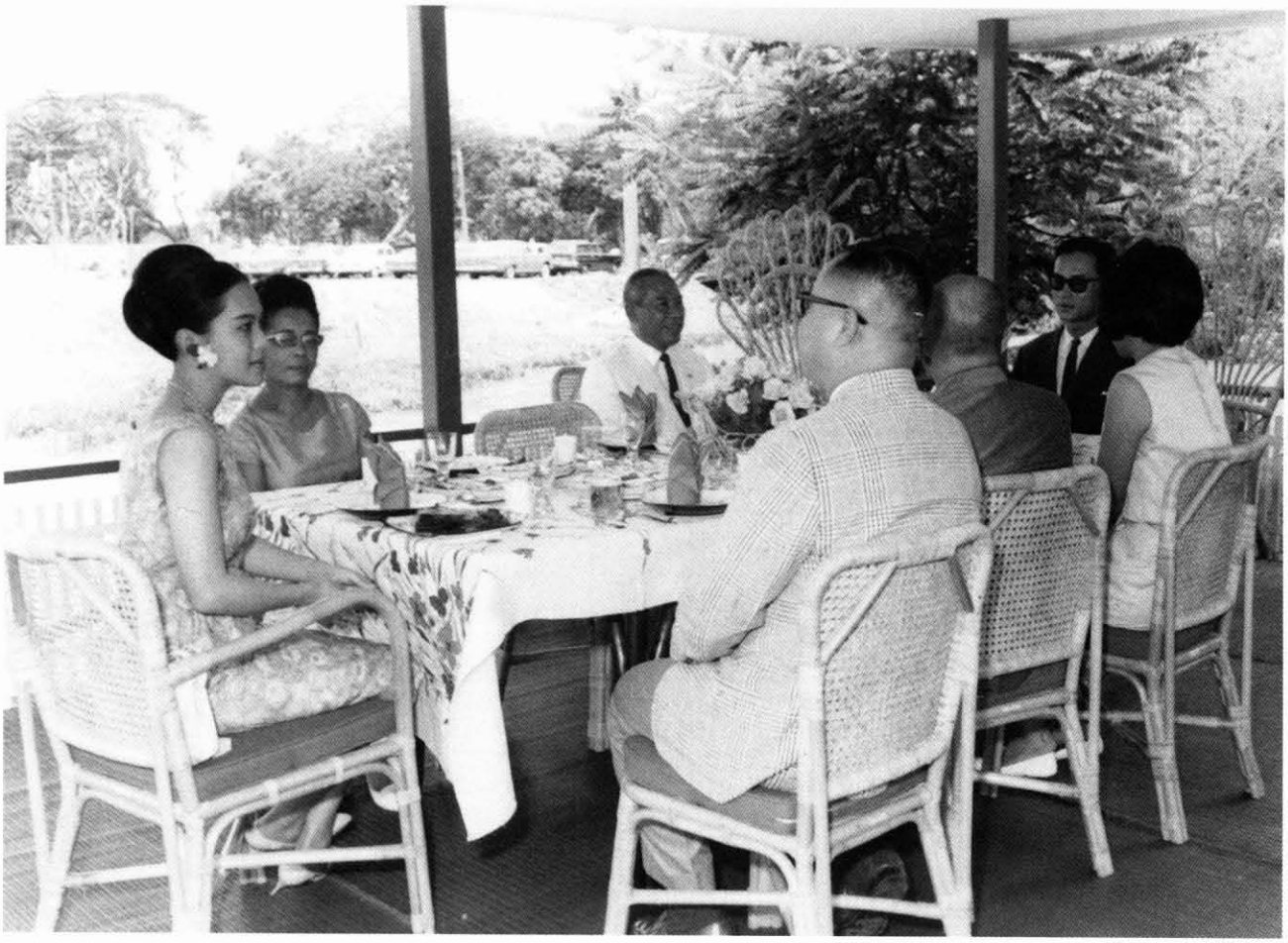

ถวายพระกระยาหารกลางวันที่ศาลาริมน้ำ บ้านปากเกร็ด

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสามพระองค์ ประทับบนเรือนไทย ในวันที่เสด็จเยือนบ้านปากเกร็ด ที่ริมแม่น้ำ จังหวัดนนทบุรี

ครั้งแรกเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทรงนำสมเด็จพระราชาธิบดีเฟรเดอริก และพระราชินีแห่งเดนมาร์ก ไปเสวยพระกระยาหารกลางวัน ครั้งที่สองได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานน้ำสังข์แก่พ่อแม่เนื่องในวันครบรอบแต่งงาน ๓๕ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่ครอบครัวเราอย่างหาที่สุดมิได้

ในครั้งกระนั้นหลังจากเสวยพระกระยาหารกลางวันแล้ว ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเก็บลิ้นจี่ในสวน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสามพระองค์ประทับบนเสื่อใต้ต้นไม้ เมื่อทรงเก็บลิ้นจี่มาแล้วก็ทรงล้างและเสวยเลย

นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานน้ำสังข์แด่พ่อแม่ที่บ้านปากเกร็ดแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถยังได้พระราชทานดอกไม้เป็นจำนวนมากประดับในงานเลี้ยงฉลองเนื่องในวันครบรอบแต่งงาน ๓๕ ปีนี้ที่บ้านเชิงสะพานเกษะโกมลด้วย โดยโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังจัดดอกไม้ประดับงานทั้งหมด พวกเรายังจำได้ติดตาถึงดอกไม้สวยสดที่ปักอยู่บนเสาแบบคลาสสิก ตั้งเป็นระยะๆ ตั้งแต่ประตูหน้าบ้าน เข้าไปถึงตัวบ้านและหน้าบริเวณงาน

พระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่มีต่อครอบครัวเรานั้นยิ่งใหญ่อย่างหาที่เปรียบมิได้

เรามีโอกาสได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเสมอ ในตอนปีใหม่ของทุกๆ ปี ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ่อแม่และลูกๆ เข้าเฝ้ารับพระราชทานเลี้ยงที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ในวันคล้ายวันบรมราชาภิเษกสมรส ๒๘ เมษายน ของทุกปี ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าที่วังไกลกังวล หัวหิน พ่อแม่มักจะออกร้านอาหารในพระราชวโรกาสนี้ด้วย

ในครั้งกระนั้นนับว่าเป็น "ยุคทอง" ของครอบครัวพ่อและแม่เลยก็ว่าได้ นอกจากเจ้านายของเราแล้ว ยังมีพระราชอาคันตุกะจากแดนไกลหลายพระองค์เสด็จฯ ไปบ้านปากเกร็ด เช่น สมเด็จพระราชาธิบดี และพระราชินีแห่งเดนมาร์ก ได้เสด็จฯ ทางชลมารค ไปทรงขึ้นท่าที่บ้านปากเกร็ด

เจ้านายจากยุโรปอีก ๓ พระองค์ คือสมเด็จพระราชาธิบดีปอลล์ที่ ๑ และพระราชินีเฟรดเดอริกาแห่งกรีซ เสด็จทางชลมารคพร้อมด้วย เจ้าฟ้าหญิงโซเฟีย พระราชธิดา ขณะนี้เจ้าฟ้าหญิงโซเฟียทรงเป็นสมเด็จพระราชินีโซเฟียแห่งสเปน เนื่องจากทรงอภิเษกสมรสกับกษัตริย์ฮวน คาร์ลอส ทรงสนิทเสน่หากับพระราชวงศ์ไทยเป็นที่สุด

ประธานาธิบดีมาร์กอสและมาดามมาเยือนก่อนอาคันตุกะคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก นั่นคือ อดีตมิสซิสแจ็คเกอลีน เคนเนดี้ ตอนนั้นเธอยังเป็นม่าย ยังไม่ได้แต่งงานใหม่กับใคร เธอมาเยือนประเทศไทยพร้อมกับเพื่อนสนิทของเธอเมื่อปี ๒๕๑๐ พ่อแม่จัดเลี้ยงต้อนรับที่ปากเกร็ด ซึ่งเธอชอบบ้านแบบไทยๆ มาก

พ่อและครอบครัวได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จทรงม้ามาเยือนที่บ้านถกลสุข ถนนระนอง ๒ ของเรา พ่อแม่ได้ถวายการต้อนรับด้วยความปลาบปลื้มเป็นล้นพ้น ได้ถวายพระสุธารสชาที่ระเบียงบ้านใกล้สวน ซึ่งก็ได้เสวยอย่างง่ายๆ โดยไม่ได้ถือพระองค์เลยแม้แต่น้อย เป็นความทรงจำที่พ่อแม่และลูกหลานไม่เคยลืมเลือน

พัฒนาประเทศ

พ่อทำงานสนองพระมหากรุณาธิคุณแด่องค์พระประมุขอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย เพื่อพัฒนาประเทศและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วประเทศ โดยการสร้างสาธารณูปโภคให้สะดวกสบายที่สุด รัฐบาลให้มีการตัดถนนสายสำคัญๆ ประมาณ ๕๐ สาย เช่น ถนนมิตรภาพ ถนนสายธนบุรี-ปากท่อ ถนนตาก-แม่สอด และถนนรัชดาภิเษก ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี เป็นต้น สร้างสะพานใหญ่ๆ เช่น สะพานพระปิ่นเกล้า เป็นต้น สร้างเขื่อน เช่น เขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนวชิราลงกรณ์ ฯลฯ เพื่อประโยชน์ในการไฟฟ้า และการชลประทานอย่างเต็มที่

หนังสือเล่มหนึ่งวิจารณ์ว่า รัฐบาลสมัยพ่อคงหวังจะสร้างสถิติจึงสร้างถนนหนทาง สร้างเขื่อนเป็นการใหญ่ เมื่อไปเล่าให้พ่อฟัง ท่านกลับบอกว่า

"ใครเขาว่าอะไรก็ช่างเขา เราก็ตั้งใจทำงานของเรา พ่ออยากจะพัฒนาชนบทให้เจริญขึ้น พ่ออยู่ต่างจังหวัดมาก่อน รู้ว่าลำบากกันอย่างไรบ้าง และต้องการอะไร เราก็ต้องพยายามทำให้ได้สิ่งนั้น พ่ออยากให้คนในต่างจังหวัดมีชีวิตที่สะดวกสบาย มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เวลาลูกไปต่างจังหวัดกับพ่อก็เห็นแล้วไม่ใช่หรือว่า บางจังหวัดยังลำบากกันมาก เราก็ต้องเร่งการพัฒนา ตัดถนนหนทางไปให้เขา เขาจะได้มีโอกาสพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของเขา"

ในระยะปีแรกๆ ที่พ่อเข้าบริหารราชการครั้งที่ ๒ ไม่ค่อยมีอุปสรรคใดๆ บ้านเมืองสงบเรียบร้อยพอสมควร จนต่างประเทศเข้ามาลงทุนในประเทศไทยมากขึ้น เศรษฐกิจดีขึ้น บางประเทศถึงกับใช้ประเทศไทย เป็นที่เจรจาทำความเข้าใจเมื่อขัดแย้งกัน

กรณีพิพาทระหว่างมาเลเซีย และอินโดนีเซีย เรื่องสิทธิบนเกาะแห่งหนึ่ง มีการเจรจาตอบโต้กันอย่างรุนแรงมาแรมปี รัฐบาลไทยในฐานะที่มีความสัมพันธ์อย่างดียิ่งกับทั้งสองประเทศ ได้เชิญรัฐมนตรีของประเทศทั้งสองมาเปิดการเจรจาอย่างเปิดเผย โดยฝ่ายไทยซึ่งขณะนั้น ฯพณฯ พันเอก ถนัด คอมันตร์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้เป็นตัวกลางในการเจรจา

ในที่สุด นายอาดัม มาลิก รัฐมนตรีต่างประเทศอินโดนีเซีย และตวนกูอับดุลราซัค รัฐมนตรีต่างประเทศมาเลเซีย ก็เจรจาตกลงกันเป็นผลสำเร็จ ประเทศทั้งสองพร้อมที่จะหันหน้าเข้าหากันและมีความสัมพันธ์กันดังเดิม

เพื่อเป็นการฉลองสัมพันธภาพครั้งใหม่ระหว่างอินโดนีเซียและมาเลเซีย พ่อก็ได้จัดงานเลี้ยงอาหารค่ำ อย่างเป็นกันเองที่บ้านพักเชิงสะพานเกษะโกมล โดยแม่จัดโต๊ะให้ผู้นำทั้งสองประเทศมีความเสมอภาคกันในทุกๆ อย่างเท่าเทียมกัน

กำเนิดอาเซี่ยน

การที่รัฐบาลไทยสามารถเกลี้ยกล่อมให้รัฐบาลอินโดนีเซียและมาเลเซียกลับมาเป็นมิตรกันนี้ เป็นผลดีสืบต่อเนื่องกันมา เมื่อรัฐบาลไทยได้ชักชวนทั้งสองประเทศและชักชวนเพิ่มขึ้นมาอีก คือ สิงคโปร์และฟิลิปปินส์ รวมกันเป็น ๕ ประเทศ ร่วมกันจัดตั้งสมาคมอาเซี่ยน (ASEAN) ขึ้นมาได้ โดยเปิดประชุมครั้งแรกที่ประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

นโยบายของอาเซี่ยนคือ การร่วมมือทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งได้ผลดีเป็นอย่างมาก จนกระทั่งอาเซี่ยนเติบใหญ่และมั่นคงมาจนปัจจุบันนี้มีสมาชิก ๑๐ ประเทศแล้ว พวกเราเองอดภาคภูมิใจไม่ได้ที่รัฐบาลภายใต้การนำของพ่อสามารถทำสำเร็จ

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศนั้น รัฐบาลที่พ่อเป็นผู้นำ มีสัมพันธ์กับประเทศโลกเสรีแทบทุกประเทศ นอกจากนั้นก็มีสัมพันธ์กับประเทศคอมมิวนิสต์ เช่น รัสเซีย โปแลนด์ ฮังการี เป็นต้น

ส่วนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แม้จะยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูต เพราะตอนนั้นเรายังมีความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐจีนที่ไต้หวัน ตามที่สหประชาชาติรับรองอยู่ อย่างไรก็ตามเมื่อพ่อกลับมาเป็นนายกฯ ก็ได้สั่งให้ถอนฟ้องผู้ที่ได้เดินทางไปประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนและโดนจับทั้งหมด

การประชุมสุดยอด ๗ ประเทศ ที่กรุงมนิลา ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีไทย เป็นประธานในที่ประชุม
จากซ้าย นายกรัฐมนตรีออสเตรเลีย ประธานาธิบดีเกาหลีใต้ นายกรัฐมนตรีนิวซีแลนด์
นายกรัฐมนตรีไทย ประธานาธิบดีฟิลิปปินส์ ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา
ประธานาธิบดีเวียดนามใต้ และนายกรัฐมนตรีเวียดนามใต้

จิ๋มได้มีโอกาสพบกับอาจารย์ทองใบ ทองเปาด์ ทนายความชื่อดังเจ้าของรางวัลแม๊กไซไซ ในงานหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว หลังจากที่ได้แนะนำตัว และคุยกันพักหนึ่ง อาจารย์ทองใบก็เล่าให้ฟังว่า

"คุณพ่อคุณเป็นคนปล่อยผมออกมา ตอนนั้นผมถูกจับ เพราะเดินทางไปประเทศจีน กลับมาก็ถูกจับกันหมด พอคุณพ่อคุณเป็นนายกฯ และเป็นรัฐมนตรีกลาโหมด้วย ก็สั่งให้ถอนฟ้องทั้งหมด ถึงออกมาได้"

เมื่อจิ๋มกลับบ้านก็ไปถามพ่อถึงเรื่องนี้ พ่อพยักหน้ารับ และเล่าต่อว่า

"ตอนหลังก็มีการติดต่อกับจีนกันอย่างไม่เป็นทางการ คือ พ่อให้คุณชุมพล (พลตำรวจเอก ชุมพล โลหะชาละ ขณะนั้นยังเป็นพลตำรวจตรี) เป็นหัวหน้าคณะนำนักกีฬาไป มีคุณประสิทธิ์ กาญจนะวัฒน์ เป็นที่ปรึกษาทางการเมืองและมีผู้ร่วมคณะไปอีก เช่น นายแพทย์วีกิจ วีรานุวัตติ์ และคุณพิชัย วาสนาส่ง"

ต่อมา เมื่อพ่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ก็ได้ปรึกษาหารือกับ พลจัตวา (ยศขณะนั้น) ชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการ

ต่างประเทศและข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและจีน ซึ่งมีท่าทีว่าจะเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น

เมื่อปรึกษาหารือกันแล้ว ก็เห็นว่าการปรับปรุงท่าทีระหว่างกัน อาจจะยุติการสู้รบระหว่างทหารไทยกับผู้ก่อการร้ายได้ หรืออย่างน้อยก็ทำให้บรรเทาเบาบางลง พ่อจึงมอบให้พลจัตวา ชาติชาย เดินทางไปประเทศจีนอย่างไม่เป็นทางการ พร้อมกับข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ คือ ดร. เตช บุนนาค ซึ่งต่อมาได้เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศจีน เพื่อเจรจาหาลู่ทางที่จะเริ่มความสัมพันธ์ทางการค้าต่อกันก่อนที่จะมีความสัมพันธ์ทางการทูต

หลังจากนั้น ๑๐ กว่าปี เมื่อประธาน เติ้ง เสี่ยวผิง แห่งจีนมาเยือนประเทศไทย ดิฉันได้มีโอกาสไปร่วมงานเลี้ยงต้อนรับที่ทำเนียบรัฐบาลด้วย เมื่อนายเติ้ง เสี่ยวผิง เดินทักทายแขกที่มาในงาน จนถึงที่ที่ดิฉันยืนอยู่ ฯพณฯ พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้แนะนำว่าดิฉันเป็นลูกสาวของใคร พอเอ่ยชื่อพ่อ ท่านประธานเติ้งก็ยิ้มกว้างขวางพยักหน้าหลายครั้ง พร้อมกับทวนชื่อพ่อขณะที่จับมือกัน ล่ามแปลว่า ท่านประธานเติ้งถามว่าพ่อสบายดีหรือ

ปัญหาการเมืองระหว่างประเทศในสมัยนั้น นับว่าประสบความสำเร็จไม่น้อยเลย แม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรคบ้างในบางครั้ง

การเดินทางไปต่างประเทศนั้น บางครั้งลูกๆ ก็มีโอกาสติดตามไปด้วย เช่น ไปลาว พม่า และมาเลเซีย การเดินทางไปต่างประเทศแต่ละครั้ง พ่อจะออกค่าเดินทางของพวกเราเอง และเราจะไม่ได้รับเบี้ยเลี้ยงดังเช่นผู้เดินทางไปราชการอื่นๆ ตอนนั้นเรายังอดขำไม่ได้ว่า เวลาไปพ่อแม่ต้องออกเงินส่วนตัวให้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พอไปถึงแล้ว เรากลับต้องทำหน้าที่เหมือนเป็นคณะทางการด้วย เพราะชาวต่างประเทศเห็นว่าเรื่องครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะไปไหนก็ตาม เขาก็จะเชิญเราไปร่วมพิธีทางการด้วยเสมอ บางครั้งก็มีการสัมภาษณ์ลงหนังสือพิมพ์ของเขาหรือออกโทรทัศน์ถามเกี่ยวกับประเทศไทย เช่นที่มาเลเซีย และเกาหลี เป็นต้น

ในตอนนั้น ไทยมีสัมพันธไมตรีทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยจีน หรือที่เรียกกันว่าไต้หวัน ตามองค์การสหประชาชาติ ซึ่งให้ไต้หวันเป็นประเทศหนึ่งในคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง ในครั้งนั้นประธานาธิบดีเจียงไคเชคได้เชิญพ่อแม่ไปเยือนไต้หวัน

ท่านประธานาธิบดี และมาดามเจียง ได้ต้อนรับพ่อแม่และคณะ ที่ทำเนียบประธานาธิบดี แม้จี๊ดและจิ๋มไม่ได้อยู่ในคณะทางการ แต่ท่านประธานาธิบดีก็ให้เราเข้าพบด้วย มิหนำซ้ำมาดามยังขอให้เราทั้งสองไปนั่งสนทนาด้วยใกล้ๆ ก่อนที่จะเลี้ยงอาหารกลางวันเป็นเกียรติแก่พ่อแม่

นอกจากประเทศต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว พ่อแม่ก็เดินทางไปประเทศอาเซียนทั้งหลายทุกประเทศ มีโอกาสได้พบกับผู้นำประเทศนั้นๆ เช่น ประธานาธิบดีซูกาโนแห่งอินโดนีเซีย และต่อมาก็ได้พบกับประธานาธิบดีซูฮาโตด้วย ได้พบกับประธานาธิบดีมาร์กอสแห่งฟิลิปปินส์ ได้เข้าเฝ้ากษัตริย์ และพบนายกรัฐมนตรีตวนกูอับดุลรามานแห่งมาเลเซีย และนายกรัฐมนตรีลีกวนยูแห่งสิงคโปร์ ซึ่งเป็นเพื่อนที่ดีมากของพ่อ

นอกจากจะไปเยือนต่างประเทศแล้ว พ่อแม่ยังต้องต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองหลายต่อหลายครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นแขกจากประเทศเล็กประเทศใหญ่ พ่อและแม่ก็จะพยายามให้การต้อนรับอย่างดีที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งประมุขของประเทศซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

การที่พ่อแม่และผู้ร่วมจัดงานทุกคนเตรียมการต้อนรับแขกเมืองอย่างเต็มความสามารถ ก็ด้วยสำนึกว่าในฐานะข้าแผ่นดิน ต้องตั้งใจจัดงานต้อนรับพระราชอาคันตุกะให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติเจ้านายของเราเอง และให้ชาวต่างประเทศเห็นว่าประเทศไทยเรามีศิลปวัฒนธรรมที่งดงามมิได้น้อยหน้ากว่าประเทศใดในโลกเลย

ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่าพ่อต้องเดินทางไปพบปะกับหัวหน้ารัฐบาลประเทศต่างๆ เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การเดินทางไปเยือนต่างประเทศในฐานะหัวหน้ารัฐบาลที่นานที่สุดของพ่อ คือการเดินทางไปยุโรป อเมริกา และเอเชีย ตามคำเชิญของหัวหน้ารัฐบาลของประเทศนั้นๆ ติดต่อกันเป็นเวลาเดือนเศษ ในปี ๒๕๑๑

ประเทศแรกที่ไปเยือนอย่างเป็นทางการก็คือออสเตรีย พอไปถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศออสเตรีย ดร. เคิร์ท วอลด์ไฮม์ ซึ่งต่อมาได้เป็นเลขาธิการ

นายกรัฐมนตรีแห่งออสเตรียกล่าวต้อนรับที่สนามบิน เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑

ท่านเอกอัครราชทูตชาติชาย ชุณหะวัณ และท่านผู้หญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ แนะนำรัฐมนตรีแห่งออสเตรีย

เข้าพบท่านประธานาธิบดีออสเตรีย

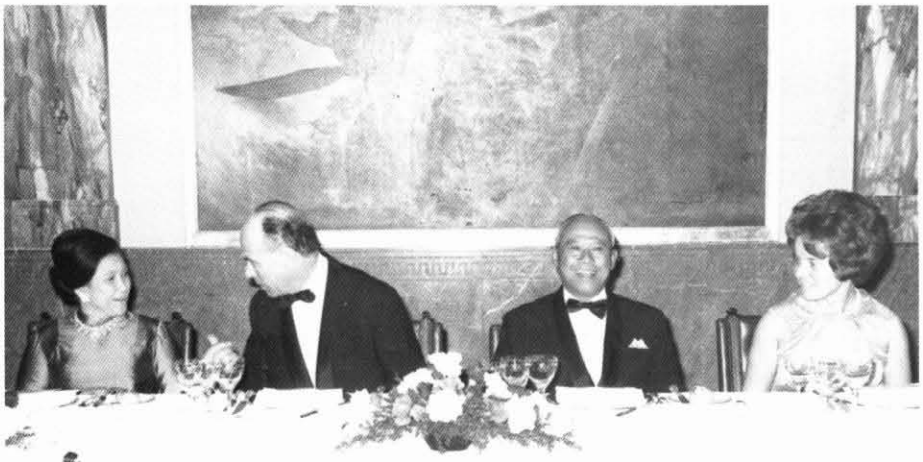

นายกรัฐมนตรีออสเตรีย เลี้ยงอาหารค่ำเป็นเกียรติ

สหประชาชาติ และล่าสุดได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีของออสเตรีย ได้ขึ้นไปต้อนรับบนเครื่องบินพร้อมกับเอกอัครราชทูตไทยประจำออสเตรีย ขณะนั้น น้าชาติ (พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ) เป็นทูตอยู่

ในระหว่างที่อยู่ออสเตรียนี้ น้าชาติและน้าเรือน (ท่านผู้หญิงบุญเรือน) ได้เข้าไปคุยกับพ่อแม่ในห้องพักด้วยความที่สนิทสนมกันประดุจญาติพี่น้องมาเป็นเวลานาน

ครอบครัวเราทั้งสองดูจะต้องมาพัวพันกับเหตุการณ์ทางการเมือง เริ่มตั้งแต่การรัฐประหารเมื่อปี ๒๕๐๐ ในตอนนั้นได้มีการขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างผู้เป็นแขนขวาแขนซ้ายของท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนที่สุดพลตำรวจเอกเผ่าก็ได้เดินทางไปอยู่ต่างประเทศ ขณะนั้นน้าชาติเป็นนายทหารที่มีพรรคพวกมาก จึงมีผู้เสนอว่าให้กำจัดน้าชาติไปเสีย แต่ด้วยเหตุที่พ่อเห็นว่าน้าชาติเป็นชายชาติทหาร ที่ยังทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติต่อไปได้ อีกประการหนึ่งแม่ก็ได้ขอร้องเอาไว้ว่า อย่างไรก็ขอให้ช่วยน้องด้วย เพราะว่าน้าชาติก็ไม่ได้เป็นนายทหารที่มียศสูงอะไรนัก ไม่ได้เป็นชั้นหัวหน้า คงจะไม่เป็นพิษเป็นภัยอะไรกับใคร พ่อจึงได้พูดกับท่านจอมพล สฤษดิ์ว่า ขออย่าได้ "กำจัด" อย่างที่มีผู้เสนอเลย ถ้าเกรงว่าน้าชาติจะก่อความวุ่นวายใน

ประชุมเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศต่างๆ ในยุโรปบางประเทศ ที่เจนีวา สวิตเซอร์แลนด์ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑

ประชุมเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศในยุโรป

ตอนนั้น ก็ขอให้ส่งไปรับราชการอยู่ต่างประเทศเสีย แล้วท่านจอมพล สฤษดิ์ ก็ได้กรุณาทำตามที่พ่อขอร้อง โดยได้ส่งน้าชาติไปเป็นทูตที่อาร์เจนตินา ซึ่งต่อมาภายหลังได้เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงเวียนนา และกรุงเบิร์น ตามลำดับ

เมื่ออยู่ตามลำพัง น้าชาติกับน้าเรือนก็บอกพ่อว่า อยู่ต่างประเทศมานานนับ ๑๐ ปีแล้ว อยากจะกลับเมืองไทยเสียที ขอให้พ่อช่วยย้ายกลับเมืองไทยเถิด ประกอบกับคุณตาผินก็ขอร้องกับพ่อด้วยว่าให้ช่วยน้อง พ่อพิจารณาเห็นว่า น้าชาติเป็นนักการทูตที่ดี เป็นทูตที่เรียกว่า ป๊อบปิวล่าร์ทีเดียว ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ จึงได้ให้น้าชาติกลับเมืองไทยมาเป็นอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ และต่อมาก็ได้เลื่อนให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศตอนที่พ่อเป็นรัฐมนตรีว่าการอยู่

การไปเยือนต่างประเทศของพ่อและคณะในครั้งนี้ ได้ไปเยือนรัฐบาวาเรียของเยอรมันด้วย แต่ไม่ได้ไปเป็นทางการ เพียงแต่ผ่านไปพักที่มิวนิค ๑ คืน ก่อนที่จะเดินทางต่อไปสวิตเซอร์แลนด์เพื่อไปเฝ้าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ที่โลซานน์

แม้จะไม่ได้ไปเป็นทางการแต่ ฯพณฯ ดร. กนต์ธีร์ ศุภมงคล เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงบอนน์ และคุณหญิงก็ไปคอยต้อนรับอยู่อย่างดียิ่ง ภายหลังเมื่อพ่อจากไปแล้ว ฯพณฯ กนต์ธีร์ก็มางานสวดพระอภิธรรมหลายครั้ง แม้ท่านจะอายุกว่า ๙๐ ปีแล้ว ท่านก็ให้บุตรชาย คือ ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ดร. กันตธีร์ ศุภมงคล พยุงมาจนได้ นับว่าท่านเป็นมิตรแท้ผู้หนึ่ง

เข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

การเดินทางครั้งนั้นนับเป็นบุญของพ่อและคณะมาก ที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ทรงพระเมตตาให้เข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ ซึ่งเป็นอพาร์ตเม้นท์เล็กๆ ในเมืองโลซานน์ และได้พระราชทานเลี้ยงอาหารกลางวันแบบง่ายๆ แต่อร่อยมาก พ่อแม่ปลาบปลื้มเป็นที่สุดที่ทรงพระกรุณาธิคุณอย่างสูงและทรงเป็นห่วงเป็นใย รับสั่งว่าการเดินทางมาแบบนี้เหน็ดเหนื่อยมาก ทรงอวยพรให้ทำหน้าที่เชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

จิ๋วและจิ๋มก็พลอยมีบุญได้เข้าเฝ้าทั้งสองพระองค์อย่างใกล้ชิดและได้รับพระกรุณาธิคุณ ในครั้งนั้นด้วย

เข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่พระตำหนัก
ณ เมืองโลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ. ๒๕๑๑

เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในวันเดียวกัน

เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีจูเลียน่าแห่งเนเธอร์แลนด์ ที่พระตำหนักด้านสวน มีท่านรัฐมนตรีต่างประเทศ ฯพณฯ พันเอก ถนัด และท่านผู้หญิงโมฬี คอมันตร์ และคุณหญิงบรรเลง ชัยนาม อยู่ในภาพด้วย

พระราชทานดอกไม้จากสวนในพระราชวังที่กรุงเฮก เนเธอร์แลนด์

วันต่อมาเราเดินทางต่อไปยัง**เมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์** และเดินทางไปกรุงเฮก เมืองหลวง เพื่อไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีจูเลียน่า

สมเด็จพระราชินีจูเลียน่า มีพระวรกายสูงใหญ่สง่างาม พระพักตร์แย้มพระสรวลอยู่เสมอ บอกถึงพระอารมณ์ที่แจ่มใสและมีพระเมตตา โปรดที่จะปฏิบัติพระองค์แบบสามัญชนทั้งหลาย

เมื่อมีพระราชปฏิสันถารกับพ่อแม่และทุกๆ คนทั่วถึงกันแล้ว ได้ทรงพระดำเนินนำไปทางด้านหลังพระตำหนัก ซึ่งเป็นสวนดอกไม้ เลยออกไปเป็นป่าโปร่งในบริเวณพระราชฐาน ทรงชี้ชวนให้พ่อแม่ดูไม้ดอก ไม้ใบต่างๆ ซึ่งบางชนิดก็ทรงปลูกเอง เสร็จแล้วก็ทรงนำกลับมาบนพระตำหนักเพื่อพระราชทานเลี้ยงอาหารกลางวันบนเฉลียงกลางแดดอุ่นสบายของฤดูใบไม้ผลิ

นายกรัฐมนตรีเนเธอร์แลนด์เลี้ยงอาหารค่ำให้เป็นเกียรติ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑

ชักธงไทยขึ้นสู่ยอดเสาบนที่ดินซึ่งทางการบราซิลมอบให้เป็นที่ตั้งสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำบราซิล ณ กรุงบราซิเลีย

บนยอดเขาที่เมืองริโอเดอจาเนโร บราซิล

จากเนเธอร์แลนด์ ไปเยือนบราซิล

การเยือนครั้งนั้น ฯพณฯ จอมพล อาเธอร์ ดี คอร์สต้า ลา ซิลวา ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐบราซิล และภรรยาเลี้ยงต้อนรับที่ทำเนียบประธานาธิบดี ซึ่งเป็นอาคารคอนกรีต

ประธานาธิบดีบราซิลและภริยา เลี้ยงอาหารค่ำให้เป็นเกียรติ

ล้ำยุค มีน้ำล้อมรอบ ท่านประธานาธิบดีและภรรยาเป็นผู้ใหญ่ที่อารมณ์ดี และช่างคุย แม้มาดามจะพูดภาษาโปรตุเกสเสียส่วนใหญ่ แต่ภรรยาเอกอัครราชทูตบราซิลก็เป็นล่ามที่ดีมาก จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจกันเป็นอย่างดี

การไปบราซิลในครั้งนั้น พ่อได้เป็นผู้แทนรัฐบาลไทยรับมอบที่ดินจากนายกเทศมนตรี กรุงบราซิลเลีย และได้เป็นผู้ชักธงไตรรงค์ขึ้นสู่ยอดเสา ณ ที่ตั้งสถานทูตไทยประจำกรุงบราซิลเลียด้วย

พบผู้นำเมืองลุงแซม

เรานั่งเครื่องบินจากบราซิลไปลงที่ไมอามี่ สหรัฐอเมริกา ฯพณฯ นายบุญชนะ อัตถากร เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ดีซี และคุณหญิง (ท่านผู้หญิง) แส อัตถากร พร้อมด้วยเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำประเทศไทยและภรรยา ผู้ช่วยทูตทหารไทยทั้งสามเหล่าทัพก็รออยู่ด้วย โดยเฉพาะผู้ช่วยทูตทหารเรือ คือ นาวาเอก (ยศขณะนั้น) สุภา คชเสนี กับน้อยและหลานทั้งสอง

ที่องค์การสหประชาชาติ

เมืองต่อไปของสหรัฐฯ ที่พ่อไปเยือนคือนิวยอร์ก ซึ่งพ่อไปพบปะกับ ฯพณฯ นายอูทั่น เลขาธิการสหประชาชาติชาวพม่า สนทนาความกันพักใหญ่ การไปเยือนครั้งนี้ ฯพณฯ นายอานันท์ ปันยารชุน เอกอัครราชทูตไทยประจำสหประชาชาติได้เตรียมกำหนดการไว้ให้เต็มที่ จนถึงงานเลี้ยงอาหารค่ำซึ่งผู้มาร่วมงานบางส่วนซื้อบัตรราคาแพงเข้ามารับประทานอาหารและฟังปาฐกถาของพ่อด้วย

กับ ฯพณฯ นายอูทั่น เลขาธิการสหประชาชาติ และ ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์

แสดงปาฐกถาให้นักธุรกิจสหรัฐฯ มาลงทุนในไทยที่นิวยอร์ก

วันต่อมา พ่อและคณะเดินทางต่อด้วยเครื่องบินพิเศษของประธานาธิบดี จากนครนิวยอร์กไปฐานทัพอากาศแอนดรูส์ ใช้เวลาบินเพียง ๑ ชั่วโมง หลังจากนั้น ก็ขึ้นเฮลิคอปเตอร์ต่ออีก ๑๕ นาที ไปลงที่เพรสซิเดนท์เชียล พาร์ค ในบริเวณทำเนียบขาว เลยทีเดียว แล้วนั่งรถยนต์ไปยังหน้าทำเนียบขาว ที่บริเวณเซาธ์ลอน ซึ่งเขาจัดไว้ทำพิธีต้อนรับอย่างเป็นทางการ

ประธานาธิบดีสหรัฐฯ ฯพณฯ นายลินดอน บี จอห์นสัน ให้การต้อนรับหน้าทำเนียบขาว

พอรถเข้าไปถึงบริเวณพิธี ก็เห็นท่านประธานาธิบดีลินดอน บี จอห์นสัน และมิสซิสจอห์นสัน หรือที่คนชอบเรียกว่า เลดี้เบิร์ด ยืนรอรับอยู่แล้วตรงที่รถจอด

ท่านประธานาธิบดีและเลดี้เบิร์ดทักทายอย่างสนิทสนม เพราะเคยพบกันก่อนแล้ว เลดี้เบิร์ดมอบช่อกุหลาบช่อใหญ่ให้แม่ แล้วทั้งสองก็นำพ่อแม่ขึ้นไปบนแท่นปูพรมแดงตลอด เพื่อรับความเคารพจากแถวทหารกองเกียรติยศ แตรวงบรรเลงเพลงชาติไทย ขณะนั้นได้ยินเสียงปืนยิงสลุต ๑๙ นัด จบเพลงชาติไทยแล้วเพลงชาติอเมริกันก็เริ่มขึ้น สุภาพบุรุษอเมริกันยกมือขึ้นทาบอกขณะเพลงชาติสหรัฐฯ บรรเลง

ได้รับการต้อนรับจากคนไทยในสหรัฐฯ และชาวอเมริกันในวอชิงตัน ท่านประธานาธิบดีจอห์นสัน อยู่ทางซ้ายของภาพ

ท่านประธานาธิบดีกล่าวปราศรัยต้อนรับที่หน้าทำเนียบขาว มีเลดี้เบิร์ด จอห์นสัน และรัฐมนตรีต่างประเทศทั้งสองประเทศ ยืนอยู่ด้วย

เมื่อเข้ามาในตึกแล้วพ่อกับแม่ก็แนะนำบุคคลในคณะให้ท่านประธานาธิบดีและเลดี้เบิร์ดรู้จัก แล้วพ่อกับคณะผู้ชายก็อยู่ประชุมต่อที่ทำเนียบขาว ส่วนเลดี้เบิร์ดก็พาแม่ จิ๋ว และจิ๋มไปทำเนียบแบลร์เฮาส์ ซึ่งเป็นที่รับรองแขกเมืองของประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา

ตอนค่ำเวลา ๒๐.๐๐ น. ประธานาธิบดีและเลดี้เบิร์ดเลี้ยงอาหารค่ำให้เป็นเกียรติ ณ ทำเนียบขาว ท่านเชิญให้พ่อแม่และครอบครัวไปพบปะและสนทนาเป็นการส่วนตัว ก่อนบนชั้นบนซึ่งเป็นที่พำนักของประธานาธิบดี ในห้องรับแขกมีรูปหน่องและหนิง หลานตาหลานยายของพ่อแม่ประดับอยู่ด้วย

ท่านประธานาธิบดี และเลดี้เบิร์ด จอห์นสัน เลี้ยงอาหารค่ำที่ทำเนียบขาว

หลังจากนั้น ท่านประธานาธิบดี และมิสซิสจอห์นสัน ก็พาเราลงบันไดมาที่ห้องโถงใหญ่ ซึ่งมีแขกรออยู่เต็มแล้ว สุภาพสตรีอเมริกันแต่งชุดราตรียาว ดูสวยงามลานตาไปหมด แต่ชุดไทยของเราก็ไม่แพ้ของเขา ผ้ายกไหมไทยคงสวยสะดุดตาพวกเขาแน่ๆ เลย

ในห้องนอนของท่านประธานาธิบดี

แขกที่ไปร่วมงานมีทั้งคณะรัฐมนตรี วุฒิสมาชิก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักธุรกิจ ดาราภาพยนตร์ผู้มีชื่อเสียง เช่น บ๊อบ โฮป และแซมมี่ เดวิส จูเนียร์ เป็นต้น เคยเห็นบ๊อบ โฮปที่เมืองไทยครั้งหนึ่งแล้ว แต่แซมมี่ เดวิส จูเนียร์ เพิ่งเคยเห็น ดูดีกว่าเห็นในหนัง สงสัยจะเป็นเพราะชุดแบล็คไทที่ใส่อยู่ก็ได้

กล่าวขอบคุณท่านประธานาธิบดีที่ให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นที่ทำเนียบขาว

ถ่ายที่แบลร์เฮาส์ ซึ่งเป็นบ้านพักรับรองของอาคันตุกะจากต่างประเทศของประธานาธิบดีสหรัฐฯ เมื่อพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

พอได้เวลาเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นนายทหารแต่งชุดเต็มยศ ก็มาเชิญไปนั่งโต๊ะอาหาร ซึ่งจัดเป็นโต๊ะกลมหลายๆ โต๊ะ อาหารจัดสวยงาม และอร่อยทีเดียว ไม่เหมือนกับคำสบประมาทที่มักจะว่าอาหารอเมริกันไม่ได้ความเลย

เมื่อรับประทานอาหารค่ำเสร็จแล้ว ท่านประธานาธิบดีและมิสซิสจอห์นสัน ได้เชิญแขกทุกคนไปดื่มกาแฟหลังอาหาร ที่ชั้นบนของตัวตึกทางด้านที่หันสู่เพรสซิเดนท์เชียล พาร์ค ทางด้านนี้มีเฉลียงยาวยื่นออกมา ที่เฉลียงเขาตั้งเก้าอี้ไว้เป็นแถว แขกทยอยกันออกไปนั่ง สักครู่หนึ่งก็มีการประกาศว่าจะมีการแสดงของหน่วยมารีน การ์ด แล้วไฟที่สนามก็สว่างขึ้น หน่วยมารีน การ์ด เดินแถวออกมาเต็มสนาม มีกองดุริยางค์ทหารนำ ทั้งกองดุริยางค์และทหารการ์ดแต่งกายโก้มาก เมื่อออกมาพร้อมกันหมดแล้ว ก็แสดงการแปรขบวนอย่างสวยงาม หนึ่งในมารีน การ์ดนั้น มีลูกเขยของประธานาธิบดีรวมอยู่ด้วย

พอจบการแสดง เขาก็ปิดไฟ และก็มีการยิงพลุดังสนั่น สักครู่หนึ่งท้องฟ้าก็สว่างไปด้วยพลุหลากสี จุดติดต่อกันมีรัศมีออกไปกว้างขวาง สวยงาม น่าประทับใจมาก

ปรึกษาข้าราชการกับท่านประธานาธิบดีลินดอน บี จอห์นสัน ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน และ ฯพณฯ พลเอก แสวง เสนาณรงค์ เข้าพบด้วย

จับเข่าคุยกับท่านประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศไทยเข้าร่วมด้วย

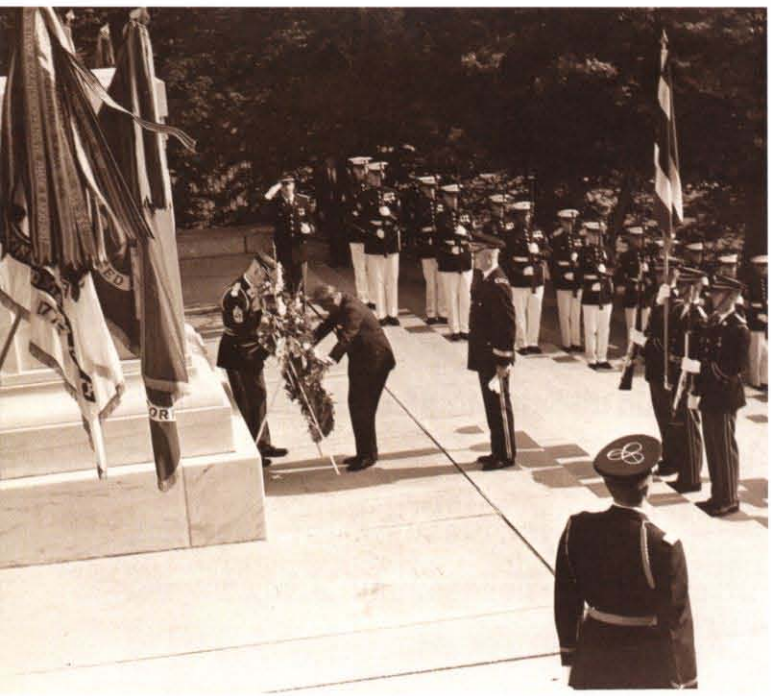

วางพวงมาลาที่สุสานอาร์ลิงติน

เป็นประธานการเซ็นสัญญาร่วมมือกันระหว่างรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ และเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา โดยมี ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ ฯพณฯ พลเอก แสวง เสนาณรงค์ ฯพณฯ พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ร่วมพิธีด้วย

ขณะเดินทางไปที่ต่างๆ เราผ่านสถานที่สำคัญๆ หลายแห่ง ซึ่งเป็นที่ที่นักท่องเที่ยวทั้งหลายต้องแวะชมกัน เราก็ไม่มีโอกาสได้แวะเลยสักแห่ง

นี่เป็นข้อแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดของการไปราชการกับไปเที่ยว แม้จะเป็นเพียงผู้ติดตามเท่านั้นก็ตาม

ผู้ติดตามอย่างเรายังไม่มีเวลาเป็นตัวของตัวเองเท่าไร ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า พ่อซึ่งเป็นหัวหน้าคณะจะเหน็ดเหนื่อยเพียงไร ยังดีที่พ่อมีผู้ร่วมงานที่มีความสามารถสูง ทุกครั้งที่มีการเจรจาที่สำคัญๆ คุณลุงพจน์ คุณอาถนัด และคุณอาแสวงจะเข้าร่วมเจรจาด้วย คุณลุงพจน์และคุณอาถนัดเป็นผู้ร่วมงานที่พ่อนับถือและเชื่อถือมาก ส่วนอาแสวงเป็นทั้งที่ปรึกษาและเลขาคนสนิทที่พ่อไว้วางใจมานานแล้ว การเดินทางครั้งนี้ท่านทั้งสามคงจะเหน็ดเหนื่อยไม่แพ้พ่อ

ก่อนหน้านั้นในตอนเช้า พ่อได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ นักข่าวมากันจำนวนมาก ตลอดการเยือนครั้งนี้ ทางอเมริกันให้ความสนใจประเทศไทยเป็นอันมาก มีภาพการเยือนลงในหนังสือพิมพ์ทุกวัน มีหนังสือพิมพ์บางฉบับลงเกี่ยวกับครอบครัวเราเป็นคอลัมน์พิเศษ ลงภาพใหญ่ของพ่อแม่ บางฉบับก็มีภาพเราสามคนพี่น้องด้วย

อดคิดไม่ได้ว่า ฝรั่งส่วนใหญ่เขาจะเห็นเรื่องครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ หากใครมีครอบครัวดี ภาพพจน์ก็มักจะออกมาดี หากใครครอบครัวมีปัญหา หรือผิดศีลธรรมในเรื่องครอบครัว บางครั้งก็ถึงกับต้องหลุดออกจากตำแหน่ง ดังเคยปรากฏทั้งที่อังกฤษและอเมริกา

รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยมิชิแกนสเตท
ที่มลรัฐมิชิแกน

การบริหารครอบครัวที่ดีจึงมีความสำคัญ ไม่แพ้การบริหารงานที่มีประสิทธิภาพเลย พ่อเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี เป็นตัวอย่างของสามีและพ่อที่ดีอย่างหาที่ติมิได้มาตลอดชีวิตของท่าน

เยี่ยมชมสถานีอวกาศนาซ่า
สหรัฐอเมริกา

ได้รับการต้อนรับที่ฮาวาย ระหว่างทางจากอเมริกาไปญี่ปุ่น

ประเทศสุดท้ายในการเยือนต่างแดนของพ่อและคณะครั้งนั้น คือ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อไปถึงกรุงโตเกียว เอกอัครราชทูตไทย ฯพณฯ นายโอบบุญ วณิกกุล และอธิบดีกรมพิธีการทูตญี่ปุ่นก็ขึ้นไปรับบนเครื่องบิน เมื่อลงมาแล้วก็ได้พบกับท่านนายกรัฐมนตรีซาโตะ และมาดามซาโตะ ซึ่งรอรับอยู่พร้อมกับคณะรัฐมนตรี นอกจากนั้นก็มีชาวญี่ปุ่นและชาวไทยกลุ่มใหญ่

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีไทย และท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร เดินทางไปเยือนประเทศญี่ปุ่นเป็นทางการ ถึงท่าอากาศยานฮาเนดะ กรุงโตเกียว ๑๔ พฤษภาคม ฯพณฯ เอซากุ ซาโตะ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น และภริยา ไปต้อนรับที่ท่าอากาศยานฮาเนดะ ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ อยู่ทางซ้ายมือ

เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิฮิโรฮิโต และสมเด็จพระจักรพรรดินีแห่งประเทศญี่ปุ่น ที่ Imperial Palace ณ กรุงโตเกียว

แม่และคณะผู้หญิงกลับมาเปลี่ยนเสื้อผ้าเป็นชุดไทยเรือนต้น แล้วมาสมทบกับพ่อและคณะผู้ชาย เดินทางไปพระราชวัง เพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโต และสมเด็จพระจักรพรรดินีแห่งญี่ปุ่น เมื่อไปถึงแล้วสมุหราชองครักษ์ก็นำพ่อแม่เข้าไปเฝ้าในท้องพระโรงด้านใน

จนเวลาประมาณ ๑๒.๔๐ น. สมุหราชองครักษ์ก็ออกมาบอกว่า สมเด็จพระจักรพรรดิ และสมเด็จพระจักรพรรดินี จะเสด็จเข้ามาในห้องอาหารแล้ว พวกแขกที่ยืนกระจัดกระจายคุยกันอยู่ก็เข้าแถวเป็น ๒ แถว หันหน้าชนกัน เว้นตรงกลางไว้เป็นเส้นทางเสด็จผ่าน

สักครู่หนึ่งสมเด็จพระจักรพรรดิ และสมเด็จพระจักรพรรดินี ก็ทรงพระดำเนินนำพ่อแม่เข้ามาในห้องเสวยพระกระยาหาร พร้อมกับพระราชโอรส และพระราชธิดา สมเด็จพระจักรพรรดินั้น แม้จะมีพระชนม์มากแล้ว แต่พระราชจริยวัตรก็สง่างามมาก ส่วนสมเด็จพระจักรพรรดินีนั้น พระพักตร์ยิ้มแย้มอย่างผู้ใหญ่ใจดี ทรงฉลองพระองค์ชุดกิโมโน

ทั้งสองพระองค์โค้งทักทายราชอาคันตุกะแบบญี่ปุ่น พ่อแนะนำบุคคลในคณะให้ทรงรู้จักทีละคน เราพยายามโค้งให้ต่ำที่สุด

เข้าเฝ้าส่วนพระองค์

บ่ายวันนั้น เจ้าชายอากิฮิโต มกุฎราชกุมารญี่ปุ่นและเจ้าหญิงมิชิโกะ ประทานเลี้ยงน้ำชาแก่พ่อแม่ จิ๋ว และจิ๋ม เป็นการส่วนพระองค์ ที่พระตำหนักซึ่งอยู่ในบริเวณพระราชวังอิมพีเรียล

องค์มกุฎราชกุมารทรงฉลองพระองค์ชุดสากล มีพระวรกายเล็กๆ แบบชายญี่ปุ่น แต่ก็สง่างาม เจ้าหญิงมิชิโกะนั้น ถึงแม้จะถือกำเนิดมาจากสามัญชน แต่ก็ทรงมีท่าทางชดช้อยแฝงความสง่างดงามสมเป็นเจ้า พระพักตร์งามเรียบๆ ทรงแต่งพระพักตร์น้อยที่สุด ทรงฉลองพระองค์ชุดกิโมโน ดูมีเสน่ห์อย่างอ่อนหวาน ทั้งสองพระองค์มีพระปฏิสันฐานอย่างสนิทสนมเพราะเคยทรงรู้จักพ่อแม่มาก่อนแล้วเมื่อครั้งเสด็จเมืองไทย

นายกรัฐมนตรีซาโตะแห่งญี่ปุ่น เลี้ยงรับรอง มี ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน อยู่ทางซ้ายของภาพ และ ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ อยู่ข้างๆ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น

การเยือนต่างประเทศครั้งนี้ ได้ผลดีที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยสนิทสนมกับผู้นำรัฐบาลของประเทศต่างๆ ที่ไปเยือน ทำให้การติดต่อกันทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมดีขึ้นมาก

ไปชมการชงชาญี่ปุ่นในสวนหลังจากเข้าเฝ้ามกุฎราชกุมารอากิฮิโต และเจ้าหญิงมิชิโกะแล้ว (ปัจจุบันทรงเป็นสมเด็จพระจักรพรรดิและพระจักรพรรดินี)

สำหรับสหรัฐอเมริกานั้น หลังจากที่พ่อกลับมาจากการเยือนแล้ว ประเทศไทยก็ได้รับความร่วมมือเพิ่มมากขึ้น ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการป้องกันประเทศ ความสนิทสนมและความสัมพันธ์ที่เรามีต่อกันดีมาโดยตลอด เพราะมีจุดยืนร่วมกัน คือเสรีประชาธิปไตยของประเทศทั้งสอง การติดต่อระหว่างกัน ก็เป็นการติดต่อในฐานะประเทศที่มีศักดิ์ศรีเสมอกัน จริงอยู่เราอาจจะด้อยกว่าในทางเศรษฐกิจ แต่เราก็เด่นกว่าในเรื่องศิลปวัฒนธรรมที่มีมาแต่โบราณกาล การติดต่อระหว่างกันจึงเป็นความเสมอภาค

ในตอนนั้น บางคนก็เข้าใจว่าพ่อโปรอเมริกันเหลือเกิน ความจริงนั้น พ่อไม่ได้โปรอเมริกัน พ่อโปรคนไทยต่างหาก แต่พ่อชอบอเมริกันอย่างเพื่อน ก็เพราะพวกเขาเข้าใจเรา และร่วมมือกับเราในการป้องกันประเทศของเราให้พ้นภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์

พอเราเดินทางมาถึงเมืองไทย ก็ทราบข่าวว่าทางกระทรวงคมนาคมได้ขึ้นราคาค่าโดยสารรถประจำทางจาก ๕๐ สตางค์ เป็น ๗๕ สตางค์ ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้มีรายได้น้อย จนเกิดมีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลกันมากมาย พ่อก็รีบสั่งให้ปรับราคารถเมล์ลงมาเท่ากับราคาเดิม เรื่องจึงสงบไปได้

การทำงานของพ่อนั้นจะเห็นประโยชน์ของส่วนรวมมาอันดับแรก การกินดีอยู่ดีของประชาชนนั้น เป็นสิ่งที่พ่อคำนึงถึงก่อนสิ่งอื่นใด ในตอนนั้นรัฐบาลที่พ่อเป็นนายกฯ พยายามตรึงราคาสินค้ามากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนมีการล้อเลียนกันว่า "ไข่ถนอมถูกที่สุด"

ทูลเกล้าทูลกระหม่อม
ถวายกระบี่จอมทัพในพิธีสวนสนามแสนยานุภาพ

การเฉลิมฉลองรัชดาภิเษก

งานรัชดาภิเษกเป็นงานเฉลิมฉลองถวายพระเกียรติ ในพระราชวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงครองสิริราชสมบัติมาบรรจบครบรอบ ๒๕ ปี ตรงกับวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๑๔

พ่อเห็นว่าโอกาสนี้เป็นโอกาสสำคัญยิ่ง สำหรับประวัติศาสตร์ชาติไทย ทางรัฐบาลจึงได้พยายามทุกวิถีทาง ที่จะจัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและให้เหมาะสมที่สุด ฯพณฯ พลตรี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ประจำวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๑๔ ชมเชยรัฐบาลไทยในการจัดงานเฉลิมฉลองคราวนั้นอย่างมาก มีใจความดังนี้

"งานรัชดาภิเษก สมโภชรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัวครบ ๒๕ ปีนั้น ได้ผ่านไปแล้วด้วยความเรียบร้อยงดงาม และสมพระเกียรติทุกประการ

ผู้ควรได้รับความชมเชย และควรได้รับความขอบคุณอย่างจริงใจก็คือรัฐบาลไทย

เพราะรัฐบาลไทยได้จัดงานคราวนี้ขึ้นด้วยความพอเหมาะพอสม และตรงกับใจคนส่วนใหญ่ที่มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยการที่จะให้มีงานรัชดาภิเษกเพื่อฉลองรัชกาลให้สมกับความภักดีอันแน่นแฟ้นของตน

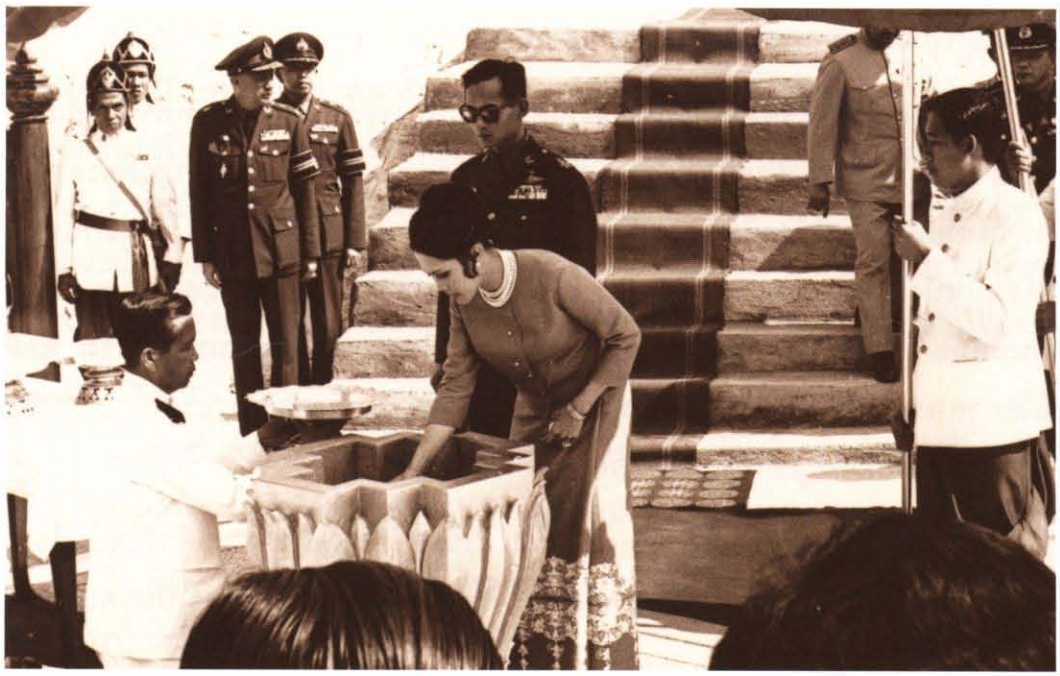

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางศิลาฤกษ์เขื่อนสิริกิติ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

รัฐบาลได้จัดงานนี้อย่างไม่มากและไม่น้อยไป

เหมาะสมแก่สภาพบ้านเมืองและสถานการณ์ในปัจจุบัน สมพระเกียรติยศทุกประการ และสำคัญที่สุดก็คือ ผู้ที่ร่วมงานนี้ และได้สังเกตงานนี้โดยตลอด มีความรู้สึกว่ารัฐบาลได้จัดงานรัชดาภิเษกสนองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่ยิ่งหย่อนกว่าของผู้ใดเลย

ถึงใครอื่นซึ่งมีความจงรักภักดีทัดเทียมกัน จะมาเป็นผู้จัดการ ก็คงจะไม่สามารถที่จะจัดได้ดีเกินกว่านี้ไปได้

ข้อความของคำกราบบังคมทูล และน้ำเสียงของท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร ในขณะที่กราบบังคมทูลทั้งในงานสวนสนามแสนยานุภาพ และในงานเสด็จออกมหาสมาคมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนั้น เป็นที่ประทับใจของผู้ที่ได้ยินได้ฟังและสนับสนุนความรู้สึกข้างต้นนี้ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น"

พ่อเล่าว่าท่านดีใจมาก ที่ได้มีโอกาสจัดงานเฉลิมฉลองสำคัญในครั้งนี้ และขอบพระคุณท่านผู้เขียนที่ให้กำลังใจเป็นอย่างมาก

ในปีนั้นได้มีการสร้างถนนที่สำคัญในกรุงเทพฯ อีกสายหนึ่ง นั่นก็คือ ถนนรัชดาภิเษก อันเป็นถนนวงแหวน เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเคยมีพระราชดำริเกี่ยวกับถนนวงแหวนมาก่อนหน้านี้

ทำไมภูเขาทองจึงกลายเป็นสีทองสมชื่อ

ก่อนหน้าที่จะจัดงานเฉลิมฉลองรัชดาภิเษกนั้น เทศบาลนครกรุงเทพฯ ซึ่งขณะนั้นคุณชำนาญ ยุวบูรณ์ เป็นนายกเทศมนตรี ที่เรียกว่า Lord Mayor ได้ทำการบูรณะอาคารสถานที่หลายแห่งให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น แม่ซึ่งรักสวยรักงามอยู่แล้ว ประกอบกับได้อ่านหนังสือของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งพิมพ์แจกวันประสูติ ม.จ. หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล เกี่ยวกับภูเขาทอง จึงอยากให้มีการบูรณะให้เป็นทองสมชื่อ พอดีมีโอกาสพบปะกับคุณอาชำนาญในงานหนึ่ง และได้คุยถึงการบูรณะสถานที่สำคัญหลายแห่ง จนมาถึงภูเขาทอง แม่ได้ออกความเห็นว่า

ภูเขาทองเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ได้ชื่อว่า "ภูเขาทอง" แต่กลับเป็นสีขาวกระดำกระด่าง หากทำให้เป็นสีทองสมชื่อเสียเลย คงจะงามมาก และเป็นจุดเด่นของเมืองแห่งหนึ่งทีเดียว

รัฐบาลอภิปรายงบประมาณ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

อุปสมบท พันเอก ณรงค์ กิตติขจร ณ วัดเบญจมบพิตร ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔

คุณอาชำนาญซึ่งเป็นข้าราชการที่มีฝีมือและมีวิสัยทัศน์กว้างไกลเห็นด้วยจึงได้หาข้อมูลต่างๆ และนำเรื่องนี้เข้าหารือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งทางวัดและทางฆราวาส

ในที่สุดก็มีการพิจารณาเรื่องนี้กัน ทุกฝ่ายต่างก็เห็นด้วยว่า น่าจะทำให้สมชื่อภูเขาทอง และควรจะมีการบูรณะบริเวณนั้นให้สะอาดงดงาม เป็นสถานที่เชิดหน้าชูตาของกรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่ง

ภาพนี้ถ่ายขณะจูงนาคเข้าโบสถ์

การทำให้เป็นสีทองในเวลานั้น ก็มีการคิดกันว่าจะทำอย่างไรดี จะเอาทองไปปิดก็ไม่อาจทำได้ เพราะใช้เงินหมดทั้งปีงบประมาณก็คงยังไม่พอ จึงคิดกันว่าจะใช้กระเบื้องโมเสคสีทองปิด ตอนนั้นโมเสคสีทองยังผลิตในเมืองไทยไม่ได้ ม.ล. ชูชาติ กำภู อดีตอธิบดีกรมชลประทาน และคุณหญิงโฉมศรี จึงช่วยจัดการในการสั่งซื้อโมเสคจากอิตาลี แม้ขณะนั้น ราคาจะยังไม่แพงมากเหมือนสมัยนี้ แต่ก็ยังมีปัญหาในเรื่องงบประมาณอยู่ดี ทางเทศบาลนครกรุงเทพฯ ไม่มีงบประมาณเพียงพอที่จะมาทำการบูรณะให้เป็นสีทองอย่างรวดเร็วได้

แม่ซึ่งเป็นผู้เสนอความคิดนี้จึงได้เริ่มต้นบริจาคเงินประเดิมเป็นจำนวน ๗๐,๐๐๐ บาท พ่อและรัฐมนตรีในคณะอีกหลายท่านได้ร่วมบริจาคเงินสมทบทุน

ในที่สุด "ภูเขาทอง" ก็ได้มีสีทองสมชื่ออยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นที่ตื่นตาตื่นใจของชาวต่างประเทศที่มาเที่ยวกรุงเทพฯ ไม่น้อยเลย

พ่อแม่ถ่ายกับลูก ๆ ทั้ง ๖ คน เมื่อ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ พ่ออายุครบ ๖๐ ปี

พ่ออายุครบ ๕ รอบ

ในเดือนสิงหาคม ๒๕๑๔ นี้ พ่ออายุครบ ๕ รอบ หรือที่เรียกว่า "แซยิด" ผู้ร่วมงาน ตลอดจนลูกศิษย์ลูกหาของพ่อ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก ได้ร่วมกันจัดงานขึ้นที่บ้านเชิงสะพานเกษะโกมล

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพล-ทิฆัมพร ทรงนำร้องเพลงอวยพร ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ผู้ร่วมงานใกล้ชิดคนสำคัญแสดงในวันเกิด

ใครบ้าง ล้วนมีชื่อเสียงทั้งนั้น

นอกจากจะร่วมกันจัดทำหนังสือ "ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ ๖๐ ปี" ให้แก่พ่อแล้ว บรรดาผู้ร่วมงานและลูกศิษย์ของพ่อก็ได้จัดการแสดงมากันด้วย การแสดงในชุดหนึ่งนำโดย พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์ และ พลเอก กฤษณ์ สีวะรา พวกเรายังจำการแสดงชุดนั้นได้ดี ครั้งนั้นทั้งสองเป็นรัฐมนตรีผู้มีอิทธิพลมาก

พวกลูกหลานได้จัดชุดระบำสายฝน "Rain Drops" ตอนนั้น เราร่วมแสดงกันทั้งรุ่นใหญ่ รุ่นกลาง และรุ่นเล็กจิ๋ว พวกผู้หญิงเต้นระบำ พวกผู้ชายร้องเพลงให้เราเต้น โดยมีสุวิทย์เป็นต้นเสียงให้หลานชายทั้งหลายประสานเสียง พ่อมีความสุขมากในท่ามกลางลูกหลานของตนเองและของผู้ใกล้ชิด

ธรรมดาพ่อเป็นคนรักเด็กมาแต่ไหนแต่ไร ไม่เพียงแต่รักและดูแลลูกของตนเองเท่านั้น แต่พ่อยังห่วงใยลูกหลานของคนอื่นเขาทั่วไปหมด ไม่ว่าจะเป็นลูกเต้าเหล่าใครเรียกว่าเป็นเยาวชน พ่อก็ห่วงใยไปเสียทั้งนั้น พ่อเคยปรารภว่า

"เป็นห่วงเด็กๆ สมัยนี้ เพราะมีสิ่งที่จะชักจูงไปในทางที่ผิดได้มากเหลือเกิน"

ในสมัยนั้น แม้ว่ายาเสพติด ไม่ว่าจะเป็นยาอี ยาบ้า หรือเฮโรอีน แทบจะไม่มีหรือมีก็ไม่ฮิตเหมือนในสมัยนี้ แต่ก็มีสิ่งที่จะทำให้เด็กๆ เสียได้หลายอย่าง โดยเฉพาะ

อิทธิพลจากตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาสู่เมืองไทยอย่างรวดเร็วมาก ทางสื่อทั้งหลายทั้งภาพยนตร์ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ต่างๆ พ่อได้ปรารภอยู่บ่อยๆ จนมีคนที่เห็นแก่อนาคตของเยาวชนของชาติเช่นกัน อาสาที่จะทำละครเพื่อเยาวชนทางโทรทัศน์ ท่านผู้นั้นก็คือ คุณสุมน ปราณีประชาชน พ่อเห็นดีด้วยทันที เพราะคิดว่า โทรทัศน์เป็นสื่อที่ดีมาก การทำละครทางโทรทัศน์จะเป็นประโยชน์แก่เยาวชนไม่มากก็น้อย แต่จะเอาทุนจากที่ไหนมาทำละครเหล่านี้ เพราะละครในทำนองที่เป็นคติสอนใจนั้นคงจะหาสปอนเซอร์ไม่ง่ายนัก ดังนั้น พ่อจึงตกลงใจเป็นสปอนเซอร์เสียเองด้วยทุนส่วนตัว จึงได้เกิดละครคณะเชนย์รัชดาขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นเวลา ๑๔ ปีเต็ม โดยมีคุณสุมนเป็นผู้อำนวยการสร้าง และคุณสุภัทร สวัสดิรักษ์ อดีตบรรณาธิการอาวุโสแห่งนิตยสารสกุลไทย ช่วยเขียนบทโทรทัศน์ให้ นักแสดงของคณะเชนย์รัชดาก็มีชื่อเสียงโด่งดังมาจนถึงปัจจุบันนี้หลายคน

พายุเริ่มตั้งเค้า

การงานและความรับผิดชอบต่อบ้านเมือง ทำให้พ่อไม่ค่อยมีเวลาเป็นตัวของตัวเอง กลับจากทำงานตอนกลางคืนก็ต้องนั่งเซ็นหนังสืออยู่ถึงเที่ยงคืนตีหนึ่งเป็นประจำ แม้วันหยุดหรือวันสุดสัปดาห์พ่อก็ไม่ค่อยได้พักผ่อนเต็มที่ ท่านมักจะออกตรวจงานโดยไม่แจ้งผู้สื่อข่าว พ่อไปไหนมาไหนโดยไม่ต้องมีมอเตอร์ไซค์นำหน้าให้เอิกเกริกกว่าคนจะมาสังเกตเห็นว่าบุคคลที่นั่งอยู่ในรถสีดำๆ คันนั้นเป็นใคร ขบวนรถก็ผ่านไปเสียแล้ว

รถขบวนนี้ออกจะเป็นขบวนผู้นำทางการบริหารที่ประหลาดอยู่ เพราะมีอยู่ ๓ คันเท่านั้น รถพ่อนำหน้า รถ ศรภ. ตามมาตรงกลาง แล้วปิดท้ายด้วยรถตำรวจ รถขบวนนี้จึงติดไฟแดง ติดการจราจรไปเรื่อยๆ เหมือนผู้คนทั้งหลาย นอกจากจะต้องรีบไปงานพิธีให้ทันตามกำหนดเวลา รถตำรวจจึงขึ้นนำหน้าเสียทีหนึ่ง

แล้ววันหนึ่งก็มีการปฏิวัติ การปฏิวัติครั้งนั้น สาเหตุมาจากการที่บ้านเมืองขณะนั้นวุ่นวายมาก ส.ส. ต่างก็ต้องการตำแหน่งในรัฐบาล ตำแหน่งมีน้อยไม่สามารถทำให้ทุกคนพอใจได้ ก็มีการถ่วงให้งบประมาณล่าช้าไปหมด จนไม่สามารถที่จะทำงานได้ พ่อคิดว่าจะต้องมีการปฏิรูปการเมืองเสียใหม่ให้ดีขึ้น จึงต้องมีการปฏิวัติเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยพ่อเองอยากจะลาออกให้ผู้อื่นดำเนินการต่อ แต่เมื่อมาปรึกษาหารือกันในคณะปฏิวัติแล้วก็ไม่มีใครยอมให้พ่อวางมือจากการเมือง บางคนให้เหตุผลว่า ทำปฏิวัติแล้วก็ต้องสานต่อให้เสร็จก่อน จัดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญที่เหมาะสมกับเมืองไทยอย่างแท้จริง ตามที่พ่อคาดหวังเอาไว้ ซึ่งไม่น่าจะเกิน ๒ หรือ ๓ ปี แล้วเมื่อนั้นแหละจึงค่อยวางมือจากการเมืองอย่างเด็ดขาด ในที่สุดพ่อก็ต้องยอม

ตามความเห็นของพ่อนั้น พ่ออยากให้มีการแยกอำนาจและหน้าที่ทั้งสามฝ่ายออกจากกัน แต่ให้มีการถ่วงดุลอำนาจกันได้ ซึ่งมีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย อย่างไร

ก็ตามพ่อก็ไม่ได้ถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ก็ได้ปรึกษาหารือกับนักวิชาการและนักการเมือง ส่วนใหญ่ก็มีความเห็นว่า น่าจะแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิจากทุกวงการ

เราอดภูมิใจไม่ได้เมื่อทราบว่า รัฐธรรมนูญที่พ่ออยากให้มีการร่างขึ้นนั้น มีสาระสำคัญหลายประการเหมือนกับรัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๕๔๐ ไม่ว่าจะเป็นการให้มีการเลือกตั้งแบบวันแมนวันโวต หรือการแยกหน้าที่ของฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติอย่างชัดเจน น่าเสียดายแต่ว่า รัฐธรรมนูญฉบับนั้นยังไม่ทันร่างเสร็จก็มีเหตุเสียก่อน

นาทีวิกฤต

ปลายปี ๒๕๑๕ มีเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง นั่นก็คือพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ขึ้นเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ในวันที่ ๒๘ ธันวาคม

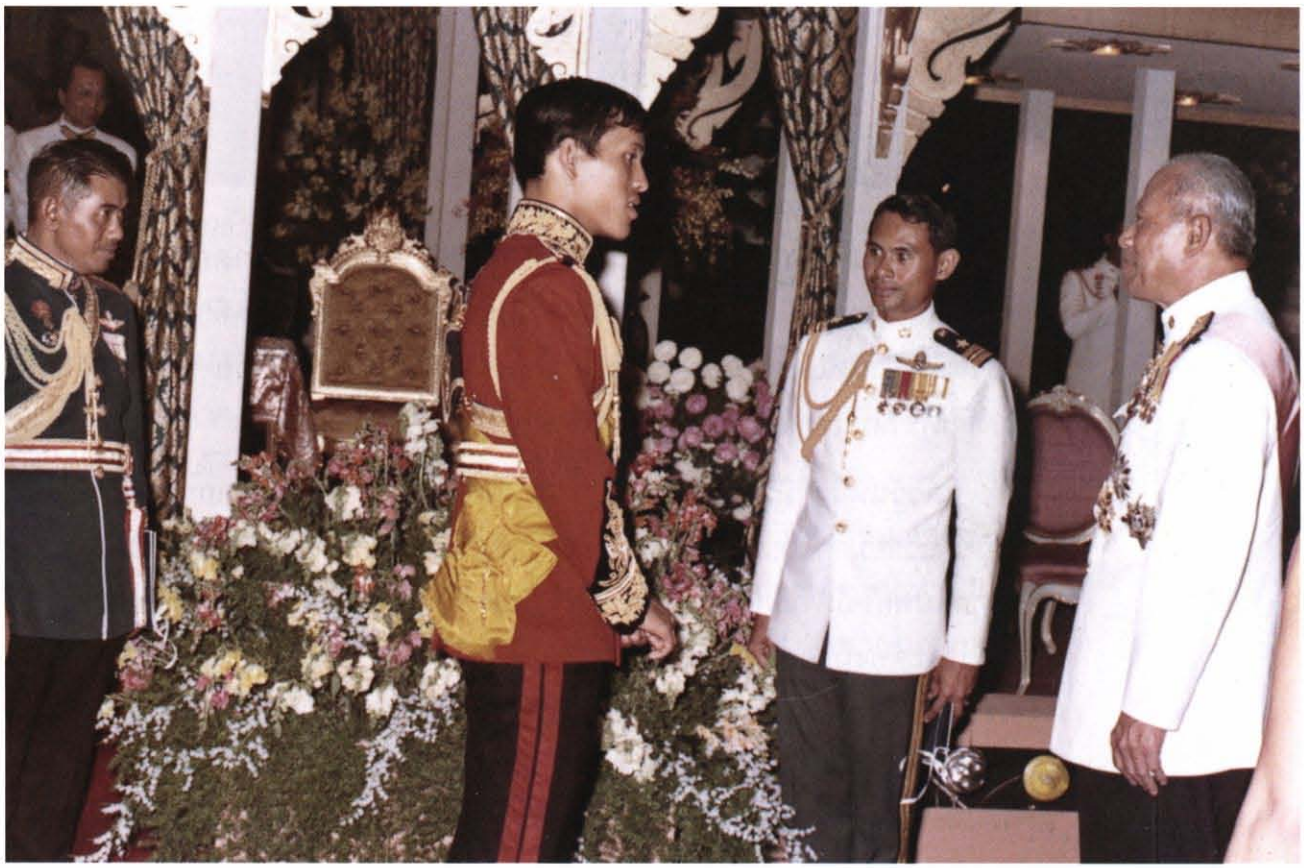

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ทำเนียบรัฐบาลในงานสโมสรสันนิบาตที่รัฐบาลจัดถวายในวโรกาสฉลองพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ในวันนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และพระราชวงศ์พระองค์อื่นๆ เพื่อทรงประกอบพระราชพิธี ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พ่อแม่ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ ณ ที่นั่นด้วย พร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ และคณะทูตานุทูตต่างประเทศ

ในขณะนั้นเอง เจ้าหน้าที่ตำรวจก็ได้รับแจ้งว่าโจรอาหรับหรือ Black September ๔ คน เข้าไปยึดสถานทูตอิสราเอลและจับตัวประกันเอาไว้

พวกโจรอาหรับยื่นข้อเสนอมาว่า พวกตนจะออกจากสถานทูต และปล่อยตัวประกัน ก็ต่อเมื่อทางรัฐบาลอิสราเอลยอมส่งศพพวก Palestinian คืนก่อน ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะฆ่าตัวประกันทั้งหมด ซึ่งมีจำนวน ๑๐ คน ตัวประกันที่ถูกจับมัดอยู่นั้นมีเอกอัครราชทูตอิสราเอลประจำเขมร ซึ่งเดินทางมาเยี่ยมเอกอัครราชทูตอิสราเอลประจำไทยรวมอยู่ด้วย แต่พวกโจรอาหรับไม่ทราบว่าเป็นเอกอัครราชทูต เพราะขณะที่พวกโจรอาหรับเข้าไปพบนั้น เขากำลังล้างมืออยู่ในครัว จึงเข้าใจว่าเป็นพ่อครัว นอกจากนั้นก็มีเลขานุการเอกสถานทูตและภรรยา และเจ้าหน้าที่สถานทูตอื่นๆ อีก ๗ คน ส่วนตัวเอกอัครราชทูตอิสราเอลประจำไทยนั้น ไปร่วมพิธีอยู่ที่พระที่นั่งอนันต-สมาคม

เมื่อพ่อได้รับรายงานเหตุการณ์ขณะที่ออกจากพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านก็รีบสั่งการให้ พลเอก (ยศขณะนั้น) ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และอธิบดีกรมตำรวจ และพลจัตวา (ยศขณะนั้น) ชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศ รีบไปยังสถานทูตอิสราเอลทันที ส่วนตัวท่านเองนั้นจะต้องเข้าไปเฝ้าในพระราชพิธีอันสำคัญที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามพร้อมกับแม่

ตลอดเวลาที่นั่งเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ในพระราชพิธี พ่อก็นั่งคิดหาหนทางที่จะจัดการเรื่องโจรอาหรับ โดยมิให้มีการเสียเลือดเนื้อเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันที่มีพระราชพิธีอันเป็นมงคลของประเทศชาติและประชาชนชาวไทยเช่นนี้ ส่วนแม่นั้นนั่งสวดมนต์แน่วแน่ต่อองค์พระแก้วมรกต ขอให้ท่านปกปักรักษาพระราชวงศ์และปวงชนชาวไทย และขอให้ท่านโปรดดลบันดาลให้ทุกสิ่งทุกอย่างผ่านไปอย่างเรียบร้อย ขอให้กลุ่มโจรมีจิตใจอ่อนอย่าให้เกิดมีการฆ่าฟันกันเลย แม่อธิษฐานในใจตลอดเวลาว่าขอให้พระแก้วมรกต และพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดช่วยตัวประกันทุกคนให้พ้นภัย

เมื่อเสร็จพระราชพิธีแล้ว พ่อก็รีบตรงไปยังสถานทูตอิสราเอลทันที ท่านได้ขออนุญาตใช้โรงเรียนมาแตร์เดอี ซึ่งอยู่ติดกับสถานทูตอิสราเอลเป็นกองบัญชาการ ซึ่งได้รับการร่วมมือเป็นอย่างดี เวลานั้นการเจรจาระหว่างฝ่ายไทยกับโจรอาหรับยังไม่ได้ผลคืบหน้าไปเลย เพราะพวกโจรอาหรับไม่ยอมฟังเหตุผลใดๆ ทั้งสิ้น พ่อจึงหาวิธีการ

สอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาของโจรอาหรับทั้ง ๓ จนในที่สุดก็ทราบว่า คนหนึ่งในนั้นมีอาชีพเป็นครู คนหนึ่งเป็นหมอ คนหนึ่งเป็นวิศวกร ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งนั้น น่าจะเป็นคนที่มีมนุษยธรรมอยู่บ้าง จึงหาแนวทางที่จะเจรจาหว่านล้อมให้พวกโจรใจอ่อนลงบ้าง

ในขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ก็ได้เชิญคุณสมัคร สุนทรเวช ซึ่งขณะนั้นทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ประจำสถานทูตอิสราเอล เพื่อชี้แจงให้ทราบถึงบริเวณภายในสถานทูต ท่านผู้ว่าฯ สมัคร ได้ร่วมมือเป็นอย่างดีโดยนำเอาแบบแปลนของสถานทูตมาอธิบายรายละเอียดให้เจ้าหน้าที่ทราบ เพื่อทำแผนทางเข้าออกที่จะบุกเข้าไปในสถานทูตได้ทันท่วงทีหากมีเหตุการณ์ฉุกเฉิน เช่น พวกโจรจะทำร้ายตัวประกัน เป็นต้น พ่อคิดว่าถ้าหากจะทำการรุนแรงโดยส่งเจ้าหน้าที่บุกเข้าไปในสถานทูตเลย ก็จะเป็นการเสี่ยงมาก พวกกลุ่มโจรอาจจะสังหารชีวิตตัวประกันทั้งหมด ทั้งได้ทราบข้อเท็จจริงแล้วว่าโจรทั้งสามเป็นผู้ที่มีความรู้ น่าจะมีจิตใจสูงพอสมควร จึงตัดสินใจใช้วิธีการเจรจาอย่างสันติวิธีก่อน โดยกำหนดนโยบายให้คณะที่จะเข้าไปเจรจา เจรจาด้วยเหตุด้วยผล ใช้วิธีการประนีประนอมและสร้างความเชื่อถือด้วยวิธีการตรงไปตรงมา

ขั้นแรกได้ส่งหนังสือเข้าไปถึงพวกโจรอาหรับว่า ในวันนี้เป็นวันมงคลของประเทศไทย เพราะเป็นวันสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เป็นวันที่มีความหมายสำหรับคนไทยทั้งประเทศ ถ้าหากว่ากลุ่ม Black September มาทำให้เกิดการฆ่าฟันกันขึ้นในวันนี้ ซึ่งถือเป็นสิ่งอัปมงคล คนไทยจะโกรธและตั้งตนเป็นศัตรูกับกลุ่ม Palestinian ทันที หนังสือฉบับนั้นได้ผล ทำให้ ๓ โจรอาหรับใจอ่อนลงให้ล่ามตอบออกมาว่า พวกเขาไม่ทราบว่าวันนี้เป็นวันสำคัญของประเทศไทย เขารู้สึกเสียใจและขอโทษด้วย

ในระหว่างนั้น พ่อก็ได้เข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเหตุการณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชวินิจฉัยและพระราชทานพรให้ทำการสำเร็จ

เมื่อเห็นว่าแบล็กเซปเทมเบอร์ ทั้ง ๓ พูดกันรู้เรื่อง พ่อก็สั่งการให้ส่งข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงทั้งตัวประกันและกลุ่มแบล็กเซปเทมเบอร์หรือโจรอาหรับ ทำให้พวกเขาพร้อมที่จะเจรจามากขึ้นด้วย

เวลานั้นเอกอัครราชทูตอิสราเอลก็ได้ติดต่อพูดโทรศัพท์กับมาดามโกลดาแมร์ นายกรัฐมนตรีอิสราเอลอยู่แล้ว เมื่อทราบข้อเสนอของกลุ่มโจร ทางรัฐบาลอิสราเอลก็ตกลงจะส่งศพคืนให้พวก Palestinian ตามที่กลุ่มโจรอาหรับเสนอ ส่วนรัฐบาลไทยก็ตกลงตามข้อเสนอ คือจัดเครื่องบินไปส่งยังกรุงไคโร อียิปต์ โดยมีฝ่ายไทยไปส่งด้วย

พ่อได้เข้าไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระตำหนักจิตรลดาอีกครั้งหนึ่งให้ทรงทราบถึงเรื่องที่ได้ตกลงกันนั้น แล้วก็กลับไปที่สถานทูตอิสราเอลอีก

เมื่อนายกรัฐมนตรีอิสราเอล ทราบว่าพวก Black September ยอมออกนอกประเทศไปแล้ว โดยตัวประกันทุกคนปลอดภัย ได้รีบโทรศัพท์มาขอบคุณคุณพ่อและรัฐบาลไทย เจ้าหน้าที่ไทยทุกคนที่เกี่ยวข้อง และแสดงความยินดีในความสำเร็จที่ยังไม่เคยมีประเทศใดทำได้มาก่อนเลย

พ่อได้บอกนายกรัฐมนตรีโกลด้าแมร์ไปว่า ที่เราทำสำเร็จเพราะเราแจ้งแก่กลุ่มโจรว่า วันนั้นเป็นวันสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเป็นวันสำคัญของคนไทยทั้งชาติ และด้วยพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทำให้ทุกอย่างประสบความสำเร็จด้วยดี

เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวโลกชื่นชมคนไทยไม่น้อยเลย

ตรวจการซ่อมสะพานกรุงธนฯ การก่อสร้างสะพานท่าช้าง และสะพานบางกอกน้อย พ.ศ. ๒๕๑๕

มหาวิทยาลัยในสมัยนั้น

พ่อเห็นความสำคัญของการศึกษามาก จึงได้สนับสนุนให้มีการตั้งโรงเรียน และมหาวิทยาลัยหลายแห่ง บริจาคเงินส่วนตัวสร้างอาคารเรียนแก่โรงเรียนบุตร ทบ. ซึ่งต่อมากระทรวงศึกษาธิการเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี และโรงเรียนบ้านบุพราหม์ที่จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น มหาวิทยาลัยของรัฐก็สนับสนุนให้ตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เพื่อเป็นตลาดวิชาแก่คนทั่วไป ให้มีโอกาสได้เรียนสูงๆ ในขั้นมหาวิทยาลัย นอกจากรามคำแหงแล้ว ก็มีมหาวิทยาลัยอีกหลายแห่งที่เปิดสอนสมัยนั้น เช่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เป็นต้น

ชีวิตที่พลิกผัน

พ่ออุทิศตนให้กับการทำงานเพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ของเพื่อนร่วมชาติดีขึ้นทุกวิถีทาง แต่แล้วก็เกิดเหตุการณ์ที่ทำให้ท่านต้องเสียใจ และผิดหวังอย่างใหญ่หลวง

ตอนนั้นเป็นต้นเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ เราไปพักผ่อนในวันหยุดสุดสัปดาห์ที่พัทยา

สุดสัปดาห์ที่พัทยานั้นพ่อนำแฟ้มตั้งสูงไปเซ็นเหมือนอย่างเคย

ขณะที่พ่อกำลังเซ็นหนังสืออยู่ ก็มีคนโทรมาบอกว่าได้เกิดความไม่สงบที่กรุงเทพฯ มีการจับกุมนิสิตนักศึกษาซึ่งออกไปแจกใบปลิว และเกิดการประท้วงการจับกุมกันขึ้น

ด้วยเหตุการณ์ที่ไม่ปกติทางกรุงเทพฯ นี้ พ่อจึงต้องรีบเดินทางกลับก่อน ไม่อยู่ค้างคืนจนถึงวันอาทิตย์อย่างเคย

เหตุการณ์ก่อนหน้านี้ คณะปฏิวัติได้สลายตัวไปแล้ว พ่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง และได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีเมื่อปลายเดือนธันวาคม ๒๕๑๕ โดยรัฐบาลแถลงว่าจะทำการร่างรัฐธรรมนูญให้เร็วที่สุด

ในการนี้ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นคณะหนึ่ง โดยในความคิดของพ่อนั้น อยากให้มีการเลือกตั้งแบบแบ่งเขต เขตละคน (วันแมนวันโวต) และอยากให้ฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารแยกหน้าที่การปฏิบัติงานกัน แต่มีการถ่วงดุลอำนาจกันตามความเหมาะสม และข้อใหญ่ใจความคือการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์พระประมุข พระราชวินิจฉัยของพระองค์ถือเป็นการชี้ขาด

แม้จะยังไม่มีฝ่ายค้านในสภาขณะนั้น แต่ฝ่ายค้านนอกสภาเป็นพลังที่มีอำนาจไม่ยิ่งหย่อนกว่าพลังใด ขณะนั้นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้รวมตัวกันเป็นปึกแผ่นมากขึ้น ได้มีการประท้วงบ่อยขึ้น ครั้งที่สำคัญก่อนหน้าที่จะตั้งรัฐบาลได้ ๑ เดือน คือ การรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น จนถึงกับมีสัปดาห์ไม่ซื้อสินค้าญี่ปุ่นขึ้น

ปรากฏว่าได้มีการเดินขบวนหลายครั้ง และนักศึกษามหาวิทยาลัยต่างๆ ได้ร่วมมือกันยื่นหนังสือถึงรัฐบาล ให้หาทางลดการเสียเปรียบญี่ปุ่น โดยจัดให้มีการเผาหุ่นผู้ที่ร่วมมือกับพ่อค้าญี่ปุ่นที่สนามหลวง เป็นการปิดท้ายการรณรงค์

หลังจากนั้นก็มีการประท้วงต่อเนื่องกันอีกจนถึงต้นปี ๒๕๑๖ ก็มีการรณรงค์ให้เลิกซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศ เพื่อหวังที่จะเปลี่ยนค่านิยมของคนไทย

ให้เลิกใช้ของต่างประเทศ หันมานิยมสินค้าไทย ซึ่งการประท้วงนี้เป็นการประท้วงแบบสร้างสรรค์ เพราะหลังจากนั้นก็มีการรณรงค์ใช้สินค้าไทยกันไปทั่ว มีชมรมนิยมไทยเกิดขึ้น มีคำขวัญที่ฮิตมากในช่วงนั้นว่า "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ"

การประท้วงใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อมิถุนายน ๒๕๑๖ กรณีที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงลบชื่อนักศึกษา ๙ คนที่ออกมากล่าวโจมตีผู้บริหารในขณะนั้นอย่างรุนแรง ในที่สุดเมื่อการประท้วงขยายออกไปยังสถาบันอื่นๆ นักศึกษาเป็นฝ่ายชนะ อธิการบดีต้องลาออก

พลังนักศึกษาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย

ปี ๒๕๑๖ นับว่าเป็นปีแห่งการประท้วง ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติ ประท้วงที่มีผู้เอาเฮลิคอปเตอร์ไปราชการแล้วเลยไปล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่ เล็กเคยถูกกล่าวหาว่าร่วมคณะไปด้วย ซึ่งความจริงเล็กมิได้ไปหรือเกี่ยวข้องด้วยแต่อย่างใดเลย หลังจากนั้นก็มีการประท้วงโรงงานอุตสาหกรรมที่ทำให้แม่น้ำแม่กลองเป็นพิษ

ต่อมา ก็มีการประท้วงของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ และอีกหลายสถาบัน เรื่องเสรีภาพในการอภิปรายในมหาวิทยาลัย การประท้วงต่อต้านฐานทัพอเมริกัน และการแทรกซึมขององค์การซีไอเอในประเทศไทย

ฐานทัพอเมริกันที่อู่ตะเภานั้น มีในสมัยสงครามเวียดนาม รัฐบาลยินยอมให้สหรัฐฯ มาใช้ฐานบินที่อู่ตะเภา โดยที่เรายื่นข้อเสนอต่างๆ ที่ทำให้เราไม่เสียเปรียบ คือ สหรัฐฯ จะต้องสร้างสนามบินอู่ตะเภาให้เป็นสนามบินที่มีมาตรฐาน ให้ไทยใช้ได้ด้วย เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่นำมาใช้ เช่น เครื่องเรดาร์ ไทยเราจะต้องใช้ได้ด้วยเช่นกัน เครื่องเรดาร์นี้มีประโยชน์มาก ใช้ประโยชน์ได้สารพัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งล่วงรู้การเข้ามาของข้าศึก หรือเวลาที่มีเครื่องบินตก เครื่องเรดาร์จะบอกได้ในเวลาเพียงไม่กี่นาทีว่าเครื่องบินนั้นตกอยู่ ณ ที่ใด จะสามารถช่วยชีวิตผู้รอดตายได้ทันท่วงที

ต่อมาภายหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ได้มีการเรียกร้องให้สหรัฐฯ ถอนทหารออกนอกประเทศไปทั้งหมด พร้อมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้ การตรวจทราบความเคลื่อนไหวของข้าศึก การค้นหานักบินที่ประสบอุบัติเหตุ ก็เป็นไปด้วยความลำบากมาก บางรายก็หาไม่พบจนสายเกินแก้ เช่นกรณีของ นาวาตรี พงษ์ณรงค์ เกษรศุข ซึ่งเป็นนักบินมือดีมีอนาคตไกลคนหนึ่ง นับเป็นเรื่องที่น่าเสียดายและเสียใจอย่างยิ่ง

เรื่องที่เป็นปัญหามานานอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องการทุจริตในการเกณฑ์ทหาร ในเรื่องนี้ได้มีการพูดกันมานานแล้ว และผู้แทนราษฎรหลายคนก็ได้เคยอภิปรายในสภา

รัฐบาลจึงได้ตั้งหน่วยจับกุมในเรื่องนี้ ซึ่งเล็กได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ ในคราวนั้นได้จับกุมเจ้าหน้าที่ของรัฐหลายคนในหลายจังหวัด ซึ่งเมื่อสอบสวนแล้วมีความผิดจริง ผู้บังคับบัญชาก็ได้มีคำสั่งให้ลงโทษไปหลายคน กรณีการเกณฑ์ทหารเป็นเรื่องหนึ่งที่ก่อศัตรูให้แก่เล็กไม่น้อยเลย

นอกจากนี้ ในตอนนั้นยังได้มีการกักตุนสินค้า ทำให้ประชาชนเดือดร้อนมาก จึงได้มีการจับกุมผู้ที่กักตุนสินค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหล็กและน้ำตาล ซึ่งเจ้าหน้าที่คนอื่นไม่กล้าจับกุมมาก่อน เพราะมีอิทธิพลหนุนหลัง แต่เล็กก็ทำไป โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงภัยจากอิทธิพลของผู้ที่สูญเสียผลประโยชน์ที่อาจตามมาถึงตัวเล็กเอง

นอกจากการกักตุนสินค้าแล้ว ยังมีการรวบรวมหลักฐานการทุจริตในการเสียภาษีของนักธุรกิจอีกจำนวนไม่น้อย หลักฐานต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีอยู่ที่สำนักงาน กตป. ทั้งสิ้น

ในขณะเดียวกันในรัฐบาลก็มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกกันเป็นหลายฝ่าย ได้เกิดมุ้งเล็กเข้ามาในพรรคใหญ่ หัวหน้ามุ้งเล็กแต่ละมุ้งดูจะมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นทุกที

ขณะที่พ่อซึ่งเป็นหัวหน้า ไม่ได้สะสมสมัครพรรคพวกอย่างใด เพราะพ่อคิดเสมอว่าผู้ร่วมงานตลอดจนผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคน ล้วนแต่ทำงานเพื่อประเทศชาติดังที่ท่านเองตั้งใจทำ ท่านมิได้คำนึงถึงธรรมชาติมนุษย์ที่ว่า ทุกคนก็ต้องการที่จะเป็นใหญ่ด้วยกันทั้งนั้น

เหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งซึ่งก่อศัตรูให้พ่อ โดยที่ท่านไม่ได้คำนึงถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ตนเองเลย ท่านคำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของประเทศเป็นหลัก เหตุการณ์นี้ จี๊ดได้อยู่คอยรับใช้พ่อในห้องประชุมด้วย จึงได้ยินได้ฟังโดยตลอด เป็นเหตุการณ์ที่สร้างความตกใจให้แก่สมาชิกคณะปฏิวัติก็คือ การพิจารณาต่ออายุราชการให้แก่ผู้มีอำนาจคนหนึ่ง ก่อนหน้านั้นหลายเดือนพ่อได้รับหนังสือร้องเรียนจากหน่วยงานและบุคคลต่างๆ ร้องเรียนเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของท่านผู้นี้เข้ามามากมาย พ่อไม่ได้เชื่อตามหนังสือร้องเรียนเสียทีเดียว จึงได้ให้หน่วยงานและบุคคลที่พ่อไว้ใจทำการสืบสวนสอบสวนข้อเท็จจริงอย่างลับๆ ซึ่งผลของการสืบสวนก็ปรากฏว่าส่วนใหญ่เป็นจริงตามหนังสือร้องเรียน ก่อนหน้าจะถึงวันพิจารณาการต่ออายุราชการ ได้มีการซื้อรถยนต์ BMW ๓ คัน โดยผู้มีอำนาจท่านนั้น แล้วโอนทะเบียนให้กับผู้ใหญ่ในคณะปฏิวัติ ๓ ท่าน เพื่อให้ช่วยสนับสนุนในการพิจารณาต่ออายุราชการ ครั้นวาระพิจารณาต่ออายุราชการมาถึง พ่อขอให้ พลโท ประจวบ และ พลโท เฉลิมชัย ซึ่งไม่ได้เป็นสมาชิกคณะปฏิวัติออกนอกห้องประชุมชั่วคราว พอเริ่มประชุม พ่อก็พูดในสิ่งที่ทำให้ทุกคนตกใจ ว่า

"เรื่องนี้ไม่ต้องพิจารณามาก ผมได้รับหนังสือร้องเรียนจากหน่วยงานและบุคคลที่น่าเชื่อถือได้จำนวนมาก และผมได้ให้หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของผมตรวจสอบอย่างละเอียดแล้ว ผมไม่อาจพิจารณาต่ออายุให้คุณ...ได้ ฉะนั้นใครที่ได้รับรถ BMW ของเขามาแล้วให้เอาไปคืนซะ" สิ้นคำพูดของพ่อทุกคนในห้องเงียบกริบ

ต่อจากนั้นพ่อก็สั่งปิดการประชุม จึ๊ดได้สังเกตเห็นสีหน้าของผู้ใหญ่บางท่านแล้วรู้สึกวิตกกังวลเป็นอย่างยิ่ง และคิดในใจว่าคงจะมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นกับพ่อในภายหน้าแล้วมันก็เกิดขึ้นจริงๆ"

นั่นก็คือการเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

คำถามที่ว่าในวันที่ ๑๓ ตุลาคมนั้น เมื่อมีการเจรจาตกลงปล่อยตัวผู้ที่ถูกจับ ๑๓ คน โดยไม่มีเงื่อนไขและรัฐบาลตกลงกับผู้ที่เรียกร้องได้ จนมีการเซ็นข้อตกลงร่วมกันระหว่างรัฐบาลและศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ โดยศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นพยานแล้ว ทางศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาฯ ก็ให้มีการสลายการชุมนุมกัน และพ่อก็เดินทางกลับมานอนที่บ้าน หลังจากอดนอนมาหลายคืน แล้วเหตุใดทางรัฐบาลจึงจะไปจุดชนวนความยุ่งยากขึ้นมาอีก

เหตุไรจึงได้เกิดเหตุการณ์หน้าวังสวนจิตรลดาขึ้นในเช้ามืดวันที่ ๑๔ ตุลาคม ไม่มีใครกล้ายืนยันว่า ที่มีการล้มตายกันในวันนั้น เป็นฝีมือของใคร ใครเป็นผู้บงการ ใครเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง ใครเป็นผู้วางแผนล้มรัฐบาล ซึ่งยังเป็นปัญหาที่ไม่มีการเปิดเผยอยู่จนบัดนี้ (หนังสือ "ขบวนการประชาชน ตุลาคม ๒๕๑๖" ของศูนย์นิสิตนักศึกษาฯ ได้บันทึกไว้ว่ามีผู้เสียชีวิตในวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ด้วยสาเหตุต่างๆ รวมทั่วประเทศ ๗๗ คน) แต่ที่ดิฉันแน่ใจอย่างที่สุดคือ พ่อไม่สั่งให้ใครทำร้ายคนไทยด้วยกันเป็นอันขาด เพราะหากท่านสั่งให้มีการปราบปรามอย่างรุนแรง บริเวณถนนราชดำเนินคงจะมีสภาพไม่ผิดกับเทียนอันเหมินของประเทศจีนและรัฐบาลขณะนั้นก็คงจะเป็นฝ่ายชนะ กลายเป็นฮีโร่ที่ปราบปรามผู้ก่อความไม่สงบในบ้านเมืองสำเร็จ และในฐานะผู้ชนะพ่อก็คงจะถูกจารึกไว้ว่าเป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง แต่พ่อกลับยอมเป็นผู้แพ้ เพราะไม่ต้องการที่จะให้มีการฆ่าฟันคนไทยด้วยกันเอง เนื่องจากเห็นว่าชีวิตของผู้ร่วมชาติสำคัญกว่าชื่อเสียงเกียรติยศหรืออำนาจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อไม่มีวันที่จะทำสิ่งใดที่จะขัดพระราชประสงค์โดยเด็ดขาด เมื่อมีพระราชดำรัสไม่ให้ใช้ความรุนแรง พ่อก็ปฏิบัติตามและสั่งการไปยังผู้เกี่ยวข้องตามที่ได้รับพระราชกระแสรับสั่งมาทันที

ภายหลังจึงได้ทราบว่าเหตุการณ์ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นการปฏิวัติอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะมีทั้งการใช้กำลังทหาร ทหารป่า และการประท้วงของนิสิต นักศึกษา ประชาชน เป็นเหตุการณ์ที่พ่อเป็นผู้ถูกกล่าวหา ภายหลังได้มีการสอบสวน และสรุปผลโดยตำรวจและกรมอัยการแล้วว่าพ่อไม่มีความผิดตามที่ถูกกล่าวหา แต่ก็ไม่มีการประกาศให้สาธารณชนรับทราบอย่างเป็นทางการ ทำให้คนส่วนใหญ่ยังเข้าใจพ่อผิดๆ มาโดยตลอด

ลาก่อนการเมือง

ในที่สุดเพื่อให้เหตุการณ์วุ่นวายในบ้านเมืองยุติโดยเร็วที่สุด พ่อก็ลาออกจากทุกตำแหน่ง แล้วในวันที่ ๑๖ ตุลาคม ก็ได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกา

ครั้งนี้เป็นวิกฤตการณ์ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดีต่อครอบครัวเราแน่ ตามธรรมดาของผู้แพ้ที่ต้องถูกย่ำยี ถึงจะมีความไม่สบายใจเพียงใดก็ตาม แต่เราก็ไม่รู้สึกกลัวเลย แม้จะมีการโทรมาขู่ต่างๆ นานา พวกเรามั่นใจว่า "คนดีผีคุ้ม" เราหมายถึงพ่อผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวของเรา

วิกฤตของครอบครัว

คืนวันที่ ๑๕ ตุลาคม ลูกๆ หลานๆ พากันเข้าไปอ้อนวอนไม่อยากให้พ่อไปต่างประเทศ พ่อนอนคิดทั้งคืนว่าจะทำอย่างไรดี เพราะท่านเองก็ยังไม่ทราบว่าจะไปไหน เนื่องจากเราไม่มีเงิน ไม่เคยมีบ้านที่ต่างประเทศ และก็ไม่ได้คบสนิทสนมกับชาวต่างประเทศขนาดที่จะไปอาศัยเขาอยู่ แม้แต่นักธุรกิจชาวไทยที่มีเงินมีทองพอที่จะช่วยได้ ก็คงจะไม่ช่วย เพราะพ่อไม่เคยสนิทสนมด้วย และไม่เคยช่วยใครเป็นพิเศษเพื่อหวังผลประโยชน์ ทำทุกสิ่งไปตามความถูกต้องเท่านั้น

เช้าวันรุ่งขึ้น วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ่อได้ขอให้พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา ไปเข้าวังเพื่อให้ได้ทราบพระราชวินิจฉัย พลอากาศเอก บุญชูได้กลับมาบอกว่า พ่อน่าจะไปอยู่ต่างประเทศสักระยะหนึ่ง เพื่อให้เรื่องสงบไปก่อน แล้วค่อยกลับมา พ่อจึงตกลงใจทันทีที่จะปฏิบัติตามนั้น

หลังจากนั้นไม่นาน พันตำรวจเอก (ยศขณะนั้น) พงศ์อมาตย์ อมาตยกุล ก็ได้เชิญพระดำรัสมาจาก สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มาถึงพ่อว่าขอให้เสียสละไปอยู่ต่างประเทศสักพักหนึ่ง เมื่อบ้านเมืองคืนสู่ภาวะปกติแล้วค่อยกลับมา

คราวนี้ก็มีการปรึกษาหารือกันว่าจะไปไหนกันดี ก็นึกถึงสวิตเซอร์แลนด์เป็นแห่งแรก เพราะเป็นประเทศที่สงบเงียบจากเรื่องการเมืองทั้งหลาย ซึ่งพ่ออยากจะอยู่ห่างไกลที่สุด มีบ้านของคนรู้จักอยู่บ้าง แต่ก็ไม่แน่ใจว่าเขาจะยินดีให้เราไปพักหรือไม่ พ่อเองก็ไม่อยากรบกวนใคร สุวิทย์เสนอให้ไปบอสตัน เพราะมีเพื่อนหลายคนรู้จักทั้งแพทย์และทนายดี ในที่สุดก็เห็นว่าบอสตันน่าจะดีที่สุด เนื่องจากมีอพาร์ตเม้นท์เล็กๆ ที่แอ๊ดและแต๋ว เช่าไว้ให้ลูกชายอยู่ตอนโรงเรียนปิดเทอม คงจะพอไปอยู่ด้วยได้

สุวิทย์อาสาจะไปด้วย ตอนแรกพ่อก็ไม่ค่อยเห็นด้วยเพราะเป็นข้าราชการมีตำแหน่งหน้าที่การงานดีอยู่แล้ว แต่สุวิทย์และจิ๋มยืนยันที่จะไปด้วย เพราะทั้งคู่คุ้นเคยกับบอสตันมากที่สุด อีกทั้งหนูใหญ่และหนูก้อง ซึ่งก็ยังเล็กทั้งคู่ ยังไม่เข้าโรงเรียน หนูใหญ่

๒ ขวบกว่า หนูก้องเพิ่งจะ ๑๐ เดือน ยังคลานอยู่เลย ไปสะดวกกว่าคนอื่นที่ลูกๆ เรียนหนังสือ

ในที่สุด พ่อก็ต้องยอม สุวิทย์จึงทำหนังสือลาราชการ ส่วนจิ๋มก็ลาออกจากการเป็นอาจารย์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทันที เพราะไม่ทราบว่าจะต้องอยู่ต่างประเทศนานเท่าใด

หนังสือเดินทางได้มีผู้จัดการทำให้อย่างรวดเร็วเป็นพิเศษ แอ๊ดรีบซื้อบัตรโดยสารเครื่องบินและแลกเงิน คิดเป็นเงินไทยประมาณสามแสนบาทให้นำติดตัวไปด้วย เสื้อผ้าก็ให้คนทางบ้านช่วยจัดให้ ซึ่งปรากฏว่าเมื่อไปถึงอเมริกาแล้ว จึงได้เห็นว่า มีแต่เสื้ออยู่กับบ้านบางๆ ทั้งนั้น ผู้จัดคงตกใจจนทำอะไรไม่ถูก

คืนวันนั้น ลูกหลานเข้าไปลาพ่อแม่ทีละคนด้วยน้ำตา เนื่องจากเราเป็นครอบครัวที่รักใคร่ใกล้ชิดกันมาก ไม่เคยจากกันอย่างชนิดที่ไม่ทราบว่าจะได้กลับมาเจอกันอีกเมื่อใด พ่อแม่ให้ลูกหลานเข้าไปลาในห้องนอน ไม่ยอมให้ไปส่งที่สนามบินเพราะไม่ต้องการให้ใครๆ มาเห็นความอ่อนแอของพวกเรา คงมีแต่ พลอากาศเอกบุญชู จันทรุเบกษา และจี๊ด ที่ขึ้นมาส่งบนเครื่องบิน

ระหว่างการเดินทาง พ่อแม่เงียบมาก ท่านไม่บ่น ไม่ว่า ไม่โทษอะไรใครเลย แต่ในดวงตาของท่านเท่านั้น ที่บอกว่าท่านชอกช้ำเพียงไร

ระหว่างเดินทาง หนูใหญ่ หนูก้อง มีส่วนคลี่คลายความตึงเครียดไปได้มาก เรามัวแต่วุ่นวายกับพ่อหนูทั้งสองซึ่งซนตามภาษาเด็ก จนแทบจะไม่มีเวลาคิดอะไรมากนัก

พ่อแม่ สุวิทย์ จิ๋ม หนูใหญ่ หนูก้อง พร้อมกระเป๋าเดินทางใหญ่ ๔ ใบ เล็ก ๒ ใบ (มิใช่ ๓๐ ใบอย่างที่เป็นข่าว) เดินทางไปถึงบอสตัน มลรัฐแมสสาชูเสตส์ในวันรุ่งขึ้น ก่อนลงกัปตันเครื่องบินได้ถามเราว่า พ่อต้องการจะให้สัมภาษณ์หรือไม่ เพราะข้างล่างได้แจ้งมาว่ามีนักข่าวทั้งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์รออยู่เต็มไปหมด ท่านบอกว่ายังไม่อยากจะพูดอะไรตอนนั้น เนื่องจากมีความกดดันในจิตใจมาก ทางเครื่องบินจึงได้ตกลงกับทางสนามบินขอให้พาเราออกอีกทางหนึ่ง ซึ่งจะไม่พบกับผู้ใดเลย

เมื่อพ่อไปถึงอพาร์ตเม้นท์ตึกบอยล์สตัน ที่พรูเดนเชียลเซ็นเตอร์ ซึ่งเป็นอพาร์ตเม้นต์เก่าที่สุวิทย์ จิ๋ม เคยอยู่ตอนเรียนหนังสือ และแอ๊ด แต๋วเช่าให้ตุ๋มลูกชายอยู่ต่อ เจอตุ๋มกับจอยหลานชาย ซึ่งไปรับที่สนามบินเก้อแล้วรีบตามกลับมา ได้พบกับคุณแอนน์ อังเกอร์ ภรรยาเอกอัครราชทูตสหรัฐฯ ประจำประเทศไทย และ ฯพณฯ นายอานันท์ ปันยารชุน เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ทั้งสองได้แสดงความเห็นอกเห็นใจเราอย่างยิ่ง ซึ่งพ่อและแม่ไม่เคยลืมน้ำใจของทั้งสองท่านเลย

อพาร์ตเม้นท์ที่เราไปพักอยู่เล็กมาก มีห้องนอนกว้างยาวประมาณไม่เกิน ๓.๕ × ๕ เมตร อยู่เพียงห้องเดียว ข้างนอกเป็นห้องรวมที่ใช้รับแขก รับประทานอาหาร และนอนด้วย เดิมตุ๋มอยู่กับไพรัชที่มาดูงานที่นี่ ๒ คน ก็สบายๆ หรือมีจอยมาอยู่ด้วย ก็ยังไม่อึดอัด แต่เมื่อเราไปอยู่เพิ่มอีก ๖ คน จาก ๓ คนเดิม เป็น ๙ คน จึงทำให้ดูแออัดมาก โดยเฉพาะเวลานอนที่ต้องอยู่พร้อมหน้ากันหมด

พ่อแม่นอนในห้อง มีตุ๋มกับจอยนอนหน้าเตียง สุวิทย์ จิ๋ม กับหนูใหญ่ หนูก้อง ปูนอนกับพื้นที่ห้องข้างนอก ส่วนไพรัชนอนหน้าประตู เรียกว่าตอนกลางคืนถ้าจะเดินไปไหนแทบจะเหยียบกันทีเดียว

ในระยะแรกๆ นั้นได้มีโทรศัพท์มารบกวนเราบ่อยๆ บางรายก็โทรมาขู่ว่าจะตัดลิ้นสุวิทย์เสีย เพราะสุวิทย์ให้สัมภาษณ์ถึงความจริงว่าพ่อมิได้สั่งให้ใช้อาวุธในเหตุการณ์ไม่สงบเลย ไม่ได้สั่งให้ยิงใครทั้งนั้น บางรายก็โทรมาขู่ต่างๆ นานา บางรายก็บริภาษหยาบๆ คายๆ จนเราไม่เป็นอันหลับอันนอน ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งลูกเด็กเล็กแดง ในที่สุดทางบริษัทโทรศัพท์ก็เปลี่ยนหมายเลขให้ จึงค่อยสงบไปได้

นอกจากนั้นยังมีการเดินขบวนประท้วงของนักเรียนไทยกลุ่มเล็กๆ ที่หน้าอพาร์ตเม้นท์ แต่ตำรวจไม่ให้เข้ามาภายใน ในที่สุดก็เลิกราไป แล้วนับจากนั้นก็ไม่มีใครมารบกวนเราอีก

ข่าวต่างๆ จากเมืองไทยในช่วงนั้น เราก็ไม่อยากรับฟัง เพราะส่วนใหญ่เป็นข่าวที่ห่างไกลจากความจริงอย่างน่าอัศจรรย์

พ่อและแม่พยายามทำใจ ท่านทั้งสองสวดมนต์วันละนานๆ และมักใช้เวลาส่วนใหญ่ในการอ่านหนังสือทุกประเภท หรือดูโทรทัศน์รายการต่างๆ บางวันสุวิทย์และจิ๋มก็ชวนท่านนั่งรถออกไปนอกเมือง เอาอาหารกลางวันง่ายๆ ไปรับประทานตามสวนสาธารณะหรือป่าข้างทาง ที่มีที่ให้ทำ "ปิคนิค" เพื่อให้เพลิดเพลินกับธรรมชาติ แต่พอถึงเวลากลางคืน เมื่อพ่อจอมยุ่งทั้งสองหลับไปแล้ว ความเงียบเข้าครอบงำ ผู้ใหญ่ทั้งหลายก็ตกอยู่ในความคิดของแต่ละคน บางครั้งก็เห็นพ่อนั่งเหม่อลอย ดวงตาเจ็บช้ำ แม่เป็นคู่ชีวิตที่ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน แม่ไม่เคยห่างพ่อเลย คอยชวนพูดคุย หยอกล้อให้อารมณ์ดี บางคืนไม่มีเรื่องจะคุยกันแล้ว ก็ชวนพ่อเล่นรัมมี่กันสองคนเพื่อค่าเวลาและคลายเครียด เล่นไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้ต้องการที่จะเอาแพ้เอาชนะกัน

พ่อแม่คิดถึงและห่วงใยลูกๆ ทางเมืองไทยมาก ท่านเขียนจดหมายส่งมาถึงลูกๆ ว่า

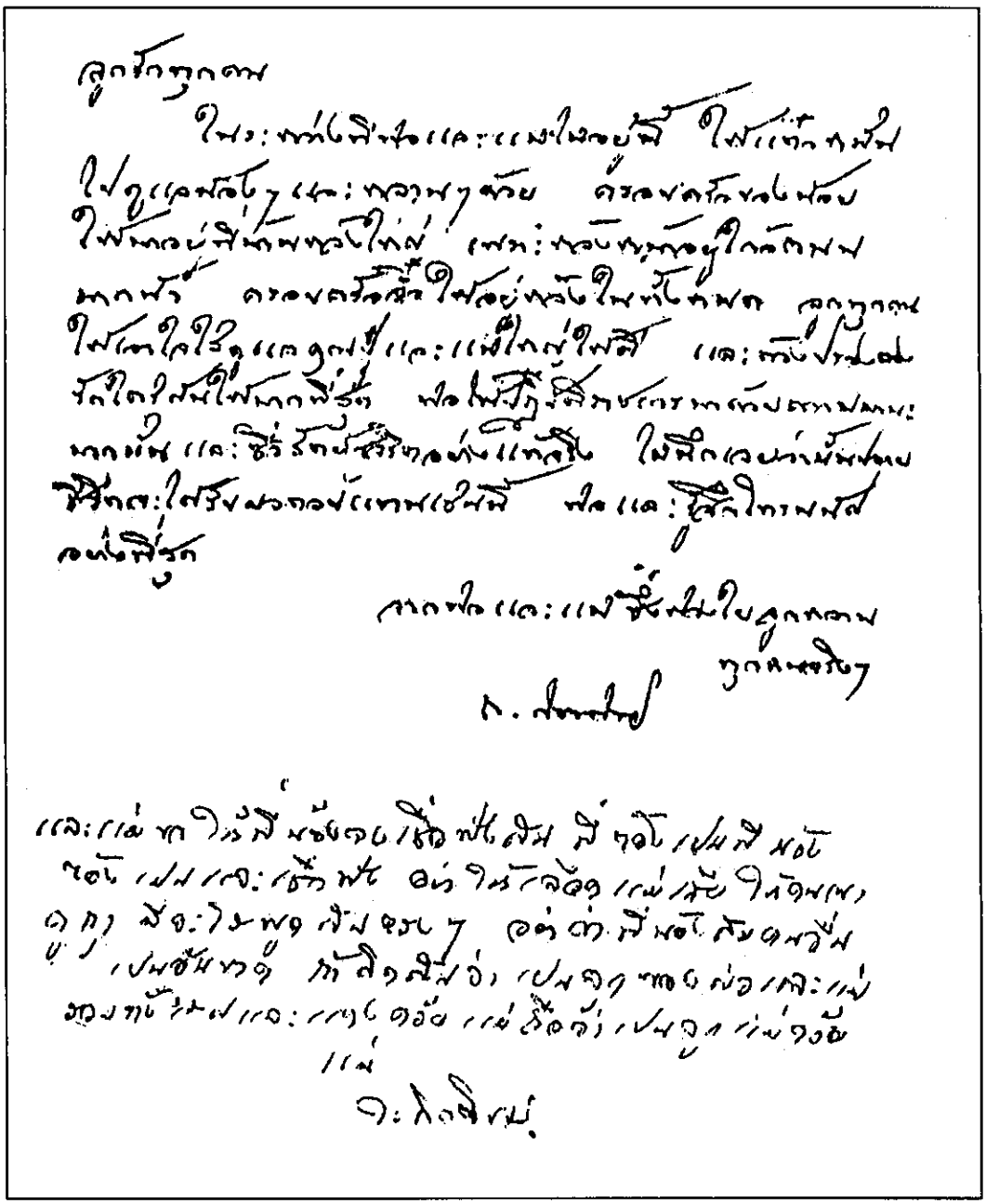

ในขณะที่คนไทยที่ไม่ทราบข้อเท็จจริงมาเดินประท้วงในระยะแรกๆ ก็มีคนไทยอีกพวกหนึ่งที่มีความเป็นธรรมรับฟังเหตุผลต่างๆ ตามความเป็นจริง คนไทยกลุ่มนี้บางคนก็ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด บางคนก็อยู่ที่ M.I.T. บางคนอยู่มหาวิทยาลัยบอสตัน บางคนอยู่มหาวิทยาลัยทัฟท์ ทำปริญญาโท ปริญญาเอกกันอยู่ เช่น ดร. เย็นใจและคุณนิภา เลาหวณิช ดร. บุญญรักษ์ นิงสานนท์ ศาสตราจารย์จุฑา กุลบุศย์ ท่านผู้พิพากษาพรเพชร พิชิตชลชัย และคุณแดง คุณประภัทร์ ศรลัมพ์ และคุณสุชาดา คอลลินส์ เป็นต้น ได้มาเยี่ยมเราบ่อยๆ บางอาทิตย์ก็ชวนออกไปนอกเมืองบอสตัน บางครั้งก็ทำอาหารมาให้เรา เพราะเราอยู่อพาร์ตเม้นท์ทำอาหารไทยที่มีกลิ่นแรงๆ ไม่ได้ แต่เราก็มีกระเทียมเจียว มีแกงส้มหน่อไม้ดองรับประทาน เนื่องจากความมีน้ำใจของ

พรูเดนเชียลเซ็นเตอร์อพาร์ตเม้นท์ ซึ่งเป็นที่พัก

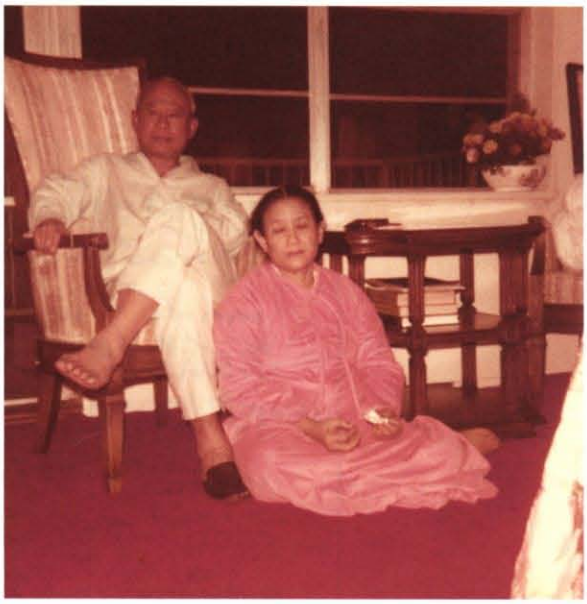

คู่ทุกข์คู่ยาก

วันเกิดก้อง ๑ ขวบ ที่อพาร์ตเม้นท์แห่งที่ ๑

แอ๊ดมาจากเมืองไทยมาเยี่ยม
ที่กลอสเตอร์อพาร์ตเม้นท์
พรูเดนเชียลเซ็นเตอร์
ที่พักแห่งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๗

คนไทยกลุ่มนี้ ซึ่งพ่อแม่รักและรู้สึกสนิทสนมด้วยเหมือนลูกหลาน ทั้งๆ ที่เพิ่งจะรู้จักกันได้ไม่นาน

คุณประชิน วิศรุตรัตน เพื่อนรักของแม่และคนไทยในบอสตัน หน้าบ้านคุณจอห์น และคุณชลัทร ธรรมสโรช สเปโร

เพื่อนสุวิทย์ที่มีครอบครัวเป็นชาวอเมริกัน คือ คุณแดง (ชลัทร ธรรมสโรช น้องสาวคุณสมิท ธรรมสโรช) และคุณจอห์น สเปโร สามี ก็น่ารักมาก มีน้ำใจดี ชวนพ่อแม่และพวกเราไปรับประทานอาหารที่บ้านเสมอ ได้พบคริสต์ ลูกชายและแซนดี้ลูกสาวด้วย บางครั้งก็พบนิดหน่อย (จุตินันท์ ภิรมย์ภักดี) ซึ่งเรียนอยู่บอสตัน และมาพักกับคุณแดงเวลาปิดเทอม คุณแดงทำอาหารอร่อยมาก โดยเฉพาะเค้กต่างๆ พ่อแม่รักเธอประดุจลูกหลาน เพื่อนสุวิทย์อีกคู่หนึ่ง คือคุณหนู และคุณจอห์น คัตเตอร์ ก็ชวนเราไปรับประทานอาหารที่บ้านอันสวยงามของเธอ

เราอยู่ที่พรูเดนเชียลระยะหนึ่ง เฮนรี่เพื่อนอเมริกันของสุวิทย์ทนเห็นเราอยู่อย่างแออัดไม่ไหว จึงให้เราไปอยู่ที่อพาร์ตเม้นท์ของเขา ซึ่งอยู่ในตึก Tremont on The Common มี ๒ ห้องนอน อพาร์ตเม้นท์นี้อยู่ริมสวนสาธารณะของเมืองบอสตัน ที่เรียกว่า Boston Common เย็นๆ เราจึงไปเดินเล่นในสวน ซึ่งมีนกและกระรอกแยะ ใหญ่ ก้องชอบมาก พ่อแม่ก็ดูสดชื่นขึ้น แต่อยู่ไปนานๆ ก็ถูกบ้านข้างเคียงบ่นว่า เสียงเด็กๆ ลูกของเราทำให้สุนัขของเขาเห่าเสียงดัง ก็น่าแปลกว่าบางครั้งสุนัขก็สำคัญกว่าคน

เคราะห์ดีที่ตอนนั้น มีอพาร์ตเม้นท์ ๒ ห้องนอน ที่พรูเดนเชียลเซ็นเตอร์ ซึ่งเราจองเอาไว้ว่างลง เราจึงย้ายกลับไปอยู่ที่ตึกกลอสเตอร์ พรูเดนเชียลอพาร์ตเม้นท์ และอยู่ที่นั่นจนกลับเมืองไทย

ที่บอสตันคอมมอนในฤดูหนาว

กับเพื่อนอเมริกันเจ้าของบ้านสีม่วง และลูกหลาน
จากเมืองไทย

ในระหว่างนั้น คุณยายที่เราเรียกว่าแม่ใหญ่ซึ่งมีแม่เป็นลูกสาวเหลืออยู่คนเดียว ก็อุตส่าห์เดินทางมากับแดง เพื่อมาอยู่ด้วย ทั้งๆ ที่ท่านไม่ชอบขึ้นเครื่องบินและไม่ชอบไปอยู่ที่อื่นนานๆ แต่ด้วยความคิดถึงแม่ จึงเดินทางไปหา โดยแวะเยี่ยมเล็กที่เยอรมันก่อน แล้วมาอยู่กับเราที่บอสตันอีกเดือนกว่า

งานวันเกิดครบ ๖๓ ปี ของพ่อ ที่อพาร์ตเม้นท์ชั้น ๑๑ มี พลโท ม.ร.ว. ลาภ หัสดินทร เพื่อนสนิทของพ่อและคุณนุกูล ไปร่วมอวยพร ปี ๒๕๑๗

พ่อมีเพื่อนรักตั้งแต่เด็กจนกระทั่งมาทำงานด้วยกัน คือ คุณลุงหม่อมลาภ (พลโท ม.ร.ว. ลาภ หัสดินทร) ซึ่งไม่เคยทิ้งพ่อเลย ได้ไปเยี่ยมพร้อมกับป้านุกูล ไปอยู่กับเราตอนวันเกิดพ่อพอดี

ส่วนแต๋ว จิ๋ว จี๊ด และน้อย ซึ่งอยู่ทางเมืองไทยนั้น ก็ผลัดเปลี่ยนกันพาลูกหลานไปเยี่ยมพ่อแม่และเล็ก เพราะเราคิดถึงกันมาก ทุกคนกระเบียดกระเสียน เพื่อจะเก็บเงินเดินทางไปอยู่ด้วย เพื่อเป็นกำลังใจให้พ่อแม่

เวลาไปเยี่ยมกัน ก็จะพักกันในห้องรับแขก ปูนอนกันเต็ม ซึ่งแม้จะดูอึดอัดบ้าง แต่เราก็อบอุ่นใจ พ่อแม่ก็จิตใจดีขึ้น

ฟ้ามาโปรด

ระหว่างอยู่บอสตันเราก็สุขบ้างทุกข์บ้างเช่นนี้ แม่และพวกเรามักจะพูดปลอบใจพ่อและตนเองว่า ดีเหมือนกันที่พ่อจะได้พักผ่อนเต็มที่เสียที ไม่ต้องมานั่งเซ็นหนังสือจนดึกจนดื่นอย่างเคย

ปัญหาใหญ่ของเราก็คือ เรื่องค่าใช้จ่าย เพราะเราไปอยู่ไม่นานก็ถึงฤดูหนาวซึ่งหิมะตกเต็มไปหมด เราต้องซื้อเครื่องกันหนาวให้พอเพียง ประกอบกับค่ากินอยู่ และค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่ไม่น้อยเลยทีเดียว ทางธนาคารชาติให้แลกเงินที่จะส่งมาให้เราใช้ได้น้อยมาก แต่แอ๊ดก็พยายามแลกส่งไป แต่วเกรงใจว่าเขาเป็นเพียงเขย จะให้รับภาระมากก็ไม่ดี จึงได้ขายเครื่องประดับของเธอแลกเงินส่งมาให้

คุณดุสิต บุญธรรม อดีต ส.ส. จากเมืองไทยกับลูกหลานและเพื่อนลูกในบอสตัน ไปชมใบไม้เปลี่ยนสีในฤดูใบไม้ผลิ

ส่วนสุวิทย์นั้นก็ลาราชการต่อ โดยไม่รับเงินเดือน ขอสำรองราชการ เพราะลาออกไม่ได้ เนื่องจากได้รับทุนไปเรียนต่อ และต้องรับราชการชดใช้อีก ๕ ปี คุณพ่อของสุวิทย์จึงส่งเงินไปให้ใช้เสมอ

ในตอนนั้น ได้มีอดีตผู้ร่วมงานคนสำคัญคนหนึ่งของพ่อ ซึ่งเป็นใหญ่เป็นโตต่อมา ได้ไปพูดกับใครๆ ว่า เขาเป็นลูกน้องที่ดี มีความกตัญญู ส่งเงินไปให้พ่อใช้ในต่างประเทศเสมอ พ่อคงจะไม่เดือดร้อนอย่างใด แต่ปรากฏว่าเราไม่เคยได้รับเงิน

ดังกล่าวนี้เลย และก็ไม่อยากได้ด้วยแม้เราจะลำบากเพียงใด เราไม่ทราบจนบัดนี้ว่า เงินที่ว่าส่งไปนั้นหายไปไหน มีการส่งจริงหรือไม่ หรือมีการฝากเงินไป แต่ผู้รับฝากไม่สามารถติดต่อกับเราได้ หรือผู้รับฝากจะคาดถูกว่าพ่อจะไม่รับเงินจากคนที่ "แทงข้างหลัง" แน่ หรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม สิ่งซึ่งเป็นความจริงก็คือ เราไม่เคยรับเงินจากบุคคลอื่น ที่อยู่นอกครอบครัวเราเลย นอกจากเงินสิริมงคล ที่จะกล่าวถึงต่อไป

มีอยู่ระยะหนึ่งที่การส่งเงินจากเมืองไทยเกิดขัดข้อง เงินค่าใช้สอยของเราก็ชักร่อยหรอ ทำท่าว่าจะลำบากในไม่ช้า แล้วก็เหมือนฟ้ามาโปรด เมื่อมีโทรศัพท์มาแจ้งว่าจะมีผู้มาขอพบพ่อแม่ ผู้ที่มาพบเป็นบุตรชายของคุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ อดีตเลขาธิการสำนักพระราชวังได้นำเงินมามอบให้ แล้วบอกสิ่งที่ทำให้พ่อแม่ตะลึงด้วยความปลาบปลื้มจนหาที่สุดมิได้

เพราะองค์ผู้ทรงเป็นฟ้ามาโปรดนั้นคือ **สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ** พระองค์ท่านได้ทรงห่วงใยว่าพ่อแม่จะลำบาก จึงได้พระราชทานเงินมาช่วย เงินจำนวนนี้มิได้อยู่ที่ค่าของจำนวนเงิน แต่ครอบครัวเราถือว่าเป็นเงินที่เป็นสิริมงคลต่อชีวิตพวกเรา พ่อแม่สอนลูกหลานให้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่พวกเราจะจดจำไว้จนชีวิตจะหาไม่

หัวใจสลาย

ตอนพ่อไปอยู่สหรัฐฯ ใหม่ๆ เพียง ๒ อาทิตย์ ก็ได้ข่าวสะเทือนใจอีกว่า รัฐบาลได้ถูกกดดันจากกลุ่มคนบางกลุ่มให้ริบทรัพย์สินของพ่อแม่ จอมพล ประภาส ท่านผู้หญิงไสว และเล็กกับติ๋ว นายกฯ สัญญา จึงใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ อายัดทรัพย์สินทั้งหมดของทั้ง ๖ คนไว้ และได้ตั้งคณะกรรมการสอบการได้มาซึ่งทรัพย์สินเหล่านั้นลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๑๖

เมื่อได้ทราบเรื่องนี้ แอ๊ดก็ได้ไปเรียนถามท่านนายกฯ สัญญาว่า ได้ข่าวว่าไม่เพียงแต่อายัดไว้สอบสวนเท่านั้น แต่มีการพูดกันว่าจะริบหมดเลย เรื่องนี้จริงเท็จอย่างไร ท่านก็บอกว่า ท่านทำไม่ได้ ท่านเป็นนักกฎหมายย่อมทราบดีว่า การริบทรัพย์บุคคลที่ยังไม่ทราบว่ามีความผิดหรือไม่ หรือได้ยักยอกเงินหลวงไปหรือเปล่า ตามกฎหมายแล้วไม่ถูกต้อง แอ๊ดส่งข่าวบอกเรามา ทำให้สบายใจขึ้นว่า อย่างไรเราก็คงจะได้รับความยุติธรรม

ท่านศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ นั้น เรารู้จักท่านในฐานะที่ท่านเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อจากพ่อ แต่ไม่ได้เคยรู้มาก่อนว่าพ่อเคยมีความสำคัญต่ออาจารย์สัญญาอย่างไร เพราะพ่อไม่เคยเล่า แล้วก็คงไม่มีใครทราบด้วย

จนได้มาอ่านหนังสือ "คนของแผ่นดิน" ซึ่งเป็นหนังสือชีวประวัติของท่านอาจารย์สัญญา เขียนโดย คุณวิมลพรรณ ปีตธรัชชัย ได้กล่าวถึงพ่อเอาไว้ว่า

"จ่าศาลคนหนึ่งได้ลงชื่อในหนังสือยื่นฟ้องฉบับหนึ่งต่อจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีกล่าวหาว่าสัญญา ธรรมศักดิ์ ปลัดกระทรวงยุติธรรมมีพฤติการณ์เป็นคอมมิวนิสต์โดยอ้างหลักฐานเท็จว่าสัญญาได้ลอบติดต่อกับจีนคอมมิวนิสต์ที่อยู่ในลำเพ็ง เพราะต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ..."

หลังจากนั้นท่านอาจารย์สัญญาได้มาประชุมที่ทำเนียบรัฐบาล หลังการประชุมพ่อได้เชิญท่านอาจารย์สัญญาเข้าไปในห้องทำงาน แล้วอ่านคำฟ้องร้องให้ฟังตามลำพัง พ่อไม่เชื่อว่าอาจารย์สัญญาซึ่งเป็นนายกพุทธสมาคมจะเป็นคอมมิวนิสต์ และได้เก็บคำฟ้องใส่ซอง คุณวิมลพรรณเขียนว่าอาจารย์สัญญาได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

"เรื่องนี้ผมยังสำนึกในพระเดชพระคุณแห่งความยุติธรรมของท่านจอมพล ถนอม มาจนตราบเท่าทุกวันนี้" สัญญากล่าว

ในขณะที่สายสัมพันธ์ระหว่างสัญญา ธรรมศักดิ์ กับจอมพล ถนอม กิตติขจร กลับกระชับแนบแน่นขึ้น เมื่อลูกผู้น้องของพงา ภรรยาของสัญญา คือ ชำนาญ เพ็ญชาติ ได้เข้าไปเกี่ยวดองกันเป็นลูกเขยของจอมพล ถนอม เป็นเหตุให้นายกรัฐมนตรีผู้นี้เข้าไปมีส่วนสนับสนุนกิจการของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเป็นอย่างมาก จนถึงกับครั้งหนึ่งได้ให้เงินสนับสนุนเป็นจำนวนหลายล้านบาท จากสลากกินแบ่งรัฐบาลมาสร้างหอประชุมให้แก่พุทธสมาคมฯ ที่สัญญาเป็นนายกสมาคมอยู่

เมื่ออาจารย์สัญญาถูกบังคับทางอ้อมให้ทำการยึดทรัพย์ของพ่อ ท่านจึงไม่สบายใจมาก เพราะท่านอาจารย์สัญญาตระหนักในเรื่องกฎหมายดี ดังในหนังสือคนของแผ่นดินบรรยายไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"การลงโทษคนที่ไม่ได้ทำความผิดนั้นเป็นบาปอย่างไรแล้ว รัฐบาลสัญญาต้องรับแรงกดดันจากทุกฝ่าย ที่ดูเหมือนว่าจะไม่มีที่สิ้นสุด โดยเฉพาะตัวนายกรัฐมนตรีเองมีแรงกดดันมากที่สุด จนกระทั่งมีข่าวลือว่าจะลาออก สาเหตุเกิดจากการที่มีสมาชิกสภานิติบัญญัติบางคนเสนอให้ออกกฎหมายบังคับให้นายกรัฐมนตรียึดทรัพย์จอมพล ถนอม กิตติขจร และพรรคพวก ซึ่งนายกรัฐมนตรีเห็นว่าเป็นการขัดต่อหลักกฎหมายและความยุติธรรม

สัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรีเป็นนักกฎหมายและเป็นตุลาการมาเกือบตลอดชีวิตจึงไม่อยากคล้อยตามต่อกฎหมายฉบับนี้ที่จะยึดทรัพย์สินของบุคคลโดยไม่มีการสอบสวนทวนความให้แน่ชัดเสียก่อน เพราะเป็นการขัดต่อสิทธิเสรีภาพและทรัพย์สินของบุคคล แต่ต่อมาที่ประชุมสภาฯ ก็ได้มีมติรับหลักการ หลังจากที่ได้พิจารณา

รวดเดียว ๓ วาระ พร้อมกับประกาศใช้เป็นกฎหมาย เพราะมีหน้าที่ที่จะต้องนำร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย

สัญญาได้เรียกประชุมคณะที่ปรึกษาของตนเป็นการด่วนสำหรับกรณีนี้ คณะที่ปรึกษาต่างก็เห็นว่า ร่างกฎหมายดังกล่าวนี้น่าจะขัดต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคล ขัดต่อหลักการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ขัดต่อบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และตลอดจนประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตย จึงไม่เห็นควรเป็นอย่างยิ่งที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ แต่เพื่อจะหาวิธีที่เหมาะสม เห็นว่ารัฐบาลควรจะใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ ของรัฐธรรมนูญปกครองพระราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๑๕ อีกครั้งหนึ่ง ให้มีการยึดทรัพย์สินของบุคคลดังกล่าวตกเป็นของแผ่นดิน"

ทางบ้านส่งข่าวมาว่า หลังจากริบทรัพย์แล้ว นายกรัฐมนตรีก็ได้มีคำสั่งมาว่าให้ยื่นหลักฐานการได้มาของทรัพย์สินที่ถูกริบ ต่อคณะกรรมการพิจารณาภายใน ๖๐ วัน หากคณะกรรมการพอใจก็อาจจะคืนให้

พวกเราก็รวบรวมหลักฐานทรัพย์สินของพ่อแม่ทันที ซึ่งไม่เป็นการยากนัก เพราะทุกอย่างมีหลักฐานอย่างถูกต้องอยู่แล้ว ส่งไปยังคณะกรรมการตามกำหนด แต่ปรากฏว่าคณะกรรมการไม่เคยเรียกทั้งผู้ที่เป็นพยานในการได้มา เช่น ผู้ที่ขายที่ดินให้ ผู้รับเหมาก่อสร้างบ้าน หรือเรียกผู้หนึ่งผู้ใดที่เกี่ยวข้องไปทำการสอบสวนเลยแม้แต่ครั้งเดียว แถมยังมีการกล่าวจากกรรมการบางคนว่า ส่งหลักฐานมาเยอะแยะเหลือเกินอ่านกันไม่หมด ในที่สุดก็เลยไม่คืนเสียเลย ตัดสินกันอย่างง่ายๆ ตามกระแสในตอนนั้น ท่านไม่รู้สึกอะไร เพราะทรัพย์สินเหล่านั้นไม่ใช่ของที่พวกท่านได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ได้ทราบว่า ต่อมา กรรมการอาวุโสท่านหนึ่งคือ คุณหลวงสารนัยประศาสน์ได้ขอลาออก เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการกระทำที่ปราศจากความยุติธรรม ในขณะที่กระแสในช่วงนั้นมีแต่การกระหน่ำย่ำยี แต่ก็มีท่านผู้มีใจเป็นธรรม และกล้าที่จะแสดงความไม่เห็นด้วยกับกระแสดังกล่าว ทั้งๆ ที่ท่านก็ไม่รู้จักเราเป็นการส่วนตัวเลย ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่น่าเคารพและน่ายกย่องจริงๆ

ในที่สุด ด้วยเสียงที่ตามกระแสในตอนนั้น ทรัพย์สินก็ถูกริบหมด ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินที่พ่อแม่สะสมมาตั้งแต่หนุ่มสาว หรือทรัพย์สินที่ป้าแม่ใหญ่ (คุณตาคุณยาย) ให้เป็นมรดก แม้แต่บ้านเกิดของพ่อที่จังหวัดตาก บ้านถกลสุขที่พ่อและแม่รวบรวมเงินที่สะสมไว้ ซื้อที่ดินตารางวาละ ๓๔ บาท ตั้งแต่สมัยพ่อเป็นนายพัน (พ.ศ. ๒๔๙๒) แล้วสร้างบ้านด้วยเงินที่เหลือบวกกับเงินที่กู้จากธนาคาร เมื่อ ๕๗ ปีมาแล้ว ตลอดจนบ้านปากเกร็ด ซึ่งเป็นสถานที่พิเศษสำหรับครอบครัวเราเพราะเจ้านายเคยเสด็จพระราชดำเนินมาเสวยพระกระยาหารก็ถูกยึดหมด

การยึดทรัพย์ครั้งนี้ แตกต่างกับครั้งที่พ่อเป็นนายกรัฐมนตรี เพราะในครั้งนั้นทางคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินมีหลักฐานแน่ชัดแล้วว่า มีเงินของหลวงเข้าไปอยู่ในบัญชีส่วนตัวของท่านอดีตนายกรัฐมนตรี พ่อในฐานะเจ้าพนักงานต้องปฏิบัติตามหน้าที่ มิฉะนั้นจะมีความผิด จึงให้มีการตั้งคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินเรื่องนี้ โดยมีศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากร เป็นประธาน คณะกรรมการได้เสนอให้ยึดเงินส่วนนั้นกลับเข้าหลวง มิได้ยึดทั้งหมดโดยไม่มีหลักฐานใดๆ อย่างครั้งนี้

ทันทีที่รู้ข่าวการริบทรัพย์จากเมืองไทย พ่อก็อึ้งไป วันนั้นทั้งวันท่านแทบจะไม่พูดไม่จากับใครเลย ดวงหน้าหมองคล้ำอย่างเห็นได้ชัด

ตลอดชีวิตของพ่อ พ่อถือว่าความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสิ่งสำคัญที่สุด การฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นสิ่งที่ท่านเกลียดที่สุด ความซื่อสัตย์สุจริตของท่านนั้นเป็นที่ประจักษ์ในเวลาต่อมา เมื่อมีการระเบิดตู้เซฟในห้องทำงานรัฐมนตรีว่าการกลาโหม เมื่อเปิดเซฟได้แล้วทุกคนถึงกับตะลึงด้วยความประหลาดใจที่ได้เห็นเงินราชการลับที่เหลืออยู่จำนวนมาก พร้อมกับสมุดจดการใช้จ่ายเงินราชการลับของกลาโหม ซึ่งพ่อทำเอาไว้โดยละเอียดทั้งๆที่ตามปกตินั้นเงินราชการลับมิต้องมีการลงบัญชีเช่นนั้นเลย

พ่อทุ่มเทแรงกายแรงใจทุกอย่างทำงานเพื่อประเทศชาติ แล้วพ่อกลับได้รับผลตอบแทนเช่นนี้ เราเข้าใจได้ดีในตอนนั้นเองว่า คำว่า "หัวใจสลาย" นั้นเป็นอย่างไร

ป้า (คุณตาหลวงจบฯ) ไม่มีโอกาสทราบถึงความอยุติธรรมที่ลูกหลานเหลนของท่านต้องประสบ เพราะท่านจากพวกเราไปเสียก่อน จึงไม่มีโอกาสทราบว่าทรัพย์สินที่ท่านและแม่ใหญ่มานะบากบั่นสะสมมาด้วยหยาดเหงื่อของท่าน จากการทำมาค้าขายอย่างสุจริตนับตั้งแต่ท่านออกจากราชการ ตั้งแต่ยังหนุ่มสาวจนแก่ เพื่อเป็นทุนการศึกษาแก่หลานเหลนของท่าน ต้องมาถูกริบไปหมดสิ้น โดยลูกเขยและลูกสาวของป้าแม่ใหญ่ไม่ได้มีความผิดแต่อย่างใดเลย เพียงแต่รับใช้ชาติบ้านเมืองนานไปหน่อยเท่านั้น

ในตอนนั้น ครอบครัวของเราได้พยายามหาทนายความเพื่อจะให้ฟ้องศาลขอความเป็นธรรม ทนายบางคนเรียกเงินค่าทำคดีแพงจนเราไม่สามารถจะสู้ไหว อาจจะเป็นเพราะเขาคิดว่าเรามีเงินมากมายตามข่าว ก็มีทนายความคนหนึ่งอาสาที่จะทำให้โดยไม่เรียกร้องค่าทำคดีเลย เพราะเห็นถึงความไม่ยุติธรรม แต่ศาลไม่รับฟ้อง ในประเด็นที่เกี่ยวกับคณะกรรมการ คงพิจารณาชี้ขาดแต่เพียงว่านายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นมีอำนาจหน้าที่สั่งการตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ประกอบกับบรรยากาศในทางการเมืองในตอนนั้นก็ยังคุกรุ่นอยู่ เราจึงต้องรับกรรมในสิ่งที่พ่อมิได้มีความผิดต่อไป

พ่อแม่อยู่บอสตันได้ปีเศษ จนแต่วไปเยี่ยมตอนปลายปี ๒๕๑๗ และมีข่าวไม่ดีอีกข่าวหนึ่งไปบอกพ่อว่า คุณปู่ซึ่งขณะนั้นอายุเกือบ ๙๐ แล้ว ได้มีอาการป่วยน่าวิตก

มาก ท่านถามถึงพ่อบ่อยๆ เนื่องจากตอนที่พ่อเดินทางออกจากประเทศนั้น พ่อไม่ได้เรียนให้ท่านทราบ เพราะเกรงว่าจะตกใจจนเป็นอะไรไป คุณปู่ถามใครก็ไม่มีใครกล้าบอกความจริงกับท่าน ด้วยเกรงว่าท่านจะเสียใจ คุณปู่จึงเศร้าซึมไปทุกที ไม่พูดไม่จา อาการทรุดลงทุกวันจนแพทย์ไม่รับรองว่าท่านจะจากไปเมื่อใด

พ่อจึงตัดสินใจเดินทางกลับ เพราะประการหนึ่งต้องการที่จะมาปรนนิบัติคุณปู่ก่อนที่จะถึงวาระสุดท้ายของท่าน และสองก็เพราะพ่อแน่ใจว่าท่านไม่ได้ทำสิ่งใดผิด ในฐานะประชาชนชาวไทยย่อมมีสิทธิ์ที่จะเดินทางเข้าออกประเทศได้ เมื่อพ่อตัดสินใจเช่นนั้น แต๋วจึงได้รีบซื้อบัตรโดยสารเครื่องบิน เดินทางกลับพร้อมกัน ๔ คน คือ พ่อแม่ แต๋ว และจอย ส่วนสุวิทย์ จิ๋มและลูกทั้งสองตามมาทีหลัง เนื่องจากต้องจัดการเก็บข้าวของที่จะส่งกลับเมืองไทย

จากบอสตันสู่สิงคโปร์

จิ๋มได้โทรศัพท์มาแจ้งการเดินทางกลับของพ่อแม่ให้พี่น้องทราบ ต่างก็มารอรับอยู่พร้อมกับบุคคลที่ครอบครัวเรารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณอย่างไม่รู้ลืม คือ พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา และพลโท ม.ร.ว. ลาภ หัสดินทร เพื่อนแท้ผู้ไม่เคยทิ้งพ่อเลย ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้นก็ตาม

มาถึงเมืองไทยแล้ว พ่อก็รีบไปเยี่ยมคุณปู่ทันที ท่านดีใจมากที่เห็นพ่อกลับมาหา ไม่ได้ทอดทิ้งท่านไปเหมือนดังที่ท่านคิด

แต่การกลับมาสู่เมืองไทยครั้งนั้นของพ่อ ไม่เป็นที่พอใจของหลายๆ คน การประท้วงเล็กๆ โดยกลุ่มคนไม่มากนักเกิดขึ้น จึงได้มีคำสั่งให้นำพ่อและแม่ไปอยู่ลพบุรี จี๊ดและเรศติดตามไปด้วย คนอื่นๆ ก็ตามไปทีหลัง

ลูกศิษย์ลูกหาบางคนของพ่อก็ดีมาก อาสาว่าจะทำทุกสิ่งตามที่พ่อต้องการ บางคนถึงกับบอกว่าที่นั่นมีเฮลิคอปเตอร์จำนวนมาก พร้อมกำลังสนับสนุนจากหน่วยรบพิเศษ หากพ่อต้องการจะอยู่ในประเทศไทยต่อไป พวกเขาก็ยินดีที่จะดำเนินการให้ได้รับความยุติธรรม พ่อได้ขอบคุณบรรดาลูกศิษย์ที่มีน้ำใจ และชี้แจงว่า ไม่ต้องการให้เกิดความยุ่งยากอันอาจจะนำไปสู่การเสียเลือดเนื้อของคนไทยด้วยกันอีก

ในตอนนั้นได้มีนายทหารชั้นผู้ใหญ่รายงานให้พ่อทราบว่าได้มีคำสั่งลับจากผู้นำกองทัพคนหนึ่งในขณะนั้น ให้คนมาจัดการกับพ่ออย่างเด็ดขาด บรรดาลูกศิษย์และผู้ใต้บังคับบัญชาหลายสิบคน จึงได้พร้อมใจกันให้การคุ้มครองอย่างเต็มที่ จนผู้ที่คิดร้ายไม่อาจทำอะไรได้

ผู้ที่เข้ามาป้องกันอันตรายให้พ่ออย่างเข้มแข็งท่านหนึ่ง คือ พันเอกพิเศษ (ยศขณะนั้น) สุนทร คงสมพงษ์ ได้นำรถมารับพ่อแม่จากหอบังคับการบินเก่าและขับด้วย

ตนเองหลบหลีกพาไปพักที่บ้านพัก โดย พันเอก สุนทร ซึ่งต่อมาคือ พลเอก สุนทร และคุณหญิงอรชร อุตสาห์ย้ายไปพักที่อื่นชั่วคราว พวกเรารู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจเป็นอย่างมาก

รุ่งขึ้น พลเอก สำราญ แพทยกุล ได้ขึ้นไปลพบุรีและเข้ามากราบพ่อที่ที่พัก บอกว่า พลเอก กฤษณ์ สีวะรา ให้มาขอให้พ่อไปขึ้นเครื่องบินที่ดอนเมือง เพื่อกลับไปอเมริกา พ่อไม่ตกลงด้วย ทางกรุงเทพฯ จึงได้มีคำสั่งให้นำพ่อกลับมาที่ดอนเมืองเพื่อเจรจากับผู้แทนจากรัฐบาลและกองทัพ ทางรัฐบาลมี คุณประกอบ หุตะสิงห์ รองนายกรัฐมนตรี ส่วนพลเอก กฤษณ์ สีวะรา ได้ส่ง พลเอก บุญชัย บำรุงพงษ์ พลเอก เสริม ณ นคร และพลเอก โชติ หิรัญญัติฐิติ ไปแทน ไปแจ้งให้พ่อเดินทางออกนอกประเทศทันที จี๊ดซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ด้วย ได้ยินพ่อตอบว่า "ผมไม่ไป ถ้าจะบังคับให้ผมไป ก็ยิงผมทิ้งเสียตรงนี้" พอพ่อพูดเช่นนั้น นายพลคนหนึ่งก็ลุกขึ้นยืน แล้วฉุดแขนพ่อให้ลุกขึ้นพร้อมกับพูดว่า "ถ้าพูดกันดีๆ ไม่รู้เรื่อง ก็ต้องบังคับกัน" จี๊ดถลันลุกขึ้นผลักคนคนนั้นกระเด็นออกไปแล้วประกาศไม่ให้ใครแตะต้องตัวพ่ออีก

หลังจากนั้น จี๊ดก็รีบเสนอให้รัฐบาลจัดเครื่องบินของกองทัพอากาศไปส่งพ่อและคุณปู่ที่สิงคโปร์ โดยมีนายแพทย์และพยาบาลไปด้วย พลเอก เสริม ณ นคร ลูกศิษย์ที่พึ่งได้คนหนึ่งของพ่อ เห็นด้วยทันที แต่ก็เรียนถามพ่อก่อนว่า "ท่านตกลงไหมครับ" เมื่อพ่อพยักหน้าตอบตกลง ผู้แทนจากรัฐบาลคนอื่นๆ ก็เห็นด้วย

ตอนขึ้นเครื่องบิน พลเอก เสริม ณ นคร และพลเอก โชติ หิรัญญัติฐิติ ได้เข้าไปกราบพ่อแม่ด้วยใบหน้าที่เศร้าสลดที่สามารถช่วยได้เพียงเท่านั้นเอง อย่างไรก็ตามเราก็ยังซาบซึ้งในน้ำใจมาจนบัดนี้ไม่เคยลืม

การเดินทางครั้งนี้ ออกจะทุลักทุเลหน่อย เพราะคุณปู่ต้องนอนไปในความดูแลของพันเอก(ยศขณะนั้น) นายแพทย์สิงหา เสาวภาพ แต่ท่านก็สบายใจที่ได้อยู่ใกล้ๆ พ่อ ซึ่งคิดว่าจะไม่ได้เจอกันอีก แม่ใหญ่ (คุณยาย) ซึ่งคิดถึงแม่มาก เพราะจากกันไปนานคิดว่าจะได้กลับมาอยู่เมืองไทยด้วยกัน เมื่อแม่มีอันต้องจากบ้านไปอีกเช่นนี้ จึงเดินทางไปกับแม่ด้วย อาสายสนมและเล็ก (สุภาพร อินทรสูต) ก็ตามไปดูแลคุณปู่

สุวิทย์และจิ๋มได้พาหนูใหญ่ หนูก้องติดตามไปด้วย

ไปอวยพรในงานสมรสของคุณตุ๋ย บุตรชายท่านทูตจำนงอดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำสิงคโปร์ และคุณกัลยา พหุลรัตน์

ที่สนามบินสิงคโปร์ อธิบดีกรมพิธีการทูตสิงคโปร์ได้คอยรับอยู่พร้อมกับเอกอัครราชทูตไทย ฯพณฯ นายจำนง พหุลรัตน์ และคุณกัลยา ภริยาของท่าน ทั้งสองได้พาคณะของพ่อไปที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต ซึ่งอยู่ในบริเวณสถานทูตนั่นเอง

เมื่อถึงทำเนียบแล้วก็ได้รับดอกไม้ ซึ่งนายกรัฐมนตรีลีกวนยู และภรรยา ส่งมาให้พ่อแม่ และคุณปู่ รัฐบาลสิงคโปร์ให้พ่ออยู่ในสิงคโปร์ได้โดยไม่มีกำหนดเวลา และไม่จำกัดจำนวนผู้ที่ไปอยู่ด้วย ซึ่งนับว่าเป็นกรณีพิเศษที่สุด เพราะตามปกติสิงคโปร์จะเข้มงวดในเรื่องคนต่างชาติที่เข้าไปอยู่มาก

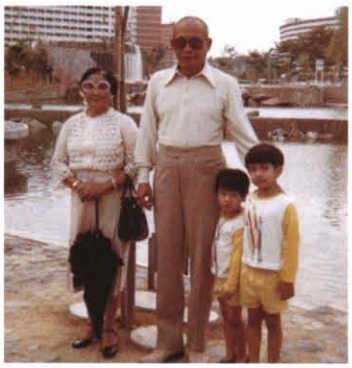

ไปดูชุมชนใหม่ของสิงคโปร์ที่เทาพะโย

ชีวิตง่ายๆ ในเวสต์วู้ดอพาร์ตเม้นท์ที่สิงคโปร์

ลูกหลานรดน้ำสงกรานต์
เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘

ท่านทูตจำนงและคุณอากัลยาได้ช่วยดูแลพ่อแม่อย่างดีตลอดเวลาเกือบ ๓ เดือน เพราะรัฐบาลยังไม่ยอมให้พ่อออกไปอยู่นอกสถานทูต ทั้งสองท่านมีน้ำใจเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนสุวิทย์ จิ๋ม และหนูใหญ่ หนูก้อง พักอยู่โรงแรมเล็กๆ ใกล้ๆ ภายหลังเมื่อหาเช่าอพาร์ตเม้นท์ได้แล้ว จึงย้ายไปอยู่อพาร์ตเม้นท์ไม่ไกลจากสถานทูตนัก

ชีวิตประจำวันของเราที่สิงคโปร์ ตอนเช้าๆ สุวิทย์ จิ๋ม และลูกๆ ก็จะเดินจากอพาร์ตเม้นท์ไปหาพ่อแม่ที่สถานทูต ระยะทางประมาณกิโลเศษๆ ตอนเย็นก็เดินกลับไปนอนที่อพาร์ตเม้นท์ ตอนหลังๆ พ่อแม่เกรงใจท่านทูตและคุณอากัลยาที่ต้องทำอาหารให้เรารับประทานทุกวัน จึงได้ขอให้สลับกัน คือ ตอนเช้าเราก็ไปรับพ่อแม่เดินไปอพาร์ต-

เม้นท์ บางวันท่านทูตก็ให้รถไปส่ง อยู่ที่นั่นทั้งวันจนรับประทานอาหารเย็นเสร็จ เราจึงเดินกลับไปส่งที่สถานทูต เดินอยู่เช่นนี้ทุกวัน บางวันหนูใหญ่ ซึ่งคงจะง่วงและเพลียสุดขีด เดินคอเอียงจะล้มมิล้มแหล่ แล้วก็บ่นว่า อยากจะเป็นนก จะได้บินได้ ไม่ต้องเดินให้เมื่อยเดินไปบ่นไป จนในที่สุดก็ถึงบ้าน ส่วนหนูก้องนั้น เดินเอาๆ ไม่พูดไม่จา แต่บางครั้งก็ดึงแขนพ่อ ให้พ่ออุ้มเสียพักหนึ่ง แล้วค่อยเดินต่อ

หลังจากนั้นพ่อแม่ก็ได้ย้ายมาอยู่ที่เวสท์วู้ดอพาร์ตเม้นท์กับเราเมื่อรัฐบาลไทยตกลงยินยอม จึงไม่ต้องเดินกันไปเดินกันมาอีก

ความเป็นอยู่ของเราที่สิงคโปร์ก็คล้ายคลึงกับที่อเมริกา แต่มีปัญหาที่ค่าเช่าอพาร์ตเม้นท์แพงกว่ามาก

รัฐบาลสิงคโปร์เห็นใจที่เราต้องเสียค่าใช้จ่ายแยะ จึงได้เสนอให้สุวิทย์และจิ๋มไปทำงานเป็นข้ารัฐการของเขา แต่เราเองไม่ต้องการเปลี่ยนสัญชาติ หรือถือสัญชาติอื่นนอกจากไทย นอกจากนั้นสุวิทย์ก็ต้องอยู่ในราชการไทยต่อไปเพื่อใช้ทุนที่ได้รับจาก A.I.D. ถึงสองเท่า อย่างไรก็ยังลาออกจากราชการไทยไม่ได้ ส่วนจิ๋มบังเอิญเรียนจบทางสถาปัตยกรรมและผังเมือง ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการของทางสิงคโปร์ในขณะนั้น เขาจึงอยากให้ไปทำงานด้วย แต่จิ๋มต้องดูแลทั้งพ่อแม่และลูก ไม่มีเวลาทำอย่างอื่น และอีกประการหนึ่งก็ไม่แน่ใจว่าพ่อจะได้กลับเมืองไทยเมื่อใด หากทำสัญญากับรัฐบาลสิงคโปร์แล้ว พ่อแม่ได้กลับเมืองไทย ก็ตกค้างอยู่คนเดียว จึงมิได้รับข้อเสนอของเขา

ฯพณฯ นายลี กวนยู
นายกรัฐมนตรีสิงคโปร์ และภริยา
เลี้ยงอาหารค่ำที่ทำเนียบนายกฯ
พ.ศ. ๒๕๑๘

เพื่อนแท้ที่สิงคโปร์

เราไปอยู่สิงคโปร์ได้พักหนึ่ง นายกรัฐมนตรีลีกวนยูและภรรยา ก็เชิญพ่อแม่ สุวิทย์และจิ๋มไปรับประทานอาหารที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรี พอถึงวันงาน เราก็ไปตามเวลานัดหมาย ท่านนายกฯ ลีกวนยูเลี้ยงเราอย่างครึ่งทางการครึ่งส่วนตัว ที่ว่าครึ่งทางการ ก็เพราะมีแขกอื่นมาร่วมด้วย เช่น ดร. โก๊ะ เกงสวี รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีกลาโหม และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ เป็นต้น

พอเราไปถึงท่านเจ้าภาพก็เชิญเข้าไปสนทนาในห้องรับแขกกันพักใหญ่ จึงได้เข้าโต๊ะดินเนอร์ ซึ่งจัดอย่างสวยงาม มีเสียงเพลงคลาสสิคเปิดเบาๆ ตลอดเวลา หลังอาหารก็ย้ายไปอีกห้องหนึ่งเพื่อดื่มกาแฟ ตามธรรมเนียมสากล

ส่วนที่ว่าเป็นครึ่งส่วนตัว ก็เพราะนายกฯ ลีกวนยู ยังให้ความเป็นกันเองกับพ่อเหมือนเมื่อครั้งยังอยู่ในตำแหน่ง เราพูดคุยกันอย่างสนุกสนาน มาดามลีกวนยูเป็นผู้ที่มีความรู้มากเช่นเดียวกับท่านนายกฯ ทั้งสองเรียนจบจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ประเทศอังกฤษเหมือนกัน

หลังจากที่ดื่มกาแฟและสนทนากันพักใหญ่ พ่อก็กล่าวคำขอบคุณท่านเจ้าภาพและลากลับ ท่านนายกฯ ลีกวนยูและมาดามมาส่งเราที่รถ จึงเห็นว่าเราซึ่งมีขนาดใหญ่ทั้งสี่คนค่อยๆ มุดเข้าไปในรถเต่าคันเล็กนิดเดียว ซึ่งคุณเสรีและคุณตุ๊ เพื่อนผู้มีน้ำใจที่เรารู้จักที่สิงคโปร์ให้ขอยืม ท่านคงจะนึกขำเหมือนกันที่แขกคนสำคัญคืนนั้นใช้โฟล์คเต่าเป็นพาหนะ

สำหรับข้ารัฐการสิงคโปร์นั้น ปลัดกระทรวงกลาโหมสิงคโปร์ ชื่อมิสเตอร์นาธานกับอธิบดีกรมตำรวจ ชื่อมิสเตอร์ตัน เต๊ก คิม ก็มาพบปะกับพ่อและสุวิทย์เสมอ มิสเตอร์นาธานนัดสุวิทย์ออกไปดื่มกาแฟ และคุยกันที่ร้านแถวๆ อพาร์ตเม้นท์ ประมาณเดือนละสองครั้ง เขาเล่าว่า

"การที่ท่านนายกฯ ลีกวนยู และรัฐบาลสิงคโปร์ยินดีต้อนรับท่านจอมพลฯ ตั้งแต่แรก ก็เพราะเรารู้ดีว่าท่านเป็นคนซื่อสัตย์ และท่านทำประโยชน์ให้กับประเทศชาติมามาก เราจึงรู้สึกเห็นใจมากที่ต้องมาเผชิญชะตากรรมเช่นนี้"

ภายหลัง ฯพณฯ นาย เอส อาร์ นาธานได้รับเลือกให้เป็นประธานาธิบดีของสิงคโปร์ถึง ๒ สมัย จนถึงปัจจุบันนี้

นอกจากนั้นพ่อก็สนิทสนมกับท่านรองนายกฯ ดร. โก๊ะ เกงสวี บางครั้งท่านรองนายกฯ และภรรยาก็มารับประทานอาหารที่บ้านเรา เขากล่าวว่า

"ผมไปดูงานที่เมืองไทยตอนที่ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่และยอมรับว่าได้จดจำนำสิ่งที่ดีๆ ของเมืองไทยมาทำที่สิงคโปร์หลายสิ่งหลายอย่าง แม้แต่เรื่องการสวนสนามของทหารไทย ก็เอามาดัดแปลงทำที่สิงคโปร์ในงานวันชาติ"

ที่สิงคโปร์นั้น นอกจากบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องที่ผลัดกันไปเยี่ยมแล้ว ก็มีท่านผู้ใหญ่ท่านอื่นๆ ที่เคารพนับถือกัน ไปเยี่ยมเยียนด้วยหลายต่อหลายท่าน เช่น พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดร. บุญรอด บิณฑสัณห์ หม่อมหลวงซัง สนิทวงศ์ และคุณหญิงมาลี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นต้น สำหรับคุณหญิงมาลีนั้น ตอนที่เราอยู่อเมริกาก็ได้กรุณาแวะไปเยี่ยมพ่อแม่ที่อพาร์ตเม้นท์ พร้อมกับคุณสุภัทร สวัสดิรักษ์ แต่บังเอิญเราไม่อยู่ จึงได้ฝากดอกไม้ไว้

เพื่อนร่วมรุ่น วปอ.รุ่น ๑ ของพ่อ คือ ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ก็กรุณาไปเยี่ยม ท่านอาจารย์ ดร. ป๋วย กล่าวว่า

"หากเป็นคนอื่นผมคงจะไม่มาเยี่ยม แต่นี่ต้องมาเยี่ยมแน่ เพราะผมทราบดีว่าอะไรเป็นอะไร และท่านจอมพลเป็นคนอย่างไร....."

คำกล่าวของท่านเป็นสิ่งที่ให้กำลังใจแก่พวกเรา อาจารย์ป๋วยทราบดีว่ามีอะไรเกิดขึ้น ท่านรู้จักนิสัยใจคอของพ่อดีว่าเป็นคนอย่างไร

ภายหลังเมื่ออาจารย์ ดร. ป๋วยไปพำนักที่กรุงลอนดอน ครั้งหนึ่งพ่อได้มีโอกาสแวะที่ลอนดอน ก็ได้ไปขอเยี่ยมท่านอาจารย์ แต่ได้ทราบจากภรรยาของท่านว่าท่านไม่ค่อยสบาย หมออยากให้พักผ่อนมากๆ พ่อแม่จึงเพียงแต่ส่งดอกไม้ไปเยี่ยม

นอกจากนั้น ก็มีนักการเมืองคนอื่นๆ ที่มีน้ำใจมาเยี่ยมพ่อ เช่น ท่านรองนายกฯ สมัคร สุนทรเวช ที่ไปนั่งคุยอยู่ด้วยเป็นเวลานาน เช่นเดียวกับอีกท่านหนึ่งซึ่งเป็นอดีตผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และอดีต ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ คือ คุณธรรมนูญ เทียนเงิน คุณธรรมนูญบอกว่าตั้งใจมาเยี่ยมด้วยใจจริง แล้วก็อยากจะมาขอโทษในหลายๆ เรื่องด้วย ที่ได้เคยเข้าใจพ่อและแม่ผิด

แม่ก็เลยถามคุณธรรมนูญตรงๆ ว่า คุณธรรมนูญกล่าวหาว่าแม่ค้าขายหาประโยชน์ใส่ตน มีบริษัทถึง ๒๐ - ๓๐ บริษัท ซึ่งไม่เป็นความจริงเลย แม่มีบริษัทซึ่งถือหุ้นโดยลูกๆ อยู่บริษัทเดียว คือ บริษัทถกลสุข ซึ่งกู้เงินทำอพาร์ตเม้นท์เล็กๆ ให้เช่าเพียง ๔ ชั้นเท่านั้น แล้วทำไมจึงมากล่าวหากันผิดๆ

เมื่อโดนแม่ถามเอาตรงๆ อย่างนี้ คุณธรรมนูญก็ชะงัก แต่แล้วก็ตอบตรงๆ เหมือนกันว่า

"ก็ท่านนายกฯ อยู่ในตำแหน่งมานานแล้ว พวกผมก็อยากเป็นบ้าง ก็ต้องดึงท่านลง ดึงท่านไม่ได้ก็ต้องดึงท่านผู้หญิง ต้องขอโทษด้วยนะครับ"

แม่ขอบคุณคุณธรรมนูญที่ตอบตรงไปตรงมาเช่นนั้น คิดเสียว่า การเมืองก็คือการเมืองเช่นนี้เอง

ในปีนั้นแม่อายุ ๖๐ ลูกๆ ทุกคนจึงพร้อมใจกันมาเยี่ยมพ่อแม่ และร่วมทำบุญวันเกิดแม่ด้วย อพาร์ตเม้นท์ของเราเต็มหมดทุกห้อง รวมทั้งโถงหน้าห้องนอนและห้องรับแขกก็เต็มหมด เราปูนอนกับพื้นกันเป็นแถว ไม่ต้องไปเช่าโรงแรมอยู่ให้เปลืองเงิน แล้วก็อบอุ่นดีด้วย

ความเป็นอยู่ของพวกเราที่สิงคโปร์ แม้จะมีความสะดวกสบายพอสมควร แต่เราก็อดคิดถึงบ้านไม่ได้ พ่อและแม่ทำใจได้ดีกว่าเรา เพราะท่านมีธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว อีกประการหนึ่ง ดิฉันคิดว่าผู้ใหญ่มักจะทำใจได้ดีกว่าพวกเราซึ่งขณะนั้นยังหนุ่มสาวอยู่

พ่อแม่ผ่านทุกข์สุขมามากแล้วจึงทำใจได้ สุขภาพของท่านทั้งสองจึงแข็งแรง ไม่เจ็บไม่ป่วย ซึ่งนับเป็นโชคอันหนึ่งของพวกเรา

เราอยู่สิงคโปร์เกือบ ๒ ปี คุณปู่ซึ่งเดินทางกลับเมืองไทยมาก่อนพร้อมอาสายสนมและเล็ก (สุภาพร) ก็ชักจะคิดถึงพ่อมากขึ้นทุกที ตอนแรกๆ ท่านก็เข้าใจดีว่า พ่อยังกลับบ้านกลับเมืองไม่ได้ แต่เมื่อนานวันเข้า จากปี เป็น ๒ ปี ท่านก็ชักจะทนคิดถึงไม่ไหว บ่นเสมอว่าพ่อสัญญาจะบวชให้ท่านได้เห็นผ้าเหลือง แต่ไม่เห็นกลับมาสักที ท่านคงจะตายเสียก่อนที่จะได้เห็นผ้าเหลืองตามสัญญา

สุขภาพของคุณปู่ทรุดลงอีกจนน่าใจหาย ทางบ้านส่งข่าวไปบอกพ่อว่า นายแพทย์อาคม สรสุชาติ ซึ่งเป็น ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ ได้มาเยี่ยมคุณปู่แล้วเห็นว่า ท่านมีอาการหนักมากจริงๆ พ่อกลัดกลุ้มมาก แม่จึงบอกว่าจะกลับมาดูอาการของท่านด้วยตนเอง

การกลับมาครั้งนี้ **แม่โชคดีที่ได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ** ทรงมีพระราชปฏิสันถารด้วยเป็นเวลานาน เมื่อแม่กราบบังคมทูลลากลับ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค นั่งรถมาส่งถึงบ้านถกลสุขด้วย ยังความปลาบปลื้มและซาบซึ้งใจในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

เมื่อถึงกำหนดที่แม่จะเดินทางกลับสิงคโปร์ อาการของคุณปู่ก็ยังอยู่ในขั้นน่าวิตกมาก ท่านไม่พูดไม่จา ไม่รับประทานอาหาร ได้แต่นอนน้ำตาไหล แม่จึงเลื่อนการกลับไป พ่อคาดคั้นถามมาก็ได้ความว่าคุณปู่มีอาการน่าวิตกจริงๆ จะโคม่าไปเมื่อไรก็ไม่ทราบ พ่อจึงตัดสินใจทันทีว่า พ่อจะกลับเมืองไทยมาบวชให้คุณปู่ตามสัญญาก่อนที่จะสายเกินไป

ในตอนนั้น มีคนพวกหนึ่งได้เรียกร้องให้ปิดด่าน ห้ามพ่อและจอมพล ประภาส กลับเมืองไทย ฯพณฯ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีขณะนั้น ได้เขียนไว้ในหนังสือ "ชีวลิขิต" ถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

".....ปู่ชี้ขาดว่า รัฐบาลจะเนรเทศคนไทยไม่ได้ ต้องให้เขากลับ เพราะรัฐธรรมนูญ ๒๕๑๗ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้นให้คนไทยมีสิทธิเลือกที่อยู่ในเมืองไทย ซึ่งเมื่อกลับมาแล้ว ถ้าคนทั้งสองทำความผิดประการใด เป็นเรื่องที่จะดำเนินการต่อไปได้ตามกฎหมาย....."

พ่อได้ปวารณาตนขอบวชในบวรพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ที่ยังแคลงใจว่าพ่อจะกลับมาสู่เวทีการเมืองอีกไม่ต้องเป็นห่วง และเพื่อทำตามสัญญาที่ให้ไว้แก่คุณปู่ แต่การอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่สิงคโปร์อย่างทันทีทันใดไม่สู้สะดวกนัก พ่อจึงขอบวชเณรมาก่อน แล้วเดินทางกลับมาพร้อมกับสุวิทย์ โดยมีท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสวัดอนันต์ในสิงคโปร์ (ขณะนั้นเป็นพระมหาสุจินต์) เป็นพระพี่เลี้ยงนำมา

ข่าวการเดินทางกลับของพ่อแพร่ขยายไปอย่างรวดเร็ว หนังสือพิมพ์ทั้งไทย สิงคโปร์ และฝรั่งโทรมาถึงจิ๋มจนแทบจะไม่ต้องทำอะไร คอยแต่ให้สัมภาษณ์ หนูใหญ่หนูก้องก็พลอยเป็นเด็กดังไปด้วย เพราะหนังสือพิมพ์สิงคโปร์ตามไปถ่ายรูปถึงโรงเรียนอนุบาลที่เรียนอยู่ รุ่งขึ้นมีรูปลงหน้าหนึ่งเลย โทรทัศน์ทั้งสิงคโปร์และเยอรมัน พากันมาถึงอพาร์ตเม้นท์ที่พัก สัมภาษณ์แล้วก็ถ่ายรูปพ่อหนูน้อยทั้งสองไปด้วย

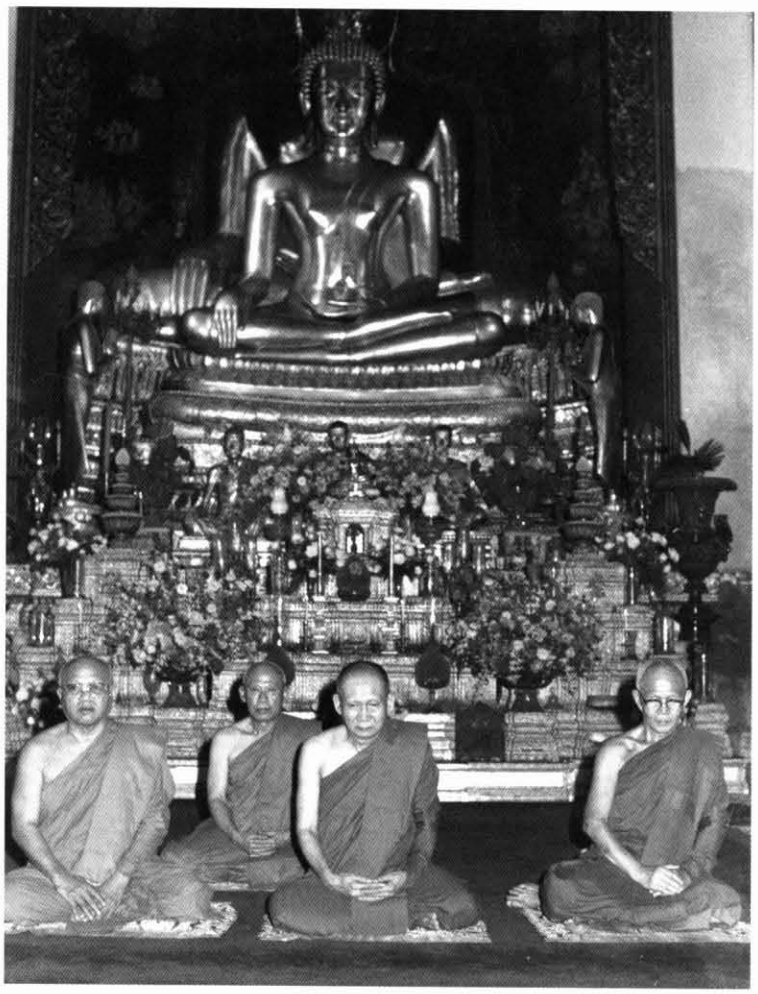

สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙

พระบารมีปกเกล้า

เมื่อพ่อมาถึงเมืองไทย ในวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๑๙ สมเด็จพระญาณสังวร ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ และตั้งฉายาว่า สุกิตติขจโรภิกขุ มีพระวัชรธรรมาภรณ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดตรีทศเทพ และพระวิฑูรธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดไทยในอินโดนีเซีย ซึ่งตอนนั้นจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระพี่เลี้ยง

ในการอุปสมบทนี้ **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว** ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ ม.ล. ทวีสันต์ ลดาวัลย์ ราชเลขาธิการในขณะนั้น อัญเชิญผ้าไตรมาพระราชทานด้วย พ่อแม่และบรรดาลูกหลานทุกคนรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ ด้วยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม และด้วยพระเมตตาธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร พิธีอุปสมบทจึงผ่านไปด้วยดี โดยมีลูกศิษย์ลูกหาของพ่อไปร่วมงานด้วยหลายท่าน เช่น พลตรี (ยศขณะนั้น) อรุณ ทวาทศิน และพลโท (ยศขณะนั้น) ยศ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เป็นต้น

เมื่อบวชเสร็จแล้ว พ่อก็มาหาคุณปู่ในบ่ายวันนั้นเอง ท่านยิ้มทั้งน้ำตาและจับมือพ่อไว้แน่นไม่ยอมปล่อย อาจจะเป็นด้วยผลบุญที่คุณปู่ได้เห็นชายผ้าเหลืองของพ่อ ทำให้ท่านมีกำลังใจ หรือจะเป็นเหตุอันใดก็ตาม ทำให้อาการของคุณปู่ดีขึ้นอย่างรวดเร็ว ท่านมีชีวิตอยู่ต่อมาอีกถึง ๓ ปี จึงได้จากเราไปเมื่ออายุ ๙๓ ปีเศษ

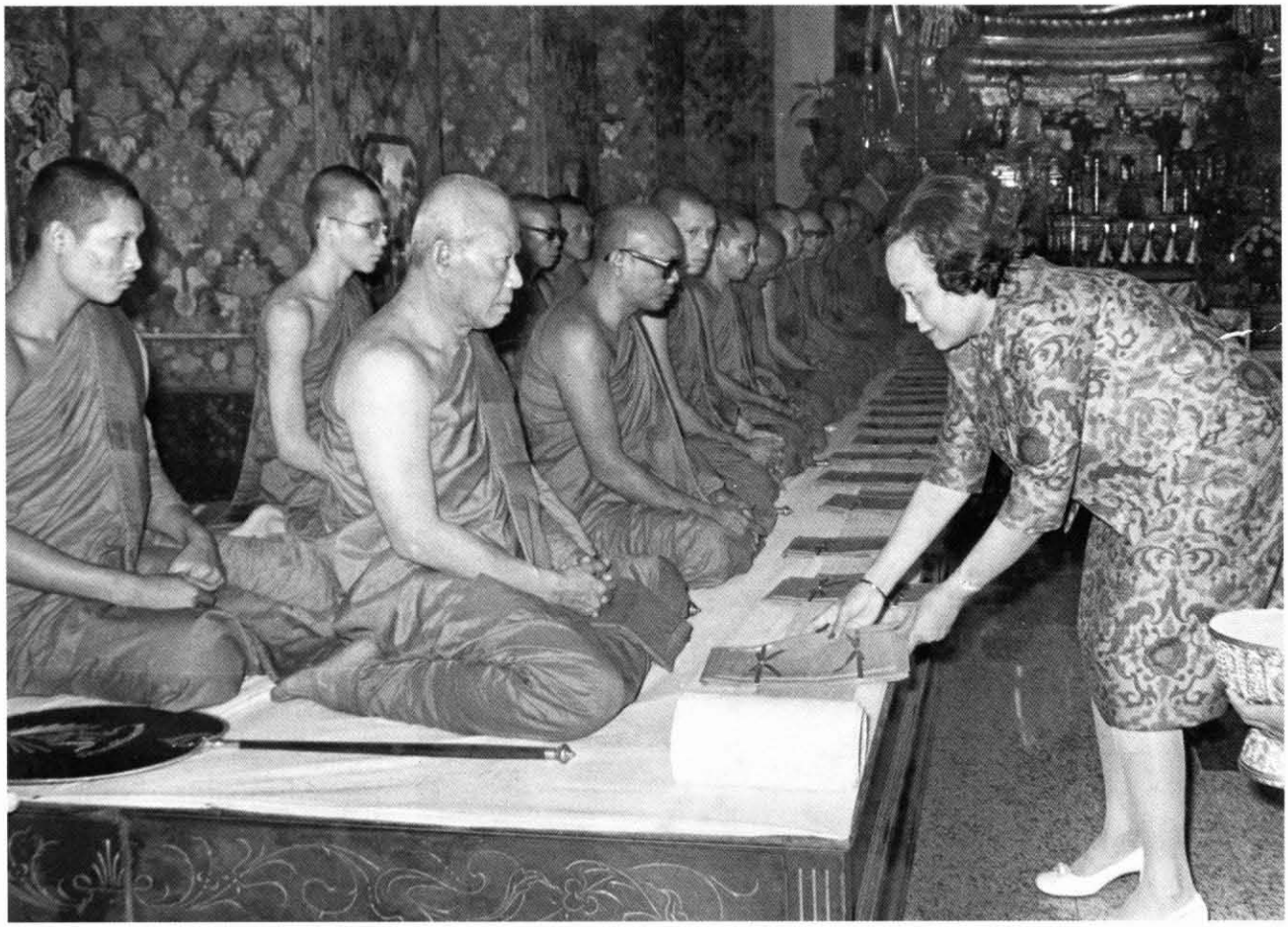

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
ทรงทอดผ้าไตรถวายพระสุกิตติขจโรภิกขุ ปี พ.ศ. ๒๕๑๙

ตอนที่พ่อบวชนั้นมีผู้คนมาที่วัดบวรฯ จำนวนมาก ทั้งหนุ่มสาว และผู้สูงอายุ นอกเหนือจากผู้สื่อข่าวกลุ่มใหญ่ที่ไปเฝ้าอยู่ใกล้ๆ กุฏิทั้งวัน สอบถามดูจึงได้ทราบว่ามีการประท้วง และมีการขู่ว่าจะมีคนมาเผาวัดบวรฯ จึงมีคนมาต่อต้านกันมากมาย ส่วนใหญ่เป็นพวกลูกเสือชาวบ้าน ที่มาป้องกันมิให้มีการเผาวัด และบางกลุ่มก็มาปกป้องพ่อด้วย เราจำได้ดีถึงสุภาพสตรีสูงวัยท่านหนึ่งที่มาเฝ้าอยู่หน้ากุฏิเลย ท่านผู้นั้นคือแม่ของพลเอก อรุณ ทวาทศิน ท่านเป็นลูกเสือชาวบ้าน และมีความรู้สึกเช่นเดียวกับผู้คนอีกจำนวนมากที่เจ็บร้อนต่อการที่พระสงฆ์ถูกข่มขู่ต่างๆ

ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีการประท้วง ข้อกล่าวหาในการประท้วงก็ล้วนรุนแรง และไม่เป็นความจริง ขณะเดียวกันมีจดหมายส่งมาที่กุฏิ ส่วนมากเป็นจดหมายให้กำลังใจ และอนุโมทนาในการบวชของพ่อ มีบ้างที่นอกจากจะขู่ว่าจะมีการเผาวัดแล้ว ยังขู่ว่าเวลาที่พ่อออกบิณฑบาตจะไม่มีผู้ใดใส่บาตร

แม้จะถูกขู่อย่างไร เมื่อได้ถวายตัวเข้าสู่บวรพุทธศาสนาแล้ว พ่อก็ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ตอนเช้าก็ออกบิณฑบาตไปตามถนนแถวบางลำพู เดินไป

ได้เพียงระยะสั้นๆ เท่านั้น ก็มีผู้คนมาใส่บาตรกันมากมายทั้งสองข้างทาง จนต้องถ่ายบาตรหลายรอบ มิได้เป็นอย่างจดหมายขู่เลย ซึ่งแสดงถึงน้ำใจของคนไทยด้วยกัน

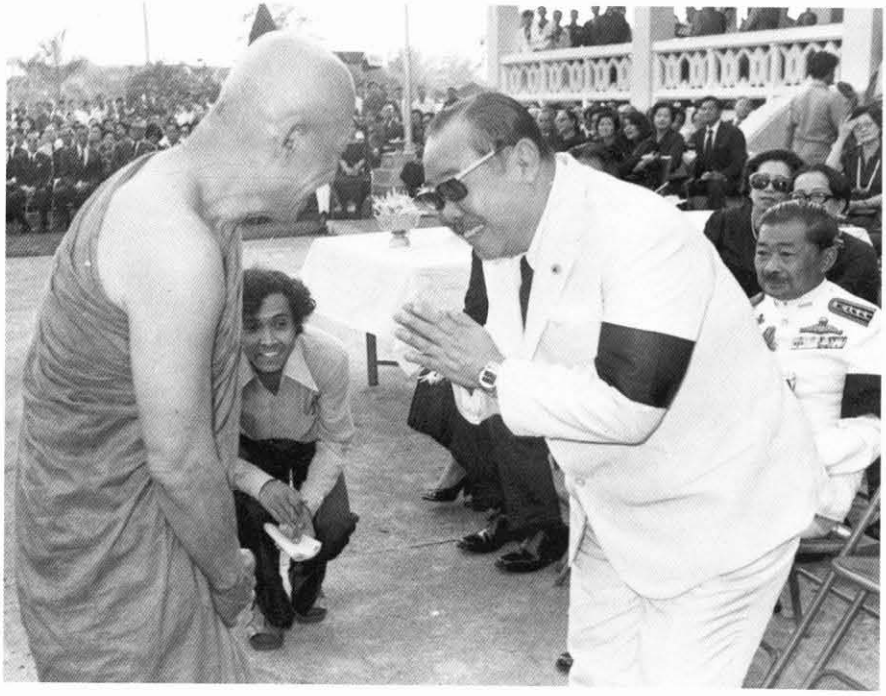

จอมพล ประภาส จารุเสถียร กราบนมัสการในงานพระราชทานเพลิงศพคุณตา พันตรี หลวงจบกระบวนยุทธ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ประทับอยู่ขวาสุด

อย่างไรก็ตาม ก็ได้มีการประท้วงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไป นายกรัฐมนตรีจึงมอบหมายให้รัฐมนตรี ๓ ท่าน คือ รัฐมนตรีประสิทธิ์ กาญจนะวัฒน์ รัฐมนตรีดำรง ลัทธพิพัฒน์ และรัฐมนตรี ดร. นิพนธ์ ศศิธร มาเจรจากับพ่อ โดยอ้างว่าอยากนิมนต์ไปพุทธคยา ไปชมพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่วัดไทย

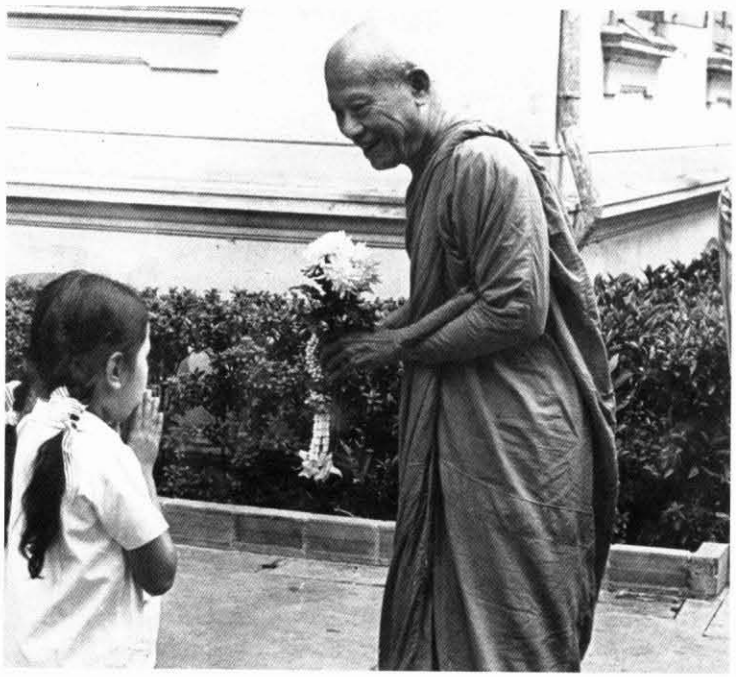

เด็กน้อยผู้นี้มาคอยถวายดอกไม้แทบทุกวัน

สนทนาธรรมกับ ดร. กัลย์ อิศรเสนา

ท่านผู้นั้นคงจะไม่ทราบว่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่จะให้หลวงพ่อไปชมนั้น พ่อและแม่เป็นผู้สร้างเอง แล้วขอพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดไทยในพุทธคยา และได้ตั้งมูลนิธิชื่อพ่อและแม่ บำรุงวัดไทยในพุทธคยามาจนปัจจุบันนี้

พ่อตอบท่านทั้งสามไปว่า พ่อเข้ามาบวชเรียน และอยู่ใกล้ๆ คุณปู่ ขอให้ท่านอยู่อย่างสงบเถิด เมื่อการเจรจาไม่สำเร็จ ทั้งสามต่างก็ผิดหวังรีบลากลับไป

หลังจากนั้นพ่อก็ไม่ทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายนอกไปอีกหลายวัน เนื่องจากทุกๆ คนอยากให้ท่านมีจิตใจสงบ เรียนพระธรรมวินัยอย่างเต็มที่

พ่อได้เรียนพระธรรมวินัยอยู่ในเพศบรรพชิต นานถึง ๕ เดือนเศษ อาการปวดขาและหัวเข่าเวลานั่งพับเพียบตอนสวดมนต์หรือทำวัตรมีมากขึ้นทุกที ประกอบกับอาการโรคกระเพาะที่เป็นอยู่เดิมนานแล้ว ก็กำเริบขึ้นมาอีก ทำให้ไม่สามารถอยู่ในเพศบรรพชิตได้นานกว่านั้น จึงได้ลาสิกขา มาใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวอย่างเงียบๆ ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองตั้งแต่ลาออกจากตำแหน่งต่างๆ แล้ว

พ่อเข้าถึงธรรมะมาก ท่านให้อภัยทุกคนหมด ไม่ว่าใครจะทำอะไรกับท่านไว้บ้าง ท่านก็ไม่โกรธเคือง กลับสงสารเขาเสียอีก เพราะคิดว่าใครทำกรรมสิ่งใดไว้ ไม่ว่าชาตินี้หรือชาติปางก่อน ก็ได้รับผลกรรมนั้นไป ท่านถือคติว่า

"การให้อภัยเป็นคุณธรรมอันประเสริฐข้อหนึ่ง" ซึ่งท่านอาจารย์ชยสาโร อดีตเจ้าอาวาสวัดป่านานาชาติเคยสนทนาธรรมเป็นภาษาอังกฤษว่า "to understand is to forgive" พ่อเข้าใจในเจตนาของแต่ละคนว่าเป็นอย่างไรดี

หลังจากพ่อลาสิกขาบทมาระยะหนึ่งแล้ว ได้มีอาจารย์จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ ศาสตราจารย์ ดร. กนก วงศ์ตระหง่าน ซึ่งเป็นรองเลขาธิการศูนย์กลางนิสิต นักศึกษาแห่งประเทศไทย สมัย ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ได้มาขอสัมภาษณ์พ่อเพื่อไปบันทึกเป็นประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า

อาจารย์กนกยอมรับว่าก่อนมาออกจะตื่นเต้นมาก จนแทบจะนอนไม่หลับ เพราะคาดไม่ถูกว่าพ่อจะมีปฏิกิริยาอย่างไร แต่ปรากฏว่าพ่อต้อนรับอย่างดี ไม่มีท่าทางโกรธเคืองเลยแม้แต่น้อย เล่าเรื่องราวที่อาจารย์กนกไม่เคยรู้มาก่อน และอาจารย์ก็เล่าเรื่องที่พ่อไม่เคยรู้มาก่อนให้ฟังด้วย ทำให้ทั้งสองทราบว่ามีช่องว่างระหว่างกลุ่มของพ่อ และกลุ่มของนิสิตนักศึกษา และช่องว่างนี่เองที่เป็นสาเหตุให้เกิดการเข้าใจผิดซึ่งกันและกัน ปัญหาที่ว่าใครอยู่ระหว่างกลางของช่องว่างนี้ และมีเจตนาอย่างไร เท่านั้นเอง

เข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช พระวชิรญาณวงศ์
พ.ศ. ๒๕๒๑

๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓
ไปเลี้ยงเด็กที่สถานสงเคราะห์เด็กอ่อน
ปากเกร็ด

เยือนพม่า

หลังจากพ่อแม่กลับมาเมืองไทยแล้ว ก็มีเพื่อนฝูงทั้งผู้นำและอดีตผู้นำของต่างประเทศ ติดต่อแสดงความยินดีบ้าง ชักชวนให้ไปเยี่ยมเยียนบ้างอยู่เสมอ บางรายเชิญมาหลายครั้ง เช่น ประธานาธิบดีเนวินแห่งพม่า ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่มีความเสมอต้นเสมอปลาย และมีความจริงใจต่อพ่ออย่างแท้จริง ท่านส่งข่าวมาว่า ถ้าหากพ่อพร้อมที่จะไปพม่าเมื่อใดให้บอกไป ดังนั้นในต้นเดือนมีนาคม ๒๕๒๔ พ่อก็ได้ส่งข่าวไปให้เอกอัครราชทูตไทยประจำพม่า ฯพณฯ นายพิรัฐ อิศรเสนา ทราบว่า พ่อจะไปพม่าได้ในกลางเดือนนี้ หลังจากนั้นเพียงสองสามวัน ท่านทูตก็ได้โทรศัพท์มาว่าเรื่องการไปเยือนครั้งนี้ติดต่อได้เร็วเป็นพิเศษ ท่านประธานาธิบดีได้สั่งมาว่า ให้เชิญพ่อไประหว่างวันที่ ๑๖ - ๑๙ มีนาคม ๒๕๒๔

ส่วนหนึ่งของคณะที่ไปพม่า
กับเอกอัครราชทูตไทยประจำพม่า
และภริยา ที่ทำเนียบที่พักในร่างกุ้ง

ท่านประธานาธิบดีได้จัดให้พ่อและคณะรวม ๗ คน พักที่บ้านรับรองประธานาธิบดี ที่ Windermere Garden ซึ่งมีเครื่องใช้เครื่องอำนวยความสะดวกทุกอย่างพร้อมมูล

คืนวันที่เดินทางไปถึงนั้น ท่านประธานาธิบดีได้จัดเลี้ยงอาหารค่ำแก่พ่อแม่และคณะที่ทำเนียบประธานาธิบดี เสียดายที่ภรรยาของท่านไม่ค่อยสบาย จึงมิได้มาร่วมงาน ท่านประธานาธิบดีได้ปฏิบัติตนต่อพ่ออย่างดียิ่ง ได้แสดงความดีอกดีใจที่ได้พบกันอีก และคุยกันเรื่องเก่าๆ ที่อยู่ในความทรงจำของทั้งสองอย่างมิรู้ลืม

วันรุ่งขึ้น ท่านประธานาธิบดีได้จัดให้คณะเดินทางโดยเครื่องบินประจำตำแหน่งประธานาธิบดีไปยัง Sandoway โดยให้พักที่บ้านรับรอง Anawar ที่ Ngapali ซึ่งกว้างขวางใหญ่โต ท่านประธานาธิบดีบอกพ่อว่าน่าจะพาลูกหลานมาหลายๆ คน จะได้มาพักผ่อนกันที่นี่ ครั้งนี้มีเพียงแต๋ว สุวิทย์ และหลานสาวคือ อุษา (ตุ้ม) เท่านั้น ท่านถามทุกข์สุขของลูกๆ ที่เคยรู้จักโดยทั่วถึง

วันต่อมา ก็เดินทางกลับกรุงร่างกุ้ง แล้วเดินทางโดยรถยนต์ต่อไป Pegu เพื่อนมัสการพระนอนและพระเจดีย์ในพระพุทธศาสนาหลายองค์ แล้วจึงกลับไปค้างคืนที่ร่างกุ้ง ท่านทูตพิรัฐและอาจารย์มัธนพาธา ภรรยาของท่าน ได้จัดเลี้ยงอาหารค่ำที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต จึงมีโอกาสได้พบปะถามทุกข์สุขคนไทยด้วยกันหลายคน

วันสุดท้าย พ่อและคณะได้ไปนมัสการพระเจดีย์ชเวดากองและ Kaba Aye Pagoda

บ่ายวันนั้นก่อนจะออกเดินทางกลับ พ่อและคณะได้ไปลาท่านประธานาธิบดีที่ทำเนียบ ท่านมีราชการมาก แต่ก็ได้อุตส่าห์เลี้ยงน้ำชาพ่อและคณะ และสนทนาด้วยอีกนานทีเดียว

ท่านทูตไทยปรารภว่า เป็นโชคดีของท่านทูตด้วย ที่มีโอกาสได้เข้าพบท่านประธานาธิบดีอย่างใกล้ชิด ในตอนเลี้ยงอาหารค่ำและเลี้ยงน้ำชาบ่ายวันสุดท้ายนี้ เพราะตามปรกติแล้วท่านประธานาธิบดีมีงานมากเหลือเกิน คณะทูตจึงไม่มีโอกาสได้เข้าพบใกล้ชิดเช่นนี้

เยือนไต้หวัน

เนื่องจากความสัมพันธ์แต่เก่าก่อน จึงทำให้พ่อมีความสนิทสนมกับผู้นำของไต้หวันทั้งอดีตและปัจจุบันมาก แม้พ่อจะออกจากราชการแล้ว แต่ผู้นำซึ่งเป็นเพื่อนเก่าก็ยังคงส่งข่าวและติดต่อกับพ่ออยู่เสมอมา จนกระทั่งเมื่อเดือนเมษายน ๒๕๒๔ พ่อก็ได้รับจดหมายจากพลเรือเอก มาชีชวง เลขาธิการประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐจีน เชิญพ่อแม่ไปเยือนไต้หวันในเดือนพฤษภาคม โดยบอกมาในจดหมายว่าท่านประธานาธิบดีเจียงจิงกัวมีความยินดีที่จะได้พบปะกับพ่อเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น ในวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๔ พ่อและคณะก็ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยสายการบินไทย ทางไต้หวันจัดการเรื่องค่าโดยสารทั้งหมด โดยให้พ่อเลือกว่าจะสะดวกไปอย่างไร พ่อจึงเลือกไปโดยการบินไทย และกลับโดยเครื่อง China Airline

คณะของพ่อไปถึงสนามบินเจียงไคเชคตอนบ่าย นายพลมาชีชวง และภรรยารอรับอยู่ พร้อมด้วยรัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศ ดร. เฟรเดอริค เชียน และภรรยา อธิบดีกรมพิธีการทูต และภรรยา ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยินดีมากที่ได้พบปะกันอีก

ทางการไต้หวันจัดให้คณะพักที่โรงแรมแกรนด์ โดยเปิดชั้นที่ ๙ ให้ทั้งชั้น มีทหารและตำรวจรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มแข็ง อธิบดีกรมพิธีการทูต นายฮิว โอยัง และภรรยา พักอยู่ที่โรงแรมด้วย เพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ ให้

ไปเยือนไต้หวันตามคำเชิญ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ภาพนี้ ท่านอดีตประธานาธิบดีเยนเจียกัง กำลังให้การต้อนรับ

ถ่ายกับชาวเกาะไต้หวัน พ.ศ. ๒๕๒๔

งานเลี้ยงอาหารค่ำ ซึ่ง พลเรือเอก มาชีชวง เลขาธิการประธานาธิบดีเป็นเจ้าภาพ ได้พบปะกับอดีตเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐจีนประจำไทยทุกท่าน

คืนวันที่มาถึง นายพลมาชีชวง เลขาธิการประธานาธิบดี และภรรยา เลี้ยงอาหารค่ำรับรองพวกเรา (ตำแหน่งเลขาธิการประธานาธิบดีของไต้หวันนี้ทางไต้หวันถือว่าสำคัญมาก เป็นตำแหน่งที่สูงและสำคัญกว่าตำแหน่งรัฐมนตรี)

วันรุ่งขึ้น หลังจากที่ได้ไปวางพวงมาลา เคารพศพอดีตประธานาธิบดีเจียงไคเชคที่สุสานแล้ว เขาก็พาเราไปดูเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ ซึ่งนำไปใช้ในด้านเกษตรกรรมและพลังงานไฟฟ้า ซึ่งได้ผลมากทีเดียว

ในตอนบ่าย ก็ไปเยี่ยมอดีตประธานาธิบดีเยนเจียกัง ซึ่งเป็นมิตรสนิทอีกท่านหนึ่งของพ่อ ท่านดูยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากที่พ่อพบครั้งสุดท้ายเมื่อ ๑๐ กว่าปีก่อนเลย ในคืนถัดมาท่านอดีตประธานาธิบดีและภรรยาก็ได้เป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำแก่พ่อและคณะ

คณะเราเดินทางไป Kashsiung โดยเครื่องบินพิเศษ เพื่อไปดูการส่งสินค้าออกต่างประเทศ เยี่ยมชมอู่ต่อเรือ ซึ่งต่อเรือทั้งของไต้หวันเอง และรับต่อเรือจากต่างประเทศ และชมโรงงานถลุงเหล็กอันใหญ่โต

ท่านประธานาธิบดีเจียงจิงกัว ได้เดินทางจากไทเปมาพักอยู่โรงแรมเดียวกัน และเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำแก่พ่อและคณะด้วย ท่านประธานาธิบดีได้พูดถึงความสัมพันธ์เก่าๆ ที่เคยมีต่อกันมาตั้งแต่สมัยประธานาธิบดีเจียงไคเชค ซึ่งแม้วิถีทางทางการเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความสัมพันธ์อันดีระหว่างเราก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

เมื่อกลับมาไทเปแล้ว ก็ได้พบปะกับนายกรัฐมนตรีซุนยุนซวน และภรรยา ซึ่งเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำแก่พ่อและคณะ แม้จะเคยพบกันผิวเผินไม่คุ้นเคยมากเหมือนคนอื่นๆ แต่ก็ต้อนรับพ่อและแม่ด้วยสันทวไมตรีอันดียิ่งเช่นเดียวกัน

วันเกิดปี พ.ศ. ๒๕๒๔
พลเอก อาทิตย์ กำลังเอก
ผู้บัญชาการทหารบกขณะนั้น
พร้อมคณะนายทหารเข้าอวยพร

นมัสการสังเวชนียสถานในอินเดียและเนปาล

"เพียงการรู้ธรรม ยังมิอาจทำให้ผู้รู้ได้รับประโยชน์แท้จากพระพุทธศาสนาได้ นอกจากผู้นั้นจะปฏิบัติตามโดยเคร่งครัดเป็นเนืองนิจเท่านั้น ประการหลังนี้คือยอดวัตถุประสงค์ของพระพุทธศาสนา"

ข้างต้นนี้เป็นคติประจำใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่พ่อยึดถือปฏิบัติมาตลอดเวลา แม้ว่าพ่อจะมีโอกาสบวชเรียนเมื่ออายุถึง ๖๕ ปีเศษแล้วก็ตาม แต่ก็ได้ประพฤติตนตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์มาตั้งแต่เยาว์วัย และได้ทำบุญทำกุศลตลอดมา ในพุทธศักราช ๒๕๐๙ พ่อและแม่ได้สร้างพระพุทธรูปเพื่อที่จะอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย และได้ขอพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานนามพระพุทธชินราชจำลองตามที่ขอพระราชทานไปว่า "พระพุทธธรรมิศรชมพูทีปนิวัตสุโขทัย" ซึ่งมีความหมายว่า "พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในธรรมกลับชมพูทวีปให้เกิดสุข"

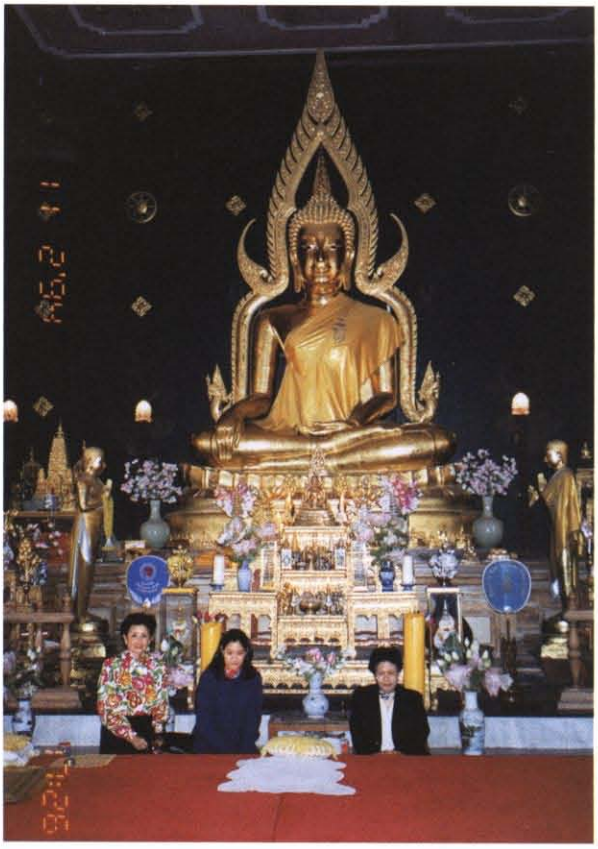

พระพุทธธรรมมิศรชมพูทีปนิวัตสุโขทัย ในพระอุโบสถวัดไทยพุทธคยา

เมื่อประกอบพิธีมหกรรมฉลองเรียบร้อยแล้ว คุณยายคุณหญิงเครือวัลย์ จบกระบวนยุทธ ได้นำคณะอัญเชิญองค์พระประธาน จากสนามบินดอนเมือง ไปสู่พุทธคยา ประเทศอินเดีย เข้าประดิษฐานเป็นที่สักการบูชาในพระอุโบสถตั้งแต่นั้นมา ในตอนที่อัญเชิญพระพุทธรูปไปถึงนั้นได้เกิดอัศจรรย์ฝนตกที่พุทธคยา ทั้งๆ ที่ไม่มีฝนตกมาเป็นเวลานานนับปีแล้ว ทำให้ผู้คนเคารพนับถือพระพุทธรูปองค์นี้มาก แม้แต่ชาวอินเดียเองก็มีความเลื่อมใสศรัทธา

เพื่อให้มีทุนหมุนเวียนเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาและบูรณะวัดไทยพุทธคยาและพระพุทธธรรมิศรชมพูทีปนิวัตสุโขทัย พ่อและแม่จึงได้ตั้งมูลนิธิชื่อ "มูลนิธิ จอมพลถนอมและท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร บำรุงวัดไทยพุทธคยา" ขึ้นโดยมอบทุนทรัพย์

ณ ต้นศรีมหาโพธิ์ที่ทรงตรัสรู้

บนยอดเขาคิชฌกูฏ

คณะไปไหว้สังเวชนียสถานที่อินเดีย

จำนวนหนึ่งแสนบาท เป็นทุนเริ่มแรก แล้วรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา ฝากธนาคารเพื่อนำดอกผลมาใช้จ่ายดูแลบำรุงรักษาและบูรณะวัดดังกล่าวเรื่อยมา

ในตอนที่อัญเชิญพระพุทธรูป "พระพุทธธรรมิศรชมพูทีปนิวัตสุโขทัย" ไปอินเดียนั้น พ่อแม่ไม่ได้ไปด้วย เพราะพ่อติดราชการมิอาจจะปลีกตัวไปในระยะนั้นได้

ที่ประสูติของพระพุทธองค์ ณ ลุมพินีวัน ประเทศเนปาล
เอกอัครราชทูตไทยประจำเนปาล ฯพณฯ ผ่อง บัวเอี่ยม และภริยา กรุณาไปรอรับที่นั่นด้วย

จึงตั้งใจว่าจะต้องหาโอกาสไปนมัสการด้วยตนเองสักวันหนึ่ง แต่จนแล้วจนรอด ก็ไม่มีโอกาสได้ไปถึงเสียที จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ พ่อแม่ก็ตกลงใจ ไปพุทธคยาตามที่ตั้งใจไว้นานแล้ว นอกจากจะไปเยี่ยมวัดไทยพุทธคยา และนมัสการพระพุทธธรรมิศรฯ แล้ว ยังตั้งใจจะไปนมัสการสังเวชนียสถานที่สำคัญๆ ทั้ง ๔ แห่งด้วย ลูกหลานญาติมิตรและเพื่อนฝูงที่ทราบข่าวกันก็เลยร่วมเดินทางไปด้วยหลายคน เช่น ท่านอดีตนายกเทศมนตรีนครกรุงเทพฯ ชำนาญ ยุวบูรณ์และคุณหญิงวลี คุณยาย คุณหญิงเครือวัลย์ จบกระบวนยุทธ (แม่ใหญ่ของพวกเรา) ก็เดินทางไปด้วย โดยเดินทางไปกัลกัตตา แล้วนั่งรถบัสต่อไปอีก ๑๔ ชั่วโมง จึงถึงพุทธคยา พักที่วัดซึ่งมีที่พักไว้สำหรับฆราวาสประมาณ ๑๐ ห้อง ค้างที่วัด ๒ คืน ได้ทอดผ้าป่าที่วัด และไปคารวะพุทธสถานที่อยู่ใกล้เคียงหลายแห่ง โดยเฉพาะที่มหาโพธิมณฑล

พ่อและคณะไปที่เมืองนาลันทา อันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งแรกในโลก มหาวิทยาลัยนี้พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้ตั้งขึ้น เป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงมาก หลังจากนั้นก็ไปกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ซึ่งเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับหลายครั้งหลายคราวขณะที่ทรงพระชนม์อยู่ ณ มหาวิหารเวฬุวนาราม ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารสร้างถวาย ตั้งอยู่กลางดงไม้ไผ่ มีไม้ไผ่ล้อมเป็นวงอยู่โดยรอบ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งพอๆ กับ ยอดเขาคิชฌกูฏ ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นมาประทับอยู่บนยอด พ่อและคณะมีโอกาสดีได้เดินขึ้นจนถึงยอด พ่อแม่เล่าว่าเวลามอง

ขึ้นไปรู้สึกว่าสูงมาก แต่เมื่อถึงยอดแล้วกลับไม่รู้สึกเหนื่อยเท่าที่ควร มีแต่ความสงบและชื่นใจ ผู้ที่ร่วมคณะคนอื่นๆ ก็พูดเช่นนี้เหมือนกัน

รุ่งขึ้น ก็เดินทางต่อไปยังกรุงกุสินารา อันเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าเลือกเสด็จไปนิพพาน กรุงกุสินารานี้ อยู่ในจังหวัดโครักขปุระ ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ ต้องไปค้างที่โรงแรมเล็กๆ และเก่ามาก บริเวณสำคัญที่สุดของกรุงกุสินารา คือ สาลวัน หรืออุทยานไม้รัง ซึ่งมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ๓ แห่ง คือ มหาวิหารพุทธไสยาสน์ สถูปมหาปรินิพพาน และอังคารเจดีย์ หรือมกุฎพันธนเจดีย์ ที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระ

สังเวชนียสถานแห่งสุดท้ายที่พ่อและคณะไปก็คือ สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ซึ่งอยู่ในอุทยานลุมพินี ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล คณะได้เดินทางจากโครักขปุระไปยังชายแดนเนปาลด้วยรถบัสคันเดิม กว่าจะถึงอุทยานลุมพินีก็เที่ยงพอดี พ่อและคณะไปถึงที่นั่นก็พบ ฯพณฯ นายผ่อง บัวเอี่ยม เอกอัครราชทูตไทยประจำเนปาล และภรรยา พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเนปาล ความจริงท่านทูตและภรรยาเดินทางจากเมืองกาฏมัณฑุ นครหลวงของเนปาลมาตั้งแต่วันก่อน มาค้างที่ลุมพินีเพื่อรอรับคณะที่ด่าน ท่านทูตและภรรยามีน้ำใจดีมาก นอกจากจะเสียเวลามารอเราแล้ว ยังอุตส่าห์ทำหมูทอดกล่องใหญ่พร้อมกับน้ำดื่มมาให้เอาไปเป็นเสบียงอีกด้วย

เมื่อนมัสการสังเวชนียสถานแล้ว พ่อและแม่ก็ได้ปลูกต้นมะม่วง ซึ่งทางการเนปาลจัดเตรียมไว้ให้ปลูกเพื่อเป็นที่ระลึกในการไปเยือน

คณะของพ่อกลับเข้าไปในอินเดียอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเดินทางไปกรุงเดลี ที่นั่นเราได้พบปะกับเอกอัครราชทูตไทยประจำอินเดีย ฯพณฯ นายสุเมศร ศิริมงคล และภรรยา ซึ่งจัดเลี้ยงอาหารค่ำแก่พ่อและคณะที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต ได้พบปะกับข้าราชการสถานทูตอีกหลายท่าน และได้รับประทานอาหารไทยอร่อยๆ

สิ่งที่น่าประหลาดอย่างหนึ่งคือ แม้ว่าแต่ละวันจะต้องสมบุกสมบันไปในรถบัสเป็นเวลาหลายๆ ชั่วโมง แต่เมื่อเดินทางไปถึงปูชนียสถานแห่งใดก็ตาม ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าก็หายไปดังปาฏิหาริย์ เหลือแต่ความอิ่มเอิบใจ อาจจะเป็นเพราะความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่กับอานิสงส์ที่ได้บากบั่นไปจนถึงก็ได้

ไปรัสเซียและจีน

นอกจากประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงและประเทศที่มีสัมพันธ์กันมาแต่เก่าก่อนแล้ว พ่อก็ยังได้ไปเยี่ยมประเทศที่ไม่เคยไปมาก่อน ประเทศที่ครั้งหนึ่งเหมือนกับคนแปลกหน้า แต่อย่างไรก็ตาม ในสมัยที่พ่ออยู่ในตำแหน่งนั้น ก็เคยติดต่อเกี่ยวข้องกับประเทศเหล่านี้ ได้แก่ ประเทศรัสเซียและประเทศจีน สำหรับประเทศรัสเซียนั้นแม้ว่ายังไม่เคยไป ก็เรียกว่าอยู่ในขั้นที่เป็นมิตรกัน

ฯพณฯ ดร. มนัสพาสน์ ชูโต เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงมอสโก และคุณมัณฑนา ชูโต เป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำ

กลางกรุงมอสโก

แล้วหลังจากที่พ่อออกจากตำแหน่งมาเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี ท่านก็ได้รับเชิญไปร่วมประชุมที่ประเทศรัสเซีย การประชุมนั้น เรียกว่า World Media Conference เขาเชิญพ่อในฐานะที่เป็นอดีตผู้นำของรัฐบาล โดยที่เขาแจ้งว่า จะมีอดีตผู้นำของประเทศอื่นๆ มาประชุมหลายประเทศทีเดียว พ่อตกลงรับคำเชิญไปพร้อมแม่ สุวิทย์ได้รับเชิญไปร่วมประชุมในครั้งนี้ด้วย แล้วก็มีแต๋วกับคณะ อันมี คุณดุษฎี และคุณทอสี สวัสดิ์-ชูโต และคุณปรานี นิรันดร หน่อยและใหญ่ก็ร่วมคณะไปด้วย ตอนนั้น ฯพณฯ ดร. มนัสพาสน์ ชูโต เป็นเอกอัครราชทูต ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี นอกจากนั้น ก็มีเพื่อนสนิทจี๊ดคือ พันเอก (พลเอก) ทำนอง พินิจการ เป็นทูตทหารอยู่

โรงแรมที่พักใหญ่โตทีเดียว ทุกคนออกปากเมื่อได้กลับมาแล้วว่า ที่โรงแรมนั้นเขามีอาหารเช้าที่มีไข่ปลาคาเวียร์ใส่ชามแก้วมาชามเบ้อเริ่มเลย คาเวียร์ซึ่งที่อื่นถือเป็นของแพง แต่ที่นี่กลับกินกันเป็นว่าเล่น และสถานที่ที่พ่อแม่จดจำไม่รู้ลืมก็คือ รถใต้ดิน ซึ่งมีสถานีที่โก้ หรูหรามาก มีไฟระย้าหรือแชนเดอเลียร์ ด้วย

สำหรับอีกประเทศหนึ่ง คือประเทศจีน ซึ่งความจริงแล้วพ่อได้เริ่มส่งคณะไปติดต่อกับประเทศจีนนี้ ตั้งแต่ก่อนที่จะมีการเปิดสัมพันธ์ทางการทูตด้วยซ้ำ ด้วยการส่งคณะนักกีฬาแบดมินตันไปแข่งขันแบดมินตันกับทีมจีน ดังที่ได้เล่าแล้ว

ภายหลังในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ พวกลูกหลานได้ชวนพ่อแม่ไปปักกิ่ง พวกเราไปกัน ๑๐ กว่าคน ในตอนนั้นท่านเอกอัครราชทูตไทยกลับมาราชการที่เมืองไทย จึงให้อุปทูตรับรองแทนพร้อมกับทูตทหาร แต่คณะเราก็ไม่ได้รบกวนทางสถานทูต เนื่องจากว่าทางอมรินทร์ทัวร์ได้จัดไว้ให้อย่างดีอยู่แล้ว พ่อแม่ได้ถือโอกาสไปขึ้นกำแพงเมืองจีน

ทั้งๆ ที่ตอนนั้นพ่อก็อายุ ๘๙ และแม่ก็อายุ ๘๕ แล้ว ยังแข็งแรงไปขึ้นกำแพงเมืองจีนได้ แล้วไปตามที่ต่างๆ ที่ทัวร์เขาพาไปได้หมด ไม่ว่าจะเป็นเทียนอันเหมิน หรือพระราชวัง หรือว่าอะไรก็ไปด้วยตลอด กลับมาท่านก็ยังแข็งแรงดี แล้วก็ยังกลับมาเล่าให้ใครๆ ฟังว่าท่านได้ไปเจอพายุทราย ซึ่งไม่เคยเห็นมาก่อนเลยเหมือนกัน วันนั้นเป็นวันเดินทางกลับพอดี พายุมาอย่างกะทันหันไม่รู้เนื้อรู้ตัว ถ้าเผื่อใครใส่หมวกหรือคลุมผ้าไม่ทัน ผมก็จะกลายเป็นสีเหลืองไปหมด คิ้วก็สีเหลืองไปด้วย

หลังจากนั้นอีกปีกว่า เราก็ได้จัดการเดินทางไปเซี่ยงไฮ้ พ่ออายุย่าง ๙๑ แล้ว การไปครั้งนี้ก็ให้ทางเอ็มดีทัวร์จัดให้ มีเฉพาะคณะลูกหลานทั้งนั้น เราไปถึงเซี่ยงไฮ้ตอนตี ๕ รองกงสุลใหญ่ไทยประจำเซี่ยงไฮ้ยังอุตส่าห์ไปรับเราถึงเครื่องบิน มีผู้จัดการทั่วไปของบริษัทการบินไทยมารอรับอยู่ด้วย การเข้าเมืองจึงสะดวกสบายหน่อย

ไปทัศนศึกษาเมืองเซี่ยงไฮ้และเมืองอื่นๆ ใกล้ๆ เมืองเซี่ยงไฮ้ ในภาพนี้ถ่ายกับนายกเทศมนตรีเมืองซูโจว เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

พ่อแม่และคณะถ่ายภาพกับนายกเทศมนตรีเมืองซูโจว ซึ่งเลี้ยงอาหารกลางวันต้อนรับ

การไปเซี่ยงไฮ้คราวนี้ เราไปเมืองอื่นด้วย โดยเดินทางโดยรถบัส จากเซี่ยงไฮ้ไปเมืองหางโจว ตลอดเวลาที่อยู่ในรถนี้ เรามีไกด์ชื่อว่า คุณมั่น เป็นคนจีน แต่ว่าพูดไทยพอให้เรารู้เรื่องได้ เราก็เลยได้ฟังประวัติศาสตร์ของจีนในระหว่างที่นั่งรถไป ได้รู้ว่าเชียงชิง ภริยาคนที่ ๔ ของเหมาเจอตุง เป็นคนที่มีอิทธิพลสูง ควบคุมพวกเรดการ์ดด้วย ก็เป็นชาวเซี่ยงไฮ้ ตอนหลังถูกจับติดคุกด้วยความผิดหลายกระทง

ถ่ายกับคุณวิบูลย์ คูสกุล กงสุลใหญ่ไทยประจำนครเซี่ยงไฮ้ ที่ร้านอาหารริมแม่น้ำใกล้ๆ กับสถานกงสุลไทย ซึ่งมองเห็นธงไทยอยู่ด้านหลังภาพ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

พ่อแม่และลูกหลานไปทอดผ้าป่าและยกช่อฟ้า ที่วัดในอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๕

นอกจากเมืองหางโจวแล้ว เราก็เดินทางไปอีกเมืองหนึ่งคือ ซูโจว เราไปถึงเมืองนี้ใกล้เที่ยงแล้ว แล้วก็ไปโรงแรมใหญ่เลย มีข้าราชการระดับผู้อำนวยการมารับอยู่ที่หน้าโรงแรม นายกเทศมนตรีนครซูโจวมารอเราอยู่ด้วย เขาเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารกลางวันให้พ่อและคณะ เลี้ยงอาหารดีๆ ทั้งนั้น เช่น เห็ดเป๋าฮื้อ กุ้งมังกรตัวใหญ่ๆ อาหารอร่อยมาก นอกจากนั้น เขาก็ยังมอบไข่มุกให้กับแม่เป็นที่ระลึก เพราะว่าเป็นสิ่งที่มีชื่อเสียงของเมืองนี้นอกจากผ้าไหมจีน

เมื่อกลับมาเซี่ยงไฮ้อีกทีหนึ่ง เราก็ไปดูสถานที่สำคัญต่างๆ ของเมืองเซี่ยงไฮ้ แล้วท่านกงสุลใหญ่ของไทยประจำเซี่ยงไฮ้ชื่อ คุณวิบูลย์ คูสกุล ก็ได้กรุณาเลี้ยงเราที่ร้านอาหาร ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำใกล้ๆ กับสถานกงสุล มองเห็นธงไทยปลิวไสวงดงามริมแม่น้ำ ริมแม่น้ำของเมืองเซี่ยงไฮ้นี้สวยทีเดียว มีทางเดินใหญ่ให้คนเดินเล่น

เราเดินทางกันทุกวันจนกระทั่งพวกเราเองก็เกรงว่าพ่อแม่จะเหนื่อย แต่ท่านกลับไม่เคยปริปากเลยสักคำเดียว พ่อยิ้มอยู่ตลอดเวลา ทำให้พวกเราสบายใจว่าพ่อยังแข็งแรงดี

ไปลาเพื่อนที่สิงคโปร์

ก่อนหน้านั้นไม่นานเราได้มีโอกาสไปสิงคโปร์ เมื่อทางรัฐบาลสิงคโปร์ทราบท่านประธานาธิบดีสิงคโปร์ ฯพณฯ นาย เอส อาร์ นาธาน และภริยาได้กรุณาเชิญพ่อแม่ไปรับประทานอาหาร ณ ทำเนียบประธานาธิบดี ท่านได้เชิญบุคคลสำคัญของสิงคโปร์มาร่วมรับประทานอาหารค่ำด้วย เหมือนกับพ่อเป็นแขกเมืองผู้หนึ่ง นอกจากนั้น ท่านลีกวนยูก็ได้เชิญพ่อแม่ไปที่ทำงานของท่าน การได้พบเพื่อนเก่าทั้งสอง ทำให้พ่อสดชื่น

ฯพณฯ นาย เอส อาร์ นาธาน ประธานาธิบดีสิงคโปร์ และภริยา เลี้ยงอาหารค่ำให้ เป็นเกียรติที่ทำเนียบ ประธานาธิบดี กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

ไปเยี่ยมเยียนเพื่อนเก่าที่เป็นมิตรแท้ในยามยาก ฯพณฯ นายลีกวนยู รัฐมนตรีอาวุโส แห่งสิงคโปร์ และมาดามลี เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

มาก แล้วก็รู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งสองได้พูดคุยถึงเรื่องเก่าๆ ในอดีต ท่านลีกวนยูได้มอบหนังสือเป็นที่ระลึกและในหนังสือของท่านก็ได้เอ่ยถึงพ่อไว้ด้วย เราไม่คิดว่าการไปสิงคโปร์ครั้งนั้นจะเป็นครั้งสุดท้ายของพ่อ เหมือนกับท่านไปลาเพื่อนสนิทที่เป็นมิตรแท้ของท่าน

หลังจากนั้นอีกปีกว่า ท่านประธานาธิบดีนาธานก็ได้แวะที่เมืองไทย และก็ได้เชิญพ่อแม่ไปรับประทานน้ำชาที่โรงแรมเอราวัณ ครั้งนั้นเป็นครั้งสุดท้ายที่พ่อได้มีโอกาสเจอกับมิตรแท้ในยามยาก

ภูมิใจในผลงานของพ่อ

พวกเราลูกๆ ภาคภูมิใจที่เป็นลูกของพ่อและแม่ พ่อผู้อุทิศเวลาส่วนใหญ่ให้แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีคนเคยถามพ่อว่า ท่านภูมิใจอะไรในชีวิตมากที่สุด

พ่อตอบว่า ภาคภูมิใจที่มีโอกาสได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาติไว้ในหลายๆ ด้าน ได้รับใช้บวรพุทธศาสนา ได้รับใช้พระมหากษัตริย์ที่พ่อเทิดทูนไว้เหนือเกล้า และมีโอกาสช่วยเหลือพี่น้องชาวไทยบ้างไม่มากก็น้อย

พ่อไม่ค่อยพูดถึงผลงานของตนเองบ่อยนัก แต่มีท่านผู้อื่นได้บันทึกไว้ เช่น ศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร ซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือทั้งในแวดวงการเมืองและนักวิชาการ ได้บันทึกไว้ในหนังสือของท่าน ซึ่งพิมพ์ไว้ในเดือนกรกฎาคม ๒๕๒๖ ว่า

"รวมเวลาทั้งหมดที่จอมพล ถนอม กิตติขจรได้เป็นนายกรัฐมนตรีเกือบ ๙ ปีนั้น ท่านได้บริหารงานด้วยความขยันหมั่นเพียรอย่างเงียบๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ท่านได้รับงานต่อจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ท่านได้ทำงานสำเร็จไปจำนวนมาก ทางหลวงต่างๆ มีการราดยางทั่วประเทศ เขื่อนน้ำขนาดใหญ่ต่างๆ ก็มีเขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนอุบลรัตน์ก็สำเร็จในสมัยของท่าน มหาวิทยาลัยภูมิภาค รวมทั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ที่เริ่มไว้ตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ก็เปิดสำเร็จ สะพานลอยในกรุงเทพฯ ก็เปิดขึ้นครั้งแรก แผนพัฒนาเศรษฐกิจก็ประกาศใช้อีก ๒ แผน แผนละ ๕ ปี โดยรวมการพัฒนาสังคมเข้าไปด้วยให้เห็นชัด การสำรวจแหล่งน้ำมันในราชอาณาจักร โครงการให้สัมปทานให้แก่ผู้ลงทุนขนาดใหญ่ก็เริ่มขึ้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวก็ขยายออกมา อาคารใหญ่ๆ รวมทั้งโรงแรมชั้นหนึ่งก็เกิดขึ้นหลายโรง โรงพยาบาลก็เกิดขึ้นมากมาย ถนนรัชดาภิเษก (Ring road) ก็เริ่มขึ้น โครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจวิชาการกับต่างประเทศก็เป็นไปอย่างกว้างขวาง ไม่มีสมัยใดที่ยิ่งกว่า จริงอยู่ที่โครงการเหล่านี้หลายอย่างเริ่มขึ้นสมัยจอมพลสฤษดิ์ แต่จอมพล ถนอมในฐานะรองนายกรัฐมนตรีก็มีส่วนร่วมด้วยเกือบทุกเรื่อง

ถ้าดูพัฒนาการต่างๆ ตั้งแต่สมัย ๒๕๐๖ - ๒๕๑๔ แล้วคงจะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าในระยะ ๘ ปีนั้น ไทยก้าวหน้าไปเป็นอันมาก อัตราการพัฒนาก็สูงตั้งแต่ ๗ - ๘ % ทุกปี"

สิ่งที่พวกเราภูมิใจอีกเรื่องก็คือ การที่รัฐบาลที่พ่อเป็นผู้นำได้มีส่วนริเริ่มและผลักดันให้เกิดความร่วมมือระหว่างภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือที่เรียกกันว่า อาเซี่ยน (ASEAN) ได้สำเร็จ มีความมั่นคงแข็งแรงและเจริญก้าวหน้าจนมีสมาชิกถึง ๑๐ ประเทศแล้วในปัจจุบันนี้

พ่อดีใจที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงซึ่งก่อตั้งขึ้นในสมัยท่าน มีความเจริญก้าวหน้ามาก และมีการขยายคณะต่างๆ อีกมากมาย

พ่อดีใจที่มีส่วนร่วมในการทำให้เกิดการวางนโยบายประชากรของชาติ ด้วยการตั้งศูนย์วิจัย และฝึกอบรมทางประชากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๙ ซึ่งต่อมาได้รับการยกฐานะเป็นสถาบันประชากรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ในตอนที่มีการฉลองครบรอบ ๒๐ ปี ในเดือนสิงหาคม ๒๕๓๓ ทางสมาคมนักประชากรไทย อันมีศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันทน์ (อดีตอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) เป็นนายกสมาคมในขณะนั้น ได้เชิญพ่อไปกล่าวปราศรัยในงาน พวกเรารู้สึกซาบซึ้งใจที่สถาบันและสมาคมยังระลึกถึงพ่ออยู่

ได้รับเชิญจากนายกสมาคมนักประชากรไทยไปบรรยาย เนื่องในโอกาสครบ ๒๐ ปี นโยบายประชากร เมื่อ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ที่โรงแรมสยามอินเตอร์คอนติเนนตัล

ปราศรัยหลังอาหารค่ำในงานครบรอบ ๒๐ ปี นโยบายประชากร

จากซ้าย ศ. ดร. เทียนฉาย กีระนันท์ หม่อมกอบแก้ว อาภากร ณ อยุธยา แม่ พ่อ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ สุวิทย์ ศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร คุณสุธีร์ อากาศฤกษ์ และจิ๋ม

พ่อมีความภาคภูมิใจที่ได้มีโอกาสสอนลูกศิษย์หลายต่อหลายรุ่น ลูกศิษย์หลายคนของพ่อมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บางคนก้าวหน้าในราชการทหาร บางคนก้าวหน้าในราชการพลเรือน บางคนก้าวหน้าในด้านธุรกิจ

นักข่าวต่างประเทศชื่อ มิสเตอร์ดอน ชิคซู ซึ่งเป็นรองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวัน เดอะโชซุนเอลโบของเกาหลี ได้ถามพ่อข้อหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้วว่า มีสิ่งใดที่ท่านรู้สึกเสียดายในการปฏิบัติราชการในฐานะหัวหน้ารัฐบาล แต่ยังทำไม่สำเร็จ

พ่อตอบว่า เสียดายโครงการท่าเรือน้ำลึกที่แหลมฉบัง และโครงการสนามบินหนองงูเห่า ซึ่งได้เริ่มดำเนินการไปแล้ว ไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ ในที่สุดโครงการนี้ก็ต้องทำด้วยราคาที่สูงกว่าหลายสิบเท่าหรือเป็นร้อยๆ เท่า โดยที่ประเทศไทยจะต้องกู้เงินมาลงทุนเองด้วย นอกจากจะต้องลงทุนเอง ยังต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้อีกมหาศาลทีเดียว และที่น่าเสียดายก็คือเราไม่สามารถคำนวณได้ว่ารายได้ที่ควรจะได้จากโครงการทั้งสองในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมานั้นสูญไปเท่าไหร่

อย่างไรก็ตาม **พวกเราก็รู้สึกภาคภูมิใจเมื่อได้อ่านรายงานของสหประชาชาติ และได้ทราบว่า ทางธนาคารโลกได้บันทึกไว้ในรายงานของธนาคารโลกว่า**

"ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๕๗ - ๑๙๗๓ (๒๕๐๐ - ๒๕๑๖) นโยบายพัฒนาประเทศของรัฐบาลไทยประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างเสถียรภาพทางการเงิน และเร่งรัดการขยายตัวของเศรษฐกิจด้วยการบริหารที่รอบคอบ และประหยัด"

เมื่อต้นปี ๒๕๔๐ ศาสตราจารย์สก๊อต ทอมป์สัน แห่ง Fletcher School of Law and Diplomacy อันมีชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยทัฟท์ สหรัฐอเมริกา ได้มาสัมภาษณ์พ่อและกล่าวว่า เขาได้มีโอกาสอ่านรายงานของธนาคารโลกฉบับนี้เช่นกัน แล้วรู้สึกชื่นชมรัฐบาลไทยในสมัยนั้นมาก

สิ่งนี้คือความภาคภูมิใจที่พวกเรามีต่อพ่อผู้มีผลงานเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ แต่พวกเรายิ่งภูมิใจมากกว่า ก็คือการมีพ่อที่เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความซื่อสัตย์ และหยิ่งในเกียรติของความเป็นชายชาติทหาร

บทเรียนจากประสบการณ์ของพ่อ

บทเรียนจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ทำให้พวกเราได้ประจักษ์ในความจริงว่า ผู้ที่ "ยอม" มักกลายเป็นผู้ผิด ผู้ที่ต้องการให้ความสงบคืนสู่บ้านเมืองโดยเร็วที่สุดได้กลายเป็นผู้ผิด ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะผิดจริงหรือไม่ ก็ถูกตราหน้าว่าเป็นคนผิด และเมื่อถูกตราหน้าแล้ว ยากเหลือเกินที่จะมีผู้รับฟังข้อมูลและข้อเท็จจริงต่างๆ

ส่วนผู้ชนะก็คือผู้ที่เป็นฝ่ายถูก ไม่ว่าความถูกนั้นจะจริงหรือเท็จก็ตาม ผู้ชนะก็คือฝ่ายถูกเสมอ ผู้ชนะก็คือผู้ที่มีโอกาสบันทึกประวัติศาสตร์

เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ทำให้เราได้เห็นธาตุแท้ของคนหลายต่อหลายคน ได้เห็นมิตรที่กลายเป็นศัตรู ได้เห็นศัตรูที่กลายมาเป็นมิตร

บทเรียนจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ อีกประการหนึ่งที่ได้รับก็คือ แบบอย่างแห่งความอดทน เราได้เห็นความอดทนของพ่อและแม่ พ่อซึ่งมีความเมตตาต่อคนเขาทั่วไปหมด พ่อซึ่งไม่เคยรังแกหรือเอาเปรียบใคร ไม่เพียงแต่ไม่รังแกหรือเอาเปรียบคนอื่นเท่านั้น แต่ยังทนเห็นผู้อื่นรังแกหรือเอาเปรียบคนอื่นไม่ได้ด้วย

พ่อเคยเห็นนายทหารสัญญาบัตรเตะพลทหาร พ่อเข้าไปขวางและประณามการกระทำของคนคนนั้นอย่างจริงจัง ที่ทำคนที่สู้ไม่ได้หรือไม่กล้าสู้ ไม่เพียงแต่ช่วยคนเท่านั้น แม้สัตว์ต่างๆ พ่อก็มีเมตตาไม่น้อยกว่า พ่อเสี่ยงต่อการเป็นปอดบวม ดำน้ำมุดลงไปใต้ถุนบ้านที่อยู่ริมน้ำ ในคืนอันหนาวเย็นของเดือนธันวาคม เพื่อลงไปช่วยแมวที่ติดอยู่ใต้ถุนออกมาไม่ได้เพราะน้ำขึ้นเกือบจะถึงขื่อที่เกาะอยู่แล้ว ให้รอดตายมาได้แล้วเหตุใดพ่อจึงจะทำร้ายใครก็ตาม

ในที่สุด พ่อผู้ได้ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษาและการต่างประเทศ พ่อผู้จริงใจต่อทุกคนและไม่เคยหวังร้ายต่อใครเลย กลับต้องมารับกรรมและทุกข์ใจ เพราะการกระทำและการใส่ร้ายป้ายสีจากบุคคล ที่เปรียบเสมือน "วีรบุรุษจอมปลอม" ผู้มีความสามารถทำให้คนจำนวนมากเข้าใจพ่อผิดอย่างสิ้นเชิง โดยไม่มีโอกาสได้แก้ข้อกล่าวหาเลย

ตามธรรมดาคนเรามักจะเชื่อตามกระแส โดยไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องไตร่ตรองว่า กระแสนั้นผิดหรือถูก (ใครๆ เขาก็เชื่อกันอย่างนั้น) และเมื่อเชื่อไปแล้วความเชื่อนั้นก็ได้รับการถ่ายทอดจากผู้ใหญ่ไปสู่เด็ก ทั้งๆ ที่ยังขาดข้อมูล ข้อเท็จจริงต่างๆ อีกมากมาย และมีการตอกย้ำกันเป็นระยะๆ สิ่งที่ท้าทายใคร่รู้ คือ ประชาชนส่วนใหญ่พร้อมหรือยังที่จะรับฟังข้อมูลที่ไม่เคยคาดคิดมาก่อน

หลังจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ผ่านไปเกือบ ๓๓ ปี ผู้ร่วมขบวนการบางคนยอมรับว่า เหตุการณ์นั้นเป็นการ "ปฏิวัติ" โค่นล้มอำนาจกันเองในหมู่ผู้บริหารประเทศ

แม้พ่อจะให้อภัยทุกคนที่ "กระทำ" ต่อท่านหมดแล้ว ท่านไม่คิดโกรธแค้นใครเลย แต่พวกเราก็ยังหวังว่า สักวันหนึ่งความจริงคงจะเป็นที่เข้าใจและยอมรับโดยทั่วไป แม้ว่าที่ผ่านมา นับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในครอบครัวเรา ความยุติธรรมดูจะอยู่ห่างไกลเหลือเกิน

พ่อผ่านการสอบสวนเป็นทางการแล้วว่า ไม่มีความผิดอย่างใดในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และผ่านการตรวจสอบแล้วว่าทรัพย์สินของพ่อแม่ได้มาอย่างถูกต้อง

ทุกอย่าง ไม่เคยขูดรีด หรือเรียกเงินทองจากใคร ไม่เคยยักยอกเงินหลวง แม้แต่เงินราชการลับ ก็ยังมีบัญชีการใช้จ่ายทุกอย่าง และใช้อย่างประหยัด โดยที่คณะกรรมการที่รัฐบาลชุดต่างๆ ได้ตั้งขึ้นมาสรุปเช่นนั้น แต่ก็ยังไม่มีใครสนใจและให้ความสำคัญต่อผลการสอบสวนของคณะกรรมการชุดต่างๆ เหล่านั้น

เผด็จการหรือประชาธิปไตย

ข้อกล่าวหาร้ายแรงที่พ่อได้รับจากบุคคลบางกลุ่มก็คือ การเป็นเผด็จการในด้านครอบครัวนั้นพวกเรายืนยันว่า พ่อไม่ได้เป็นเผด็จการเลย พวกเราลูกๆ มีสิทธิอย่างเต็มที่ในการเลือกเรียนวิชาใดๆ ก็ได้ตามที่เราชอบ เรามีสิทธิเลือกคู่ครองของเราเอง พ่อมักจะฟังความคิดเห็นของลูกๆ เสมอ ในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนตัว

สำหรับการบริหารประเทศนั้น ระบบการปกครองในสมัย ๓๐ - ๔๐ ปีก่อน ในประเทศต่างๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้นหลายประเทศมีการปกครองแบบประชาธิปไตยกึ่งเผด็จการ เพราะอยู่ในช่วงที่ต้องมีการพัฒนาประเทศแบบเร่งรีบ ผู้นำต่างๆ จึงมักเป็นผู้ตัดสินใจเด็ดขาด แม้จะมีรัฐสภาก็ตาม เช่น ประเทศสิงคโปร์ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย เป็นต้น

สำหรับประเทศไทยนั้น ขณะนั้นมีการคุกคามจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ประเทศชาติจึงต้องการความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากการคุกคาม และให้มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว บางครั้งเมื่อเกิดวิกฤตในรัฐสภา จึงต้องมีการแต่งตั้งผู้มีความสามารถในด้านต่างๆ มาเป็นสมาชิกสภาฯ เพื่อดูแลการบริหารประเทศและร่างกฎหมายรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม ประเทศชาติก็มีความสงบเรียบร้อยดี มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง มีความก้าวหน้าในหลายๆ ด้าน ประชาชนก็มีสิทธิเสรีภาพมากกว่าประเทศในแถบนี้ทุกประเทศ มีการพูดไฮด์ปาร์ค ติติงและโจมตีรัฐบาล สื่อมวลชนก็มีการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง

สำหรับตัวพ่อเอง จะพิจารณาความเห็นผู้อื่นเสมอ การตัดสินใจในปัญหาใหญ่ต่างๆ ของประเทศ พ่อมิได้ทำตามลำพัง หรือเอาความคิดของตนเป็นใหญ่เลย จะต้องรับฟังความคิดเห็นจากเจ้าหน้าที่และมีการประชุมปรึกษาหารือกันในคณะรัฐมนตรีก่อนทุกครั้ง ดังเช่นที่ ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ที่เป็นที่รู้จักและเชื่อถือในนานาประเทศ ซึ่งเคยร่วมงานในคณะรัฐบาลกับพ่อมาเป็นเวลานาน ได้ให้สัมภาษณ์ทางโทรทัศน์แห่งหนึ่ง เมื่อต้นปี ๒๕๔๒ ไว้ว่า

จอมพล ถนอมไม่ใช่เผด็จการ ผมเคยร่วมงานกับท่านมาหลายปี ท่านรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นเสมอ ผมเองอยากรู้เหมือนกันว่า ที่คุณกล่าวหาว่าเป็นเผด็จการนั้นเป็นอย่างไร แต่ในความเห็นของผม จอมพล ถนอม ไม่ใช่เผด็จการแน่ ผมแน่ใจ

อีกท่านหนึ่งที่ได้ร่วมงานกับพ่อ ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการเงินการคลัง ทำให้เศรษฐกิจในช่วงนั้นมั่นคงมาก คือ ศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยและอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เขียนบันทึกไว้ตอนหนึ่ง ในหนังสือ "ท่านผู้ว่าการป๋วย"

นายกรัฐมนตรีที่มีความเมตตาแก่ผมมากที่สุดในตอนที่ผมรับราชการ คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร ท่านผู้นี้นอกจากจะร่วมเรียนในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรโดยท่านเป็นหัวหน้าชั้นแล้ว ท่านยังให้ความไว้วางใจผมเป็นพิเศษ ระหว่างที่ท่านเป็นรองนายกรัฐมนตรีอยู่ มีเรื่องอะไรเกี่ยวกับตัวผม ท่านก็ช่วยแก้ให้ มีงานสำคัญบางชิ้นที่คณะรัฐมนตรีจะมอบหมายให้ใครทำ ท่านก็มักจะเสนอชื่อผม ความสัมพันธ์ทางส่วนตัวระหว่างท่านกับผมก็เป็นไปอย่างสนิทสนม

การที่ผู้นำทั้งสองท่าน ซึ่งได้รับการยอมรับทั้งในและต่างประเทศ มีทัศนคติดังกล่าวต่อพ่อ ก็เพราะพ่อรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นเสมอ

หากย้อนเวลาได้

วิทยุกระจายเสียง บี บี ซี แห่งประเทศอังกฤษ ถามพ่อเมื่อเดือนตุลาคม ปี ๒๕๔๑ ว่า

"ท่านคิดว่าถ้าย้อนเวลากลับไปได้ ท่านต้องการตัดสินใจเรื่องใดใหม่หรือไม่ เพราะเหตุไร ?"

"หากย้อนเวลากลับไปได้ ผมคงตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่ภริยาของผมและพวกลูกๆ ขอร้องแล้ว แต่เมื่อผมปรารภเรื่องนี้ขึ้นครั้งใด ผู้ร่วมงานก็จะพากันบอกว่า ยังออกไม่ได้ เดี๋ยวบ้านเมืองจะยุ่งกันใหญ่ ต้องรอให้รัฐธรรมนูญประกาศใช้ และมีการเลือกตั้งเสียก่อน เมื่อเขาอ้างเช่นนี้ ผมก็ยอมอยู่ต่อ เพราะผมเองก็อยากให้บ้านเมืองมีรัฐธรรมนูญ มีระบบการปกครองที่ดี และมีผู้แทนราษฎรที่มีคุณภาพดีขึ้นอยู่แล้ว ในตอนนั้น ไม่เคยมีใครแสดงท่าทีให้เห็นมาก่อนเลยว่าต้องการจะให้ผมลาออก มีแต่เหนี่ยวรั้งเอาไว้ เช่นเดียวกับตอนที่ผมเกษียณอายุจากราชการประจำ บรรดาแม่ทัพนายกองทั้งหลาย ก็พากันมาขอร้องจนถึงบ้านว่าขอให้ผมอยู่ต่อไปก่อน เนื่องจากไม่มีใครที่จะเป็นหลักของกองทัพได้ในขณะนั้น ซึ่งเป็นความผิดพลาดของผมเองที่เชื่อคำขอร้องของผู้ร่วมงานมากเกินไป

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราช - กุมารี พระราชทานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ซึ่งโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า มอบให้เป็นเกียรติในฐานะที่เป็นศิษย์เก่าที่ปฏิบัติการดีเด่น เมื่อ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

ถ้าเพียงแต่ผมทราบว่า ความจริงนั้นหลายฝ่ายต้องการให้ผมลาออก ผมก็จะไม่รีรอเลย เพราะผมเองมิได้ยึดติดกับตำแหน่ง ไม่เคยหาผลประโยชน์จากอำนาจหน้าที่ และก็อยากจะพักผ่อนให้เต็มที่อยู่แล้วเหมือนกัน แต่ผมเข้าใจว่า ยังเป็นที่ต้องการอยู่ตามที่ผู้แวดล้อมซึ่งล้วนเป็นผู้ร่วมน้ำสาบานบอก

หากมีการพูดจากันอย่างตรงไปตรงมา ก็คงจะไม่ต้องเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และไม่ต้องมีการขัดแย้งกัน ไม่เปิดโอกาสให้มีการใช้กำลังและอาวุธจากกลุ่มคนที่ยังเป็นปริศนาจนถึงปัจจุบันนี้ อันทำให้มีการเสียเลือดเนื้อและชีวิตของคนไทยด้วยกันเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผมเสียใจที่สุด"

ที่ทำการโอลิมปิคไทยและเงินกองทุน

พลตรี จารึก อารีราชการัณย์ เลขาธิการโอลิมปิคไทยเล่าว่า แต่เดิมนั้น โอลิมปิคไทยยังไม่มีที่ทำการ ต้องเช่าบ้านอัมพวันอยู่ บ้านอัมพวันนั้นเดิมเป็นที่ทำการพรรคสหประชาไทย อันมีพ่อเป็นหัวหน้าพรรค เมื่อพรรคยุบไปแล้ว คณะกรรมการโอลิมปิคไทย ซึ่ง พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์ เป็นประธาน ก็ใช้บ้านอัมพวันเป็นที่ทำการ แต่ชื่อผู้เป็นเจ้าของนั้น พ่อเป็นผู้ที่มีอำนาจเต็มแต่เพียงผู้เดียว โอลิมปิคไทยก็อยากจะได้บ้านอัมพวันเป็นสำนักงานถาวร พลตรี จารึกจึงได้ติดต่อ พลโท ฉลอม วิสมล ขอปรึกษาว่าจะทำอย่างไรดี พลโท ฉลอมจึงได้นำพลตรี จารึกเข้ามาพบพ่อเพื่อจะขอใช้สถานที่ดังกล่าว โดยจะขอให้ท่านเซ็นโอนให้ พ่อถามพลตรี จารึกว่าจะโอนให้ใคร ถ้าหากเป็นมูลนิธิจะโอนให้ ถ้าเป็นบุคคลท่านไม่โอน เมื่อได้ทราบว่าโอลิมปิคไทยเป็นมูลนิธิเรียบร้อยแล้วท่านจึงตกลง

วันที่จะนำเอกสารมาให้พ่อเซ็นโอนนั้น พลตรี จารึกได้เชิญ พลอากาศเอก ทวี มาด้วย พร้อมกับเงินสดจำนวน ๕ แสนบาท มามอบให้ท่าน พ่อไม่รับและบอกว่าคนเขาเอาเงินมาให้ท่าน ๘ ล้านบาท เพื่อจะให้ท่านโอนบ้านอัมพวันให้ ท่านยังไม่รับและ

ไม่ยอมโอนให้เลย ครั้งนี้ท่านโอนให้โอลิมปิคไทยก็เพื่อประโยชน์ของการกีฬาของชาติ เพื่อส่วนรวม โดยท่านไม่ต้องการเงินทองเลย ท่านขอให้นำเงินจำนวน ๕ แสนบาทที่จะเอามาให้ท่านนั้น เข้าเป็นสวัสดิการของนักกีฬา พลตรี จารึกถึงกับลงกราบกับพื้น ได้ทราบว่า เงินกองทุนนักกีฬา ที่ชื่อว่า ทุนจอมพล ถนอม กิตติขจร นี้ ยังคงมีอยู่ และเก็บดอกผลใช้อยู่จนถึงปัจจุบันนี้

บั้นปลายชีวิต

พ่อใช้ชีวิตอย่างสงบ ท่านชอบอยู่บ้านมากที่สุด แต่บางครั้งพวกลูกๆ ก็ชวนพ่อแม่เดินทางไปต่างจังหวัด เพื่อพักผ่อนและเปลี่ยนบรรยากาศบ้าง พ่อไม่ค่อยชอบไปไหนที่ต้องไปพักโรงแรม เพราะเป็นการสิ้นเปลือง แม้ลูกหลานจะช่วยออกเงินให้ ท่านก็ไม่ค่อยชอบนัก ท่านชอบไปต่างจังหวัด ที่ลูกหรือหลานมีบ้านพักอยู่แล้วมากกว่า เช่น หัวหิน ปากช่อง หรือเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเมืองที่พ่อแม่แต่งงานกัน

ส่วนในกรุงเทพฯ นั้น พ่อไม่ค่อยชอบไปไหนๆ ข้างนอก กว่าจะชวนไปไหนได้นี่ยากเย็นมาก เพราะท่านมีความสุขกับการอยู่บ้านอย่างสงบๆ มากกว่า ชอบอ่านหนังสือ ดูทีวีหรือเล่นไพ่กับลูกหลานเพื่อให้คลายเครียดและช่วยให้สมองไม่ฝ่อตามที่แพทย์แนะนำ พ่อชอบรับประทานอาหารที่บ้านซึ่งท่านบอกว่าอร่อยกว่าอาหารที่อื่น

มีงานที่พ่อมักจะไปด้วยความเต็มใจก็คือ งานศพของผู้รู้จักคุ้นเคย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ่อและแม่ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแทบทุกวัน จนถึงพระราชพิธีพระราชทานเพลิง พ่อแม่ก็ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งตอนบ่ายและตอนเย็น

เยี่ยมกองกำลังป้องกันชายแดนไทย ด้านจันทบุรี - ตราด ปี พ.ศ. ๒๕๒๕

ทักทายทหารผู้ปฏิบัติการอย่างใกล้ชิด

ใส่บาตรเนื่องในวันสถาปนาโรงเรียนนายร้อย
พระจุลจอมเกล้า ๕ สิงหาคม เป็นประจำทุกปี

นายกรัฐมนตรี พลเอก เกรียงศักดิ์ และ
คุณหญิงวิรัตน์ ชมะนันทน์ อวยพรวันเกิดพ่อ
๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยเวสต์ฟิลด์ แมสสาชูเซตส์
พ.ศ. ๒๕๓๒

มร. สไปโร่ แอคนิว อดีตรองประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา
มาเยี่ยมที่บ้านถกลสุข

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล
ประทานพรวันครบรอบแต่งงาน ๖๐ ปี
๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

ถ่ายกับผู้เดินขบวนบายศรีสู่ขวัญรุ่นกลาง

ได้รับการสดุดีในงานวันทหารผ่านศึกผู้ที่ได้รับเหรียญกล้าหาญที่สนามกระทรวงกลาโหม

งานที่ท่านไม่เคยขาดเลยก็คือ งานที่เกี่ยวกับทหารทั้งหลาย และวันที่พ่อถือว่าเป็นวันที่สำคัญยิ่งกว่าวันใดๆ ก็คือ วันชาติ ซึ่งเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา และวันฉัตรมงคล พ่อจะขาดการไปถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เป็นอันขาดเป็นประจำทุกปี แม้จะไม่มีหน้าที่ในราชการแล้วก็ตาม ในตอนที่มีการเฉลิมฉลองกาญจนาภิเษกหรือทรงครองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปีนั้น พ่อแม่ก็ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทั้งที่พระบรมมหาราชวังและที่ทำเนียบรัฐบาล

เชิญชวนดื่มถวายพระพร
กองทัพบกจัดงานราตรีสโมสร
เนื่องในวันกองทัพไทย
เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕
ณ อาคารใหม่สวนอัมพร

ถวายพระพร พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ในวันประสูติ

ถ่ายรูปขณะบันทึกเทปสัมภาษณ์ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสี ช่อง ๓ พ.ศ. ๒๕๓๘ ที่บ้านถกลสุข

ถ่ายรูปหมู่กับลูกหลานเหลนที่บ้านปากเกร็ดในวันเกิดแม่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙
(ภาพโดย คุณนิติกร กรัยวิเชียร)

สนทนากับ ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในขณะนั้น ในงานวันทหารผ่านศึก กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑

ร่วมงานวันทหารผ่านศึก พ.ศ. ๒๕๔๑

เป็นประธานในพิธีสวนสนามทหารผ่านศึก พ.ศ. ๒๕๔๒

รับมอบของที่ระลึกในฐานะทหารผ่านศึกดีเด่นจาก พลเอก วิจิตร สุขมาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ในขณะนั้น

ดื่มถวายพระพรในวันทหารผ่านศึก กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒

ร่วมงานฉลองวันทหารผ่านศึก กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒

สนทนากับ ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น

พ่อและลูกหลานจัดงานฉลองวันเกิดครบ ๗ รอบ ให้แม่ ณ บ้านถกลสุข ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒

ร่วมร้องเพลงกับดาราทีวี กลุ่มที่เปรียบเสมือน ลูกหลาน ในงานครบรอบ แต่งงาน พ.ศ. ๒๕๔๒

วันครบรอบแต่งงาน ๗๐ ปี ของพ่อแม่ ลูกหลานเหลน จัดงานแบบชาวเหนือ เนื่องจาก ท่านแต่งงานที่จังหวัดเชียงใหม่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ ภาพนี้ถ่ายกับหลานและเหลน

ครบรอบแต่งงาน ๗๐ ปี

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารทั้ง ๓ เหล่าทัพ ร่วมเป็นเจ้าภาพเลี้ยงฉลองวันเกิด อายุครบ ๙๐ ปี ที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

ถ่ายรูปหมู่กับลูกหลานเหลนที่บ้านถกลสุขในวันเกิด อายุครบ ๙๑ ปี ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

ครบรอบแต่งงาน ๗๒ ปี
ฯพณฯ พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์ มาร่วมงาน

ครบรอบแต่งงาน ๗๒ ปี
เมื่อ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖
ลูกหลานเหลนจัดงานให้
ที่บ้านถกลสุข พ่อแม่กำลังตัดเค้ก

เปิดโครงการบ้านเรือนมณีของลูกหลาน
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๖

ฯพณฯ นาย เอส อาร์ นาธาน ประธานาธิบดีแห่งสิงคโปร์ และมาดาม เลี้ยงน้ำชาที่โรงแรมเอราวัณ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๖

มีอยู่งานหนึ่งที่ผู้คนพากันตั้งข้อสังเกตและฮือฮากันมากคือ ในวันที่เสด็จออกมหาสมาคมทรงรับการถวายพระพรที่ลานพระบรมรูปทรงม้า หน้าพลับพลาที่ประทับในงานเฉลิมฉลองกาญจนาภิเษก บรรดาผู้ที่เข้าร่วมถวายพระพรต่างยืนเข้าแถวกลางแดด พ่อในชุดเต็มยศนายทหารรักษาพระองค์ที่หนักไม่น้อย ยืนอยู่ในแถวหน้าของทหารหาญทั้งหลาย โดยไม่ขยับเขยื้อนเลยเป็นเวลาหนึ่งชั่วโมงเต็มๆ ทั้งๆ ที่ขณะนั้นพ่ออายุ ๘๕ ปีแล้ว ท่านก็ไม่ได้ย่อท้อ หรือแสดงความอ่อนเพลียเลย ในขณะที่มีหลายคนเป็นลมล้มลง เพราะความร้อนของแดดที่แผดเผา

ต้นเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๖ พ่อแม่ไปในงานเปิดโครงการบ้านเรือนมณี ในซอยพหลโยธิน ๒๔ ของลูกและหลาน พ่อเดินชมห้องต่างๆ ในบ้านตัวอย่างแล้วก็ชมว่า "สวยดี แต่จิ๋มจะเหนื่อยมากน่ะซี เป็นหนี้เขาตั้งเยอะแยะแล้วเมื่อไหร่จะใช้หนี้หมด พ่อเป็นห่วง"

เรื่องที่พ่อเป็นห่วงนี้ แม่เล่าว่าพ่อบ่นมานานแล้ว พ่อบอกว่าการสร้างบ้านขาย ก็อาจจะดีในแง่ที่ได้ใช้ความรู้ที่ได้ร่ำเรียนมา และจะได้มีหลักฐานบ้านช่อง แต่การที่ต้อง

ลงนามถวายพระพรเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ พระบรมมหาราชวัง ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

เตรียมไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ในพิธีสวนสนาม เนื่องในมหามงคลสมัย
เฉลิมพระชนมพรรษา ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖
อายุ ๙๒ ปี

ไปกู้เงินเขามาทำนี้ ท่านห่วงมาก จะช่วยออกทุนให้บ้าง ท่านก็ไม่มีทรัพย์สินใดๆ เลย นอกจากบำนาญจำนวนน้อยนิด เพราะทรัพย์สินของท่านที่สะสมกันมาตั้งแต่หนุ่มสาว รวมทั้งมรดกจากบุพการีก็ถูกรัฐยึดไป โดยที่ท่านมิได้มีความผิดใดๆ (ผลจากการสอบสวนเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖) และท่านก็ไม่เคยฉ้อราษฎร์บังหลวงเลยแม้แต่ครั้งเดียว ตลอดชีวิตของท่าน มีแต่ประหยัดเงินหลวงทุกบาททุกสตางค์ คณะกรรมการสอบการได้มาของทรัพย์สินในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ มีมติให้คืนทรัพย์สินที่ถูกยึดมา แต่หลังจากนั้น ท่านพลเอก เปรม ก็ออกจากตำแหน่งเสียก่อน จนบัดนี้ก็ยังไม่มีผู้ใดกล้าพอที่จะให้ความยุติธรรมกับคนที่เคยทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติมาเป็นเวลานาน ทั้งๆ ที่ความยุติธรรมและสิทธิมนุษยชนเป็นพื้นฐานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

เรื่องการถูกยึดทรัพย์นี้ แม่เล่าให้ฟังว่าพ่อบ่นกับแม่เสมอว่าพ่อทุ่มเทแรงกายแรงใจทุกอย่างทำงานเพื่อประเทศชาติ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย แต่ท้ายที่สุดต้องมารับกรรมในสิ่งที่ตนเองไม่ได้ก่อ ท่านเสียใจว่าท่านไม่มีทรัพย์สินเงินทองไว้ให้

ลูกหลานเหลนของท่านเลย ทั้งๆ ที่ท่านเก็บหอมรอมริบและใช้จ่ายอย่างประหยัดตลอดชีวิตของท่าน ท่านไม่อยากให้ลูกหลานเหลนของท่านต้องลำบาก ท่านเคยพูดเรื่องนี้กับแม่

พ่อแม่ลอยกระทงร่วมกัน

แม่ขอร้องว่าทั้งแม่และลูกๆ ทุกคนไม่อยากให้พ่อต้องห่วงเรื่องนี้เลย ขอให้รักษาสุขภาพอยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูกหลานเหลนจะดีกว่า พ่อก็มักจะตอบว่า "ถ้าพี่ทำความผิดคิดร้ายหรือโกงกินอย่างที่ถูกกล่าวหา คงจะไม่เสียใจเลยจนนิดเดียว แต่นี่....."

และทุกครั้งที่ท่านพูดประโยคนี้กับแม่ ท่านก็มักจะพูดต่อไม่จบสักที

งานสำคัญหลังจากนั้นอีก ๑ เดือน คืองานเฉลิมพระชนมพรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ พ่อก็ได้ไปร่วมถวายพระพรในพระบรมมหาราชวัง และเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันสวนสนามของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ด้วย มีคนถามว่า เมื่อไหร่ท่านจะหยุดไปเสียที เพราะท่านก็อายุ ๙๒ แล้ว เครื่องแบบเต็มยศก็หนักมาก ท่านตอบว่าท่านจะไปจนกว่าสังขารจะไปไม่ไหวจริงๆ และปีนั้นก็เป็นปีสุดท้ายที่ท่านได้ไปร่วมถวายพระพร พวกเราจำภาพพ่อในเครื่องแบบเต็มยศรักษาพระองค์ในวันนั้นได้ติดตา

ใส่บาตรวันเกิดแม่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๗

ร้องเพลงกังหันต้องลม ครั้งสุดท้าย

หลังจากนั้น วันเกิดแม่เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๔๗ พวกเราจัดงานเล็กๆ แบบกันเองที่บ้าน มีร้องเพลงคาราโอเกะกัน พ่อร่วมร้องเพลงกังหันต้องลมที่พ่อชอบ และร้องเพลงบัวขาว ซึ่งเป็นเพลงโปรดของแม่ร่วมกับคุณกำธร สุวรรณปิยะศิริ และคุณสุประวัติ ปัทมสูตร ได้จบเพลง นั่นเป็นครั้งสุดท้ายที่ท่านได้ร้องเพลงโปรดของท่านทั้งสองให้แม่ฟัง

ในวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๔๗ วันเกิดของเอก และตุ๋ย พ่อก็ยังไปทานอาหารค่ำกับเราที่ร้าน ที.ที. สเต๊ก เฮ้าส์ ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน ท่านรับประทานได้มาก แล้วก็ชมว่าอาหารอร่อย เราไม่นึกเลยว่า หลังจากนั้นอีกเพียง ๓ วัน ท่านก็ล้มป่วยลงอย่างกะทันหัน แต๋ว จิ๋มและน้อยนั่งในรถพยาบาลไปกับพ่อไปยังโรงพยาบาลกรุงเทพ ขณะนั้นพ่อยังพูดได้ ถามท่านว่าปวดศีรษะหรือส่วนใดไหม ท่านก็บอกว่าไม่ แต่แขนขาไม่มีแรงเลย

แม่เล่าเหตุการณ์ในวันนั้นให้ฟังว่า คืนก่อนหน้านั้น (วันที่ ๑๘) ท่านยังนอนคุยกันสองคน พ่อบอกแม่ว่า ปีที่แล้วลูกหลานเหลนจัดงานครบรอบแต่งงาน ๗๒ ปีให้ ปีนี้บอกลูกๆ ว่าอย่าทำอะไรเลย สิ้นเปลืองไปเปล่าๆ แม่ก็ตอบว่า แม่เห็นด้วย ก็จะทำบุญใส่บาตรกันเท่านั้นหากลูกหลานมาหาอย่างเคยก็รับประทานอาหารกันในครอบครัว แต่แทนที่พ่อจะอารมณ์ดีขึ้น ท่านกลับกล่าวเศร้าๆ เหมือนทุกครั้งที่พูดกันถึงเรื่องนี้ว่า

"สงสารลูกหลานหลายคนยังลำบาก ถ้าพี่ทำความผิดคิดร้ายหรือโกงกินจริง พี่จะไม่เสียใจเลย แต่นี่เราทำงานสายตัวแทบขาดเพื่อส่วนรวม แล้วทำไมเขาถึงทำกับเราอย่างนี้"

แม่ชวนให้พ่อนอนหลับเสียที พ่อก็ลงนอน แต่จะหลับไปเมื่อใดแม่ก็ไม่แน่ใจ ตอนเช้าตื่นมา พ่อนั่งที่ขอบเตียง แล้วเตือนแม่ให้บอกลูกๆ เรื่องที่ท่านคุยกันเมื่อคืน ซึ่งเป็นการคุยกันครั้งสุดท้ายของท่านทั้งสอง ก่อนที่พ่อจะทรุดลงข้างเตียงในเช้าวันนั้น

เมื่อไปถึงโรงพยาบาลกรุงเทพ ศาสตราจารย์ นายแพทย์นิธิ มหานนท์ แพทย์ด้านหัวใจที่มีชื่อเสียง ซึ่งต่อมาได้เป็นแพทย์เจ้าของไข้ และนายแพทย์นันทศักดิ์ ทิศาวิภาต แพทย์ผ่าตัดสมองมือเอก ได้รออยู่แล้ว หลังจากที่ทำการตรวจพบว่ามีเส้นโลหิตแตกในสมอง ต้องทำการผ่าตัดด่วน ขณะนั้น พ่อไม่รู้สึกตัวแล้ว ดูท่านไม่เจ็บปวดอะไรเลย หลับไปเฉยๆ ช่วงเวลาผ่าตัดนั้น ดูยาวนานเหลือที่จะกล่าว ในที่สุดด้วยฝีมือของแพทย์เราก็ได้ข่าวดีว่า พ่อปลอดภัยไปขั้นหนึ่งแล้ว แต่จะให้กลับเหมือนเดิมนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ พ่อต้องเข้ารับการดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดในหออภิบาลผู้ป่วยหนัก ซึ่งมีนายแพทย์ศรชัย หิรัญนิรมล เป็นหัวหน้า มีแพทย์พยาบาลอีกหลายคนดูแลอย่างใกล้ชิด โดยมีลูกหลานของพ่อเป็นผู้ช่วยผลัดเปลี่ยนกันอยู่กับพ่อตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง

นับตั้งแต่วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นคนไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์ที่โรงพยาบาลกรุงเทพ ตลอดเวลาที่อยู่ในห้องไอซียู แม่อยู่เคียงข้างทุกวันคืน ถ่ายเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ก่อนพ่อจะจากไปเพียง ๕ วัน

ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมรับพ่อเป็นคนไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์ตลอดระยะเวลา ๕ เดือน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ระหว่างนั้นมีผู้มาเยี่ยมพ่อมากมายเป็นประจำ โดยเฉพาะในระยะแรกๆ ทั้งผู้คุ้นเคย และผู้ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน ก็นำดอกไม้มาเยี่ยมเต็มไปหมด ซึ่งพวกเราลูกหลานรู้สึกซาบซึ้งใจมาก

ด้วยความสามารถของแพทย์ พยาบาล นักกายภาพบำบัด และด้วยกำลังใจจากผู้มาเยี่ยมเยียน จากลูกหลานเหลน ทำให้อาการของพ่อดีขึ้นเรื่อยๆ จนพ่อจำหลายๆ คนได้ หัดนั่ง และหัดยืนโดยใช้เครื่องประคองได้แล้ว หมอบอกว่า พ่อคงจะกลับบ้านได้ในไม่ช้า เราจึงจัดเตรียมห้องที่บ้านเอาไว้เป็นห้องไอซียูให้พ่อเรียบร้อยแล้ว

ลูกๆ ทั้ง ๖ คนเข้าเยี่ยมพ่อพร้อมๆ กันโดยมิได้นัดหมาย ในวันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗
พวกเราพากันเตรียมต้อนรับพ่อกลับมาพักฟื้นที่บ้านถกลสุข แต่เราต้องผิดหวังและเสียใจอย่างใหญ่หลวง

ในวันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ่อมีหน้าตาที่แจ่มใส แม่เข้าไปเยี่ยมและนั่งคุยด้วยอย่างเคย ในบ่ายวันนั้น ลูกๆ ทั้ง ๖ คน เข้าไปเยี่ยมพ่อพร้อมๆ กันโดยไม่ได้นัดหมายหรือชักชวนกัน ทั้งๆ ที่ปกติจะผลัดกันเข้าไปทีละคนสองคน แต่ตอนนั้นเข้าไปพร้อมๆ กัน พวกเราแปลกใจแต่ก็ครื้นเครงที่เห็นพ่อดูดีขึ้นมาก พากันถ่ายรูปเป็นที่ระลึก เราไม่คิดเลยว่าวันนั้นจะเป็นวันที่เราได้มีความสุขกับพ่อพร้อมๆ กันเป็นวันสุดท้าย เพราะในวันจันทร์ที่ ๑๔ พ่อก็มีไข้สูงเพราะติดเชื้อ ใช้เวลาในการพิสูจน์ว่าเป็นเชื้ออะไร จะใช้ยาใดรักษา ก็กินเวลามาก ในที่สุดก็ทราบว่ายาที่จะรักษาได้นั้นต้องสั่งจากต่างประเทศ ที่ใกล้ที่สุดคือ สิงคโปร์ เรารีบติดต่อนายแพทย์กะริน วีระภาค แพทย์ไทยเพื่อนเก่าของเราที่สิงคโปร์ทันที หมอกะรินรีบสั่งยาที่ต้องผสมพิเศษให้ เมื่อเอกอัครราชทูตสิงคโปร์ประจำไทยทราบเรื่องก็แจ้งไปทางรัฐบาลสิงคโปร์ซึ่งสั่งให้เครื่องบินสิงคโปร์แอร์ไลน์ดีเลย์นิดหน่อยเพื่อนำยาพิเศษนี้มาให้ทัน ยามาถึงโรงพยาบาลตอนค่ำ พวกเราดีใจมาก เพราะคิดว่าทันการ แต่ปรากฏว่าเราต้องผิดหวังและเสียใจอย่างใหญ่หลวงเพราะหลังจากนั้นเพียงสองชั่วโมง พ่อก็จากพวกเราไปอย่างสงบ ไม่มีใครอยากเชื่อว่าเป็นความจริง เพราะพ่อกำลังจะกลับไปอยู่ที่บ้าน “ถกลสุข” ของเราแล้ว

หลายๆ คนบอกว่าพ่อกลับบ้านจริงๆ พ่อพ้นทุกข์แล้ว ดวงวิญญาณพ่อกลับมาอยู่บ้านอย่างมีความสุขตลอดไป ห้องที่จัดไว้ให้พ่อกลายเป็นห้องตั้งโกศมณฑปพระราชทาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ตลอด ๗ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบ ๕๐ วัน และครบ ๑๐๐ วัน และได้เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานเพลิงศพในเวลาต่อมา นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่ครอบครัวกิตติขจรอย่างหาที่สุดมิได้

ขอกุศลผลบุญทั้งหลายที่พ่อได้กระทำมาตลอดชีวิตของท่าน ส่งให้ดวงวิญญาณของท่านสถิตอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นวิมาน และสามารถหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใดก็ตามว่าอีกไม่นานเกินรอ ท่านจะได้รับสิ่งที่ท่านยังไม่ได้รับเมื่อมีชีวิตอยู่ นั่นคือ “ความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่ความยุติธรรม”

แม้ว่าพ่อจะจากลูกไปสองปีกว่าแล้ว แต่ไม่มีวันไหนเลยที่ลูกจะไม่คิดถึงพ่อด้วยความเคารพรักอาลัยอย่างที่สุด พ่ออยู่ในดวงใจของพวกเราตลอดกาล

ลูกๆ ของพ่อ

ไปทอดกฐินและเยี่ยมเยียนชาวตาก ท่านรัฐมนตรี อุดร ตันติสุนทร ต้อนรับโดยมีชาวเขาลงมาพบปะด้วย พ.ศ. ๒๕๒๖

ชาวตากรดน้ำดำหัว พ.ศ. ๒๕๒๗

ชาวตากเข้าคิวรดน้ำดำหัว

รดน้ำดำหัว ปี พ.ศ. ๒๕๒๘

ชาวตาก อาลัย ท่านจอมพล

วันกตัญญูชาวตาก
๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐

รดน้ำดำหัว พ.ศ. ๒๕๓๐

ชาวตากหลายพันคน
มารดน้ำดำหัวชาวตากอาวุโส

ท่านรัฐมนตรี อุดร ตันติสุนทร และท่านผู้ว่าราชการ
จังหวัด สมบูรณ์ พรหมเมศร์ กล่าวอวยพรในนาม
ของชาวตาก พ.ศ. ๒๕๓๑

ทักทายชาวตากด้วยกัน

รดน้ำดำหัว

ปลื้มใจได้พบปะพี่น้องชาวตากมากมาย

ต่างคนต่างอวยพรปีใหม่
ให้มีความสุขทั้งสองฝ่าย

ปราศรัยกับพี่น้องชาวตาก
พ.ศ. ๒๕๓๒

อาลัยจอมพลถนอม

เกิดเมืองตาก ลูกเมืองตาก คนเมืองตาก
ชนทุกชายหลาก ฟากหัวใจ ให้คิดถึง
"เก้าสิบสาม" ปีผ่านมา น่าคำนึง
ชีวิตจึง สิ้นสุดลง ตรงนี้ก็ดี

ใช่...จอมพล ถนอม นี้ มีค่าหนัก
คนรู้จัก และรักใคร่ ไม่แปรผัน
สร้างผลงาน สรรค์เสา เอนกอนันต์
ชื่อ "สะพาน กิตติขจร" ขจรไกล

ที่นครปฐม "ริมฝั่งน้ำ" ลึงปลาสร้าง
มีถนน หนทาง สว่างไสว
ชื่อถนน "จอมพล" ลาสวไล
ตั้งอยู่ใน ใจกลางเมือง เคียงคู่ไป

ขอวิญญาณ ชั้นบริสุทธิ์ สถิตสะอาด
งามพิสุทธิ์ ปราศจากทุกข์ ไร้ประสาน
สู่สวรรค์ ชั้นฟ้า ชั้นดาวดึงส์
ชีวิมาน สถานสุข....ทุกท่านเอย

ด้วยความเคารพรักและอาลัยของประชาชนชาวไทย

สดุดี
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
อดีตนายกรัฐมนตรี
มหาบุรุษของชาวจังหวัดตาก และสมาคมชาวตาก

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ชาวตากประกอบด้วย ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนทุกอาชีพ ทุกหมู่เหล่าต่างมีความปลื้มปีติยินดีที่ได้มีส่วนร่วมกันสร้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศ พร้อมได้จัดงานเฉลิมฉลองอย่างสมพระเกียรติ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๙๓ เป็นการริเริ่มจัดงานประจำปีฤดูหนาวของชาวตาก นั่นคือ **"งานตากสินราชานุสรณ์"** การจัดงานครั้งแรกนี้ยิ่งใหญ่เหลือเกิน มีการแสดงตำนานกลางแจ้งพระราชประวัติวีรกษัตริย์ผู้ทรงกู้บ้าน กู้เมือง ตอนสำคัญ มีการเดินสวนสนามของชายฉกรรจ์ การนั่งช้างชมงาน มีจำนวน ๒๐ เชือก นั่งเครื่องบินเล็กชมเมืองคนละ ๕๐ บาท เป็นต้น ชาวตากและจังหวัดใกล้เคียงได้เข้ามาสักการะกราบไหว้ เพื่อขอให้ลบเลือนภาพสงครามในอดีต คราบน้ำตาที่ยังคงหลงเหลืออยู่เมืองตากนี้หนอ.... ต้องรับสภาพเมืองหน้าด่าน ผ่านเมือง เส้นทางเดินทัพของศัตรูบุกตะลุยเมืองนี้ก่อนทุกครั้งในอดีต และสงครามโลกครั้งที่ ๒ ภัยของสงครามสร้างความลำบาก ยากจน อดอยาก ยากไร้ ไปทั่ว ถึงแม้ระยะเวลาจะได้ผ่านไป ๖ - ๗ ปีแล้วก็ตาม

ด้วยพระบารมีและพระเดชานุภาพขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสมหาราช ได้ทรงบันดาลให้จังหวัดตากซึ่งมีชื่อจังหวัดตามพระนามพระมหากษัตริย์ไทยจังหวัดเดียวเท่านั้น ได้ประสบความสำเร็จในโครงการสร้างเขื่อนยันฮี ซึ่งเป็นเขื่อนคอนกรีตผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ ขนาดใหญ่เป็นอันดับ ๗ ของโลก มูลค่าก่อสร้างด้วยเงินจำนวนมหาศาล ได้เริ่มต้นขึ้นแล้วประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เหมือนบุญหล่นทับและถูกโอกาสถูกจังหวะ ประชาชนกำลังลำบากอยู่จึงได้โอกาส ได้งานทำ ประชาชนทั้งในและต่างจังหวัดทยอยเข้ามามากขึ้นๆ ตามลำดับ บัดนี้เศรษฐกิจภายในจังหวัดตากดีขึ้นทันตาเห็น พระองค์ประทานความสุข พร้อมทรัพย์สิน เงินทอง แต่ยังไม่ได้ส่งบุคคลสำคัญขึ้นมา ดุจดังเช่นพระองค์ หากไม่ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แล้วไซร้ การกู้บ้าน กู้เมือง คงไม่สำเร็จอย่างแน่แท้ จึงได้มีวันสำคัญวันหนึ่งของประเทศ คือ วันที่ ๒๘ ธันวาคมของทุกปี ซึ่งชาวไทยทั้งปวงยึดถือเป็นวันของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และโปรดติดตามตอนสำคัญต่อไป

ในปีพุทธศักราช ๒๔๙๘ ชาวตากต้องตื่นเต้นในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และสำคัญสิ่งที่เกิดขึ้นในขั้นตอนของความสำเร็จที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง และมีชื่อเสียงของจังหวัด จึงมีสิ่งบอกเหตุ ๓ ประการ ให้ทราบดังนี้

๑. เกิดสุริยุปราคาเห็นได้สมบูรณ์ที่จังหวัดตาก ซึ่งจะเกิดขึ้นในครั้งต่อไปอีก ๔๐ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๓๘ และอีก ๗๐ ปี พ.ศ. ๒๖๐๘

๒. การขุดเจาะอุโมงแฝดในการสร้างเขื่อนภูมิพลได้ทะลุผ่านขุนเขาดอยแก้วได้สำเร็จ การสร้างเขื่อนต้องสามารถเปลี่ยนทิศทางน้ำได้ก่อนจะลงฐานรากอย่างมั่นคงแข็งแรง ขวางกั้นลำน้ำปิง เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และจ่ายน้ำให้แก่ระบบชลประทาน

๓. พลโท ถนอม กิตติขจร แม่ทัพกองทัพภาค ๑ เลือดเนื้อเชื้อไขชาวตากโดยกำเนิด ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๔๙๘ โดย ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

การทดแทนบุญคุณแผ่นดินถิ่นกำเนิด

ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินในพระราชพิธีเปิดเขื่อนภูมิพล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร รับสนองพระบรมราชโองการ ภาพประวัติศาสตร์ในครั้งนี้ ชาวตากได้ชมพระบารมีทั้งสองพระองค์ ได้เห็น ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นชาวตากโดยแท้ ได้กราบบังคมทูลถวายรายงาน ความภาคภูมิใจ ตื้นตันใจ เป็นที่สุด รวมทั้งได้ปรากฏป้ายชื่อเขียนยักษ์ เป็นพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นพลังงานกว่า ๓๐ จังหวัด การพัฒนาประเทศชาติได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังขึ้นแล้ว

ฯพณฯ จอมพล ได้ร่วมพิจารณากำหนดใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ระยะเวลา ๕ ปี เริ่ม พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๘ ขณะที่ ฯพณฯ ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับอำนาจปกครองและบริหารสูงสุดของประเทศในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเป็นโอกาสดีของบุตร หลาน ชาวตากที่ได้รับการศึกษาดี มีความรู้ ความสามารถ หลายคนดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญตามกระทรวง ทบวง และกรมต่างๆ ทั้งทางทหาร ตำรวจ และพลเรือน ตลอดทั้งทางธุรกิจด้วย และมีอีกจำนวนมากพร้อมที่จะขยับตำแหน่ง หน้าที่สูงขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากครอบครัวชาวตากที่มีฐานะดีจะส่งบุตร หลาน ไปเรียนต่อในเมืองหลวงดังเช่นครอบครัวของ ฯพณฯ จอมพล เมื่ออายุ ๙ ขวบ ต้องเข้าไปเรียน เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบกแล้ว ซึ่งเป็นการดีที่ทุกคนมาเป็นกำลังของชาติ บ้านเมือง มาช่วยกันพัฒนาประเทศและจังหวัดตากของเรา

จากอานิสงส์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๑, ๒ และ ฉบับที่ ๓ จังหวัดตากได้ถูกกำหนดให้เป็นจังหวัดสำคัญของการพัฒนาภาคเหนือ ดังปรากฏเป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยสังเขปต่อไปนี้

๑. จัดตั้งสำนักงานศูนย์ราชการ พัฒนาภาคเหนือ ตามแผนพัฒนาภาคทุกภาคของประเทศ

๒. โครงการแปรสภาพลำน้ำปิง ตั้งแต่บริเวณหน้าวัดดอยคีรี จนถึงสะพานกิตติขจร (ทั้งสองฝั่ง) ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๑๑

๓. ตั้งศูนย์เครื่องมือกลไทย - ออสเตรเลีย ตามโครงการสร้างทางสายตาก - แม่สอด และก่อสร้างสะพานกิตติขจร

๔. จัดตั้งวิทยาลัยเทคนิคตาก เปิดทำการสอนเป็นลำดับที่ ๕ ของประเทศ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (ปัจจุบันมหาวิทยาลัยราชมงคล วิทยาเขตตาก)

๕. นอกจากนี้ยังมีโครงการอื่นๆ ตามแผนพัฒนาจังหวัดอีกมากมาย

ในโลกนี้ล้วนแต่อนิจจังไม่เที่ยง การเปลี่ยนแปลงตามวิถีทางของโลก แม้สงครามโลกครั้งที่ ๒ จะสิ้นสุดลง แต่สงครามเย็นได้อุบัติขึ้นแล้ว มีการแบ่งค่ายตามระบอบ ลิทธิสังคมนิยม และตามระบบลัทธิทุนนิยม มีการโฆษณาชวนเชื่อชักจูงพร้อมทั้งประณามผู้นำ ผู้บริหารประเทศนั้นๆ โดยอาศัยสถานีวิทยุกระจายเสียงจากต่างประเทศส่งตรงเข้ามาเจาะประเทศนั้นตามเป้าหมายแทบทุกวัน ท่านคงจำได้ มีการใช้แผนป่าล้อมเมือง แผนโดมิโน่ จนถึงตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นตามประเทศข้างเคียงที่เคยตกเป็นอาณานิคมชาติตะวันตก ฯพณฯ จอมพล ของเรา ยอมตายถวายชีวิต เพื่อปกป้องสถาบันหลักของชาติ โดยเฉพาะสถาบันกษัตริย์ ยามนั้นสถานการณ์ประเทศรอบข้างมีความรุนแรง คณะรัฐบาลไทยไม่วางใจกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด เพราะต่างชาติมีตัวอย่างที่ถูกหลอกเข้าพรรค - เข้าพวก หลายประเทศไปแล้ว ปัจจุบันนี้ได้พิสูจน์ถึงความล่มสลายของระบอบลัทธิสังคมนิยม ซึ่งไม่สามารถนำพาชาติเจริญทางเศรษฐกิจได้เลย

ในพุทธศักราช ๒๕๑๕ เพื่อให้จังหวัดตากมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปอีก ฯพณฯ จอมพล ได้อนุมัติโครงการสร้างทางรถไฟผ่านจังหวัดตากตามแนวถนนสายเอเชีย โดยบริษัทญี่ปุ่นได้ดำเนินการสำรวจ ๒ เส้นทาง คือ แนวต่อจากกาญจนบุรีผ่านตากไปพม่า และอีกเส้นทางหนึ่งจากแยกพิษณุโลก ผ่านตากไปพม่า ซึ่งเริ่มดำเนินสำรวจตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๖ แต่อนิจจา... โครงการต้องยกเลิกไปเพราะเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ฯพณฯ จอมพล จำเป็นต้องเดินทางออกนอกประเทศ

ประธานที่ปรึกษาสมาคมชาวตากคนแรก

ฯพณฯ จอมพล ให้เกียรติ ให้ความเมตตา กรุณา รับเป็นประธานที่ปรึกษาสมาคมชาวตากคนแรก ตามที่พลเอก เหรียญ ดิษฐบรรจง (อนิจกรรมแล้ว) อดีตนายกสมาคมชาวตาก คนที่ ๒ ได้กราบเรียนเชิญ เมื่อปี ๒๕๒๙ เป็นต้นมาจนตลอดชีวิต การจัดงานสร้างสรรค์ชาวตากของสมาคมฯ ทุกครั้ง ฯพณฯ จอมพล และท่านผู้หญิง จะให้เกียรติไปเป็นประธานในพิธีและทุกครั้งได้กล่าวแสดงความยินดี ขอให้ชาวตากมีความรัก สามัคคี เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

คณะกรรมการสมาคมชาวตากได้มีโอกาสไปร่วมอำนวยพร และขอพรในวันครบรอบวันเกิด ๑๑ สิงหาคม ของ ฯพณฯ จอมพล ณ บ้านถกลสุข ซึ่งบรรดาบุตรหลาน และญาติมิตร ได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี อีกวันหนึ่งที่สำคัญยิ่งในวาระครบรอบวันแต่งงาน เมื่อครบรอบ ๖๐ ปี (๑๔ มีนาคม ๒๕๓๓) และเมื่อครบรอบ ๗๐ ปี (๑๔ มีนาคม ๒๕๔๓) การจัดงานดังกล่าวจะมีผู้หลัก ผู้ใหญ่ และบุคคลสำคัญทุกวงการที่เคยร่วมบริหารและพัฒนาประเทศชาติ ได้มากันอย่างคับคั่ง เนืองแน่น และเมื่อเร็วๆ นี้ วันครบรอบวันเกิด ๙๐ ปี (๑๔ มกราคม ๒๕๔๙) ของท่านผู้หญิง ซึ่งพร้อมด้วยบุคลิกภาพและสุขภาพดีเยี่ยม ด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้มต้อนรับคำกล่าวอำนวยพร และรายงานสถิติอายุคู่สมรส การครองเรือนของ ฯพณฯ จอมพล กับท่านผู้หญิงยาวนานถึง ๗๔ ปีเศษ ซึ่งนับเป็นสถิติที่ยาวนานสูงสุดของโลกด้วย

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร มีความเป็นที่สุดของสามัญชน ที่มีครบในความงาม ๔ ประการ คือ ชาติตระกูลงาม ปัญญางาม รูปร่างงาม และอายุงาม (๙๓ ปีเศษ) และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เกิดสุริยุปราคาซึ่งผ่านมา ๑๐ ปีแล้ว เรายังตามหาชาวตากที่จะมาเป็นมหาบุรุษของชาวจังหวัดตาก ดุจดัง ฯพณฯ จอมพลของเราอีก

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และดวงพระวิญญาณขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้โปรดส่งดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ขึ้นไปสถิตสถาพรในสัมปรายภพด้วยความสุข สงบในสรวงสวรรค์ ตราบนิรันดร์กาล ด้วยเทอญ

นายคมจิตติ คงเมือง
อุปนายกสมาคมชาวตาก คนที่ ๑
ประธานชมรมผู้สูงอายุ เคหะชุมชนท่าทราย กรุงเทพฯ
ถิ่นกำเนิด : ที่ทำการกำนันตำบลเกาะตะเภา
ขุนชุมชน (คุณตาใจ ริดจันทร์)
อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก
๑๔ มกราคม ๒๕๔๙

คำไว้อาลัย

ท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นคนจังหวัดตาก เกิดที่บ้านหนองหลวง ได้มาเป็นนักเรียนเตรียมทหาร ตั้งแต่อายุ ๙ ขวบ จบแล้วรับราชการเป็นทหาร เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับจนถึงขั้นสูงสุด ได้รับพระราชทานยศถึงจอมพล

เมื่อครั้งที่ท่านได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นนายกรัฐมนตรีถึง ๒ ครั้งนั้น ท่านได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติและจังหวัดตากเป็นอเนกอนันต์

ที่จังหวัดตากท่านได้สร้างศูนย์ราชการจังหวัดตาก ได้สร้างเมืองตากใหม่ โดยการปรับปรุงลำแม่น้ำปิง ทำให้ตลาดเมืองตากมีทิวทัศน์ริมแม่น้ำสวยงามที่สุดของเมืองไทย ท่านได้ขอให้รัฐบาลออสเตรเลีย สร้างถนนประวัติศาสตร์จากอำเภอเมืองตากไปยังอำเภอแม่สอด และเชื่อมโยงไปยังอีก ๔ อำเภอ ซึ่งเป็นอำเภอชายแดนไทย - พม่า ทำให้การคมนาคมของจังหวัดตากได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีการก่อสร้างศูนย์ประมง ศูนย์บำรุงพันธุ์สัตว์ พัฒนาวิทยาลัยเทคนิคตากให้เป็นสถาบันราชมงคล และงานอื่นๆ อีกนานัปการ

ในวาระที่ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรม และได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพซึ่งเป็นเกียรติยศสูงสุด กระผมขอกราบอธิษฐานขอให้คุณงามความดี ที่ท่านได้สร้างไว้ให้แก่ชาติบ้านเมือง จงเป็นพลวปัจจัย ดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านจงสถิตอยู่ในสรวงสวรรค์ชั่วนิรันดร์กาล

(นายอุดร ตันติสุนทร)

คำไว้อาลัย ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

คณะกรรมการสภาวิทยาลัยลุ่มน้ำปิง ผู้บริหารและคณาจารย์มีความเสียใจในมรณกรรมของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นอย่างมาก เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการคุณแก่วิทยาลัยลุ่มน้ำปิงและชาวจังหวัดตากเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะในด้านอำนวยคุณประโยชน์ให้แก่การศึกษาของชาติ

ฯพณฯ เป็นบุคคลที่มีความตั้งใจจริงรับใช้บ้านเมืองโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มีจิตวิญญาณครูอยู่ในร่างของนักปกครองชั้นสูงที่ถือหลักความดีเป็นที่ตั้ง ซึ่งพิสูจน์ได้ว่าเป็นความดีแท้จริง จึงเป็นบุคคลที่สมควรยกย่องเป็นอย่างยิ่ง

ประเทศชาติของเราต้องสูญเสียบุคคลสำคัญที่เป็นประโยชน์ โดยที่เรารู้ว่าเป็นเพชร แต่ได้หลุดลอยหายไปเสียแล้ว จึงขอให้ดวงวิญญาณของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)
นายกสภาวิทยาลัยลุ่มน้ำปิง

ส่วนหนึ่งจากสื่อมวลชน

Sixty years through thick and thin

It was **Thanpuying Jongkol** who was always there — in the best of times and in the worst of times. When **Field Marshal Thanom Kittikachorn**, the prime minister-turned-dictator, was forced into overseas exile following the uprising in 1973, it was Thanpuying Jongkol who stayed by his side and, for years to come, put up with the label "tyrant" stuck on her husband.

That particular episode probably served as the acid test for their marriage which celebrated its 60th anniversary last Thursday — an occasion for Thanom to recall some of his sweet memories. In short, it all started off as puppy love. When they first met the boy was only nine and the girl little more than four. Several years later, the then teenaged boy was pedalling a bicycle in Chiang Mai when he passed the girl, and love blossomed.

"Nong Kol's (Thanpuying Jongkol) beauty really captured my heart," Thanom confessed.

Hurdling all obstacles and overcoming all problems with determination, the future prime minister and his beautiful Nong Kol were finally married on March 1, 1931.

As they celebrated their diamond wedding anniversary last Thursday at Baan Thakoisuk on Soi Ranong II off Sukhothai Road, it was evident to all the guests that the Field Marshal and the Thanpuying were still very much in love.

Almost everything around the place was in blue, of course not in terms of mood but in the pervading colour of the decorations. For both of the love couple were born on a Friday, and blue is the colour of this day.

The house and its rose garden was stiffused in a glow of brightness and liveliness with the trees bedecked with coloured lights and the air filled with the strains of romantic music.

At the front gate were some of the immediate Kittikachorn family, such as daughter **Khunying Songsuda Yodmanee** and her husband **Dr Suvit**, busily welcoming the guests.

Almost a thousand guests including relatives and friends clad in northern Thai-style costumes came with most in different shades of blue and carrying presents for the anniversary couple.

In front of the house were Field Marshal Thanom and Thanpuying Jongkol, holding hands and in all pastel blue attire with their faces wreathed in happy smiles, acknowledging the greetings and well-wishes of their guests.

Guests were presented with souvenirs: small heart-shaped fans with blue lace all around the edges with two heart-shaped bags of fragrant flowers close together in the middle.

"The fan is meant to bring coolness to the recipient. Today, we are so overwhelmed to see such a lot of friends. Thanks to the efforts of our children," the happy couple said.

HRH Prince Bhanubhandhu Yugala and **HRH Princess Vimolchatr** also graced the event with their presence.

Among the guests was the couple's long-time close friend **Field Marshal Prapas Jarusathira** and his family who blessed the couple in the northern dialect and presented an appropriate present.

And there was the Tuesday Group, comprising friends who usually meet every Tuesday, and they spelt out their blessing to the couple in harmony.

Streaming in at intervals were **Khunying Sunetr Pongsophon** leading a group from the Thai Women Association, **Khunying Pankrua Yongchaiyudh**, the family of **Dr Prakash** and **Pa-epthip Satamarn**, as well as **Amaret Si'aon**.

Before the entertainment began, guests strolled from booth to booth in the garden sampling the different kinds of food. Among these was the *khao man kai* (rice with chicken) contributed by **Gen Sunthorn Kongsompong**, the leader of the National Peacekeeping Council, and the *kiew kung* (shrimp wanton) from **Bancha Lamsam**.

The first programme on the stage was a cute scene on the Snow White and the Seven Dwarfs theme performed by the little great-grandchildren of the anniversary couple.

However, the highlight of the celebration was the *bai sri soo kwan*, a traditional Thai ceremony believed to bring luck and wealth to the recipients. The ceremony turned out to be quite a grand scene.

The long procession started from the front gate and paraded to the house and in front of the couple who were sitting side by side on a stage. Clad in traditional northern Thai costumes, people in the procession carried objects that are believed to bring good luck and wealth to the receivers since olden times, ranging from food and fruit to silk and shoes.

After the grand ceremony, the night went on in bright spirits with the entertainment, music and dancing, performed by friends and relatives such as **Nanthawan Mekyai, Kriangsak Lohashala, Punchalee Penchatr** and **Dr Nadaprapai Sucharitkul**.

In fact, the celebration for this diamond wedding anniversary had started since early in the morning when the couple offered food for 39 monks at the Marble Temple. And in the afternoon they went to receive the blessing of the Supreme Patriarch at Bavornnives Wihara Temple.

"We live together with love and understanding," Thanom revealed at the party when asked the secret of their long love affair.

ABOVE: The happy couple; LEFT: The *bai sri soo kwan* ceremony; RIGHT: Field Marshal Prapas (right) presents a garland to Field Marshal Thanom (left) and his wife Thanpuying Jongkol on their wedding anniversary.

‘I prefer to leave it to others to judge whether or not I have been a dictator’

Thanom speaks exclusively to *The Nation* [6A]

Field Marshal reflects on three decades of solitude

Ex-strongman's family tells of life out in the cold

■ *Subhatra Bhumiprabhas*
Nantiya Tangwisutijit
THE NATION

DESPITE plans for unprecedented events and ceremonies to mark the upcoming 30th anniversary of the popular uprising that overthrew a dictatorial regime in 1973 – recently declared "October 14 Democracy Day" – October 14 is likely to be another quiet and sombre day for the Kittikachorn family. Just as it has been for the past three decades.

"We don't talk about it [the October 14 uprising]," says Khunying Songsuda Yodmanee, one of former dictator Field Marshal Thanom Kittikachorn's daughters. "But if reports about it come up while Dad happens to be watching a news programme, we will just treat it like any other report. We won't discuss it."

"If we find anything in the newspapers that would hurt his feelings, we won't bring it up with him," added Suvit Yodmanee, Songsuda's husband.

Yet the family hopes an upcoming book, written primarily from Thanom's own accounts of the bloodbath, will speak for all of its members who have to lived the past 30 years in disgrace. The book, to be on sale on October 13, is said to be the former strongman's most comprehensive self-defence on public records.

At 92, Thanom lives a quiet life at Thakolsuk, his home in Soi Ranong 2, a neighbourhood surrounded by military offices and residences.

Several family portraits hang on the wall of Songsuda and Suvit's house next door, indicating that the retired field marshal is living a rather peaceful life with his close-knit clan. The largest painting is of about 50 family members encircling Thanom and wife Thanpuying Chongkol.

He is still loyal to the military as he mostly watches TV channels 5 and 7, which are run by the Royal Thai Army. His favourite newspaper is Thai Rath, the country's biggest-selling Thai-language daily, which was also highly popular during his time in power.

He has just finished reading "Panyachon Kon Krua" (Intellectuals in the Kitchen), a light-hearted comedy. Other titles such as "Phol, Nikorn, Kim-nguan", an eponymous classic comedy novel by three of the country's best-known comedians, and books about Buddhist teachings are on his reading list.

Every Tuesday, Thanom organises a meeting with his former subordinates and sometimes attends a get-together party with other former military officers.

Thanom's life turned upside down on October 14, 1973. His decade of ruling the country as prime minister from 1963 to 1973 was brought to an abrupt end by the largest popular uprising in modern Thai political history.

It is estimated that half a million people took to the streets demanding that his "dictatorial" regime be overthrown and that a democratic constitution be established.

Thanom stepped down after a violent crackdown on the protestors in front of Chitralada Palace and Rajdamnoen Avenue. About 77 demonstrators were reportedly killed while 857 were injured. According to his account, written in "*The Sixth Circle of Life: Dictatorship or Democracy*" to mark his 72nd birthday in 1983, he submitted his resignation after having an audience with His Majesty the King.

"On October 14, I and Field Marshal Prapas [Jarusathien] had the opportunity to seek an audience with His Majesty in order to report on the situation and on the government's operation in accordance with His Majesty's wish to avoid non-violence. However, the situation wasn't peaceful, in fact it had snowballed. If my and Field Marshal Prapas' resignations, from the posts of prime minister and deputy prime minister, would have restored peace and order, we would have been gladdened. As I observed that such was His Majesty's wish, I decided to tender my resignation to His Majesty on the evening of that day," wrote Thanom.

However, Thanom still held another powerful position. In his book "October 14, 1973 Student Uprising in Thailand", historian Charnvit Kasetsiri wrote: "*Field Marshal Thanom Kittikachorn, though resigning as prime minister, continues to hold the post of supreme commander of the armed forces, which he exploits to continue the suppression of school children, college students and the people. His announcement that communist rebels had sent armed units in disguise to the capital clearly shows intent to create lies, hatred and vengeance. This arouses in the resistance the force to continue the struggle, no matter what the cost in injury and death.*"

On October 15, Thanom flew to Boston with his wife, daughter Songsuda, Suvit and two grandsons. The family then moved to Singapore for two years before returning to Bangkok in 1976.

However, his return as a novice monk sparked another round of public protests, which led to a massacre of student activists at Thammasat University.

See Thanom **[6A]**

NATION/TANWECHAI JAOWATTANA

THIRTY YEARS *after he was ousted as prime minister, Field Marshal Thanom Kittikachorn, 92, lives the quiet life with his wife, Thanpuying Chongkol, at their Thakolsuk residence, which was technically confiscated by the state.*

FRIDAY, APRIL 9,

OCTOBER 14 UPRISING

PM wants panel to review history

Impartiality to be its key quality

Wassana Nanuam

Prime Minister Chuan Leekpai, facing protests against his decision to award a former dictator a military honour, plans to set up a special committee to review the historical record of the October 14, 1973, uprising.

It was hoped to clear up any confusion in people's minds about the events, defence spokesman Lt-Gen Sanan Kachornklam said yesterday.

Democracy groups, students and relatives of victims killed in the clashes were irate when Mr Chuan, as defence minister, approved the appointment as a special royal guard for Field Marshal Thanom Kittikachorn, whose government was responsible for the bloody crackdown on unarmed pro-democracy demonstrators during the uprising in 1973.

Mr Chuan has refused to apologise for his decision, claiming he merely followed army tradition by approving the request.

The Kittikachorn family has denied that FM Thanom was responsible for the massacre, which they blame on an unnamed "third party".

Lt-Gen Sanan said members in the committee would include armed forces' representatives, academics, representatives of student leaders who took part in the demonstrations and members of democracy groups.

"We are now selecting members of the committee. The selected people must be impartial so that they can establish an accurate account of the events and make it acceptable to the people," said Lt-Gen Sanan.

Mr Chuan had occasionally raised the issue with senior military officers and had proposed the formation of a committee to clear up the issue and ensure the public had a clear understanding of how the situation developed, Lt-Gen Sanan said.

Thanom... third party defence

"Prime Minister Chuan has repeatedly raised the idea and wanted the matter cleared up to avoid new disputes in the future," said the defence spokesman, a former classmate of Gen Surayud Chulanont, the army commander-in-chief.

Lt-Gen Sanan said the prime minister wanted to straighten the historical record of the uprising so that students would not be given wrong information about the events which eventually saw the departure of the dictatorial government under FM Thanom.

The defence spokesman said the committee's study might also include the events of "Black May" in 1992, when pro-democracy protesters were brutally suppressed by military forces under then army commander Gen Issarapong Noonpakdi.

"This is unlikely to cause any problem with the military, as it will help create transparency," said the defence spokesman.

The Defence Ministry would soon formally propose the establishment of the committee to the cabinet for approval. Lt-Gen Sanan said he hoped democracy groups would support the move, which in the long run would benefit the country.

He asked activists to forgive the government for its decision to approve a military honour for FM Thanom.

The officer said Mr Chuan, only the country's second civilian defence minister, was still suited to the portfolio.

"The military does not have a problem with him as defence minister as he has nottried to use the armed forces for political purpose," Lt-Gen Sanan said.

He ruled out speculation that Mr Chuan would quit the portfolio.

The premier would continue as the country's defence minister until next year, he said.

กองทัพจัดงานฉลองวันเกิดปีที่ 90 ให้กับจอมพลถนอม กิตติขจร ที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดย ผบ.เหล่าทัพไปร่วมอวยพร

ไทยโพสต์ 12 ส.ค.

กองทัพจัดงาน 90ปี'ครูหนอม' เทิดคุณูปการ!

ไทยโพสต์ ● กองทัพจัดงานวันเกิด 90 ปีให้กับจอมพลถนอม กิตติขจร เชิดชูคุณูปการที่ทำให้กับชาติบ้านเมือง

กองทัพไทยได้จัดงาน "90 ปี ปูชนียบุคคล จอมพลถนอม กิตติขจร" ให้กับจอมพลถนอม เนื่องในโอกาสครบรอบวันเกิดปีที่ 90 ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดยมี พล.อ. ธวัช เกษร์อังกูร ปลัดกระทรวงกลาโหม, พล.อ.สำเภา ชูศรี ผบ.สส., พล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ ผบ.ทบ., พล.ร.อ. ประเสริฐ บุญทรง ผบ.ทร., พล.อ.อ. ปอง มณีศิลป์ ผบ.ทอ. ตลอดจนนายทหารระดับสูงและบุคคลซึ่งเคยมีบทบาททางการเมือง การทหาร ในช่วงที่จอมพลถนอมเรืองอำนาจ เข้าอวยพรกันคับคั่ง ได้แก่ พล.ต.อ.ประมาณ อดิเรกสาร อดีตรองนายกรัฐมนตรี, พล.อ.อ.กมล เดชะตุงคะ อดีตผู้บัญชาการทหารอากาศ, พ.อ.(พิเศษ) ถนัด คอมันตร์ อดีต รมว.ต่างประเทศ, นายสมัคร สุนทรเวช ผู้ว่าฯ กรุงเทพมหานคร, นายกร ทัพพะรังสี หัวหน้าพรรคชาติพัฒนา, นายปองพล อดิเรกสาร รองนายกรัฐมนตรี, ท่านผู้หญิงวิจิตรา

อ่านต่อหน้า 12

'จอมพล' เผย สยบ จุดเดือด

อดีตนายกรัฐมนตรี

ในขณะนี้ประเทศไทยมีความวุ่นวายอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้คนเรามีความเครียดมากขึ้น จอมพลถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรีคนที่ 10 ของไทย ผู้เคยมีความเครียดมากที่สุดเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว มีวิธีความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพอากาศในอดีตเป็น และให้คนเราได้ผ่อนคลายเมื่อพอความเครียดขึ้นมาว่า

เมื่อเปรียบเทียบกันดูระหว่างสภาพอากาศในปัจจุบันกับสภาพอากาศในสมัยเมื่อเท่าเท่าเมื่อก่อนนี้ บ้านเมืองดีขึ้นมากขึ้น ซึ่งในอดีตบ้านเมืองมีระดับมหาศาลสุขุมพอดีมีเงินไม่อยู่มาก และมีการคอรัปชั่นกันน้อย อันเป็นสิ่งที่เห็นชัดเจนเห็นอดีตสภาพอากาศเดี๋ยว ในหลวงพระมหากษัตริย์ทรงทำสภาพอากาศในปัจจุบันเพราะเมื่อชื่อดูคุณมากจะรู้ได้ว่าเมื่อเกิดมากกว่าในหลวงนี้ อย่างในช่วงเดือนพฤศจิกายน รัมภาคม และมกราคม มักจะต้องเกี่ยวกับคนมากมายให้ ครั้นพอถึงฤดูร้อนก็เห็นว่าจะร้อนขนาดมากขนมันไม่ไร้

ดูเป็นไม้ไผ่

ตลอดนี้ประเทศไทยเราเมื่อกว่าใช้เทคโนโลยีมาช่วยส่ง เพราะการดำเนินชีวิตสูงมาก ทำให้คนเราเมื่อกว่าใช้พลังงานมูลขึ้น และยังมีการทำลายล้างต่อทางด้านมูลค่าทางธรรมเพิ่มมากขึ้นทำให้เกิดความเข้าไปรัก ซึ่งสิ่งเหล่านี้นั้นจะเป็นการทำประโยชน์ต่อส่วนรวมบ้าง แต่ก็ยังมีบางส่วนอย่างที่เป็นโทษต่อสภาพอากาศเป็นส่วนใหญ่ เพราะต้องเสียดายโรงงานมูลค่าทางธรรม หรือจะวันท่อโดยเสียงกรรมเดช รวมเมคเดอร์ไซด์ และจะขนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่มากมายต้องอนน ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้สภาพเป็นศิพ โดยไปทำให้อำนาจไม่ไหวในเมืองสภาพเครียดมัดออง จึงทำให้สภาพอากาศในขณะนี้มีสภาพร้อนทำเมืองสมัยก่อนนี้เป็นต้นมาก และหากพิจิตย่างสิทำให้สภาพอากาศขึ้นเกินกว่าการที่ในประเทศ ต้องใช้สิ่งไม่ใช้ที่เครื่องปรับอากาศกันเป็นส่วนใหญ่ ทั้งภายในบ้านและภายในรถยนต์ เนื่องจากทนต่อสภาพอากาศร้อนของเมืองไทยที่เพิ่มมากขึ้นไม่ได้ ซึ่งเครื่องปรับอากาศเหล่านี้นั้นก็พอไม่ได้ขนออกมาสู่สภาพภายนอกที่ขึ้นเมื่อ ก็ยอดโลกไม่ให้ออกสภาพไปประเทศร้อนขึ้น จึงควรที่จะมีการสนับสนุน ให้มีการปลูกต้นไม้กันให้มาก ๆ เพื่อจะได้ไปช่วยลดผลกระทบในอากาศไม่ได้ร้อนไปกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำพวกรถทุกคนช่วยกันพิจารณาใช้ทั้งของที่เป็นธรรมชาติมาก ๆ เหมือนในเมืองสกลเครื่องจะช่วยแก้ปัญหาได้มากทีเดียว

ส่วนในเรื่องของสภาวะเครียดนี้ น่าอากาศร้อนมาก ๆ ก็อาจไปทำให้ผมเกิดอาการเครียดได้ง่ายขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องเครียดขึ้นมาก ๆ แล้ว โดยส่วนตัวก็จะมีวิธีการต่าง ๆ ที่จะแก้ไขผ่อนคลายความเครียดเช่น ลายผนังศรัทธาและส่วนผนังเป็นวาดนาน ๆ ทาสีขึ้นทำความรู้ได้ด้วยตัวเองจะเป็นเคล็ดอย่างมาก หรือไม่ก็เดินดูต้นหมากรากไม้ก่อนบ้านที่ปลูกมูลค่าวิจำนวนมาก ก็จะทำให้จิตใจของเราผ่อนคลายเหมือนไป

วิธีการผ่อนคลายเครียดอย่างหนึ่งที่ผมจะแนะสำหรับคนที่มีความเครียดเกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็คือหาอาหารดูดูดูกับมูลค่าสูงหรือดูดูกับคนที่รู้ใจกัน ซึ่งถ้าหากมีความเครียดไม่มากเกินไปหรือไม่ถึงขั้นที่ปรับมูลค่าวิจำนวนมาก ก็จะทำให้จิตใจของเราผ่อนคลายเหมือนไป

เครียดไม่มากเกินไปก็ถือว่าจะน่าแหนังสือที่น่าสนใจ อย่างเช่น หนังสือธรรม เนื่องจากหากไม่ประกอบไปหนังสือธรรมก็อาจจะขาดความเครียดลงไปได้ทันทีทันใด หรือถ้าเป็นคนที่ชอบเดินทางก็อาจจะเดินทางไปต่างจังหวัด หรือเดินทางไปตามที่ปลอด ๆ ไหม ๆ ที่ไม่มีความสุขุมคุณวุฒิมาก ก็จะเป็นการช่วยคลายความเครียดลงไปได้พอสมควร และถ้าใครจะเอาวิธีการต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นไปใช้ในการลดความเครียดได้ก็ถือว่าดีทั้งนั้น

● ความคิดเห็นที่จะสร้างความสนุกให้กับนายพ์

● จอมพลถนอม กิตติขจร
อดีตนายกรัฐมนตรี

ประธานที่ปรึกษารสช. ใช้หลักธรรมนำชีวิต

ย้ำง "ลิมทันต์" อากาศรึกร้อน...คนก็เดือด ปรอทพุ่ง ปรี๊ดชนเพดานหลอดแก้ว ผู้อำการโรงพยาบาลบ้านนั่นช้าๆ ถึงเหตุที่เกิด เฉพาะอย่างยิ่ง จอมพลถนอม

● อ่านต่อหน้า 2

หน้า 20 | ผู้หญิงแนวหน้า ภาพข่าวสังคม | วันพฤหัสบดีที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2544

90 ปี ปูชนียบุคคล จอมพลถนอม ผู้เกรียงไกร

▲ จอมพลถนอม กิตติขจร ตัดเค้กครบรอบ ๙๐ ปี ท่ามกลางพี่ชายใหญ่ ท่านผู้หญิงงอก กิตติขจร, ลูก-หลาน-เหลน

▲ ร่วมพล.อายพรวันเกิดของปาโม จอมพลถนอม กิตติขจร อาทิ พล.ต.อ.ประมาณ อดิเรกสาร, พล.ร.อ.ประเสริฐ บุญทรง ผบ.ทร.,พล.อ.ชวัช เกษรีอังกูร ปลัดกลาโหม,พล.อ.สำเภา ชูศรี ผบ.สส.,พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ผบ.ทบ.,พล.อ.อ.ปอง มณีศิลป์ ผบ.ทอ.,พล.ร.อ.ณรงค์ ยุทธวงศ์ ว่าที่ ผบ.สส.,คุณหญิงสมวันธ์ ชูศรี,น.พ.คึมกร พันธุ์กระวี

▲ ม.จ.มงคลเฉลิม-หม่อมบงกรปิยา ยุคล มีลูกชาย ดร.สุวิทย์ ยอดมณี ร่วมต้อนรับ

▲ ท่านผู้หญิงสุภาลี จากิตานิช และ สุพพนา อาทรโมท กราบขอบพระ จอมพลถนอม-ท่านผู้หญิงงอก กิตติขจร

▲ พล.อ.ถนอม เคชประดิฐการ,คุณหญิงสมวันธ์ ชูศรี,คุณแก้ว ชาญ-ท่านผู้หญิงพัญศรี วิชัยรัตน์

▲ คุณชาญณรงค์-พ.อ.(พิเศษ)ท่านผู้หญิงวัณนา วิชัยรัตน์

▲ คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร นำคณะข้าราชการอายพร

เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันเกิดจอมพลถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี เวียนมาบรรจบครบรอบปีที่ ๑๐ กองบัญชาการทหารสูงสุด จึงได้จัดงานเลี้ยงฉลองวันเกิด ณ หอประชุมวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๑ สิงหาคม ที่ผ่านมา ด้วยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ท่านจอมพลถนอม ได้สร้างสมคุณงามความดีทั้งในด้านการปฏิบัติหน้าที่ราชการอันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกองทัพ ด้านการเป็นผู้นำทางการเมืองที่สร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ประเทศชาติ และการอุทิศตนสนองพระเดชพระคุณรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทด้วยความวิริยะอุตสาหะ ซื่อสัตย์และสุจริต เป็นที่ตั้ง โดยงานนี้มี พล.อ.ชวัช เกษรีอังกูร ปลัดกระทรวงกลาโหม, พล.อ.สัมพันธ์ บุญญานันท์ ว่าที่ปลัดกระทรวงกลาโหม, พล.อ.สำเภา ชูศรี ผบ.สส., พล.ร.อ.ณรงค์ ยุทธวงศ์ ว่าที่ ผบ.สส., พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ผบ.ทบ., พล.ร.อ.ประเสริฐ บุญทรง ผบ.ทร., พล.อ.อ.ปอง มณีศิลป์ ผบ.ทอ. พร้อมด้วยข้าราชการกองบัญชาการทหารสูงสุด กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ นักการเมืองแขกผู้มีเกียรติ และลูกหลานตระกูล **"กิตติขจร"** มาร่วมงานด้วยความรักเคารพต่อเจ้าของวันเกิดอย่างคับคั่ง

โอกาสนี้จอมพลถนอม กิตติขจร เจ้าของวันเกิดได้เผยถึงเคล็ดลับให้ฟังว่า "พยายามออกกำลังกายทุกเช้าด้วยการเดินรอบๆ บ้าน เพื่อรักษาสุขภาพให้แข็งแรง และสวดมนต์ทุกเช้าเย็น เพื่อเป็นการทำให้จิตใจสงบ"

สกู๊ป-สารคดี
ประชาชื่น
suksan@matichon.co.th
วันจันทร์ที่ 13 ตุลาคม พุทธศักราช 2546 เรม 3 ค่ำ เดือน 11 ปีระแม ● หน้า 17

จีนส่งนักบินอวกาศคนแรก
กับ ยานเสินโจว 5
หน้า 19

ศูนย์กนิษฐ์นารี
ศูนย์ช่วยเหลือผู้ถูกข่มขืนอย่างครบวงจร
จากกิมสหวิชาชีพ
สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี
ใต้พระบรมฉายาลักษณ์ พระจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระองค์ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการ
โทร. 02-929-2222 (ตลอด 24 ชั่วโมง)

อีกข้อมูลของเหตุการณ์เดือนตุลา

ดนตรีประเสริฐ ตรานุเวียร

พันตรีสมาร์ท กิตติขจร

พล.อ.ท.มงคลชัย ศิลปสุวรรณ์

พลตรีอนุพงษ์ ชีวะวา

ในปีเดียวกันที่ **พล.อ.กฤษณ์** ชีวะวา มานานถึง 20 ปี **พ.อ.เทพชัยน์ บุตตเนระ** ซึ่งได้ทำสัมภาษณ์หนังสือพิมพ์แบ้บหนึ่ง ได้มีประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจกันอีกด้วย

พ.อ.เทพชัยน์ กล่าวว่า เหตุการณ์ 14 ตุลา พล.อ.กฤษณ์มีบทบาทในการเจรจากับผู้ใหญ่ให้ปล่อยผู้เรียกร้องวิฐธรรมนูญ 13 คน เพราะรู้ว่าสถานการณ์ระบบปลาย และในการทำงานของ พล.อ.กฤษณ์ เป็นไปตามคำขอของผู้ปังคับบัญชาไม่มีการออกคำสั่ง

"พล.อ.กฤษณ์ไม่ต้องออกคำสั่งให้ลงพลการไม่มีบ้นอนตนนี้ไม่ทำแต่ตนเพื่อพี่ใจต่อที่ พ.อ.ณรงค์ ยุทธวงศ์ ตอนที่ทุกคนแม้แต่พลตนและพ่อตัวเองอยู่ที่มีภาวะสยิบนิ่ง พ.อ.ณรงค์ไหลุ่มากจะ.."

พ.อ.เทพชัยน์ กล่าวว่า ครั้งหนึ่งจอมพลถนอมได้มีบทพูดจากรวมศาสตร์ว่า พ.อ.ณรงค์เป็นทารก ใกล้บ้านใกล้เมือง จอมพลถนอมถามนายทหารที่อยู่ด้วยพี่พวก ลูกท่านเป็นอย่างที่จะว่าจริงหรือ จอมนั้น พล.อ.กฤษณ์ก็อยู่ด้วย ไม่มีใครกล้าพูดว่าจริง ซึ่ง พล.อ.กฤษณ์ก็ไม่มาก

สำหรับประเด็นที่จอมพลถนอมกล่าวถึงการประทะกันระหว่างนักศึกษากับทหาร ตำรวจ ที่หน้าพระราชวังสนามจันทร์ตลาด เป็นเพราะ **พล.ต.อ. ประมาณ อดุลยเดช** และ **พล.ท.มงคลชัยน์ ศิลปสุวรรณ์** สกัดกั้นผู้ชุมนุมไม่ยอมเปิดทางให้กลับป้ายแดงทำให้เกิดเหตุของเลือด

"ไม่เป็นความจริง เพราะทางทหารทหารหลายคนที่อยู่ในสวนวิมาน ต่างรู้เรื่องนี้ดีเพราะได้ติดตามงานเชียงใหม่"

วันที่ 14 ตุลาคม พล.อ.กฤษณ์ถูกสั่งสวนเส้นหนอนหลับอยู่ ส่วน พล.อ.อ. ประเวช กันภัยมหิดล พล.ต.ท.เกษรีย์ถาม พ.อ.ณรงค์ว่า "ขอเอ่ยอย่างไรกับนักศึกษา" พ.อ.ณรงค์บอกว่า "ไม่ได้ไม่ให้เข้า ไม่ให้ผ่าน"

ที่ทุกคนสงสัยทำตาม พ.อ.ณรงค์ เพราะ "ความรู้สึกของทหารและตำรวจในเรื่องนี้ตนตนนั้นออกว่า พ.อ.ณรงค์ เป็นตั้งจอมพล ประกาศตนของพลถนอม จอนนั้นเราอำนาจเยอะมาก เป็นเลขาธิการ ทหบ.ด้วย"

ส่วนเรื่องเสด็จอบ่นตรีที่ พ.อ.ณรงค์ยืนอันว่า ขึ้นไปชริระแต่ไม่ได้เป็นคนเดินเป็นคนลามได้นักศึกษา

อดีต พล.พล.อ.กฤษณ์ เล่าว่า **มีการยิงจากเฮลิคอปเตอร์ที่ม่อน**

"พ.อ.ณรงค์ไม่ได้เป็นคนยิง แต่มีนายทหารคนนึง 2 คน เครื่องศรีกับเครื่องไอรอนนั้น มีเป็น-16 ไปตัวเลขรายถึงว่าไปอาทิราย พ.อ.ณรงค์ พวกที่เป็นเสิกหนุ่มยิงด้วยความมันและต้องจัดเป็นที่มีนัย-อีกคนที่หนม ไปแบ่งนั่งจ้ายพะยา กระศุมนั่งข้าไปโดนคนที่โรงพยาบาลศิริราช มันเล็นไกเป็นชุด แต่ พ.อ.ณรงค์ไม่ได้ยิง ทอมมิคอปเตอร์ลมา ไม่มีใครรู้ราชาวไปยิงมา ทำท่าเจ็บเจ็บ แต่ว่าผิปปันมันพูดเอง คนที่มาเล่าให้ผมฟังเป็นนักปืน"

"**ผมมีเล็กฐานที่ก็ให้จัดที่ตรวนทายสร่ เพียงเป็นอาคาร ให้กองทัพเรือ กองทัพบก ทำอะไรที่ไหน อยากนำคอยเล็กฐานกับทหาร เอ่ยอนกับคนไร้หลายชุด ผมบอกกับชุดว่า ถ้าท่อคนขอเข้าให้ตรง หลักฐานชิ้นปีให้อีกมาอชน..**"

บันทึกลับ 'จอมพลถนอม'
อีกมุม 'เหตุการณ์ 14 ตุลา'

ถึงเสียงบอกล่าเกยุทหาร และคนในตระกูล และมีการทำลายคนเหมือนศาสตราจะ

เป็นอีกข้อมูลที่ต้องตรวจสอบ

นี่คือคำกล่าว-กล่าวถึงค้นวันก่อนเกิดเหตุวีปี ๑๔ ว่า เวลา 19.00 น. วันที่ 10 ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จอมพลถนอมเข้าเฝ้าฯ ทรงเพื่อแจ้งให้ทราบถึงพระดำริที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ราษฎรโดยเร็วที่สุด

ในการนี้ **จอมพลประภาส** ต้องการให้สมาชิกกรรมการทหารบกทั้งสิ้นต่างมากไปยังหน้าบทหารทั้งสายว่าให้มีการลงชื่อเสนอรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนตราพระราชบัญญัติ ทำให้ใช้งานการจะได้รับคำตั้ง หรือฝ่ายทหารถูกทำลายในการยื่นเสนอชื่อวันนั้นจำนวนมาก

ค่ำตั้งก็มาทหลังทราบว่าได้มีการตั้งให้ผมเสียอย่างนี้ทหลังเป็นพลังมาก แต่ **พล.อ.กฤษณ์ ชีวะวา ก่อนตรวจ** ได้ก็เมื่อเราไร้เพราะเป็นพลังฐานทางประวัติศาสตร์

...ศูนย์กลางนิสิตของกลุ่มกลางการณ์เรียกร้องให้ก่อนคนวัน 13 คน ต่อมาวอา 18.00 น. ในวันที่ 13 ตุลาคม รัฐบาลตกลงให้ประกันตัวผู้ต้องพาทั้ง 13 คน ต่อมาเหตุการณ์ก็ไม่ยอมรับประกันตัว และไม่ยอมออกที่คุมขัง

ผมเห็นเหตุการณ์จะไปกันใหญ่จึงตั้งให้ปล่อยตัวผู้ต้องพาทั้ง 13 คน เพื่อให้เหตุการณ์สงบเร็วที่สุด

...ประโยชน์ว่าสัญญาที่ให้ผมนิสิตนักศึกษา ข้อ 4 ระบุว่าถ้าเหตุการณ์ยังมีสิทธะต้องถ้าผ้านิมการให้การ ยกมุมสลายเข้าโดยตีเสมือนสัญญานี้เมื่อทางฝ่ายรัฐบาลของนายเสปีคุสัญญากับตัวแทนคุณนิสิตจนสิ้นแล้ว ผมจึงนั่ง กลางถูกขึ้นรถเข้าส่งเป็นพยาน 2 คน คือ **ดร.สุวิทย์ ยอดมณี** กับ **ชมภู ตรรกจินดา**

เมื่อค่าตั้งปล่อยตัวไปยังเรือนจิรเรือนตำรวจพลทหารแล้ว เจ้าหน้าที่ต้องการตามค่าตั้งกันที่ ผู้แทนคุณนิสิตพลิดิจิตต่อไปยังสำนักพระราชวังเพื่อขอเข้าเฝ้าพระราชทานพิจพระเจ้าอยู่หัว แต่พอประมาณ12.00 น. ราวกว่าเมื่อการเงินขบวนจากแหว่งวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย **นายสมาคม ประเสริฐดุล** นำขบวนที่การจัดรั้วขบวนอย่างมาโหการเดินไปตามถนนราชดำเนิน

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้แทนคุณนิสิตเข้าเฝ้าฯ มีผู้เข้าเฝ้า 9 คน เป็นนายสมาคมิศิราวณ์คุณกล้าเป้าหมายของการประท้วงแล้ว **หลวงสาน ไิตรจิตน์วาณุช** ซึ่งได้ตกลงทำสัญญากับฝ่ายรัฐบาลก็ราวบังคมทูลถึงข้อตกลงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพลพระทัย

เมื่อเสร็จจากการเข้าเฝ้าฯ ตัวแทนของคุณนิสิตตกลงกันว่า จะมีอุปข้อมูลพระบรมราชวาร ไปแจ้งให้ผู้ชนที่ชุมนุมกันอยู่ที่ลุมสาวิชีประชาชิปโดยทราบ แต่ก็**ไม่ทราบว่าพระเอกผู้ที่ยังจำ?**

"...ขณะที่ประชาชนเดินทางกลับบ้านนั้น ตำรวจได้ทั้งไม่ให้เดินไปตามถนนพระราม 5 เกรงว่าจะผ่านไปทางพระตำหนักจิตรลดาฯ ขอให้กลับไปทางสำนักงานบญชนเพิ่ตร ผู้ชนที่ใครจึงต้องด้วยความไม่พอใจ และจะผ่านไปทางที่เมกลุ่มติดไปได้

ทอเอ.ท.เมเต็ชัย ทันตุ่ยสิทธิ์ และ **พล.ท.เบ.เตรงศ์ พรานเกศ** ไม่ยอมให้เปิดแนวที่นั่นถนน แต่ได้ติดต่อทางวิทยุไปยังกองบัญชาการจำพระพบราชดำเนินที่ เพื่อขอคำสั่งจาก **พล.ท.เท.ประเวช ตุณารมภ์ (**ศรประเวช) **ไม่ทะยุทุต**

"...นายเสนาศรศักดิ์ขึ้นไปบนหลังจารถจำรวจคันหนึ่ง แล้วพยายามพูดขึ้นเรื่องให้คนเหล่านั้น ถือนกลับไปทางวังแบญจะบพิตร แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดฟังออก แต่ขณะนั้นนายเสนาศรศักดิ์แกรมลงมี ตำรวจต้องช่วยกันพยุงนายเสนาศรศักดิ์ลงจากรถแล้วแบ่งผู้ที่อยู่ทางออกไปเพื่อไม่ให้เดินไปตามถนนพระราม 5 เกรงว่าจะชนกันว่าตำรวจจากนายเสนาศรศักดิ์ลงจากหลังศรถ แทนที่จะเป็นพยุง ซึ่งอาจจะกลายเป็นขบวนการพิพาทศึกุตามออกไปได้ จนกลายเป็นการนองเลือด"

เมื่อเหตุการณ์ลุกลาม จอมพลถนอมจึงมีการประชุมกันในทางบัญชาการเป็นการด่วนที่ถูกเพิ่งเข้าไปในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเหตุด้วยเป็นกลางบัญชาการใหญ่ของผู้ก่อความไม่สงบ

ดร.ศ อาสาจำจะขึ้นสนิดิตปนอปไปยุทธการณ์ทำๆ ไม่ก่อน โดยผลาจะขบวนจากแหว่งวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย **นายสมาคม ประเสริฐดุล** นำขบวนที่การจัดรั้วขบวนอย่างมาโหการเดินไปตามถนนราชดำเนิน

"...เป็นวันที่ 14 ตุลาคม ผมได้การบบังคมทูลถึงเหตุการณ์ที่เป็นมาจนถึงเย็นวันนั้น ทางผมตลาออก ซึ่งหมายความว่ารัฐบาลต้องลาออกทั้งคณะ แล้วจะทำให้เหตุการณ์ดีขึ้น ผมก็บังคพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีพระราชดำริว่าอย่างไร

ผมเข้าใจว่าพระทรงพลพลิดวย จึงรับทำทหลังเสียการบบังคมทูลตามกลไกอย่างนี้ผมก็ทนที่ ผมก็มีการบบังคมทูลต่อกลอกทางไทรศัพท์และวิทยุ

ในคนคนที่วันที่ 14 ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบรรจงเอกการไปประกาศกลางแต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี

เหตุการณ์ขอนคอรทบ ยกรัฐมนตรีจอมพล ศิโรมงคลให้ เหตุการณ์ของเลือดให้

เช้าวันที่ 15 ตุลาคม พล.อ.กฤษณ์ได้เข้าไปในวังอีก แล้วกลับออกมาพบผมที่ทองบัญชาการ เชิญผมเข้าไปชุดกันด้วยอีกที ที่ห้องทำงานที่อยู่กลัฯ

ก่อนพูดได้การ และบอกว่า เวลานี้ผ่านการสัญญาได้สิ้นพระกรรมการเสร็จแล้ว มีพระกรัฐมนตรีการๆ คณะของผมได้มีประชุมพลาคุณ ผมบอกก็ดี เขาก็ไม่ได้ปฏิเสธ

พล.อ.กฤษณ์ บอกอีกว่า สำหรับผมเห็นจะไม่มีอะไรหรอก เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดต่อไป หากผมไม่รังเกียจที่จะปฏิบัติตามรัฐบาลใหม่ และสำหรับคนอื่นไม่แน่ พูดแล้วก็ไม่ทราบ

ผมได้ชราบว่า ตอนบ่ายคุณกฤษณ์มีเข้าไปในวังอีก แต่ไม่ได้บอกอะไรผมเลย จนกระทั่งขณะที่ราชรับประทานอาหารกลางวันญ ผมบอกกับ **ดร.สุวิทย์ ยอดมณี** ว่าผมไม่ได้ไปรับการเดินรอบๆ จอมพลประภาส แล้วให้ไปยุ่งกันตัวต่อผัว ที่ห้องทำงานที่อยู่กลัฯ

ผมบอกว่า ผมไม่ทราบว่าเขาจะทำอย่างไร ผมก็ไม่ได้ไปรับการเดินรอบๆ บ้าน เพื่อรักษาสุขภาพให้แข็งแรง และสวดมนต์ทุกเช้าเย็น เพื่อเป็นการทำให้จิตใจสงบ"

ศูนย์กนิษฐ์นารี
ศูนย์ช่วยเหลือผู้ถูกข่มขืนอย่างครบวงจร
จากกิมสหวิชาชีพ
สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี
ใต้พระบรมฉายาลักษณ์ พระจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระองค์ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการ
โทร. 02-929-2222 (ตลอด 24 ชั่วโมง)

จากหนังสือ
"รอบที่ ๖ ของชีวิต เผด็จการ หรือ ประชาธิปไตย"

โดย

จอมพล ถนอม กิตติขจร

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖

เวลานี้ชีวิตของผมก็ผ่านมา ๗๒ ปีเต็ม ได้ผ่านประสบการณ์มามากพอสมควร ผ่านความสำเร็จ (การทุ่มเททำงานเพื่อส่วนรวม เพื่อประเทศชาติ) ผ่านความล้มเหลว (ไม่สามารถทำให้คนจำนวนหนึ่งเข้าใจและตระหนักว่าได้ปฏิบัติงานทุกชิ้นด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และได้ทำไปเพื่อส่วนรวม) ผ่านความสมหวัง ความผิดหวัง และความทุกข์

ในระหว่าง ๑๐ ปีหลังนี้ สิ่งที่ทำให้ผมสะเทือนใจที่สุดก็คือการถูกกล่าวหาว่าก่ออาชญากรรม ถูกกล่าวหาว่าคอรัปชั่น และในที่สุดก็ถูกริบทรัพย์ ทรัพย์สินที่เราผมและภรรยาเก็บหอมรอมริบมาเป็นเวลาหลายสิบปี กับมรดกตกทอดจากบิดามารดาของเรา

ข้อกล่าวหาที่ว่าผมก่ออาชญากรรม ปราบปรามนิสิตนักศึกษาและประชาชนนั้นได้มีการสอบสวนแล้วว่า ไม่เป็นความจริง เพราะคำสั่งที่แท้จริงคือ ไม่ให้ใช้อาวุธร้ายแรงกับผู้ก่อการจลาจล ดังนั้นข้อกล่าวหานี้จึงผ่านพ้นไป แต่ก็มิได้มีการประกาศให้ทราบกันทั่วไป

อีกข้อหนึ่ง ที่เป็นข้อกล่าวหาที่สำคัญยิ่ง ก็คือการถูกกล่าวหาว่าคอรัปชั่น ทุกท่านที่มีจิตใจปกติคงจะทราบความรู้สึกของคนที่ไม่ได้ทำความผิด แล้วถูกประณามว่าทำความผิดได้ดีว่าจะรู้สึกอย่างไร โดยเฉพาะสำหรับผม เกียรติศักดิ์สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด เมื่อเกียรติศักดิ์ถูกเหยียบย่ำอย่างไม่มีความยุติธรรมเช่นนี้ จึงเป็นความทรมานใจอย่างไม่อาจจะบรรยายได้ ผมได้มีโอกาสอ่านข้อเขียนของนักเขียนบางคนที่ไม่รู้ความจริงอย่างถ่องแท้ เขียนปรักปรำผมในเรื่องคอรัปชั่น อ่านครั้งแรกผมรู้สึกโกรธ ผิดหวัง และเศร้าใจ ตามธรรมดาของปุถุชน นักกฎหมาย นักหนังสือพิมพ์ และบุคคลหลายฝ่ายที่รู้เรื่องและรู้ดีว่าผมเป็นอย่างไร แนะว่าควรจะฟ้องร้อง ขอความยุติธรรม

จากศาลว่าข้อเขียนนั้นๆ เอาหลักฐานที่ไหนมาแสดงว่าผมคอรัปชั่น จึงได้เขียนทำลายเกียรติยศชื่อเสียงของผมเช่นนั้น แต่แล้วผมก็เกิดเมตตาขึ้นว่า เขาทำเพราะอวิชชา คือความไม่รู้ จึงควรให้อภัย สักวันหนึ่งเขาคงจะรู้เอง เข้าใจเอง

สรุปแล้วประสบการณ์ที่ผมได้รับในระยะ ๑๒ ปีที่ผ่านมานี้ อาจแยกได้เป็น ๒ ระดับคือ

ระดับบุคคล ประสบการณ์ของบุคคลคนหนึ่งที่ถูบริบทรัพย์ การไม่ได้รับความยุติธรรม ความลำบากทั้งกายและใจ ซึ่งเป็นสิ่งตอบแทนการรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตมากว่า ๔๐ ปี

ถ้าหากไม่มีการแก้ไขแล้ว จะทำให้คนที่ทำดีไม่มีกำลังใจที่จะทำต่อไป และในทางตรงกันข้าม จะเป็นสิ่งส่งเสริมให้ข้าราชการอื่นๆ ทำการกอบโกย (คอรัปชั่น) เพื่อให้มีเงินมากๆ แล้วแบ่งให้ผู้อื่นที่อยู่ในวงการต่างๆ โดยทั่วถึง แล้วก็จะได้ไม่ถูกกล่าวหา หรือไม่ก็กอบโกยแล้วหาทางยักย้ายไปไว้ที่อื่น หรือแบ่งแยกไปไว้กับคนอื่นเผื่อว่าถูกยึดทรัพย์บ้าง จะได้ไม่ถูกยึดจนหมด

สิ่งเหล่านี้ เราไม่อยากให้เกิดขึ้นในสังคมไทยเลย เราต้องการความซื่อสัตย์สุจริต เราจึงไม่น่าทำโทษผู้บริสุทธิ์เช่นนั้น เพราะนอกจากจะเป็นการไม่ยุติธรรมแล้ว ยังเป็นตัวอย่างในทางลบดังที่กล่าวแล้วด้วย

๒. ระดับชาติ ประสบการณ์และตัวอย่างเช่นนี้เป็นนิมิตอันเลวร้ายต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลภายใต้กฎหมายซึ่งเป็นพื้นฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ถ้าขาดสิ่งสำคัญนี้ เราจะไม่สามารถพัฒนาไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้เลย ที่น่าประหลาดเป็นอย่างยิ่งก็คือ ในสมัยที่มีการริบทรัพย์เมื่อ ๙ ปีที่ผ่านมา พวกที่ร่วมขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ เรียกร้องประชาธิปไตย แล้วกลับเมินเฉยต่อการจำกัดและลิดรอนสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลภายใต้กฎหมาย อันเป็นพื้นฐานชั้นต้นของระบอบประชาธิปไตยโดยสิ้นเชิง เช่นนี้แล้ว เมื่อไรเล่าประเทศชาติของเราจึงจะสามารถก้าวไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง

ในทางตรงกันข้าม การริบทรัพย์จากใครก็ตาม โดยปราศจากหลักฐานว่าผู้นั้นได้มาโดยทุจริต เป็นวิธีการของระบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นระบบเผด็จการสมบูรณ์แบบที่สุดในโลก ประชาชนชาวไทยทุกคนไม่ปรารถนา และถือว่าเป็นศัตรูร้ายแรงของประเทศชาติ

อย่างไรก็ดี ผมยังมีความหวังอยู่ว่า ความจริงเป็นสิ่งไม่ตาย สักวันหนึ่งความจริงคงจะปรากฏ และคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คงจะบังเกิดผลและคงจะชี้ทางให้คนที่เคยทำผิด ทำชั่ว จะโดยเจตนา หรือจะโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ตาม ได้กลับใจ เห็นผิดเป็นผิด เห็นชอบเป็นชอบ และคนที่ทำดี ก็ขอให้ทำต่อไปเพื่อส่วนรวม เพื่อประเทศชาติที่รักของเรา

คติพจน์ประจำใจ

ของ

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
ที่ให้แก่ประชาชน ในวันปีใหม่ของแต่ละปี

"จงทำดี จงทำดี จงทำดี"

"จงทำดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์"

"เราควรจะหลีกเลี่ยงการกระทำใดๆ ที่จะก่อให้เกิดความแตกแยก เราต้องยึดมั่นสามัคคีกันเอาไว้"

"จะดีเลวอย่างไรเราก็เป็นคนไทยด้วยกัน จึงควรหันหน้าเข้าหากัน เพื่อเป็นพลังให้ประเทศชาติของเราอยู่รอดได้อย่างมั่นคง"

คำขวัญวันเด็ก

พ.ศ. ๒๕๐๘ เด็กจะเจริญต้องรักเรียน

พ.ศ. ๒๕๐๙ เด็กดีต้องมีสัมมาคารวะ มานะบากบั่น และสมานสามัคคี

พ.ศ. ๒๕๑๐ อนาคตของชาติจะสุกใส หากเด็กไทยแข็งแรง เรียนดี มีความประพฤติเรียบร้อย

พ.ศ. ๒๕๑๒ รู้เรียน รู้เล่น รู้สามัคคี เป็นความดีที่เด็กพึงกระทำ

พ.ศ. ๒๕๑๓ เด็กประพฤติดีและศึกษาดี ทำให้มีอนาคตแจ่มใส

พ.ศ. ๒๕๑๔ ยามเด็กจงมั่นเรียน เพียรกระทำดี เติบใหญ่จะได้มีความสุข ความเจริญ

พ.ศ. ๒๕๑๕ เยาวชนฝึกตนดี มีความสามารถ

พ.ศ. ๒๕๑๖ เด็กดีเป็นศรีแก่ชาติ เด็กฉลาดชาติเจริญ

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
ปฏิรูประบบราชการในสมัยรัฐบาลของ ฯพณฯ

คำนำ

กระผมได้มีโชคดีที่ได้เคยปฏิบัติงานในฐานะข้าราชการใกล้ชิดกับ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ในสมัยรัฐบาลของ ฯพณฯ ประมาณ ๑ ปี ซาบซึ้งอย่างยิ่งที่ ฯพณฯ มีความพยายาม มุ่งมั่น เสียสละที่จะให้ประเทศชาติเจริญ ประชาชนมีความสุข กระผมได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการและเลขานุการในคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน อย่างที่เรียกกันในปัจจุบันว่า คณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ หรือกรรมการพัฒนาระบบราชการ จำได้ว่า ฯพณฯ ได้ให้นโยบายเน้นให้มีระบบราชการกะทัดรัดประหยัด ให้ประชาชนได้รับบริการจากรัฐบาลและราชการอย่างดี จากการทำงานใกล้ชิดกับ ฯพณฯ ทำให้กระผมเห็นได้ชัดเจนว่า ฯพณฯ เป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ สุจริตต่อประเทศชาติ พระมหากษัตริย์ และแผ่นดิน ถือความสุขสมบูรณ์ของประชาชนเป็นหลักสำคัญ โดย ฯพณฯ มักกล่าวย้ำเสมอเมื่อมีการประชุมว่า ข้อเสนอของคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดินต้องสนองความต้องการของประชาชน ไม่ใช่สนองความต้องการของใครหรือกลุ่มบุคคลใด และ ฯพณฯ ได้คอยติดตามเรียกประชุมอยู่เสมอเพื่อให้แน่ใจว่าการทำงานของคณะที่ปรึกษาฯ เป็นไปตามเจตนาและสำเร็จได้อย่างรวดเร็วตามนโยบายของ ฯพณฯ จึงทำให้การปฏิรูประบบราชการในสมัยนั้นทำได้สำเร็จอย่างดีในเวลาอันสั้นใช้เวลาไม่เกิน ๑ ปี ซึ่งไม่เคยมีรัฐบาลใดกระทำได้สำเร็จอย่างนี้

ในส่วนตัวของกระผม รู้สึกซาบซึ้งในคุณงามความดีอันสูงส่งของ ฯพณฯ เมื่อได้ทราบถึงการอนิจกรรมของ ฯพณฯ ก็รู้สึกเสียใจอย่างสุดซึ้ง และเกิดความคิดขึ้นทันทีทันใดว่า จะต้องเขียนเรื่อง ***การปฏิรูประบบราชการสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร*** เพื่อเป็นอนุสรณ์และประวัติศาสตร์ คุณงามความดีของ ฯพณฯ และเพื่อให้ท่านที่สนใจได้ศึกษาประกอบการทำงานปฏิรูประบบราชการต่อๆ ไป เพราะการปฏิรูประบบราชการมักเป็นนโยบายสำคัญของทุกรัฐบาล

สำราญ ถาวรายุศม์
เลขาธิการ ก.พ. (พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔)
กรรมการและเลขานุการ
คณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน
ในรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

สารบัญ

หน้า

คำนำ ๓๑๐

๑. ประวัติความเป็นมาการปฏิรูประบบราชการ ๓๑๒

๒. การปฏิรูประบบราชการ สมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ๓๑๔

ก. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนกลาง ๓๑๕

ข. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนภูมิภาค ๓๑๙

ค. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนท้องถิ่น ๓๒๐

ง. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานรัฐวิสาหกิจ ๓๒๑

จ. การวิเคราะห์จัดโครงสร้าง ระบบงาน และอัตรากำลังไปพร้อมกัน ๓๒๒

๓. เบื้องหลังความสำเร็จของการปฏิรูประบบราชการ ๓๒๒
สมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

๔. การปฏิรูประบบราชการในต่างประเทศเปรียบเทียบ ๓๒๓

๕. หนังสืออ้างอิง ๓๒๗

๑. ประวัติความเป็นมาการปฏิรูประบบราชการ

รัฐบาลทุกรัฐบาลตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนถึงรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (ยกเว้นรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร) รวมเวลาประมาณ ๔๕ ปี ได้ตั้งคณะกรรมการปรับปรุง "ระบบ" ราชการ หรือบางสมัยเรียกว่าปรับปรุง "ระเบียบบริหาร" ราชการแผ่นดิน โดยเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการปรับปรุงระบบราชการ เพราะระบบราชการใช้ภาษีอากรของประชาชนมาก โดยแต่ละปีมากกว่าร้อยละ ๙๕ ของภาษีอากรทั้งหมด รัฐบาลจะบรรลุวัตถุประสงค์ตามนโยบายที่สำคัญที่ให้ไว้ต่อประชาชน ต่อรัฐสภา หรือไม่บรรลุวัตถุประสงค์ ก็ขึ้นอยู่กับองค์กรอันมหึมาซับซ้อนนี้ รัฐบาลก็ดี นักบริหารก็ดี และนักวิชาการสมัยแรกในประเทศไทย เน้นการปรับปรุง "ระเบียบบริหาร" ราชการ เพราะเห็นว่า "ระเบียบบริหาร" เป็นแกนหลักของการบริหารงานภาครัฐ หรือภาคราชการ ที่เรียกว่า การบริหารรัฐกิจ หรือรัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration) แม้แต่บรมศาสตราจารย์ทางบริหารของสหรัฐอเมริกาสมัยแรกๆ เช่น Leonard D. White ยังยอมรับว่า ระเบียบ กฎหมาย ประเพณี กฤษฎีกา มีความสำคัญหลักในการบริหารรัฐกิจ (Introduction to Public Administration 1945 : 2) เช่น พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้มีคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดินในสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เน้นการปรับปรุงส่วนราชการ ซึ่งเป็นโครงสร้างการบริหารงานภาครัฐ และปรับปรุงระเบียบ กฎหมายเกี่ยวกับการบริหาร แต่ยังทำอะไรไม่ได้มากนัก จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ถึงแก่อนิจกรรม

ต่อมาจนถึงสมัยคณะรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้ลดความสำคัญของการปรับปรุง "ระเบียบบริหาร" ให้น้อยลง แต่เน้นความสำคัญในการปรับปรุง "ระบบ" ราชการมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะการบริหารราชการจะดี มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ต้องมีระบบราชการ (System of Public Administration) ดี ซึ่งนักวิชาการ นักบริหารในประเทศอารยะเห็นความสำคัญของระบบมานานแล้ว เช่น Richard F. Neushel นักบริหารจัดการของอเมริกา ผู้มีชื่อเสียงได้เขียนตำราที่เรียกว่า "การจัดการด้วยระบบ" (Management by System) ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ (พ.ศ. ๒๕๐๓) ทำให้เกิดแนวคิดใหม่ที่สำคัญในการบริหารและทำให้ท่านผู้นี้มีชื่อเสียงมาก และถ้าจะเปรียบเทียบกับ Michael Hammer ที่เคยมาประเทศไทยที่เขียนเรื่อง Reengineering the Corporation คิดว่าอาจเหนือชั้นกว่า Hammer อีก ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้ตั้งคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของคณะปฏิวัติ ตามคำสั่งกองบัญชาการคณะปฏิวัติ ที่ ๙๙/๒๕๑๔ ขึ้น ซึ่งยังคงใช้ชื่อเดิม คือ ที่ปรึกษาระเบียบบริหาร แต่ได้กำหนดหน้าที่เน้นหนักให้ปรับปรุงเกี่ยวกับ "ระบบ" ราชการ เช่น กำหนดให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงวิธีปฏิบัติราชการ กำหนดปรับปรุงการประสานงานของส่วนราชการ กำหนดให้พิจารณาแบ่งส่วนราชการ และจัดอัตรากำลังของกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ซึ่งในการจัดอัตรากำลังนี้ จะต้องจัดระบบงาน และจัดวิธีการทำงานให้ง่าย (Work Symplification) ก่อน แล้วจึงกำหนดอัตรากำลัง ซึ่งหมายถึงการกำหนด

จำนวนคน จำนวนตำแหน่งที่เหมาะสมกับคุณภาพ ปริมาณงานของส่วนราชการนั้น ถ้ามีคนอยู่ก่อนเกินกว่าที่กำหนดก็จะเกลี่ยไปส่วนราชการอื่นที่ยังขาดอยู่ จะได้ไม่ต้องจ้างคนใหม่ คณะกรรมการชุดนี้มี พลตรี ศิริ ศิริโยธิน อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและประธานรัฐสภา เป็นประธาน มีกรรมการที่สำคัญ อาทิเช่น พลเอก แสวง เสนาณรงค์ พลโท บุญเรือน บัวจรูญ พันเอก จินดา ณ สงขลา นายประวีณ ณ นคร ดร. ชินวุธ สุนทรสิมะ ดร. อมร รักษาสัตย์ โดยมีนายสำราญ ถาวรายุศม์ เป็นกรรมการที่ปรึกษาและเลขานุการ ได้พิจารณาปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น และรัฐวิสาหกิจไปพร้อมกัน ดังจะกล่าวรายละเอียดภายหลัง ที่น่าสังเกต คือ กรรมการชุดนี้ได้เสนอให้ยุบกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และให้รวมงานการศึกษาทั้งหมดเข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน โดยไม่เสนอให้เพิ่มหน่วยงานมากเหมือนชุดอื่นๆ สำหรับการยุบกระทรวงพัฒนาการแห่งชาตินั้นทำได้สำเร็จ ส่วนการรวมงานการศึกษาเป็นกระทรวงเดียวกันนั้นไม่สำเร็จ เพราะจอมพล ประภาส จารุเสถียร คัดค้าน ดังนั้น ความคิดที่จะรวมงานการศึกษาไว้ในกระทรวงเดียวกันมีมานานกว่า ๓๐ ปีแล้ว นอกจากนั้น ยังได้ยุบย้ายสังกัด กรม และส่วนราชการอื่นๆ อีก เช่น สำนักงานตรวจสอบภาษี สำนักงานประสานงานเยาวชน ทั้งนี้ โดยมีแนวคิดเพื่อให้ส่วนราชการมีจำนวนน้อยที่สุดเพื่อให้การบริหารงานภาครัฐมีเอกภาพ ใช้คนจำกัดเพื่อประหยัดภาษีอากรของประชาชน แต่ประชาชนได้รับบริการที่ดีขึ้นตรงกับแนวคิด Small Government หรือ Down Sizing Government ของประเทศในยุโรปและอเมริกาในปัจจุบัน โดยยึดระบบ (System) งานภาครัฐเป็นหลักการในการปรับปรุง นับว่าสมัยนี้ได้ปรับปรุงงานภาครัฐได้ผลมากที่สุดกว่าทุกสมัยหลังจากสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะไม่เคยมีรัฐบาลสมัยใดสามารถปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ทั้งหมดได้เหมือนสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นี้ โดยเฉพาะไม่มีสมัยใดสามารถยุบกระทรวง กรม ได้มากเช่นนี้เลย มักจะมีแต่เพิ่มกระทรวงและกรม นับว่ารัฐบาลชุดนี้มีแนวคิดคล้ายหลัก Small Government ที่แพร่หลายในโลกปัจจุบัน แต่น่าเสียดายที่ รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร มีระยะสั้นเพียงปีเศษ

คำว่า "คณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน" ใช้มาตั้งแต่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เปลี่ยนมาเป็นคำว่า "คณะกรรมการปฏิรูประบบราชการและระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน" ในสมัย พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ. ๒๕๒๓ และใช้จนถึงสมัยรัฐบาลพลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ ก่อนปฏิวัติ รสช. และในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย (สมัยที่ ๑) พ.ศ. ๒๕๓๕ ใช้คำว่า "คณะกรรมการพัฒนาระบบบริหารราชการแผ่นดิน" ในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา พ.ศ. ๒๕๓๘ ใช้คำว่า "คณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ" และใช้มาจนถึงรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร มีพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๕๔๕ ให้มีคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ โดยเปลี่ยนชื่อจากเดิมไปเล็กน้อย การใช้ชื่อหลายชื่อแสดงถึงจุดเน้นการปรับปรุงระบบงานภาครัฐ และแสดงถึงวิวัฒนาการ แนวความคิด

ของนักบริหารและนักวิชาการบริหารงานภาครัฐ (Public Administration) จากการเน้นในการปรับปรุงระเบียบ กฎหมาย โครงสร้างภาครัฐ ค่อยๆ มาเป็นการเน้นปรับปรุง "ระบบ" ราชการ แต่อย่างไรก็ดี นักวิชาการ นักบริหารหลายท่านในปัจจุบัน ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ชื่อจุดเน้นเปลี่ยนแปลงไป แต่การปฏิบัติยังไม่เปลี่ยนเท่าใดนัก เหมือนเหล้าเก่าในขวดใหม่ ชื่อใหม่

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ท่านทรงแต่งตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน หรือคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ ซึ่งพระองค์ท่านได้ให้มีหน้าที่พิจารณาปรับปรุงทั้งระบบราชการ โครงสร้าง ระเบียบ กฎหมาย ดังพระราชดำริต่อสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในวาระแรก ดังนี้

"การที่จะต้องทำนั้น จะต้องเล็ก ถอนการที่จะต้องเลิก
เปลี่ยนแปลงการที่ควรจะเปลี่ยนแปลง ตั้งการที่ควรจะต้องตั้ง..."

และได้ปรากฏหลักฐานหลายอย่าง เช่น ได้มีการปรับปรุง "ระบบ" การจัดเก็บภาษีอากรและการคลังใหม่ แล้วจึงปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ และส่วนราชการเกี่ยวกับภาษีอากร

ซึ่งนับว่าพระองค์ท่านทรงอัจฉริยะทรงพระปรีชาสามารถยิ่ง ที่จะเป็นผู้นำนักวิชาบริหารสมัยใหม่ ทรงเห็นความสำคัญของการปฏิรูป "ระบบ" ราชการ ทั้งระบบของพระองค์ท่าน ไม่ใช่เน้นโครงสร้าง ระเบียบ กฎหมาย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการเท่านั้น จึงเป็นแบบฉบับจนถึงยุคปัจจุบันเป็นเวลาประมาณ ๑๓๐ ปี

๒. การปฏิรูประบบราชการ สมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

เมื่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นหัวหน้ารัฐบาล ได้ดำริว่า หน่วยงานบางหน่วยไม่จำเป็นต้องมี บางแห่งคนล้นงาน บางแห่งงานล้นคน ระบบงานไม่เหมาะสม ทำให้เสียภาษีอากรของประชาชนโดยไม่จำเป็น และประชาชนได้รับบริการล่าช้า ราชการทำงานไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร จึงตั้งคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารราชการแผ่นดินขึ้นคณะหนึ่ง ตามคำสั่งกองบัญชาการคณะปฏิวัติที่ ๙๙/๒๕๑๔ เหมือนคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการปัจจุบัน โดยมี พลตรี ศิริ ศิริโยธิน อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและประธานรัฐสภา เป็นประธาน มีคณะที่ปรึกษาที่สำคัญหลายท่าน อาทิเช่น พลเอก แสวง เสนาณรงค์ พลโท บุญเรือน บัวจรูญ พันเอก จินดา ณ สงขลา นายประวีณ ณ นคร ดร. ชินวุธ สุนทรสิมะ ดร. อมร รักษาสัตย์ โดยมีนายสำราญ ถาวรายุศม์ เป็นกรรมการที่ปรึกษาและเลขานุการ เพื่อให้คณะที่ปรึกษาฯ ชุดนี้ ดำเนินการเสนอแนะแก้ไขปัญหาราชการ หรือเรียกในสมัยนี้ว่า ระบบราชการ ตามที่ ฯพณฯ ดำริไว้โดยด่วน พันเอก จินดา ณ สงขลา เลขาธิการ ก.พ. ในสมัยนั้นและเป็นหนึ่งในคณะที่ปรึกษาฯ เห็นว่า การปฏิรูประบบราชการ และการบริหารบุคคล

ภาครัฐ ซึ่ง ก.พ. รับผิดชอบเป็นสำคัญนั้น ต้องเดินไปด้วยกัน ปรับปรุงไปด้วยกัน เพราะเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด แยกกันยาก และเห็นว่าหน้าที่ความรับผิดชอบของคณะที่ปรึกษาฯ ดังกล่าว น่าจะเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของสำนักงาน ก.พ. ซึ่งแต่ก่อนเป็นหน้าที่ของกระทรวงการคลังบ้าง สำนักงบประมาณบ้าง สำนักนายกรัฐมนตรีบ้าง แล้วแต่จะมอบหมาย จึงได้รับอาสา ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ให้สำนักงาน ก.พ. ดำเนินการเป็นหน่วยเลขานุการและวิชาการ โดยจัดเจ้าหน้าที่สำนักงาน ก.พ. ประมาณ ๑๕ คน ส่วนใหญ่สำเร็จปริญญาเอก และปริญญาโท ทางรัฐประศาสนศาสตร์ อาทิเช่น ดร. อาทิตย์ อุไรรัตน์ นายชุมพล ศิลปอาชา นายสุธี สุทธิสมบูรณ์ นายสมาน รังสิโยกฤษฎ์ นายประสิทธิ์ แม้นสุวรรณ นายชอบ ทิพยวรรณ์ ดร. บุญเลิศ ไพรินทร์ นายศักรินทร์ สุวรรณโรจน์ นายนิราศ สร่างนิทร นายศุภรัชต์ โชติกญาณ นางสาววนิดา นวลบุญเรือง ฯลฯ โดยมีนายสำราญ ถาวรายุศม์ เป็นหัวหน้าทีม ทำหน้าที่เป็นผู้วิเคราะห์ให้คณะที่ปรึกษาฯ ชุดนี้ โดยวางแนวดำเนินการออกเป็น ๕ ประสานด้วยกันคือ

ก. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนกลาง ให้สำนักงาน ก.พ. เป็นฝ่ายวิชาการ

ข. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนภูมิภาค เพื่อลดขนาดราชการส่วนกลาง และสร้างเอกภาพในการบริหารงานจังหวัด ให้สำนักงาน ก.พ. เป็นฝ่ายวิชาการ

ค. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนท้องถิ่น ให้กระทรวงมหาดไทย เป็นฝ่ายวิชาการ

ง. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานรัฐวิสาหกิจ ให้สำนักงบประมาณ และกระทรวงการคลัง เป็นฝ่ายวิชาการ

จ. การวิเคราะห์จัดโครงสร้าง ระบบงาน และอัตรากำลังไปพร้อมกัน

ก. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนกลาง

คณะที่ปรึกษาฯ ได้สำรวจกระทรวง ทบวง กรม ต่างๆ ทั้งหมดในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น โดยคำนึงถึงการให้บริการประชาชนที่ดีขึ้น หลักการจัดระบบงาน หลักประหยัด ขจัดงานซ้อนงาน ตามนโยบายและความมุ่งมั่นของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร แล้วเสนอและได้รับความเห็นชอบให้เปลี่ยนแปลงปฏิรูปที่สำคัญ คือ

(๑) ยุบกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ

เพราะเห็นว่ามีงานซ้ำซ้อนกับกระทรวงอื่น มีการแจกงาน คน หน่วยงานไปยังกระทรวง กรม ที่มีงานสัมพันธ์กัน เพื่อการบริการประชาชนที่ดีขึ้น และเพิ่มกำลังคนในหน่วยงานที่ยังขาดแคลน เช่น โอนกรมชลประทานไปอยู่กระทรวงเกษตรฯ เพื่อให้

บริการแก่เกษตรกร ร่วมกับกรมต่างๆ ในกระทรวงเกษตรฯ โอนกรมทางหลวงไปอยู่กระทรวงคมนาคม เพราะมีงานสัมพันธ์กับกระทรวงคมนาคม การรถไฟ กรมการขนส่งทางบก การบินและขนส่งทางอากาศ ยุบเลิกสำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และยุบเลิกสำนักวางแผนระดับกรม กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กระจายคนไปยังส่วนราชการที่ยังต้องการคน เช่น ให้ไปอยู่กระทรวงการคลัง กระทรวงพาณิชย์ ทบวงมหาวิทยาลัย และหน่วยงานอื่น ตามคุณสมบัติ ความรู้ ประสบการณ์ของบุคคล ถ้าจะยกตัวอย่างบุคคลสำคัญ ก็ได้แก่ นายอำนวย วีระวรรณ ไปอยู่กระทรวงการคลัง นางสาวสุคนธ์ กาญจนาลัย ไปอยู่กระทรวงพาณิชย์ พันเอก อาทร ชนเห็นชอบ ไปอยู่ทบวงมหาวิทยาลัย ดร. วิชา เศรษฐบุตร ปลัดกระทรวงไปเป็นที่ปรึกษากระทรวงอุตสาหกรรม เป็นต้น โดยถือหลักไม่ให้คนล้นงาน ตามนโยบายของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

การยุบกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กระทำได้ยากเนื่องจากมีแรงต่อต้านจากรัฐมนตรี ปลัดกระทรวง และข้าราชการระดับสูงสมัยนั้นมากทีเดียว เพราะการยุบกระทรวงไม่ง่ายเหมือนเพิ่มกระทรวง เนื่องจากจะต้องยุบเลิกตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง ปลัดกระทรวง รองปลัดกระทรวง ตำแหน่งในสำนักงานปลัดกระทรวงทั้งหมด อีกทั้งต้องยุบเลิกกรมบางกรม เช่น สำนักวางแผนระดับกรม แต่ด้วยลักษณะการเป็นผู้นำอันเลิศ นิ่มนวล และหวังดีต่อประเทศชาติอย่างแท้จริง ของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งทุกคนทราบดี จึงทำได้สำเร็จ ลุล่วงอย่างดียิ่งและรวดเร็ว แต่ถึงแม้กระนั้นก็มีข่าวและปรากฏการณ์บางอย่างเป็นธรรมดาคล้ายราชการปัจจุบัน เช่น มีข่าวซุบซิบว่า "พันเอก จินดา ณ สงขลา เลขาธิการ ก.พ. ในขณะนั้น ผู้ซึ่งเป็นหัวเรือใหญ่ในการยุบกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ถือหลักการเป็นสำคัญโดยไม่เกรงใจพ่อตา คือ ฯพณฯ พจน์ สารสิน ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติอยู่ขณะนั้น" เจ้าหน้าที่ไปร่วมทำงานปฏิรูประบบราชการครั้งนี้ประมาณ ๑๕ คน ถูกต่อว่าจากเจ้าหน้าที่ในกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และคนที่ถูกยุบเลิกตำแหน่ง เปลี่ยนตำแหน่งในสมัยนั้นมาก แต่โชคดีที่สามารถจัดหาตำแหน่งอย่างเหมาะสมตามคุณสมบัติให้กับบุคลากรของหน่วยงานที่ถูกยุบถ่ายโอนได้สำเร็จ พร้อมๆ กับประกาศปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม

(๒) รวมงานการศึกษาทั้งหมดไปอยู่ในกระทรวงเดียวกัน

ได้เสนอให้รวมงานการศึกษา ได้แก่ อุดมศึกษา มัธยมศึกษา ประถมศึกษา ไว้ในกระทรวงเดียวกัน เพื่อให้การศึกษามีเอกภาพในการกำหนดนโยบาย การวางแผน การปฏิบัติตามแผนและนโยบายสอดคล้องกันทุกระดับ พร้อมทั้งได้เสนอให้มหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษา เป็นอิสระกว่าเดิม โดยให้มีคณะกรรมการกำกับมหาวิทยาลัย มีสำนักงานเล็กๆ เทียบเท่ากรมเล็ก โดยมีสำนักงานวางแผนการศึกษาแห่งชาติในกระทรวงศึกษา เป็นศูนย์ประสานนโยบายและแผนสำคัญ พร้อมทั้งปรับปรุง

หน่วยงานและระบบงานการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ประถมศึกษา หลายหน่วยงาน เช่น แยกกรมที่ดูแลประถมศึกษาเป็นกรมหนึ่ง มัธยมศึกษาเป็นกรมอีกกรมหนึ่ง ซึ่งเดิมนั้นเป็นกรมเดียวกัน ตั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียนขึ้น เป็นต้น

แต่การรวมงานการศึกษาไว้ในกระทรวงเดียวกันทำไม่สำเร็จ เนื่องจากชาวมหาวิทยาลัยไม่เห็นด้วย และจอมพล ประภาส จารุเสถียร คัดค้าน จำได้ว่า พลเอกแสวง เสนาณรงค์ พันเอก จินดา ณ สงขลา ถกเถียงกับจอมพล ประภาส ในสภาคณะปฏิวัติเป็นเวลานาน โดยผู้เขียนอยู่ด้วย และเป็นผู้ให้ข้อมูลวิเคราะห์ ผลสุดท้ายก็ให้มีทบวงมหาวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการแยกจากกัน โดยคณะที่ปรึกษาฯ เห็นว่า ต้องมีศูนย์กลางประสานงานนโยบายและวางแผนการศึกษา ถ้าไม่รวมอยู่ในกระทรวงเดียวกัน จึงเกิดมีสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ส่วนมหาวิทยาลัยก็แตกตัวเป็นทบวงมหาวิทยาลัย และคณะกรรมการกำกับมหาวิทยาลัยที่เสนอให้เป็นสำนักงานเล็กๆ นั้น ก็กลายเป็นสำนักงานปลัดทบวง และเพื่อให้มหาวิทยาลัยเป็นอิสระอยู่ภายใต้กำกับนโยบายของรัฐบาลจริงๆ ไม่ใช่ควบคุมบริหารเหมือนกระทรวงปกติ ได้กำหนดให้ปลัดทบวงฯ มีฐานะอธิบดีเทียบระดับ ๑๐ เท่านั้น รัฐมนตรีว่าการทบวงมีฐานะเท่ากับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเท่านั้น แต่ต่อมาจำไม่ได้ว่าสมัยรัฐบาลใดหลังจากรัฐบาลของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เปลี่ยนปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ให้ได้รับเงินเดือนเท่ากับปลัดกระทรวง และรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย ได้รับเงินเดือนเท่ากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวง ทบวงมหาวิทยาลัยจึงกลายเป็นกระทรวงหนึ่ง บริหารมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษา เหมือนกระทรวงอื่นบริหารกรมและงานในกระทรวง ซึ่งไม่ตรงกับเจตนาของ ฯพณฯ จอมพล ถนอมฯ แต่อย่างไรก็ดี การปฏิรูประบบราชการครั้งนี้ ภายใต้นโยบายและการชี้นำของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า มีแนวความคิดที่จะรวมการศึกษาไว้ในกระทรวงเดียวกันมานานกว่า ๓๐ ปีแล้ว ก่อนที่รัฐบาลสมัยหลังๆ จะคิดได้ แสดงว่ามี ฯพณฯ มีวิสัยทัศน์ก้าวไกลมาก แต่คนส่วนใหญ่ยังตามไม่ทัน บัดนี้งานการศึกษาเพิ่งได้รวมกันได้ในกระทรวงเดียวกันในปี ๒๕๔๖

(๓) ยุบเลิกหน่วยงานระดับกรมที่ซ้ำซ้อน

หลายกรมถูกยุบเลิกเพราะเห็นว่า ไม่จำเป็นและซ้ำซ้อน เช่น สำนักงานตรวจสอบภาษี (ก.ต.ภ.) เพราะเห็นว่า ซ้ำซ้อนกับกรมสรรพากร สำนักงานเยาวชนยุบเลิกเพราะเห็นว่าซ้ำซ้อนกับงานกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น แล้วให้มีการเกลี่ยกำลังคนไปยังหน่วยงานที่จำเป็น

(๔) ตั้งหน่วยงานระดับกรมที่จำเป็นขึ้นใหม่

โดยเห็นว่าจำเป็นต่อการบริการประชาชนและการพัฒนาการเศรษฐกิจ เช่น เปลี่ยนชื่อกระทรวงเศรษฐการ เป็นกระทรวงพาณิชย์ และปรับปรุงระบบการทำงาน

ภายในตั้งกรมสามัญศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการ มีหน้าที่รับผิดชอบมัธยมศึกษา ซึ่งเดิมรวมกับกรมวิสามัญศึกษา ดูแลรับผิดชอบประถมศึกษา ตั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียน ตั้งสำนักงานการศึกษาเอกชน ตั้งกรมควบคุมโรคติดต่อในกระทรวงสาธารณสุข ตั้งกรมส่งเสริมการส่งออก กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ ในกระทรวงพาณิชย์ที่ปรับปรุงใหม่ ปรับปรุงกรมการบินพาณิชย์ในกระทรวงคมนาคมให้เอื้อต่อการคมนาคมระหว่างประเทศและส่งออก ตั้งสำนักงานตรวจสอบปราบปรามทุจริต (ก.ต.ป.) ซึ่งภายหลังเป็น ป.ป.ป. เพราะเห็นว่าการปราบปรามการทุจริตเป็นเรื่องสำคัญ เป็นต้น

(๕) ปรับปรุงการบริหารและการประสานงานระดับกระทรวง

เพื่อให้การบริหารงานในกระทรวงมีเอกภาพและประสานสัมพันธ์กัน เพราะเห็นว่าในขณะนั้น กระทรวง คือ ที่รวมของกรม ซึ่งมีคน งบประมาณอิสระ และเป็นนิติบุคคล นอกจากนั้น ระหว่างกระทรวงก็ไม่ประสานสัมพันธ์กัน จึงได้ปรับปรุง เช่น ปรับปรุงกระทรวงเศรษฐการ แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงพาณิชย์ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจด้านการส่งออก และให้รวมกลุ่มกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์ อยู่ภายใต้กำกับของรองนายกรัฐมนตรีคนเดียวกัน เพื่อให้มีการผลิต การส่งออก การค้าสอดคล้องกัน ป้องกันมิให้มีปัญหาผลิตสินค้าที่ขายไม่ได้และที่ขายได้ไม่ผลิต ให้รวมกระทรวงการคลัง สำนักงบประมาณ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำนักงาน ก.พ. อยู่ภายใต้กำกับของรองนายกรัฐมนตรีคนเดียวกัน เพื่อให้แผนเศรษฐกิจ แผนเงิน แผนภาษีอากร แผนงานของชาติ แผนคนภาครัฐ สอดคล้องกัน เป็นต้น สำหรับเรื่องแนวความคิดให้มีแผนงาน แผนเงิน แผนคน ให้สอดคล้องกันนั้น เป็นแนวคิดและหลักปฏิบัติของรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร โดย ฯพณฯ ได้ตั้งโครงการจัดอัตรากำลังข้าราชการพลเรือน โดยมีผู้แทนและเจ้าหน้าที่จากกระทรวงการคลัง สำนักงบประมาณ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมีสำนักงาน ก.พ. เป็นหน่วยเลขานุการและวิชาการ ซึ่งตรงกับแนวคิดสมัยนี้ในอารยประเทศที่เรียกว่า "Down Sizing Program" (ลดกำลังคนภาครัฐ) โดยได้วิเคราะห์เศรษฐกิจ สังคม ความต้องการและความจำเป็นในการรับบริการของสังคม ประชาชน งบประมาณ ทรัพยากรบุคคล แล้วทำเป็นแผนลดอย่างเป็นระบบ โดยมีแผนจุลภาคและมหภาค ไม่ใช่นึกจะลดก็ลด นึกจะเพิ่มก็เพิ่ม เหมือนบางรัฐบาลทำ

(๖) โอนหน่วยงานปฏิบัติออกจากสำนักนายกรัฐมนตรี

โดยให้สำนักนายกรัฐมนตรี เป็นหน่วยสมองของรัฐบาลและงานภาครัฐ เช่น โอนกรมอุตุนิยมวิทยาจากสำนักนายกรัฐมนตรี ไปสังกัดกระทรวงคมนาคม โอนงานเยาวชน ไปอยู่กระทรวงศึกษาธิการ โดยยุบสำนักงานเยาวชน ยุบสำนักงานตรวจสอบภาษี (ก.ต.ภ.) เป็นต้น แต่เรื่องนี้กระทำสำเร็จไม่มากนัก เพราะมีปัญหาทางการเมือง

(๗) ให้มีหน่วยงานวางแผนทุกกระทรวง

เนื่องจากเห็นว่า การวางแผนงาน แผนเงิน คือ แผนงบประมาณ และแผนคนของทุกกระทรวง ไม่ดีเท่าที่ควร ไม่มีการวางแผนที่ดี ไม่มีการติดตามประเมินผลงานที่ดี งานไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ และผลสัมฤทธิ์ด้อย จึงเสนอให้มีหน่วยงานวางแผนทุกกระทรวง เพื่อให้กระทรวงมีการบริหารงานอย่างมีเอกภาพ มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล โดยแล้วแต่กระทรวงไหนจะมีระดับใดและลักษณะใด โดยกระทรวงไหนมีคนที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และมีกิจการมากพอ พร้อมที่จะเป็นหน่วยงานระดับกรมก็ให้เป็นระดับกรม เช่น กระทรวงพาณิชย์ ให้มีกรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้มีกรมเศรษฐกิจการเกษตร ส่วนกระทรวงอุตสาหกรรม ยังไม่พร้อมให้มีหน่วยงานระดับกองอยู่ในสำนักงานปลัดกระทรวง

อย่างไรก็ดีแนวคิดที่จะให้มีหน่วยงานวางแผนเป็นระดับกรมในกระทรวงนี้ถกเถียงกันอยู่เป็น ๒ แนว แนวหนึ่งเห็นว่า การเป็นระดับกรมนั้นแข็งตัวเป็นอิสระเกินไป เพราะเป็นนิติบุคคล ปลัดกระทรวงสั่งยาก และมีระดับเดียวกับกรมในกระทรวง ไม่อาจทำให้กรมเชื่อถือยอมทำตามแผนได้ จึงมีแนวคิดอีกแนวหนึ่งเป็นแนวที่สองที่ให้หน่วยงานวางแผนเป็นสำนักงานมีหัวหน้าเป็นข้าราชการเทียบอธิบดี แต่ไม่เป็นนิติบุคคล สังกัดอยู่ในสำนักงานปลัดกระทรวง ซึ่งกระทรวงมหาดไทยใช้แนวที่ ๒ ดังกล่าว จึงเห็นได้ว่า แนวคิดที่จะให้มีหน่วยงานอิสระ มีหัวหน้างานระดับ ๑๐ เทียบอธิบดี แต่ไม่เป็นนิติบุคคล อย่างสำนักงาน ก.พ.ร. หรืออย่างที่การปฏิรูประบบราชการสมัยนี้ให้มีได้ ก็มีมา ๓๐ กว่าปีแล้ว ตั้งแต่รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

ข. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนภูมิภาค เพื่อลดขนาดราชการส่วนกลาง

ได้เสนอเปลี่ยนแปลงให้การบริหารของกระทรวงในส่วนกลางเล็กลง และสร้างเอกภาพในราชการส่วนภูมิภาค คล้ายแนวคิดผู้ว่าราชการจังหวัด C.E.O. ปัจจุบัน โดยเห็นว่ากระทรวงมีผู้แทนในส่วนภูมิภาคเป็นรายกรม ไม่มีผู้แทนของกระทรวงในราชการส่วนภูมิภาค เช่น กระทรวงเกษตรฯ มีป่าไม้จังหวัด ชลประทานจังหวัด เกษตรจังหวัด ประมงจังหวัด ปศุสัตว์จังหวัด เป็นตัวแทนของแต่ละกรมไม่ขึ้นแก่กันในจังหวัด เป็นต้น หรืองานกระทรวงศึกษาธิการ มีศึกษาธิการจังหวัด ประถมศึกษาจังหวัด มัธยมศึกษาจังหวัด อาชีวศึกษา เป็นต้น ทำให้มีปัญหาในการประสานงานของกระทรวงในจังหวัดสิ้นเปลือง ประชาชนไม่ได้รับบริการที่รวดเร็วและดีพอ รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม ได้ให้มีแนวทางปฏิบัติ ๓ ระดับ คือ

(๑) ลดงานปฏิบัติของกรมในส่วนกลาง เพื่อลดขนาดของกระทรวงกรมในส่วนกลาง และเพื่อให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับบริการมากขึ้น ดีขึ้น การปฏิบัตินั้นเน้นให้จังหวัดดำเนินการ เช่น กรมการแพทย์มีหน่วยงานทำหน้าที่ปฏิบัติรักษาผู้ป่วยทั้งส่วน

กลางและในภูมิภาคโดยขึ้นตรงกับกรม หรือกรมสามัญศึกษามีโรงเรียนมัธยมศึกษา ขึ้นตรงกับกรมจำนวนมาก ก็ให้ไปขึ้นกับการบริหารราชการส่วนภูมิภาค คือ จังหวัด ทั้งหมด

(๒) ให้กรมในราชการส่วนกลางเป็นหน่วยงานวิชาการ (Staff) ไม่ใช่ปฏิบัติการ (Operation) โดยทำหน้าที่ให้คำแนะนำ สนับสนุน วางแผนแก้ปัญหาทางวิชาการ

(๓) ให้การบริหารราชการในส่วนภูมิภาคมีเอกภาพในการบริหารจัดการ มีตัวแทนของกระทรวงในราชการส่วนภูมิภาค ยกเลิกตัวแทนกรม เพื่อการบริหารจัดการของจังหวัดจะได้มีเอกภาพ เอื้อต่อการวางแผนในระดับจังหวัด โดยมีแผนเศรษฐกิจ แผนงาน แผนเงิน แผนคนของจังหวัดได้ เพราะที่เป็นอยู่กรมแต่ละกรมมีแผนของตนเองในจังหวัด บางจังหวัดมีกรมส่งผู้แทนไปประจำเกือบร้อยกรม ก็เท่ากับมีแผนเกือบร้อยแผน ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่อาจสร้างเอกภาพ และบูรณาการการบริหารจัดการในจังหวัดได้ ได้แต่เป็นผู้ประสานห่างๆ ไม่ค่อยได้ผลทางบริหารมากนัก

แนวความคิดนี้ยังไม่ได้ผลเท่าที่ควร ได้รับการต่อต้านมาก เพราะอธิบดีร้อยกว่ากรมยังไม่ยอม โดยเพียงเห็นชอบในหลักการ แต่ยังไม่ยอมปฏิบัติ แต่ให้ทดลองใช้ในกระทรวงสาธารณสุขก่อน ดังจะเห็นว่าการบริหารงานในกระทรวงสาธารณสุขนั้นแปลกกว่ากระทรวงอื่น โดยงานกระทรวงสาธารณสุขมีผู้แทนกระทรวงในจังหวัดเพียงผู้เดียว คือ สาธารณสุขจังหวัด ไม่มีผู้แทนกรม งานในจังหวัดซึ่งเป็นงานปฏิบัติและการบริหารราชการในส่วนภูมิภาคขึ้นกับสาธารณสุขจังหวัดผู้เดียว กรมในส่วนกลางทำหน้าที่วิชาการ ไม่มีหน้าที่ปฏิบัติ จะมีปฏิบัติบ้างก็เพื่อการทดลองค้นคว้าทางวิชาการ กระทรวงสาธารณสุขจึงลดราชการส่วนกลางไปได้มาก แต่อย่างไรก็ดีถึงแม้ว่าจะสามารถทดลองใช้ในกระทรวงสาธารณสุข แต่ก็มีปัญหาและต่อสู้อย่างรุนแรงในกระทรวงสาธารณสุขก่อนที่จะมีการยอมรับทดลองใช้ (ผู้เขียนจำได้ว่าเจ้าหน้าที่วิชาการสำนักงาน ก.พ. จะถูกเจ้าหน้าที่กรมในกระทรวงสาธารณสุขที่ถูกยุบงานปฏิบัติทำร้ายในลิฟท์ ขณะเดียวกันบุคคลในระดับอธิบดีในกระทรวงสาธารณสุขทะเลาะกันหลายคู่) ถ้าแนวคิดนี้ได้สานต่อมาโดยลำดับ จะทำให้การบริหารงานส่วนภูมิภาคและการบริการประชาชนดีขึ้น จะสอดรับและปูพื้นฐานไปสู่แนวคิดการบริหารผู้ว่าราชการจังหวัด C.E.O. ของรัฐบาล ฯพณฯ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ในปัจจุบัน และเชื่อว่าถ้ารัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร อยู่นานกว่า ๑ ปี ก็จะสำเร็จ

ค. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในราชการส่วนท้องถิ่น

เพื่อให้ท้องถิ่นปฏิบัติงานในหน้าที่รับผิดชอบได้เต็มที่ ราชการส่วนกลางที่ทำหน้าที่ส่วนท้องถิ่นอยู่มากหลายอย่าง ก็ให้โอนกิจการ คน เงิน หน้าที่ ไปให้ส่วนท้องถิ่น เช่น เสนอให้การดับเพลิงของกรมตำรวจไปอยู่กรุงเทพมหานคร (เทศบาลกรุงเทพมหานคร) การประปา ไฟฟ้านครหลวง ไปอยู่ในสังกัดกรุงเทพมหานคร เช่นเดียวกัน แต่เห็นว่างานนี้เป็นผลสำเร็จได้ไม่มากนัก เพราะต้องใช้เวลา มีการเมือง ผลประโยชน์

เกี่ยวข้องมาก จึงได้แต่พยายามตรึงไม่ให้มีหน่วยงานเกิดใหม่ หรือโตผิดที่ที่ไม่ควร เช่น กรมตำรวจ ขอขยายกิจการดับเพลิงเป็นกองบัญชาการก็ไม่ให้มี พร้อมทั้งเสนอให้ย้ายไปอยู่ในสังกัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งกำลังจะสำเร็จในรัฐบาลชุดนี้ หลังจากที่รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เริ่มทำมาแล้ว ๓๐ ปีกว่า แม้การปรับปรุงตามข้อเสนอนี้ไม่สำเร็จในสมัยนั้น เพราะรัฐบาลของ ฯพณฯ ครบอายุก็ตาม แต่ก็เป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญของการปฏิรูประบบราชการที่จะต้องสานต่อในเวลาต่อมา

ง. การปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานรัฐวิสาหกิจ

คณะที่ปรึกษาฯ ได้เสนอให้มีการปรับปรุงแก้ปัญหารัฐวิสาหกิจ โดยต้องใช้เวลาศึกษาและแก้ปัญหาต่อไป ๓ ประการ คือ

(๑) การปรับปรุงการบริหารจัดการรัฐวิสาหกิจหลายด้าน ได้แก่ ระบบการวางนโยบายและแผน ระบบการบริหารงาน การประเมินผล การวัดประสิทธิภาพการปฏิบัติงาน การลงทุน และการวัดประเมินผลสัมฤทธิ์ ฯลฯ

(๒) การปรับปรุงการบริหารบุคคล การวางแผนกำลังคน การคัดเลือกและสรรหา การพัฒนาบุคคล การรักษาคนดีคนเก่งไว้ การใช้คนให้เหมาะสมกับงานหรือใช้ได้เต็มที่ การเอาคนไม่ดีออก และเน้นว่าบุคคลในรัฐวิสาหกิจมีจำนวนมากเกินไป ควรตรึงการเพิ่มและหาทางลดจำนวนคน

(๓) ให้เอกชนรับไปดำเนินการรัฐวิสาหกิจ โดยเสนอว่ารัฐไม่ควรทำกิจการรัฐวิสาหกิจที่ไม่จำเป็นกับพื้นฐานความต้องการของประชาชน ถ้าศึกษาวิเคราะห์ว่ารัฐวิสาหกิจใดไม่จำเป็นดังกล่าว ควรให้เอกชนรับไปดำเนินการ เช่น โรงงานยาสูบ องค์การแก้ว อุตสาหกรรมป่าไม้ องค์การสุรา ฯลฯ

(๔) ให้รัฐวิสาหกิจมีแผนการปฏิบัติงานสอดคล้องประสานกับกระทรวงที่สังกัด โดย พลเอก แสวง เสนาณรงค์ และพันเอก จินดา ณ สงขลา ได้ร่วมกันเสนอความเห็นสอดคล้องกันว่า รัฐวิสาหกิจในสมัยนั้น ที่สังกัดกระทรวง กรมต่างๆ ถ้าจะเปรียบว่ากระทรวงเป็นรถม้า กรมต่างๆ ในกระทรวงก็เป็นม้าเทียมรถ ส่วนรัฐวิสาหกิจเป็นม้าที่ผูกกับรถเท่านั้น ไม่ช่วยงานกระทรวงให้บรรลุวัตถุประสงค์มากนัก บางครั้งกลับดึงรถไปในทิศทางที่ไม่ใช่ทางรถจะไป ดังนั้น จึงควรปรับปรุงกฎหมาย วิธีปฏิบัติให้กระทรวงมีอำนาจ กำกับ ควบคุม ให้ปฏิบัติงานเพื่อทิศทางความสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์เดียวกันของกระทรวงและกรม ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ของบุคคลบางคนหรือผู้มีอำนาจ มีอิทธิพล

การดำเนินการตามแนวเสนอทั้ง ๔ ข้อ รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เห็นว่าจะถูกต่อต้านมาก จึงให้เพลาไว้ก่อน มุ่งเน้นการปรับปรุงโครงสร้างและระบบงานในกระทรวงส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค เป็นสำคัญก่อน เมื่อสำเร็จแล้วจะดำเนินการต่อไป

จ. การวิเคราะห์จัดโครงสร้าง ระบบงาน และอัตรากำลังไปพร้อมกัน

วิธีการเช่นนี้ ทำให้สามารถจัดคนได้พร้อมกับประกาศใช้โครงสร้างใหม่ โดยไม่ค่อยมีปัญหาและการสับสนในหน้าที่ของหน่วยงาน และสังกัดของข้าราชการ ทั้งนี้โดยใช้เทคนิคและวิชาการทางด้านกำลังคน (Determination of Manpower) และการจำแนกตำแหน่ง (Position Classification)

๓. เบื้องหลังความสำเร็จการปฏิรูประบบราชการ สมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

ด้วยความมุ่งมั่นของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ที่จะได้เห็นประเทศชาติพัฒนา ประกอบกับ พันเอก จินดา ณ สงขลา เลขาธิการ ก.พ. ในสมัยนั้น ได้นำแนวความคิดในการกำหนดกำลังคนหรืออย่างที่เรียกว่า การจัดอัตรากำลังข้าราชการ คือ การกำหนดจำนวนตำแหน่ง ระดับตำแหน่ง คุณสมบัติของผู้ดำรงตำแหน่งให้เหมาะสมกับงานในหน่วยงาน กอง กรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของ ก.พ. โดยตรง แต่โดยเห็นว่า การจะกำหนดจำนวนตำแหน่งและระดับตำแหน่งให้เหมาะสมกับงานได้ ต้องศึกษาและปรับปรุงระบบงานและโครงสร้างของหน่วยงานก่อน จึงได้จัดตั้งโครงการและหน่วยงานจัดอัตรากำลังขึ้นในสำนักงาน ก.พ. โดยก่อนกำหนดตำแหน่งและจำนวนคน จะต้องมีการพิจารณาจัดส่วนราชการ คือ โครงสร้างส่วนราชการและระบบงานก่อน โครงการนี้ได้ดำเนินการมาก่อนประมาณ ๕ ปีแล้ว หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ***โครงการค่อย ๆ ปฏิรูประบบราชการ***นั่นเอง เมื่อ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ตั้งคณะที่ปรึกษาฯ ขึ้น พันเอก จินดา ณ สงขลา จึงอาสารับเป็นหัวเรือใหญ่ทางวิชาการ ประกอบกับลักษณะผู้นำและความมุ่งมั่นเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติอย่างแท้จริงของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ทำให้การดำเนินการปฏิรูประบบราชการ ได้รับความสำเร็จอย่างดียิ่ง สามารถปฏิรูปโครงสร้างยุบกระทรวง จัดตำแหน่ง และบุคลากรได้สำเร็จเรียบร้อย พร้อมกันกับประกาศปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ก็ทำงานตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ได้เลย ไม่สับสน ถือได้ว่าการปฏิรูประบบราชการครั้งนี้เป็นครั้งใหญ่นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ก็ว่าได้ จน ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร รักและพอใจ พันเอก จินดา ณ สงขลา มาก ผู้เขียนจำได้ว่า ฯพณฯ เคยปรารภกับผู้เขียนว่า "พันเอก จินดา ณ สงขลา เป็นคนเก่ง คนดี แล้วบอกว่าเสื้อที่ผมสวมอยู่ขณะนี้ "จินดา" เขาซื้อมาฝาก ต้องใช้เดี๋ยว "จินดา" เขาจะน้อยใจ" นับแต่รัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นต้นมา สำนักงาน ก.พ. ได้รับมอบหมายให้เป็นเลขานุการและสำนักวิชาการการปฏิรูประบบราชการทุกรัฐบาล จนถึงรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ตอนต้น แต่ก่อนนั้นเป็นงานของสำนักนายกรัฐมนตรี แต่ปรากฏว่า ปัจจุบันสำนักงานการปฏิรูประบบราชการแยกออกจากสำนักงาน ก.พ. ไปอยู่สำนักนายกรัฐมนตรี นับว่าเป็นการถอยหลังไป ๓๐ ปี โดยเปลี่ยนชื่อจากคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ เป็น คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ

๔. การปฏิรูประบบราชการในต่างประเทศเปรียบเทียบ

ได้เลือกเฉพาะประเทศที่ควรพิจารณานำระบบวิธีการมาปรับประยุกต์กับประเทศไทย และเพื่อเป็นการเปรียบเทียบข้อเสนอและการปฏิรูประบบราชการในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ว่า ฯพณฯ มีวิสัยทัศน์ก้าวไกลเพียงใด

มาเลเซีย

ประเทศเพื่อนบ้านผู้ซึ่งได้รับความสำเร็จในการต่อสู้เศรษฐกิจฟองสบู่แตกในเอเชีย ได้ยึดหลักการปฏิรูปการบริหารงานภาครัฐ (Public Administration) โดยยึดเน้นระบบ (System) เป็นสำคัญ มานานหลายสิบปี โดยได้เน้นการพัฒนาระบบงานและประสิทธิภาพเจ้าหน้าที่ของรัฐ และปรับปรุงระบบงบประมาณ โดยใช้ระบบงบประมาณแบบโครงการและแผนปฏิบัติการ (Program and Planning Budget System) ตั้งแต่ปี ๑๙๗๐ คล้ายกับความพยายามของประเทศไทยเมื่อประมาณ ๒๕ ปีที่แล้ว และได้พัฒนาปรับปรุงระบบบริหารภาครัฐไม่หยุดยั้ง ดังตัวอย่างในปี ค.ศ. ๑๙๙๖ ได้มีการปฏิรูประบบงานภาครัฐที่สำคัญมีชื่อว่า "Civil Service Reforms Towards Malaysia's Vision 2020" ทั้งนี้ มีแนวคิดว่า ประเทศเหมือนบริษัทหนึ่ง โดยมีหลักการพัฒนา ๖ ด้าน คือ

๑. พัฒนาผู้นำภาครัฐให้มีความสามารถ ทำงานอย่างมีประสิทธิผล (Effective Leadership)

๒. เปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการภาครัฐ (Management Change) โดยใช้เทคนิควิธีการบริหารจัดการสมัยใหม่มาใช้ เช่น TOM (Total Quality Management), QCC (Quality Control Circle), Client's Charter, Quality Counter Service เป็นต้น ทั้งนี้ให้หน่วยงานภาครัฐสามารถปรับตัวตอบสนอง มีความคล่องตัว ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง (Adaptive Responsive and Flexible to Change)

๓. ปรับปรุงผลิตผล คุณภาพในราชการ เสริมสร้างวัฒนธรรม คุณภาพในภาครัฐเพื่อความเป็นเลิศ (Excellence through Quality) เช่น นำระบบมาตรฐานระหว่างประเทศ (ISO 9000) มาปรับใช้

๔. ปรับปรุงพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) ภาครัฐ

๕. ให้มีระบบร่วมมือภาครัฐ - เอกชน

๖. ปรับปรุงการจัดการด้านการเงิน (Financial Management) ระบบการเก็บภาษี (Tax Administration)

สรุป เน้นการปรับปรุง "ระบบ" งานภาครัฐ มากกว่า "โครงสร้าง" คล้ายสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

สาธารณรัฐฟิลิปปินส์

ได้มีการพัฒนาปรับปรุงการบริหารงานภาครัฐมาตลอดเวลา ๓๐ ปี เช่น ค.ศ. ๑๙๗๒ มีการปฏิรูปครั้งสำคัญใช้ชื่อว่า "Integrated Reorganization Plan" ให้มีการปรับปรุงสำนักงานประธานาธิบดีให้เป็นศูนย์ช่วยประธานาธิบดี กำหนดนโยบาย ตัดสินใจ แก้ไขปัญหา ติดตามผลอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และปรับปรุงทุกกระทรวงให้มีศูนย์คล้ายกันโดยมีงานวางแผน งานจัดการและการคลัง งานบริหารทั่วไป และงานวิชาการ (Technical Service) คล้ายแนวความคิดสมัย ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร หรือเช่น ปี ค.ศ. ๑๙๘๖ ได้ตั้งกรรมการปรับปรุงการบริหารภาครัฐเรียกว่า "Presidential Commission on Government Reorganization" คล้ายคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการของประเทศไทย และได้ดำเนินการคล้ายๆ ประเทศไทยมาตลอดเวลา แต่ดีกว่าตรงที่จริงจังกว่า และสำเร็จดีกว่า ดังจะเห็นในปี ค.ศ. ๑๙๙๖ ได้มี "Reengineering of the Bureaucracy Program" โดยได้รับอิทธิพลจากนักวิชาการบริหาร ชื่อ Michael Hammer และ James Champy ที่เขียนเรื่อง Reengineering ซึ่งเคยมาบรรยายที่ประเทศไทย โดยธนาคารกสิกรไทยเชิญมา ทำให้ประเทศไทยตื่นตัวและคึกคักในเรื่องปรับปรุงระบบงาน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ แต่แล้วก็เงียบไปเหมือนไฟไหม้ฟาง นับว่าสองท่านนี้ เป็นนักวิชาการด้านระบบงานที่มีชื่อเสียงมาก ตามโครงการนี้มีการกำหนดรื้อปรับระบบภายในกระทรวง กรม (Internal Department Reengineering) รวม ยุบเลิก จัดตั้ง โอนหน่วยงาน กำหนดกำลังคน อัตรากำลังที่ไม่จำเป็น (Redundance) จัดตั้งศูนย์รวมกำลังคน (Manpower Pool) พัฒนาและฝึกอบรมเพื่อเกลี่ยกำลังคน ดำเนินการเกลี่ยกำลังคนและให้ค่าตอบแทนแก่ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่ออกโดยยุบเลิกตำแหน่ง คล้ายกับสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร พ.ศ. ๒๕๑๔ แต่รัฐบาลก่อนปัจจุบันและปัจจุบันของประเทศไทยไม่มีโครงการเกลี่ยกำลังคนที่ชัดเจน เพียงแต่รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร เคยดำริให้มีศูนย์รวมกำลังคนด้อยคุณภาพ เพื่อพัฒนา แต่แล้วก็เงียบหายไป

อังกฤษ

ได้มีการปฏิรูประบบงานภาครัฐอย่างจริงจัง และได้ผลมากเมื่อ มาร์กาเร็ต แท็ตเชอร์ เป็นนายกรัฐมนตรี ค.ศ. ๑๙๗๙ - ๑๙๙๐ สมัยนั้นเศรษฐกิจของอังกฤษตกต่ำเป็นอย่างมาก คล้ายประเทศไทยสมัยปัจจุบัน แท็ตเชอร์ เรียนเก่ง ฉลาด เป็นนักกฎหมาย เป็นนักวิทยาศาสตร์ เชี่ยวชาญทางการศึกษา เคยเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษามาก่อน เป็นที่ติดอกติดใจแก่เพศตรงข้าม ประเทศไทยขณะนี้ก็มีนายกรัฐมนตรีปริญญาเอก เรียนเก่ง ปัญญาเลิศ และเคยเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาเหมือนกัน และเป็นที่ติดอกติดใจของเพศตรงข้ามอีกด้วย เหมือนแท็ตเชอร์ อีกทั้งเสถียรภาพทางการเมืองก็มั่นคงยิ่งเหมือนกัน มีเสียงในสภาผู้แทนราษฎรท่วมท้นเหมือนกัน ประเทศไทยสมัยนี้น่าจะปฏิรูประบบบริหารภาครัฐได้สำเร็จเหมือนอังกฤษสมัยแท็ตเชอร์

ซึ่งการปฏิรูประบบบริหารภาครัฐของอังกฤษสมัยนั้นได้ผลเป็นอย่างดี ทำให้ช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ตกต่ำได้ หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้านายก ดร. ทักษิณ ชินวัตร ปฏิรูประบบราชการสำเร็จได้ผลดีก็จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำได้สำเร็จ และเป็นนายกรัฐมนตรีได้อย่างน้อย ๘ ปี เหมือนนายกแท็ตเชอร์

อังกฤษสมัยแท็ตเชอร์ เน้นการปฏิรูประบบบริหารจัดการภาครัฐ แบบ Small Government และระบบการให้บริการแก่ประชาชน เป็นหลักสำคัญ โดยเน้น ๓ เรื่อง คล้ายสมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร คือ

๑. ลดจำนวนส่วนราชการและจำนวนข้าราชการ (Down-Sizing) เพื่อให้มีส่วนราชการขนาดกะทัดรัด อย่างที่เรียกว่า จิ๋วแต่แจ๋ว (Small but Good)

๒. พัฒนาปรับปรุงระบบงาน (System) เพิ่มประสิทธิภาพประสิทธิผลในการบริหารจัดการในกระทรวง ทบวง กรม ให้ใช้งบประมาณอย่างได้ผลคุ้มค่า (Value for Money)

๓. เพิ่มประสิทธิภาพการให้บริการแก่ประชาชน (Public Service Delivery) โดยมีหลักวิเคราะห์ ปฏิรูประบบงานทางวิชาการ ๕ ประการสำคัญ คือ

๑. ทบทวน ภารกิจ กิจกรรมหน่วยงาน ว่ายังมีความจำเป็นที่ต้องดำเนินการต่อไปหรือไม่ ถ้าไม่มีความจำเป็นก็ให้ยุบเลิกทันที

๒. ถ้าภารกิจ กิจกรรมใด ที่จำเป็นต้องดำเนินการต่อไป ก็ให้พิจารณาว่าซ้ำซ้อนกับหน่วยงานอื่นหรือไม่ หากมีก็ให้ยุบเลิกหรือรวมเข้าด้วยกัน

๓. ถ้าไม่ซ้ำซ้อนก็ให้พิจารณาว่าเป็นภารกิจหลัก (Core-Function) ของหน่วยงานหรือไม่ ถ้าไม่ใช่ก็ให้แปรสภาพหรือทำสัญญาให้เอกชนรับไปทำ

๔. ถ้าเป็นภารกิจหลักของหน่วยงานก็ให้พิจารณาว่า จะกระจายอำนาจหรือมอบอำนาจให้ภูมิภาคหรือท้องถิ่นได้หรือไม่

๕. ถ้าไม่อาจมอบอำนาจหรือกระจายอำนาจได้ ให้พิจารณาว่า จะจัดตั้งเป็นหน่วยงานบริหารพิเศษ (Agency Creation) ได้หรือไม่ ซึ่งหน่วยงานบริหารพิเศษนี้จะเป็นหน่วยงานอิสระ มีผู้บริหารสูงสุด เรียกว่า "Chief Executive" รับงบประมาณไปดำเนินการอย่างเป็นอิสระ มีอำนาจเต็มในการบริหาร วางแผน แต่งตั้งบุคลากร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่รัฐกำหนด ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัด C.E.O. ของรัฐบาล ฯพณฯ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร เป็นแนวคิดคล้ายกัน

แท็ตเชอร์ปฏิรูประบบบริหารภาครัฐอังกฤษได้ผลสำเร็จยิ่ง ภายใต้แนวคิดให้มีการปรับปรุงระบบงาน (System) ให้มีหน่วยงานน้อยและกะทัดรัด จิ๋วแต่แจ๋ว ภายใต้หลัก Small Government ดังปรากฏว่า สามารถลดเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้ประมาณ ๑๖๕,๐๐๐ คน ในสมัยรัฐบาลแท็ตเชอร์ (จำนวนเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งหมดของอังกฤษใกล้เคียงกับของประเทศไทย) รัฐบาลของอังกฤษต่อๆ มา ก็สานต่อแนวคิดของแท็ตเชอร์จนถึงปัจจุบัน

ญี่ปุ่น

เริ่มคิดปฏิรูประบบบริหารภาครัฐพร้อมๆ กับประเทศไทย แต่ไปได้ไกลกว่า คงเหมือนเมื่อครั้งญี่ปุ่นเริ่มพัฒนาประเทศสู่ยุคใหม่ พร้อมๆ ประเทศไทย แต่ไปไกลกว่ามาก กล่าวคือ หลังจากญี่ปุ่นอึดอัดกับระบบบริหารที่คิดโดยอเมริกัน ทำโดยอเมริกัน ได้ตั้งคณะกรรมการปฏิรูปงานภาครัฐขึ้นคณะหนึ่ง เมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๐ (ราว พ.ศ. ๒๕๐๔ ตรงกับสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์) โดยเน้นปรับปรุงให้เกิดเกียรติภูมิ และให้เกิดประสิทธิภาพการบริหาร โดยมีแนวทำนองเดียวกับแนวคิด Small Government ของอังกฤษ โดยควบคุมจำนวนกระทรวง ทบวง กรม และหน่วยงาน รวมทั้งจำกัดจำนวนเจ้าหน้าที่ของรัฐ คล้ายแนวคิดสมัยรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร (พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕) ด้วย ญี่ปุ่นได้ดำเนินการปฏิรูประบบงานภาครัฐตามแนวดังกล่าวข้างต้นมาเรื่อยๆ แต่เกรงว่า การปฏิรูปปรับปรุงจะไม่ต่อเนื่อง จึงได้ตั้งคณะกรรมการและสำนักงานชั่วคราวเพื่อส่งเสริมการปฏิรูปให้ต่อเนื่อง เรียกว่า "The Provisional Council for Promotion Administrative Reform" รายงานเสนอของคณะกรรมการฉบับล่าสุด ค.ศ. ๑๙๙๓ ตรงกับระยะรัฐบาลนายชวน หลีกภัย (สมัยที่ ๑) ได้เสนอแนวปฏิรูปเดียวกับแนว Small Government กล่าวคือ

๑. ให้ภาครัฐมีขนาดเล็ก ลดบทบาทและภารกิจที่ไม่จำเป็น (Non-Core Business) และลดจำนวนกระทรวง ทบวง กรม อย่างเร็ว โดยปรับปรุงระบบงานให้ง่าย (Work Symplification) และลดขั้นตอนการปฏิบัติงาน

๒. ให้กระทรวง ทบวง กรม ทำแผนแปรสภาพให้เอกชนรับไปดำเนินการ

๓. ปรับปรุงให้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐทางการเมืองมีความเข้มแข็งในการปฏิบัติงานภาครัฐยิ่งขึ้น เช่น จัดที่ปรึกษาทางวิชาการ (Staff) ระบบเทคโนโลยีข้อมูลสารสนเทศ (Information Technology)

๔. จัดระบบงาน ลดกฎระเบียบให้น้อยลง และให้มีระบบรายงานติดตามผลงานภาครัฐอย่างมีประสิทธิภาพ

๕. ให้มีแผนปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีอากรทั้งหมด

รัฐบาลต่อๆ มานับตั้งแต่ นายชิวทาโร ฮาชิโมโต ค.ศ. ๑๙๙๖ ก็ได้ดำเนินการปรับปรุงระบบงานภาครัฐตามแนวข้อเสนอต่อมาจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

การดำเนินงานปฏิรูประบบราชการ สมัยรัฐบาล ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร มีความเป็นเลิศทั้งหลักวิชา ทั้งการปฏิบัติ และผลสัมฤทธิ์ ถ้าเปรียบเทียบกับการปฏิรูประบบราชการในรัฐบาลสมัยต่างๆ หลังรัชกาลที่ ๕ และเปรียบเทียบกับประเทศต่างๆ นับว่านำสมัย ถูกหลักวิชารัฐประศาสนศาสตร์ หลักวิชาการจัดระบบงานสมัยใหม่ และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าจะมีระยะเวลาดำเนินการในระยะเวลาอันสั้นไม่ถึงปีก็ตาม จึงขอยกย่องเกียรติคุณ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างสูงยิ่งไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

หนังสืออ้างอิง

ก. ภาษาไทย

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว., **ประชาธิปไตยแบบรัฐสภาในอังกฤษ,** โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, **ปฏิรูประบบราชการเพื่อบริการประชาชน,** เอกสารประกอบการสัมมนา พ.ศ. ๒๕๔๖.

สมาน รังสิโยกฤษฎ์, **การบริหารราชการไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต,** บริษัทสำนักพิมพ์ บรรณกิจ จำกัด, ๒๕๔๒.

สมาน รังสิโยกฤษฎ์, **การปฏิรูปภาคราชการ : แนวคิดและยุทธศาสตร์,** สวัสดิการสำนักงาน ก.พ., ๒๕๔๒.

สำราญ ถาวรายุศม์, **คิดใหม่ทำใหม่เรื่องปฏิรูประบบราชการและผู้ว่าราชการจังหวัด C.E.O., เสียงจากสำนึก, รวมบทความจากนักวิชาการกลุ่มกุหลาบแดง,** บริษัท อารยัน มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๖.

ข. ภาษาอังกฤษ

Asahi Shimban, **Japan Almanac 1997,** 1997.

Central Office of Information, **Britain 1996 an Office Handbook,** HMSO Publication Center, 1996.

Central Office of Information, **Aspects of Bretain 1** : Local Government, PIMSO Publication Center.

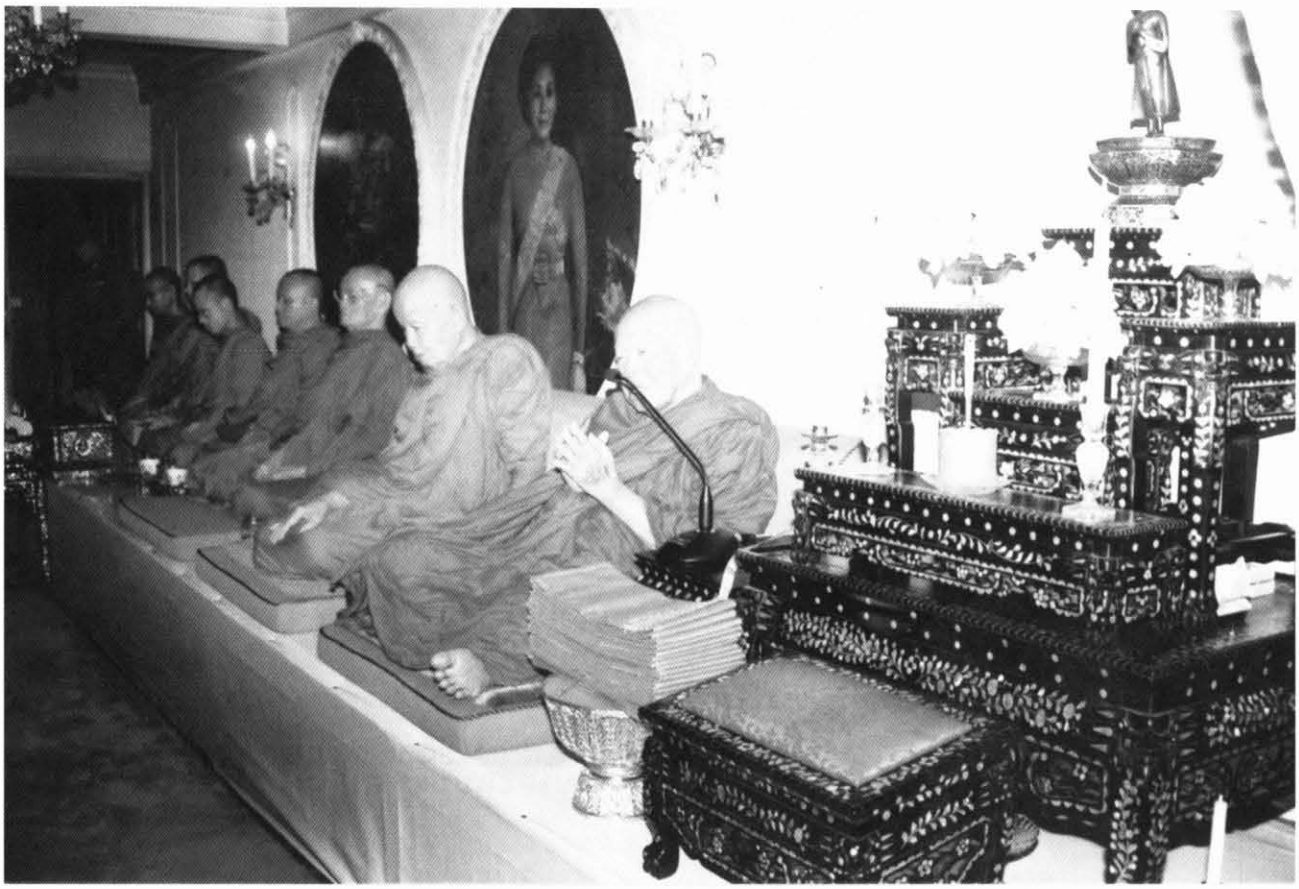

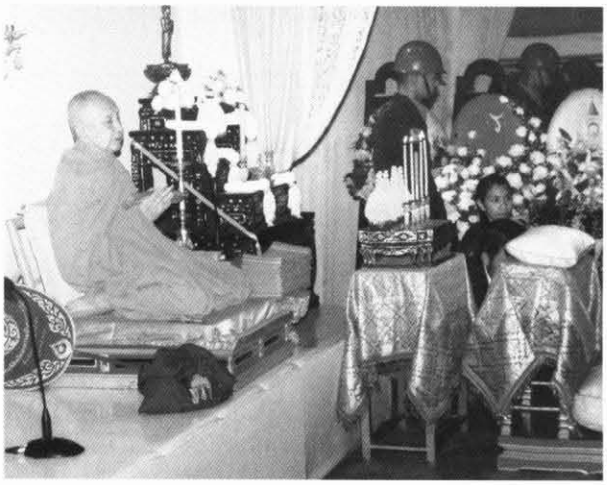

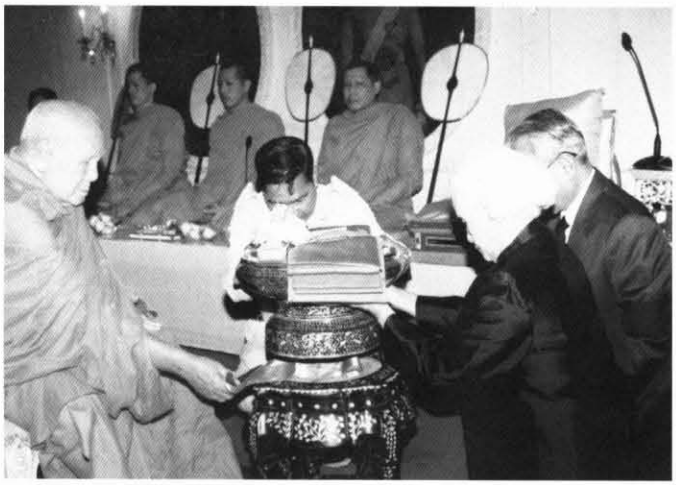

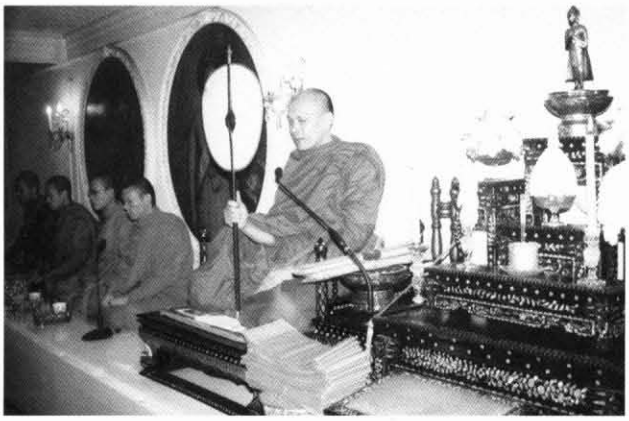

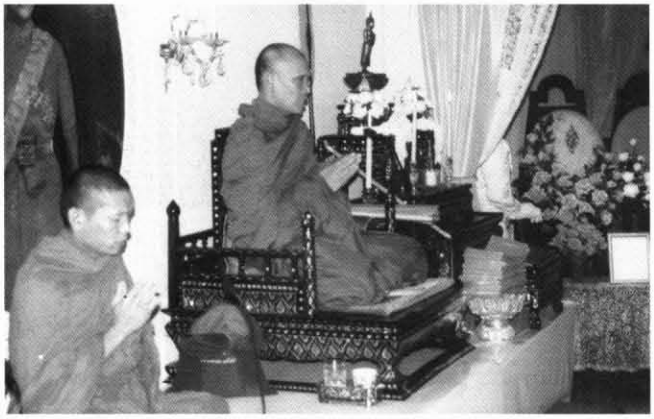

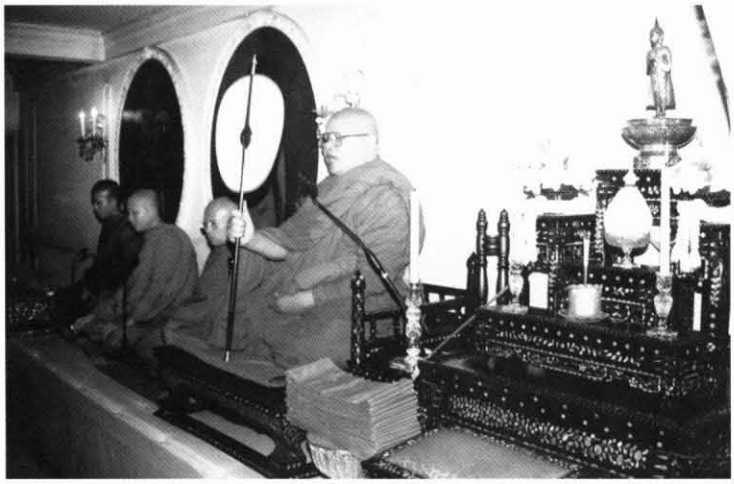

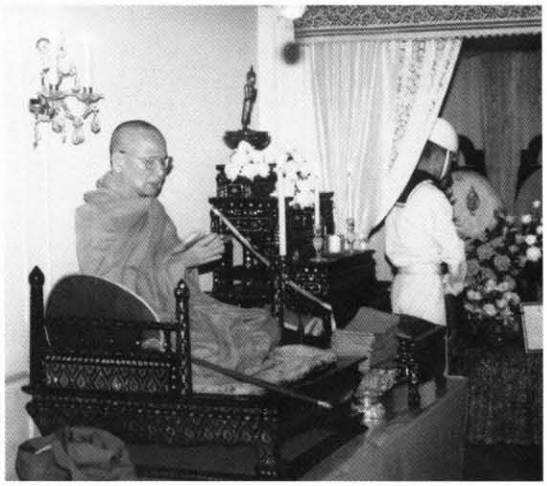

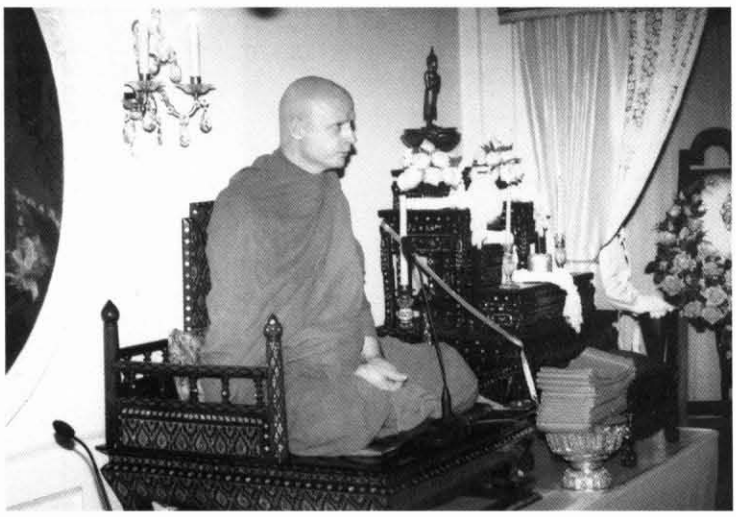

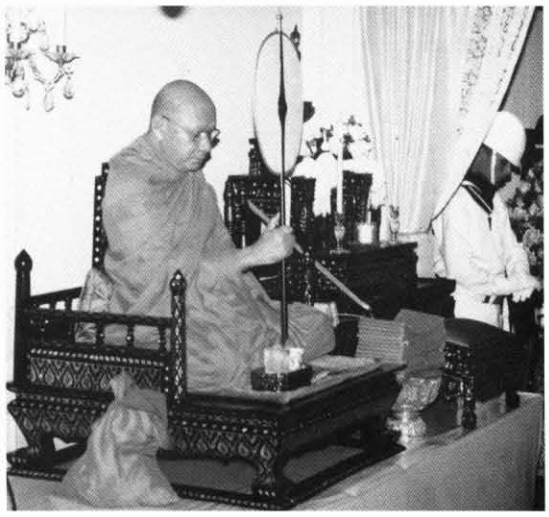

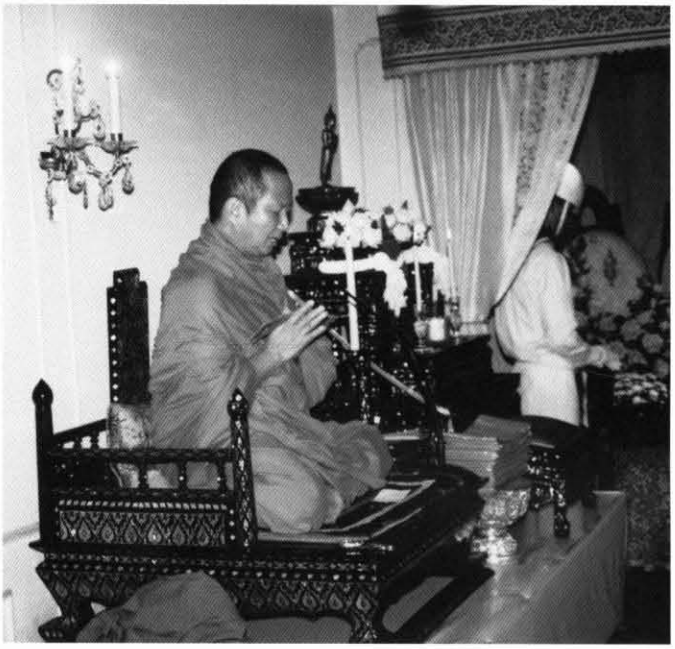

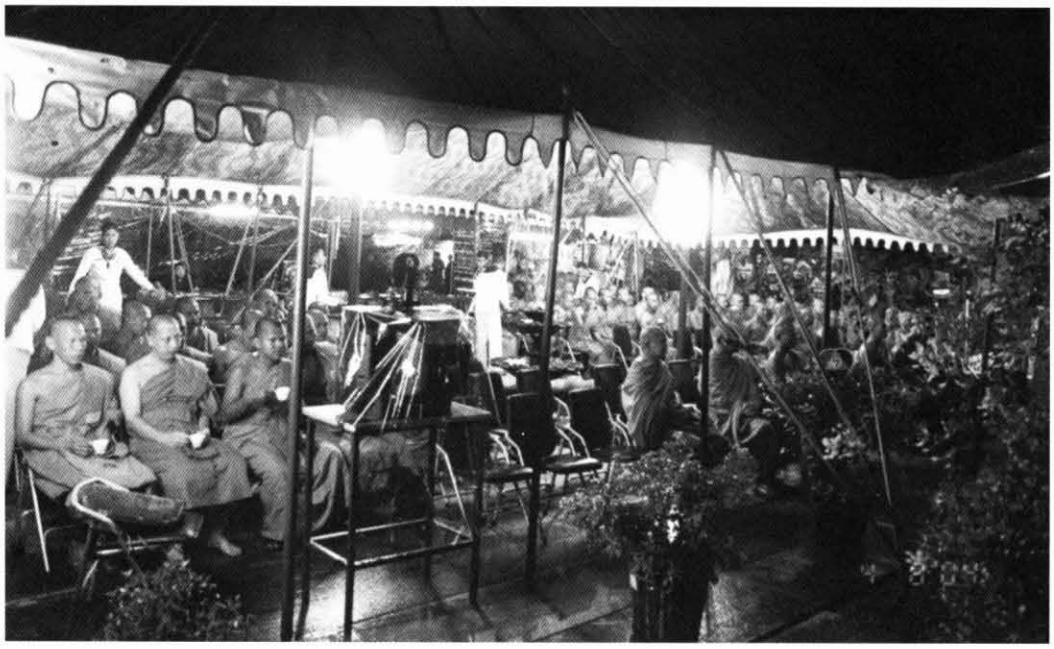

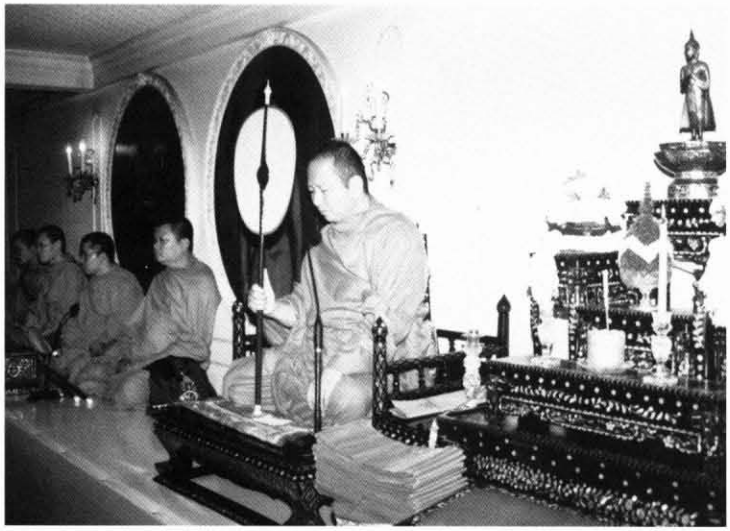

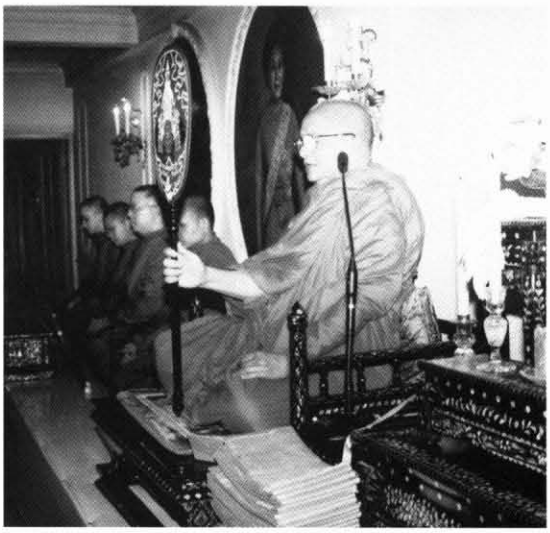

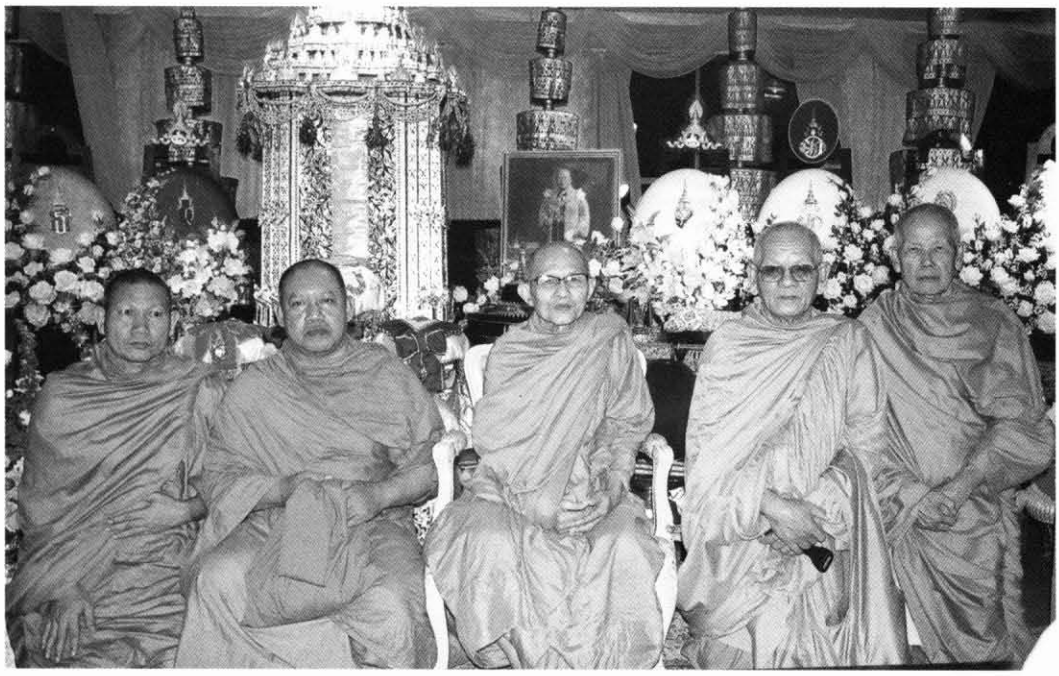

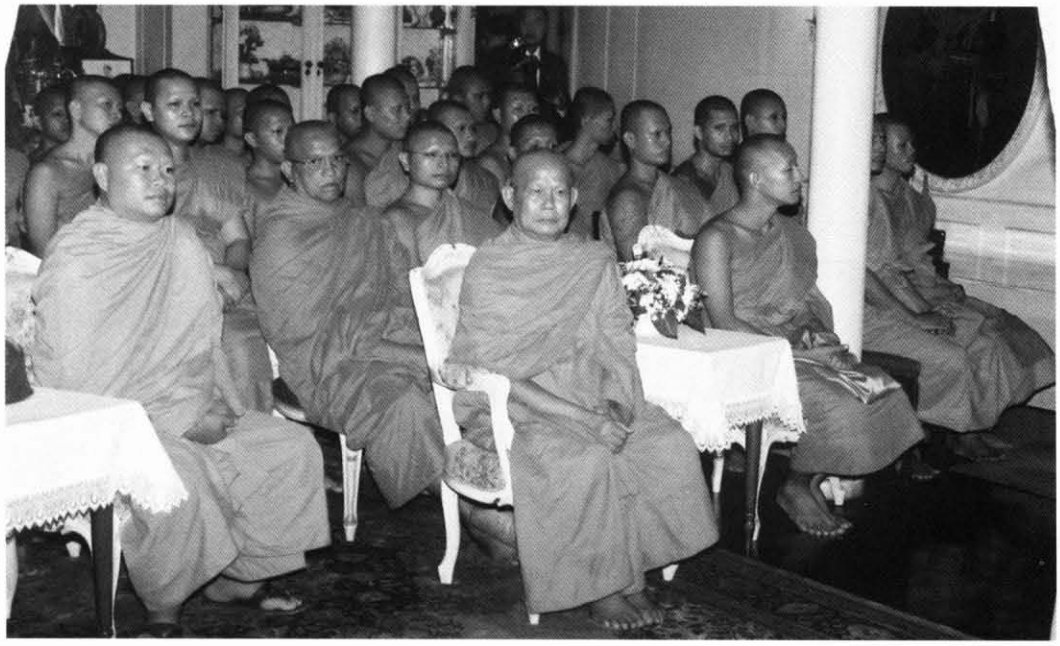

องคมนตรีร่วมสวดพระอภิธรรม

อดีตนายกรัฐมนตรี ร่วมสวดพระอภิธรรม

วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

ท่านผู้หญิงจงกล บุตร ธิดา และครอบครัว "สารสิน"

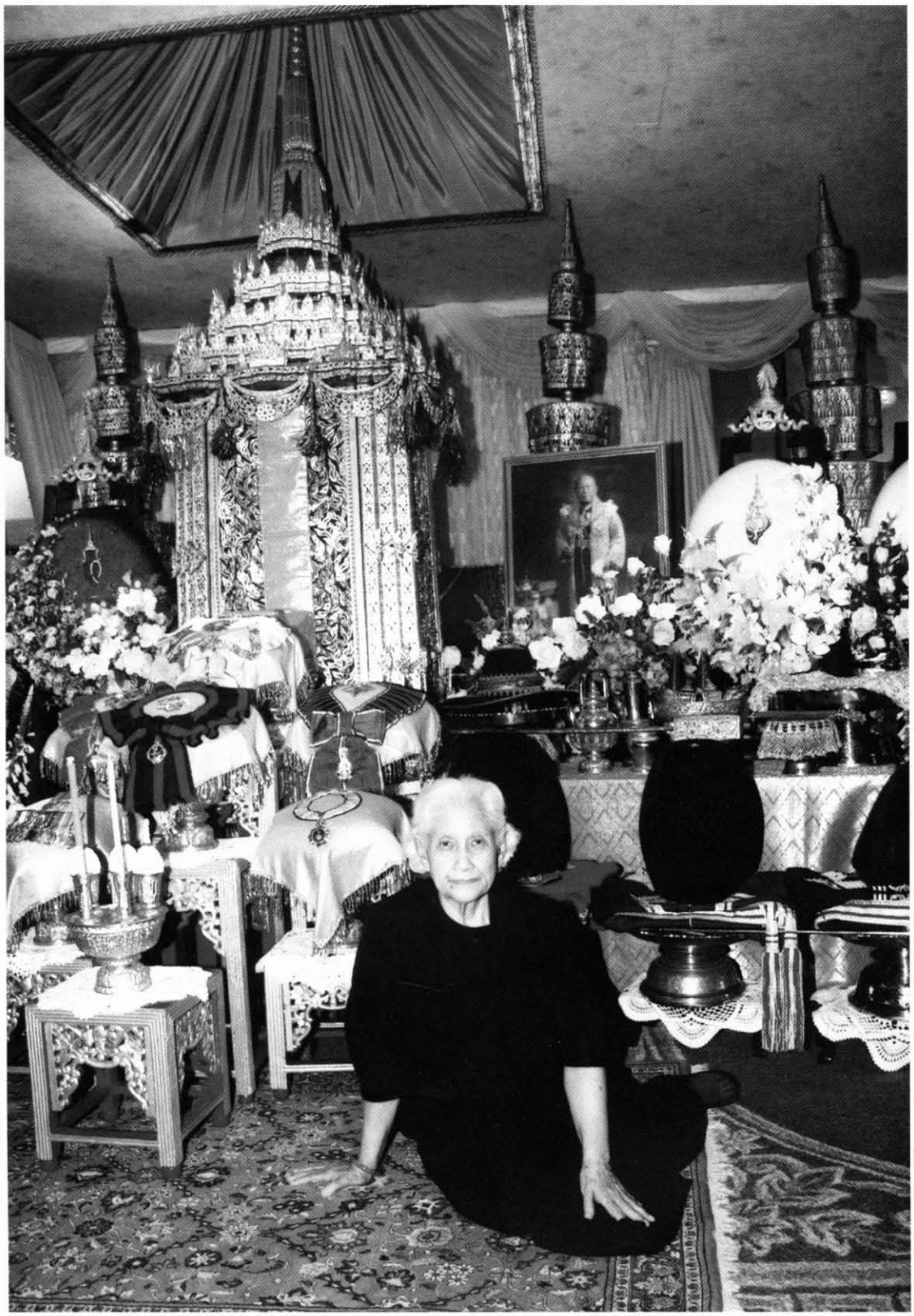

วันศุกร์ที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
เสด็จทรงเป็นประธานในการสวดพระอภิธรรม
ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี และบ้านราชครู

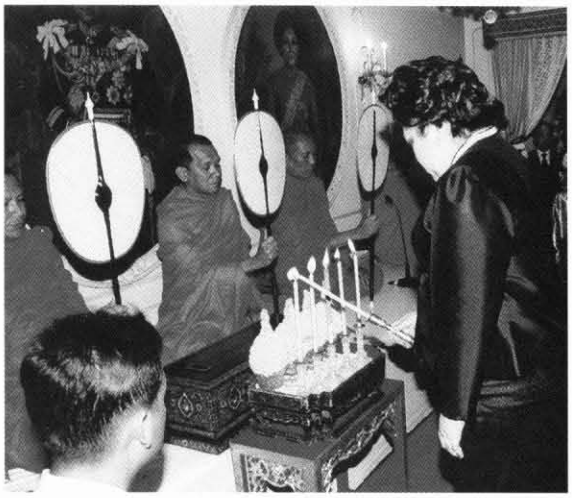

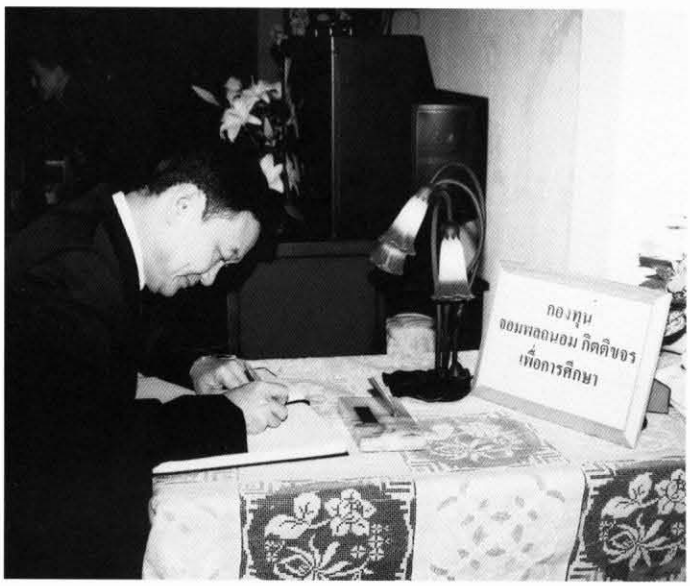
กองทุน
จอมพลถนอม กิตติขจร
เพื่อการศึกษา

วันพุธที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

เตรียม ทบ. รุ่น ๕, เตรียมนายร้อย รุ่น ๑๖

พลเอก ณพล บุญทับ และคุณปลื้มจิต กนิษฐสุต

วันพฤหัสบดีที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ดร. สะอาด - คุณหญิงพรรณี ปียวรรณ

คุณทรวง เลี่ยวไพโรจน์ และครอบครัว

นายแพทย์ชัยยุทธ - หม่อมราชวงศ์พรรณจิตร กรรณสูต และครอบครัว

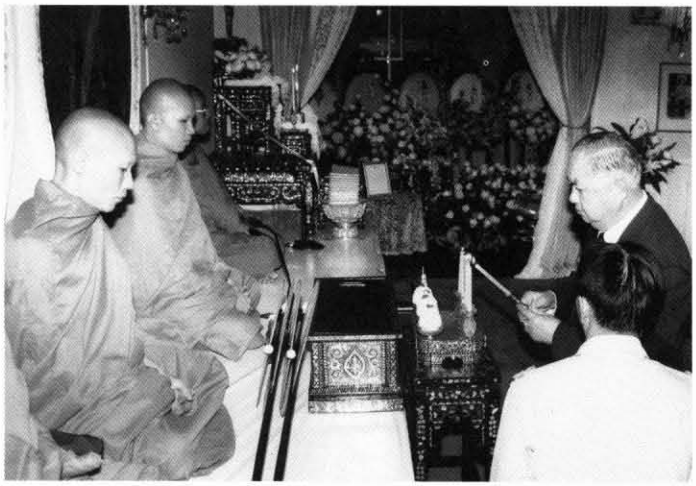

วันศุกร์ที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวทหารผ่านศึก
สมาคมแม่บ้านผ่านศึก และชมรมนักเรียนนายร้อย NORWICH แห่งประเทศไทย

วันเสาร์ที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

กลุ่มวันอังคาร คุณพิชิตพล ศรียานนท์

และครอบครัว

วันอาทิตย์ที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

คุณสุเมธ ดารกานนท์ และครอบครัว

คุณอมเรศ - คุณภัทรา ศิลาอ่อน

ครอบครัว "โชควัฒนา"

วันจันทร์ที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

กองทัพภาคที่ ๑

กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

กรมทหารราบที่ ๓๑ รักษาพระองค์

สมาคมนักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยบอสตัน

กองพลที่ ๑ รักษาพระองค์

กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์

คุณวินัย ปรัชญาธเนศกุล และครอบครัว

PEPSI
PEPSI

วันอังคารที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

กระทรวงกลาโหม	สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
กองบัญชาการทหารสูงสุด	กองทัพบก
กองทัพเรือ	กองทัพอากาศ

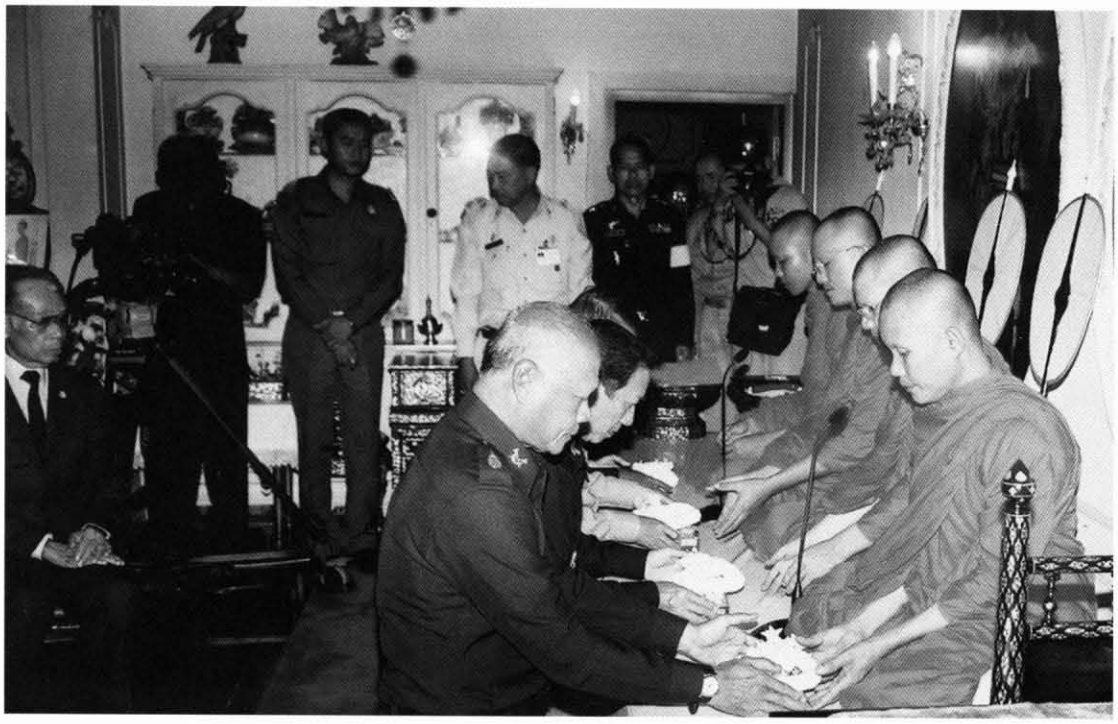

วันพุธที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

น้อง และหลานของ จอมพล ถนอม กิตติขจร

สมาคมชาวตาก

วันพฤหัสบดีที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ฯพณฯ นายบรรหาร ศิลปอาชา

ครอบครัว "ศุขเสงี่ยม"

บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)

บริษัท สยามอาร์ตเซรามิค จำกัด

ครอบครัว "เพ็ญชาติ"

กลุ่มบริษัท สหโมเสค อุตสาหกรรม จำกัด (มหาชน)

บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)

วันพุธที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

มูลนิธิช่วยคนตาบอดแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์

ครอบครัว "ยอดมณี"

ครอบครัว "ดุละลัมพะ"

ครอบครัว "ยิบอินซอย"

ธนาคาร กสิกรไทย จำกัด (มหาชน)

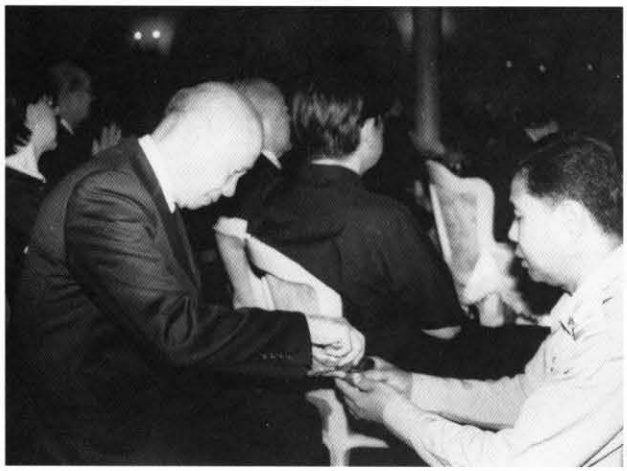

วันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๘

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐ (AUAA)

สถาบันสอนภาษาเอยูเอ (AUA) ครอบครัว "จันทรุเบกษา"

โรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี

วันพุธที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

สมาคมส่งเสริมการศึกษาในถิ่นกันดาร ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยฯ

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยฯ

สมาคมชาวพระนครศรีอยุธยา

คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณา สิริวัฒนภักดี

ธนาคาร ทหารไทย จำกัด (มหาชน)

วันพุธที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

บำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน พระราชทาน
ฯพณฯ พลเอก พิจิตร กุลละวณิชย์ องคมนตรี
เป็นผู้แทนพระองค์

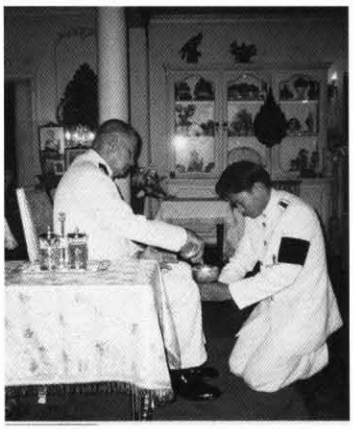

วันพุธที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

จปร. ๕

สำนักงานที่ปรึกษากองทัพบก

โรงเรียนเตรียมทหาร

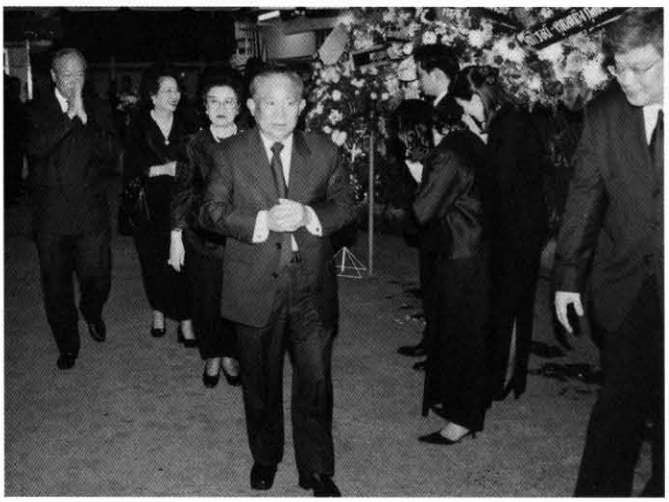

วันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

บริษัทนามสุขภัณฑ์ จำกัด

ญาติธรรม "บ้านบุญ" - "บ้านพอ"

บริษัทเซิฟไดนามิค จำกัด

สวนกุหลาบ รุ่น ๙๒ - ๙๔

วันพุธที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ครอบครัวคชเสนี ครอบครัววิชิตะกุล ครอบครัวดารกานนท์ ครอบครัวมหธร และครอบครัวหะริณสุต

วันพุธที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘

สำนักงานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ศูนย์เตรียมความพร้อมและป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย (ADPC)

มูลนิธิใบไม้เขียว

มูลนิธิช้างแห่งประเทศไทย

มูลนิธิความร่วมมือทางเศรษฐกิจไทย - แคนาดา

กรมประชาสัมพันธ์ และชมรมอดีตข้าราชการ กรมประชาสัมพันธ์

ครอบครัว "จิราธิวัฒน์"

ครอบครัว "เอกพจน์"

วันพุธที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘

เพื่อนๆ ลูก ศิษย์เก่าราชินีบน

เพื่อนๆ ลูก ศิษย์เก่าสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาฯ

สมาคมนักเรียนเก่าฮาร์วาร์ดแห่งประเทศไทย

ครอบครัว "เตชะไพบูลย์"

วันพุธที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘

คณะสงฆ์วัดสามพระยา

เพื่อนและน้องๆ คุณหญิงนงนุช จิรพงศ์

เพื่อนๆ พล.อ.อ. ยุทธพงศ์ กิตติขจร จปร. ๙

ครอบครัว "ภมรมนตรี"

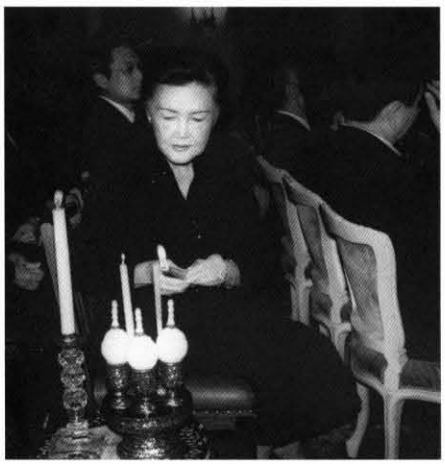

วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๘

บำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วัน พระราชทาน

ฯพณฯ พลเอก พิจิตร กุลละวณิชย์ องคมนตรี

เป็นผู้แทนพระองค์

ท่านผู้หญิงเลอศักดิ์ สมบัติศิริ เป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

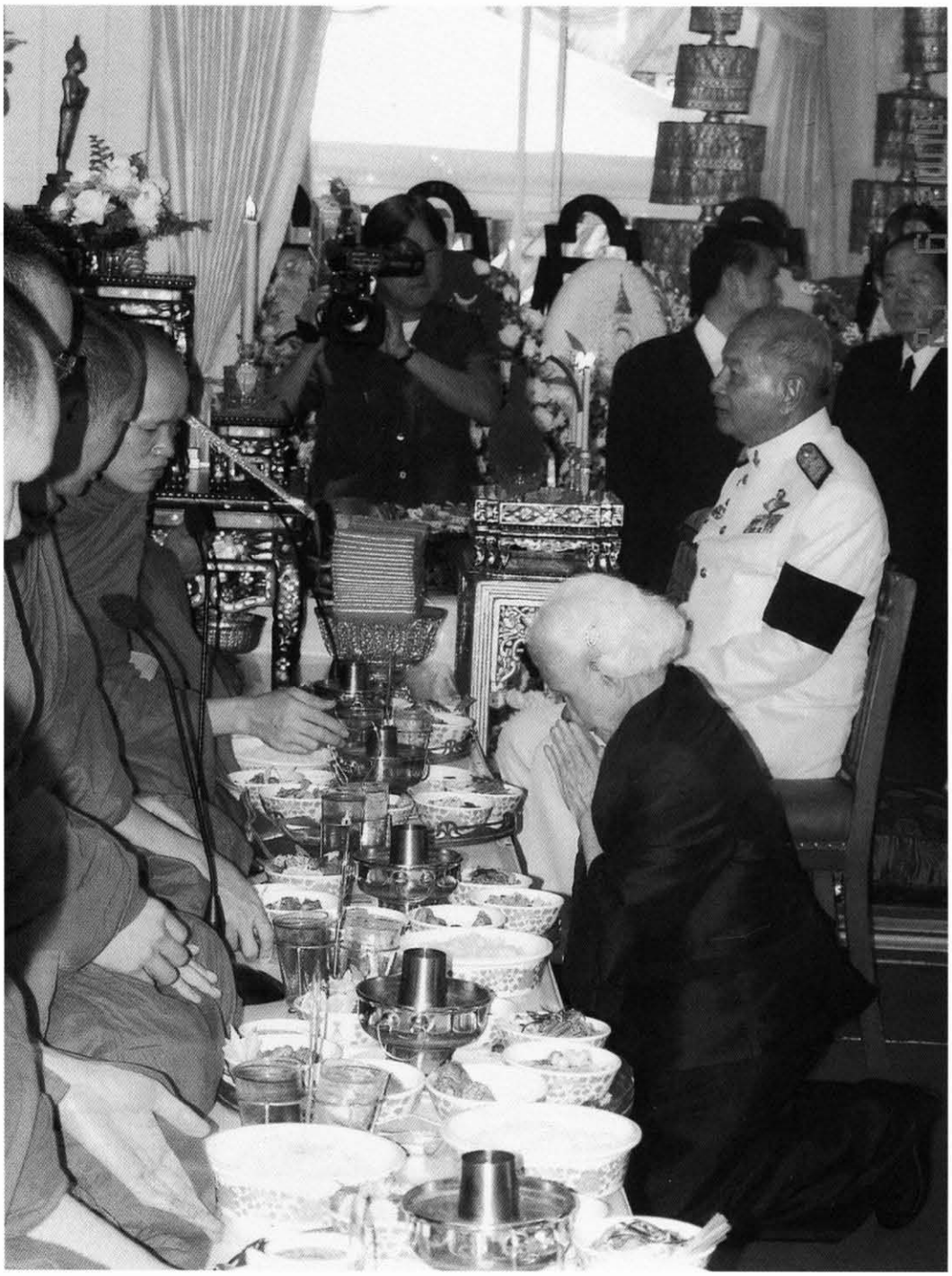

ผู้มีน้ำใจมาเคารพศพ

PEPSI
PEPSI

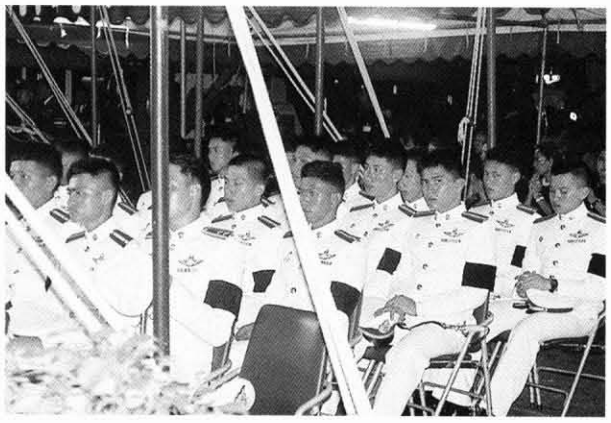

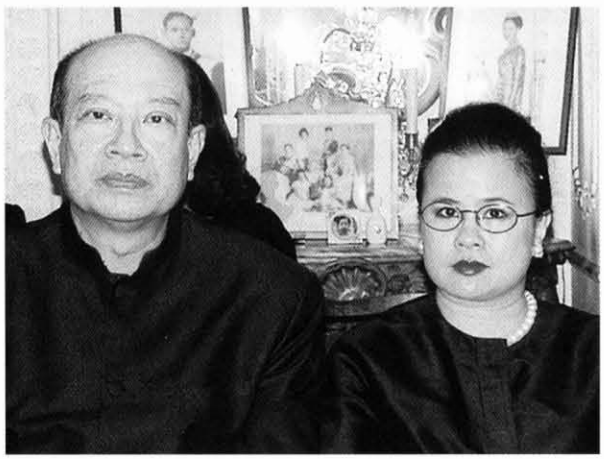

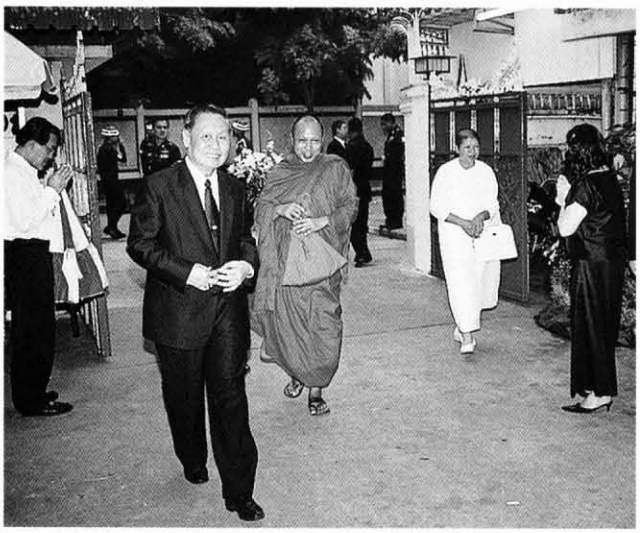

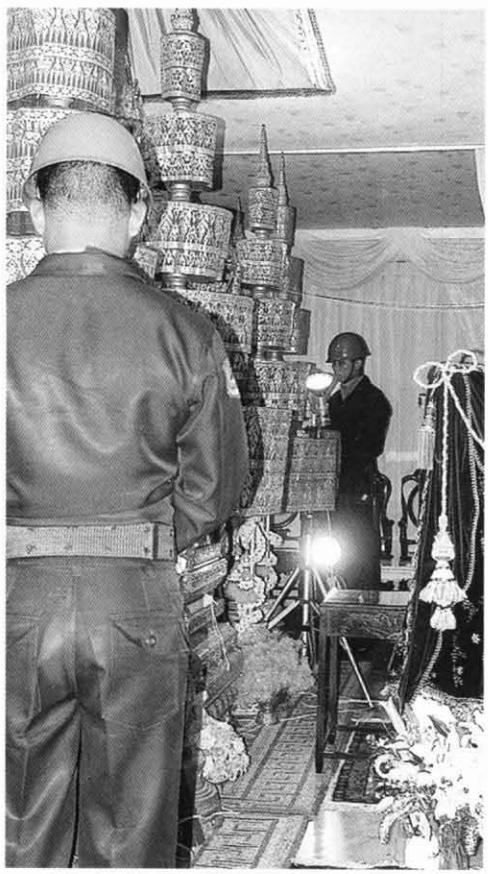

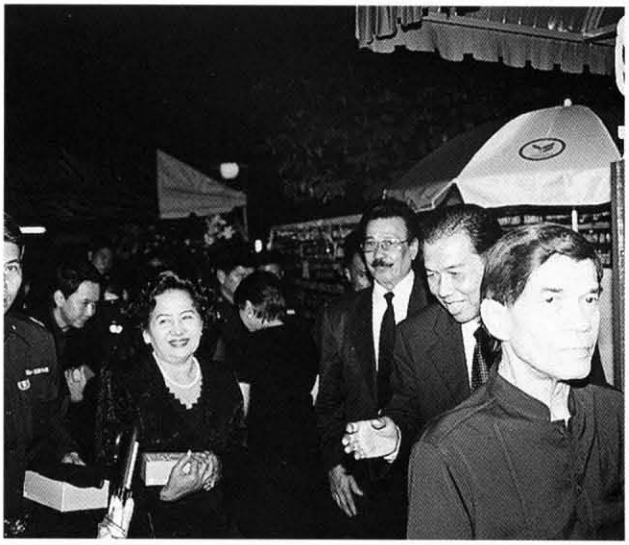

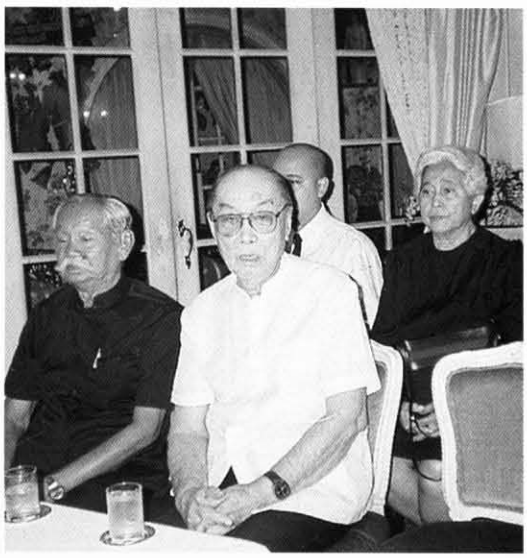

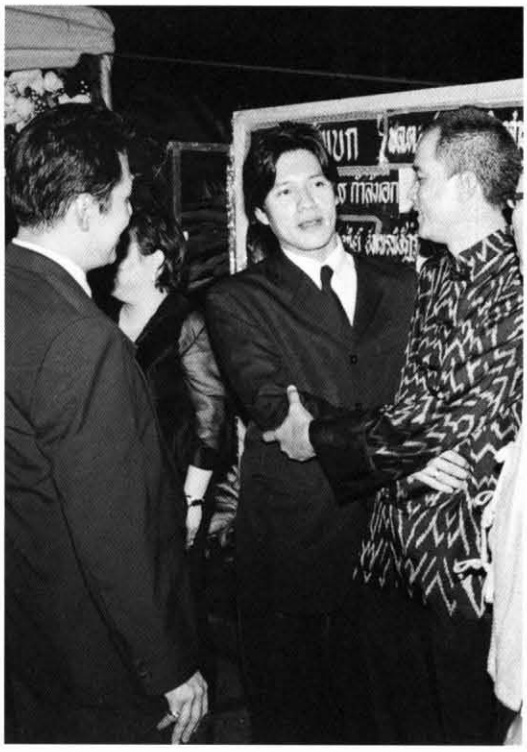

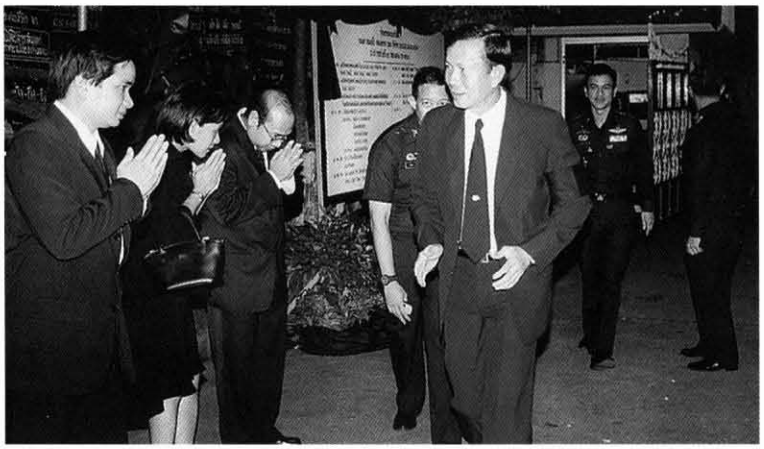

PEPSI

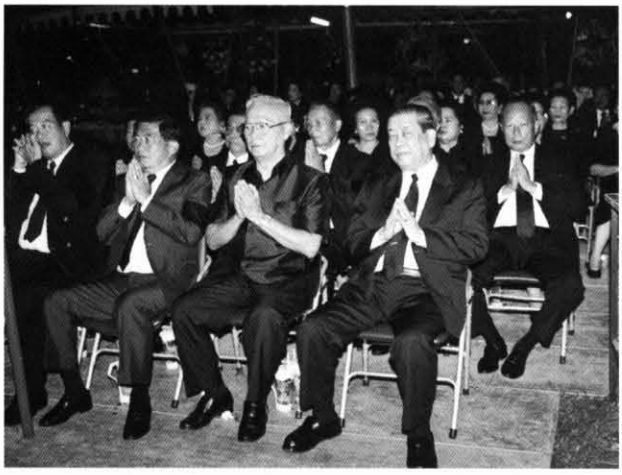

หน้า 4 ● วันจันทร์ที่ 27 กันยายน พุทธศักราช 2547 "มติชน"

เสด็จฯสวดพระอภิธรรม - สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในงานสวดพระอภิธรรม จอมพลถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี ณ บ้านถกลสุข ถนนระนอง 2

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ

เสด็จไปในการสวดพระอภิธรรมศพ จอมพลถนอม กิตติขจร ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. อดีตนายกรัฐมนตรี ณ บ้านถกลสุข ซอยระนอง 2 เขตดุสิต "เดลินิวส์" 26 ม.ย.47

นสพ.จำหน่ายมากที่สุดของประเทศ
ไทยรัฐ
ปีที่ 55 ฉบับที่ 16950 วันศุกร์ที่ [redacted] มิถุนายน พ.ศ.2547 ราคา 8.00 บาท
http://www.thairath.co.th

ปลายทางชีวิต พล.อ.บุญสร้าง เนียมประดิษฐ์ เสนาธิการทหาร เป็นประธานในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ **จอมพลถนอม กิตติขจร** โดยมี พล.อ.เลิศรัตน์ รัตนวานิช ผู้ช่วย ผบ.ทบ., **อุดร ตันติสุนทร** ส.ว.ตาก และ **อาษา เมฆสวรรค์** ไปร่วมในพิธีด้วย ที่บ้านถกลสุข ซอยระนอง 2 ค่ำวันก่อน.

ปลายทางชีวิต ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต, สมศักดิ์ ลีสวัสดิ์ตระกูล, วิชัย ตันตราธิวุธ, ไพโรจน์ ล่ำซำ และ สนั่น-คุณหญิงณัฐิกา อังอุบลกุล ร่วมกันเป็นเจ้าภาพในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ **จอมพลถนอม กิตติขจร** ที่บ้านถกลสุข ซอยระนอง 2 ค่ำวันก่อน. ไทยรัฐ 15-6-47

สู่สุคติ กร ทัพพะรังสี รมว.วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นประธานในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ **จอมพล ถนอม กิตติขจร** อดีตนายกรัฐมนตรี โดยมี **ดร.อุกฤษ มงคลนาวิน, ปองพล อดิเรกสาร, ดร.นริศ ชัยสูตร** และ **กรพจน์ อัศวินวิจิตร** ไปร่วมงานด้วย ที่บ้านถกลสุข ซอยระนอง 2 วันก่อน.

สวดพระอภิธรรม ม.จ.มงคลเจลิม ยุคล, พล.อ.จรัล กุลละวณิชย์, คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และวันชัย จิราธิวัฒน์ ร่วมเป็นเกียรติในงานสวดพระอภิธรรมศพ จอมพลถนอม กิตติขจร ท่ามกลางแขกผู้มีเกียรติและผู้คุ้นเคยมาร่วมในพิธีอย่างเนืองแน่น ที่บ้านซอยระนอง 2

สวดพระอภิธรรม ท่านผู้หญิงเลอศักดิ์ **สมบัติศิริ** เป็นเจ้าภาพในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ **จอมพลถนอม กิตติขจร** โดยมี **กันตธีร์ ศุภมงคล** รมว.กระทรวงการต่างประเทศ **คนธีร์ ศุภมงคล** ศ.ดร.คุณหญิงวินิตา ดิถียนต์ และ **พีไลพรรณ สมบัติศิริ** ร่วมในพิธี ที่บ้านถกลสุข ระนอง 2

รายนามผู้ที่ส่งพวงหรีดงานศพ
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
กรมการข่าวทหารบก
กรมการพลังงานทหาร
กรมกำลังพลทหารบก
กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด
กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์
กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
กรมทหารราบที่ ๓๑ รักษาพระองค์
กรมแผนที่ทหาร
กรมพลาธิการทหารบก
กรมยุทธศึกษาทหารบก
กรมราชองครักษ์
กระทรวงกลาโหม
กองทัพบก
กองทัพภาคที่ ๑
กองทัพเรือ
กองทัพอากาศ
กองบัญชาการทหารสูงสุด
กองพลทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์
กองพลที่ ๑ รักษาพระองค์
คุณกบ - คุณดุจ - คุณฉัตร - คุณมล - คุณโย - คุณจอม - คุณโรจน์
คุณกมลา และครอบครัวสุโกศล
คุณกร - คุณระพีพรรณ ทัพพะรังสี
พลตำรวจโท กริช - คุณหญิงอุไรรัตน์ ปัจฉิมสวัสดิ์
คุณกฤติ - คุณสุภวรรณ ปันยารชุน
คุณกฤษณ์ - คุณณพ - คุณกรณ์ ณรงค์เดช
พลเอก กฤษณ์ - คุณผ่องพรรณ ธีรนันทน์
พันโท กฤษณพงศ์ พรหมการัตน์
หม่อมเจ้ากฤษณา สุขสวัสดิ์ และครอบครัว
กลุ่มนมแม่
กลุ่มแพนด้า
คุณกวี นิติธรรม - ผช. กรรมการ ผจก. ใหญ่
บ. ท่าอากาศยานไทย จก. (มหาชน)
สายงานท่าอากาศยานภูมิภาค
กองพันทหารราบที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
กองพันทหารราบที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
พันโท กังวาน สุจินต์
ศาสตราจารย์ ดร. กัญจน์ - คุณสุดารัตน์ นาคามดี
คุณกัณฑ์เอนก ปัจฉิมสวัสดิ์
พลอากาศเอก กันต์ - คุณหญิงจิตรวดี พิมานทิพย์
ดร. กันทิมา กุญชร ณ อยุธยา
พันเอก กัมปนาท รุดดิษฐ์ - ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๓๑
รักษาพระองค์
คุณกำธร พัฒนเกียรติชัย
หม่อมราชวงศ์กิติวัฒนา - คุณวุธจิระ ปกมนตรี
พันเอก เกตุ - คุณนิตยา กลัดสำเนียง
คุณเกริกไกร - คุณกาญจนา จีระแพทย์
พลอากาศเอก เกริกชัย - คุณพงษ์ศรี หาญสงคราม
ศาสตราจารย์ ดร. เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์
พลอากาศเอก เกษตร - คุณหญิงวันทนา โรจนนิล
ดร. เกษม - คุณหญิงพรทิพย์ ณรงค์เดช
พลตรี เกษม - คุณพัชนี ยุกตวีระ
พลตำรวจตรี เกษม สุธรรม และครอบครัว
พลโท เกษม - คุณสุวรรณ สิงหสุต
คุณแก้วขวัญ - ท่านผู้หญิงเพ็ญศรี วัชโรทัย
พลเรือตรี โกศล - พันเอกหญิง ทัศนศรี ไตรคุณ
พลเรือเอก ไกรชิต - คุณปราณี ศิริสมบัติ
พลเรือเอก ไกรเทพ - คุณวัฒนา ภมรบุตร
คุณไกรวัฒน์ ศรีวุฒิวงศ์
คุณขรรค์ ประจวบเหมาะ-กรรมการผู้จัดการธนาคารอาคารสงเคราะห์
ข้าราชการ สำนักงานผู้บังคับบัญชา
สำนักนโยบายและแผนกลาโหม
ข้าราชการ หน่วยบัญชาการสงครามพิเศษ
พลอากาศเอก คงศักดิ์ - คุณสลิลลาวัลย์ วันทนา
คณะกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
คณะครูโรงเรียนทอสี
คณะครูโรงเรียนผดุงปัญญาตาก จังหวัดตาก

คณะครู - เจ้าหน้าที่และนักเรียน โรงเรียนสอนคนตาบอดกรุงเทพ
กลุ่มเพื่อนวัฒนาคุณหญิงนงนุช
คณะครูอาจารย์และเจ้าหน้าที่ วิทยาลัยเทคนิคดุสิต
คณะครูอาจารย์และนักเรียน โรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี
คณะที่ปรึกษากองทัพบก
คณะแพทย์ฟื้นฟู และนักกายภาพบำบัด CHEST PT
โรงพยาบาลกรุงเทพ
คณะอนุกรรมการจัดปฐมนิเทศด้านเอกลักษณ์ของชาติ
นายแพทย์คณิต - คุณผุสดี มันตากรณ์
คุณคณิศร - คุณสาวิตรี วราทร
ครอบครัวพลตรี เชิดชาย เหล่าหล้า
ครอบครัวมีสมมนต์
ครอบครัวเวชสุภาพร
ครอบครัวกลการ
ครอบครัวเกษะโกมล
ครอบครัวจอมพลอากาศ ฟื้น รณนภากาศฤทธาคนี
ครอบครัวจิราธิวัฒน์
ครอบครัวโชควัฒนา
ครอบครัวตุลวรรธนะ
ครอบครัวทนงศักดิ์ ภักดีเทวา
ครอบครัวท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์
ครอบครัวเทิดวงส์
ครอบครัวธวัช ตันตรานนท์
ครอบครัวนิยมพลานึก
ครอบครัวบัวจรูญ
ครอบครัวบูลภักดิ์
ครอบครัวพจนารถวงศ์
ครอบครัวพลตรี น้อม เกตุนุติ
ครอบครัวเพิ่มพูนวัฒน์
ครอบครัวภมรมนตรี
ครอบครัวร้อยเอก บุญ สินิทพันธ์
ครอบครัวรัตตกุล
ครอบครัวสวัสดิรักษ์
ครอบครัวสารสิน
ครอบครัวสุวรรณกนิษฐ์
ครอบครัวหัสดินทร
ครอบครัวเหลียวรักวงศ์
ครอบครัวอ่อนสุวรรณ
ครอบครัวอัตถศาสตร์
ครอบครัวอัศวินวิจิตร
ครอบครัวเอกพจน์
ครอบครัวทหารผ่านศึก
จ.ป.ร. ๓๑
จ.ป.ร. ๓๕
จ.ป.ร. ๕
จ.ป.ร. ๙/นตน. ๑๖
จักรวาล ๒๒ เค ๑๐ - บริษัท เอ ไอ เอ จำกัด
คุณจันทรทิพ ตันสุทธิวนิช
คุณหญิงจันทร์เพ็ญ นาวีเสถียร และครอบครัว
คุณจาตุรนต์ ฉายแสง - รองนายกรัฐมนตรี และภริยา
ดร. จำนง - ดร. เยาวดี วิบูลย์ศรี
คุณจำรัส แดงรักเชื้อ บางมด
คุณจิตติมา - คุณชัชชัย - คุณกิตติเดช จารุเสถียร
จิตรลดา รุ่น ๑๙
จิตรลดา รุ่น ๒๕
พันโท จิรวิทย์ - คุณสาลินี เดชจรัสศรี
คุณจิระ ศิริสัมพันธ์ และครอบครัว
ดร. จิรายุ - ท่านผู้หญิงอรนุช อิศรางกูร ณ อยุธยา
ดร. จีระ - คุณหญิงกัญญา หงส์ลดารมภ์
หม่อมราชวงศ์จุลรังษี ยุคล
คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณา สิริวัฒนภักดี
พลตำรวจเอก เจริญวิทย์ - ดร. ปารีณา ศรีวนิชย์
คุณใจสคราญ หิรัญพฤกษ์ และครอบครัว
พลโท ฉลอม - คุณสุวรรณี วิสมล
พลอากาศเอก เฉลิม - พลอากาศตรีหญิง สรรพัชญ์ ชุ่มชื่นสุข
พลโท เฉลิมชัย - คุณลัดดา จารุวัสตร์
พลตำรวจโท เฉลิมเดช - หม่อมราชวงศ์พรรณนภา ชมพูนุท
คุณเฉลิมพันธ์ - คุณหญิงศศิมา ศรีวิกรม์
พลตรี เฉอื้อน รอดเพ็ชร ประธานชมรมจงอางศึก
คุณไฉน แสงทองสุข
คุณชนม์ชอบ ปานประดับ (บรรณาธิการ เสียงข่าวเด็ด)
คุณชนะ - คุณสมจิตต์ รุ่งแสง
ท่านผู้หญิงชนัตถ์ ปิยะอุย
ชมรมนักเรียนเก่าโรงเรียนราชินีบน
ชมรมนักเรียนเทคนิคทหารบก
ชมรมนักเรียนนายร้อย NORWICH แห่งประเทศไทย
พลตรี ชลิต - นายแพทย์ชรัต ชุณหศิริรักษ์ และครอบครัว
ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย

พลเอก ชวลิต - คุณหญิงพันธ์เครือ ยงใจยุทธ
พลตำรวจเอก ชวลิต ยอดมณี
คุณช่อลดา - คุณแป๊ด - คุณปิ๊ด - คุณปิ๋ว
คุณหญิงชอุ่มศรี วีรานุวัตติ์
พลเอก ชัชชม - คุณจงพิศ กันหลง
ดร. ชัยวัฒน์ - คุณพวงเพ็ญ วิบูลย์สวัสดิ์
คุณชัยวุฒิ อักษรสิทธ์ ประธานเขตดุสิต
พลเอก ชัยสิทธิ์ - คุณวีณา ชินวัตร
หม่อมราชวงศ์ชาญวุฒิ - คุณหญิงกษมา วรวรรณ
หม่อมเจ้าชาตรีเฉลิม - หม่อมกมลา ยุคล
คุณชำนาญ - คุณหญิงวลี ยุวบูรณ์
พันเอก ชำนิ - คุณนวลฉาย รักเรือง
คุณชิต กันภัย และครอบครัว
พลโท ชินศักดิ์ - คุณอุบล ร่วมทอง
พลเรือเอก ชุมพล - พลตรีหญิง ทรรศนีย์ ปัจจุสานนท์
พลตำรวจตรี ชูเกียรติ - คุณจิตรา ประทีปะเสน
พลตำรวจตรี ชูเกียรติ ภัยลี้ และครอบครัว
พลเอก ชูชาติ สุขสงวน - เจ้ากรมพระธรรมนูญ
คุณชูชีพ - คุณกฤตินี หาญสวัสดิ์
คุณชูศักดิ์ - คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล
พลเอก เชวง ยังเจริญ
พลเอก เชษฐา - คุณหญิงอรวรรณ ฐานะจาโร
พลเอก เชาว์ - คุณหญิงเพ็ญพรรษ์ สวัสดิสงคราม
พลเอก เชิญชัย พินิจสุทธาโภชน์ และครอบครัว
คุณเชิด ทรงศรี และครอบครัว
คุณโชดก วีรธรรมพูลสวัสดิ์ - เลขาธิการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์
พลตรี โชติ - คุณเจียรพันธ์ คล่องวิชา
คุณไชยวัฒน์ - คุณเจียรนัย เหลืองอมรเลิศ
(บริษัท อมรพันธุ์นคร - สวนสยาม จำกัด)
พลเอก ณพล - คุณกุลิสรา บุญทับ
ดร. ณรงค์ โชควัฒนา และครอบครัว
พันเอก ณรงค์ชัย - ร้อยเอกหญิง จิราวดี กิ่งเกตุ
คุณณรงค์ฤทธิ์ - คุณหญิงสุดารัตน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
พลตรี ณัฐชัย - คุณอารยา เพิ่มทรัพย์
คุณณัทภัค สวิระสฤษดิ์
คุณดลชัย บุญยะรัตเวช
พันเอก ดาวพงษ์ - พันเอกหญิง สุพัตรา รัตนสุวรรณ
พลอากาศเอก ดำรง บิณษรี และครอบครัว
คุณดุษฎี - คุณลีเซล็อตเต้ จุลชาติ

พลเรือเอก เดชา - คุณชุลีวรรณ บุนนาค
พลตรี เดชา - คุณศรีวัฒนา พิสิษฐเกษม
พันเอก เด่นชัย เชวงโชติ
คุณตรรก - คุณธีรานุช บุนนาค
คุณต่อตระกูล - คุณภัทราดา ยมนาค
พลตรี เต็มศักดิ์ - คุณจิราภา ศิริวิสูตร
เตรียมทหารบก รุ่น ๕
พันเอก ดร. ถนัด คอมันตร์
ดร. ทนง พิทยะ - ประธานกรรมการ
บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)
คุณทยุติ - คุณณฐินี ศรียุกต์สิริ
พลโท ทรงกิตติ - คุณภรณี จักกาบาตร์
คุณทรรศิน - คุณสิปาง บุญแต่ง
พลอากาศเอก ทวนทอง - คุณจงดี ยอดอาวุธ
พลโท ทวี มาพงษ์ และครอบครัว
พลตรี ทวีศักดิ์ - คุณวัลลภา สารโกศล
พลเอก ทสรฐ - พลเรือตรีหญิง สุรีพร เมืองอ่ำ
ทหารผ่านศึกเกาหลี ผลัดที่ ๑๒
พันตำรวจโท ดร. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี และคุณหญิง
ท่านขุนบุญราศรี และครอบครัว
พลโท ทำนอง - คุณสุนิดา พินิจการ
นาวาอากาศโท ทินกร - คุณหญิงวิบูลวรรณ พันธุ์กระวี
คุณทินวัฒน์ - คุณมาลีรัตน์ มฤคพิทักษ์
พันโท ทิม เรือนโต
พลเอก เทพทัต - คุณหญิงเทศกัญญา พรมโมปกรณ์
ศาสตราจารย์ นายแพทย์เทพนม เมืองแมน และครอบครัว
หม่อมหลวง เทวพร - คุณวรรณวดี เทวกุล
คุณเทิดพงษ์ - คุณจันทิพา ไชยนันทน์
พลเอก เทอดศักดิ์ - คุณวิลาวัณย์ รัตนกาฬ
พันตำรวจเอก เทียน - คุณนิตยา สุโกศล และครอบครัว
พลเอก เทียนชัย สิริสัมพันธ์
สถานีวิทยุโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓
คุณธงชัย - คุณมณทิรา ล่ำซำ
พลอากาศเอก ธนนิตย์ - คุณหญิงพรรณี เนียมทันต์
คุณธนัสถ์ ทวีเกื้อกูลกิจ - ประจำสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
พันตรี ธนา แสงรัตน์
คุณธนิต - คุณอัจฉราพรรณ สุวรรณเมนะ
คุณธเนศ - พันตรีหญิง ศิโรรัตน์ วงศ์ชะอุ่ม
พลอากาศเอก ธเรศ - คุณจันทเพ็ญ ปุณศรี

ฯพณฯ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร (องคมนตรี)
พันเอก ธีปพล - นาวาโทหญิง อุไรวรรณ บัวเกตน์ธรรม
พลเอก ธีรเดช - คุณหญิงกรกช มีเพียร
คุณธีระ โรจนพรพันธุ์ - ผู้ว่าราชการจังหวัดสุราษฎร์ธานี
ศาสตราจารย์ ดร. ธีระ ศรีธรรมรักษ์
คุณธีระเดช - หม่อมหลวงสราลี จิราธิวัฒน์
น.ต.ร. รุ่น ๑๙/นายทหารเรือ ๐๔
คุณนภัทร เกตุพันธิ์ - รองผู้จัดการฝ่ายพัฒนาธุรกิจ
บริษัทท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)
พลเอก นฤดล ชุมสาย และครอบครัว
พลเอก นฤดล เดชประดิยุทธ์
พลเอก นฤนาท - คุณสุนันทนา กัมปนาทแสนยากร
น้อง และหลาน จอมพล ถนอม กิตติขจร
นักเรียนเตรียมทหารเรือ รุ่น ๒๐ และนายเรือ รุ่น ๐๕
นักเรียนนายร้อยตำรวจ รุ่น ๔๗
คุณนัฐวุฒิ ทวีเกื้อกูลกิจ
พลอากาศโท นันทพล - คุณศิริลักษณ์ บุณยเสนา
นายแพทย์นันทศักดิ์ ทิศาวิภาต
นิตยสารพลอยแกมเพชร
คุณนิพนธ์ วิสิษฐยุทธศาสตร์ - รองประธานวุฒิสภาคนที่ ๑
พลตรี นิพนธ์ - คุณสุรางคพร ศิริพร
หม่อมราชวงศ์นิภานพดารา ยุคล
คุณนิยม วรปัญญา - สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จ.ลพบุรี
คุณนิรันดร์ วิจิตรานันท์
ส.ว. นิเวศ พันธุ์เจริญวรกุล
คุณบรรณ - คุณน้ำอ้อย
คุณบรรณพจน์ - คุณบุษบา ดามาพงศ์
คุณบรรพต - คุณอัญชลี หงษ์ทอง - ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
คุณบรรยงค์ - คุณหญิงภรณี ล่ำซำ
ฯพณฯ นายบรรหาร ศิลปอาชา - หัวหน้าพรรคชาติไทย
บริษัท เจ.เอส.แอล. จำกัด
บริษัท ชูโอ เซ็นโก ประเทศไทย จำกัด (มหาชน)
บริษัท แสงทองค้าข้าว (๑๙๖๘) จำกัด
บริษัท ห้องอาหารสีฟ้า
บริษัท เคาน์เตอร์เซอร์วิส จำกัด
บริษัท ชาญไพบูลย์ เทรดดิ้ง (๑๙๗๒) จำกัด
บริษัท ซิเซโด้ (ไทยแลนด์) จำกัด
บริษัท ซี.เอส.ไอ. จำกัด
บริษัท เซิฟ ไดนามิค จำกัด
บริษัท โซเล็กซ์ อินเตอร์เนชั่นแนล (ประเทศไทย) จำกัด
บริษัท ฐานเศรษฐกิจ จำกัด
บริษัท เดอะบุคส์ เลิฟเวอร์ จำกัด (ดอกหญ้ากรุ๊ป)
บริษัท ทอปคอน จำกัด
บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)
บริษัท ที.เอ.ซี. มาร์เก็ตติ้ง จำกัด
บริษัท ทีวีไดเร็ค จำกัด
บริษัท ไทยประกันชีวิต จำกัด
บริษัท ไทยฟลายอิ้ง เซอร์วิส จำกัด
บริษัท ธณัตถ์กิจ จำกัด (เกียรติชัย จิตร์เปรมวณิชย์)
บริษัท ธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน)
บริษัท ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน)
บริษัท ธนาคารออมสิน สาขาราชวัตร
บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด
บริษัท นำยง อุตสาหกรรมเคมี จำกัด
บริษัท บลัดทรานสฟิวชั่นเซอร์วิส จำกัด
บริษัท ไบเออร์ไทย จำกัด (ณัฏ โล่ห์สุวรรณ)
บริษัท แพนเอเชียฟุตแวร์ จำกัด (มหาชน)
บริษัท ฟาร์มจระเข้ และสวนสัตว์สมุทรปราการ จำกัด
บริษัท แฟรงค์จิเวอรี่ ครีเอชั่น จำกัด
บริษัท มีเดีย ออฟ มีเดียส์ จำกัด (มหาชน)
บริษัท ยูเนี่ยนบัททิ่น คอร์ปอเรชั่น จำกัด
บริษัท รหัท ดีไซน์ จำกัด
บริษัท ล็อกซ์เล่ย์ จำกัด (มหาชน)
บริษัท ลอรีอัล ประเทศไทย จำกัด
บริษัท ศรีย่านไพศาล จำกัด (นายเกียรติ เตชะอุบล)
บริษัท สมบัติล่ำซำ จำกัด
บริษัท สยามอาร์ตเซรามิค จำกัด
บริษัท สหโมเสคอุตสาหกรรม จำกัด (มหาชน)
บริษัท สุขภัณฑ์เซ็นเตอร์ กรุ๊ป จำกัด
บริษัท หย่วนเฮงลี่ จำกัด
บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
บริษัท ออด้าซ อินดัสทรี่ จำกัด
คุณบังอร ลีลาภิรมย์ - หจก. อาลี เดคอร์
คุณบัญชา ปัตตนาภรณ์
คุณบัญญัติ บรรทัดฐาน (พรรคประชาธิปัตย์)
พลเรือเอก บัณฑิต - คุณชนินทร สุวงศ์
หม่อมราชวงศ์บัณฑิตย์ - คุณยมนา จักรพันธุ์
คุณบัณฑูร - คุณอุษา ล่ำซำ

คุณบันลือ - คุณเบญจวรรณ กัมปนาทแสนยากร
คุณบุญชัย เบญจรงคกุล
คุณบุญทวี ตันตรานนท์
ท่านผู้หญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ
พลเอก บุญสร้าง - แพทย์หญิงนุชา เนียมประดิษฐ์
พลตรี บุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ
นาวาอากาศโท บุญโฮม วงศ์เครือศร และครอบครัว
บุตร - ธิดา คุณเทียม ไชยนันทน์
บุตร - หลาน พระบำราศนราดูร
พลตรี บุลฤทธิ์ - คุณดาวัลย์ เจริญราช
คุณเบฟ และครอบครัว
พันตรี น.พ. ปรเมศฐ์ ลัดพลี
คุณประกอบ - คุณชินจิตต์ มุกุระ
นายแพทย์ประชา - คุณประจิตรา เธียรประสิทธิ์
นายแพทย์ประเชิญ - คุณพูนศรี คล้ายสุบรรณ และครอบครัว
คุณหญิงประณีตศิลป์ วัชรพล และครอบครัว
คุณประดิษฐ์ - คุณอาภามาศ ภัทรประสิทธิ์
ศาสตราจารย์ ดร. ประดิษฐ์ - คุณอุบลศรี - ผศ. ดร. อดิทธิ์ เชี่ยวสกุล
คุณหญิงประเทียบ ชลทรัพย์
พันโท ประพล - คุณกุลนภา บุญมากุล
ท่านผู้หญิงประไพ ศวะโกเศศ
พลโท ประภาพ - คุณจิตราภรณ์ นิลวงศ์
พลเอก ประมณฑ์ - พลตรีหญิง คุณหญิงพวงเพ็ญ ผลาสินธุ์
คุณประมวล - คุณสุภาวดี โกมารทัต
พลตำรวจเอก ประมาณ อดิเรกสาร และท่านผู้หญิง
พลเอก ประยุทธ - หม่อมราชวงศ์มาลีพันธุ์ จารุมณี
ศาสตราจารย์ประยูร จินดาประดิษฐ และครอบครัว
พันตรี ประวัติ รัตนกิจ
พลเอก ประวิตร วงษ์สุวรรณ
ดร. ประศาสน์ - อาจารย์เฉิดโฉม จันทราทิพย์
ศาสตราจารย์ ดร. ประสม - คุณกรรณิการ์ สถาปิตานนท์
คุณประสาร - คุณนิศารัตน์ ไตรรัตน์วรกุล
พลเอก ประสาร - คุณวรพรรณ อมาตยกุล
พลเรือเอก ประเสริฐ - คุณหญิงเอื้อทิพย์ บุญทรง
พลเอก ประเสริฐ - คุณวชิราวัลย์ โมกขะสมิต
คุณปรากรมศักดิ์ - คุณณัฏฐินี ชุณหะวัณ
พลเอก ปาโมชช์ - คุณหญิงทรัพย์สิดี ถาวรฉันท์
คุณปราโมทย์ - คุณศิรินา ปวโรฬารวิทยา
พันเอก ปราลพ - คุณจุฑาทิพย์ ศรีม่วงพันธ์
คุณปริญญา - คุณลักษณา พรประภา
พลอากาศเอก ปรีชา - คุณนพสร แสงฉวี
พลโท ปรีชา สิงหะ และครอบครัว
พลเอก ปรีชา - คุณสุพัตรา โรจนเสน
คุณปรีดี หิรัญพฤกษ์ และครอบครัว
คุณปวีณา เหล่าวิวัฒน์วงค์
นาวาอากาศเอกหญิง ปานจิตต์ พิงพักตร์
คุณปานปรีย์ - คุณปวีณา พหิทธานุกร
พลโท ปุ่น วงศ์วิเศษ และครอบครัว
คุณเปรมชัย - คุณคณิตดา กรรณสูต
พลเอก แป้ง - คุณหญิงศิริรัตน์ มาลากุล ณ อยุธยา
ผู้บริหารโรงแรมอมารี วอเตอร์เกท
ผู้ใหญ่สนั่น - คุณเรืองพร มีเกษร (บางมด)
ผู้อำนวยการสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยช่อง ๑๑
คุณหญิงเผชิญ อรรถยุกติ
แผนก I.C.U. โรงพยาบาลกรุงเทพ
ฝ่ายการตลาด โรงแรมแกรนด์ไฮแอทเอราวัณ
ฝ่ายเทคโนโลยีสารสนเทศ
บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)
ฝ่ายบริการการบิน ท.ก.ท.
บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด(มหาชน)
พลตรี พงศ์ เภกะนันทน์
คุณพงศธร - คุณสุขสรรพ์ ศุขเสงี่ยม
พันโท พงศ์พิพัฒน์ - คุณกรองกาญจน์ ชมะนันทน์
พลเอก พงษ์เทพ - คุณปาริตา เทศประทีป
คุณพงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร - ประธานสภาการหนังสือพิมพ์แห่งชาติ
คุณพงษ์ศักดิ์ วรปัญญา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จ.ลพบุรี
พลตำรวจเอก พงษ์อำมาตย์ - หม่อมราชวงศ์ราศี อมาตยกุล
คุณพงส์ - คุณหญิงมาลินี สารสิน
คุณพจน์ จิตรอาษา ช่างรับเหมาก่อสร้าง
คุณพรชัย - คุณวิลาวัณย์ เติมทรัพย์สิน
พรรคชาติไทย
คุณพรสม เชี่ยวสกุล และครอบครัว
พระมหาประยูร ชุตินธโร เจ้าอาวาสวัดสีสุก บางมด
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร
พลอากาศเอก พะเนียง กานตรัตน์ และครอบครัว
พลเอก พัฒน์ - คุณพูนสุข อัคนิบุตร
ท่านผู้หญิงพันธุ์สวลี กิติยากร
คุณพัลลภ - หม่อมราชวงศ์สุพรรณกัลยา ตันหยงมาศ

พลเอก พิจิตร - พันเอกหญิง คุณหญิงวิมล กุลละวณิชย์
พันเอก พิชัย - คุณบุศรา เข็มทอง
พันตำรวจเอก พิชิตชัย - คุณลินดา ศรียานนท์
คุณพิทักษ์ - คุณพรรณประภา อินทรวิทยานันท์
พลตรี พินิจ กระกูลปัตตพงศ์
พลโท พิศณุ - พันเอกหญิง จิรวัฒน์ อุไรเลิศ
พลโท พิศาล - คุณมณีรัตน์ วัฒนวงษ์คีรี
ดร. พิเศส - คุณจีราภรณ์ บุรณะสมบัติ
คุณพิสิษฐ์ - ท่านผู้หญิงกรัณฑ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
คุณพีระพันธุ์ - คุณสุนงค์ สาลีรัฐวิภาค ส.ส.
พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
ดร. พูนผล - หม่อมหลวงถวัลย์วดี เดวิทย์
คุณพูลศักดิ์ - คุณกรุณา นาคพัฒน์
นาวาอากาศเอก หม่อมหลวงเพ็ญศักดิ์ - คุณมยุรี กฤดากร
นายแพทย์เพรา นิวาตวงศ์ และบุตร - ธิดา
คุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา และครอบครัว
เพื่อนคุณหญิงทรงสมร (ราชินีบน)
เพื่อนนักเรียนวัฒนาฯ รุ่นคุณนงนาถ
แพทย์หญิงยิ่งดาว ไกรฤกษ์ - ผู้อำนวยการโรงพยาบาลกรุงเทพ
แพนกรุ๊ปในเครือสหพัฒนา
คุณโพธิพงษ์ - คุณยุพา ล่ำซำ และครอบครัว
พลเอก ไพบูลย์ - คุณหญิงนงนิตย์ ห้องสินหลาก
พลเอก ไพบูลย์ - คุณหญิงวาณี เอมพันธุ์
นายแพทย์ไพบูลย์ โชตินพรัตน์ภัทร และครอบครัว
พันเอก ไพบูลย์ - คุณพจนี คุ้มฉายา
คุณไพโรจน์ - คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
คุณไพโรจน์ - ท่านผู้หญิงอรสา ล่ำซำ
พลโท ไพโรจน์ - พันเอกหญิง พัชรินทร์ นาคฉัตรีย์
พลโท ไพโรจน์ วัฒนโยธิน
คุณไพโรจน์ - คุณสุรางค์ เปรมปรีดิ์
พลตรี ไพโรจน์ - คุณอุษา รัฐประเสริฐ
พลโท ไพศาล - คุณวรินทร กตัญญู
พลโท เฟื้อ - คุณสงัด ฤทธาคนี
พลเอก เฟื่องเฉลย อนิรุทธเทวา และครอบครัว
คุณภราดาประทีป โกมลมาศ
พลโท ภาณุศักดิ์ - คุณมยุรี สว่างเนตร
พลโท นายแพทย์ภิญโญ - คุณสมใจ ศิริยะพันธุ์
หม่อมเจ้าภีศเดช - ท่านผู้หญิงดัชรี รัชนี
พลเอก มงคล - คุณหญิงทัศนีย์ อัมพรพิสิฏฐ์
พลเอก มนตรี - คุณเตือนตา สุภาพร
คุณมนัสพาสน์ - คุณมัณฑนา ชูโต
คุณมนู - คุณประภัสสร เลียวไพโรจน์
พลอากาศเอก มนู - คุณอำไพวรรณ ตรัสกุล
คุณมโนรัตน์ เทพวัลย์ และครอบครัว
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต
มหาวิทยาลัยศิลปากร
พันเอก พิเศษ มานะ - คุณสุปรีชา เกษศิริ
หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย และครอบครัว
คุณมานิต อุดมคุณธรรม
คุณมารศรี สุขกนิษฐ์ และครอบครัว
คุณมาริษ - คุณเอมวลี สมารัมภ์
ศาสตราจารย์มารุต - คุณหญิงพันทิพา บุนนาค
คุณมีชัย - ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ
มูลนิธิกิตติขจรเภสัชเวทย์ (สมุนไพร)
มูลนิธิช่วยคนตาบอดแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์
มูลนิธิช่วยคนปัญญาอ่อนแห่งประเทศไทย ในพระบรมาชินูปถัมภ์
มูลนิธิช้างแห่งประเทศไทย
มูลนิธิใบไม้เขียว
มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
มูลนิธิมายาโคตรมี และวัดสุนันทวนาราม
มูลนิธิโรงพยาบาลราชวิถี
มูลนิธิวัดไทยพุทธคยา
มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวทหารผ่านศึก
มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
มูลนิธิอุปถัมภ์ โรงเรียนวัดสีสุก บางแค
พลเอก เมธี - ผศ. ทิพย์วัลย์ สมุทรักษ์
คุณแมทธิว - คุณแคทลีน กิจโอธาน
นายแพทย์ยรรยง ทองเจริญ - แพทย์ศูนย์สมอง รพ. กรุงเทพ
พันเอก ยศนันท์ - คุณธนวีณา หร่ายเจริญ
พลเรือตรี ยอดชาย - ร้อยโทหญิง เพิร์ล รักสำหรวจ
คุณยอดมนู - คุณมัลลิกา ภมรมนตรี
คุณยุติ - คุณณฐินี ศรียุกต์ศิริ
พลเอก ยุทธนา - คุณยงค์พิมล แย้มพันธ์
พลโท ยุทธศักดิ์ คล่องตรวจโรค และครอบครัว
พลเอก ยุทธศักดิ์ - คุณหญิงอรพรรณ ศศิประภา
คุณเยาวเรศ ชินวัตร - ประธานสภาสตรีแห่งชาติ

ร้อยโท หม่อมหลวงอิษฎากร - คุณยองใย เกษมศรี
ร้อยโท อภินันท์ - ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิราพร ณ ระนอง
ร้อยเอก ขจิต - คุณพนิดา หัพนานนท์ และครอบครัว
ร้อยเอก หม่อมหลวงย่อม - คุณอันนา งอนรถ
ร้อยเอกหญิง น้อย โกมารทัต และครอบครัว
พลอากาศเอก ระเด่น - นาวาอากาศเอกหญิง ปานจิตต์ พิงพักตร์
คุณรัฐธรรมนูญ ตันสุทธิวนิช
คุณรัตน์ ไชยาคำ
คุณรัตนา สุทธิพงษ์ชัย และครอบครัว
ราชสกุลดิศกุล
โรงงานเภสัชกรรมทหาร
โรงพยาบาลกรุงเทพ (ช่องฟ้า)
โรงเรียนถนอมราษฎร์บำรุง จังหวัดตาก
โรงเรียนสตรีวิทยา
โรงเรียนเตรียมทหาร
โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า
โรงเรียนพานิชราชดำเนินธนบุรี
โรงเรียนราชินีบน
โรงเรียนวัดน้อยนพคุณ
โรงเรียนเศรษฐเสถียร ในพระบรมราชูปถัมภ์
โรงเรียนสถานสอนภาษาสหรัฐอเมริกา เอยูเอ (AUA)
โรงแรมมิราเคิลแกรนด์คอนเวนชั่น
คุณหญิงลลิลทิพย์ ธารวณิชกุล
ลูก - หลาน ท่านผู้หญิงโฉมศรี วินิจฉัยกุล
ลูก - หลาน พลโท ปรุง - คุณปั้นหยา รังสิยานนท์
ลูกๆ คุณบุหงา ประภาพันธ์
ลูกศิษย์เตรียมทหารบก รุ่น ๔
ลูกๆ พลโท โกศล อ่อนสุวรรณ
ลูกๆ พลโท จำลอง สิงหะ
คุณเล็ก นานา
พลเอก เลิศรัตน์ - คุณมยุรพันธ์ รัตนวานิช
คุณวงศ์วุฒิ - หม่อมราชวงศ์วิภาศิริ วุฑฒินันท์
คุณวรการ ช. ทองประเสริฐ
คุณวรากร - คุณพรวิไล ไรวา
ดร. วัชระ - คุณนวลพรรณ พรรณเชษฐ์
พลตำรวจโท วัฒนชัย - คุณกรรณิกา วารุณประภา
คุณวัฒนา อัศวเหม และครอบครัว
วัฒนา รุ่น ๒๔๙๐ (ยกหมิ่น)
วัดสามพระยา พระเทพสุธี

คุณวันนิวัต - คุณจีรพันธ์ ศรีไกรวิน
พลตรี วัลลภ ทองโสภิต
คุณหญิงวัลลีย์ พงษ์พานิช
คุณวานิช ไชยวรรณ
คุณวาปี - ท่านผู้หญิงเหมือนจิต ภิรมย์ภักดี
หม่อมวาสนา
พลเอก วิจิตร - คุณหญิงจินตนา สุขมาก
พลตรี วิชญ์ - คุณสุชฎา เทพหัสดิน ณ อยุธยา และครอบครัว
ดร.ชิงชัย - คุณหญิงจำนงศรี หาญเจนลักษณ์
พลเอก วิชิต - พันเอกหญิง จุไรภัทร ยาทิพย์
พลเอก วิชิต - คุณยุวภา บุณยะวัฒน์
คุณวิชิต - คุณไหมพรม เชี่ยวเวช
พลเรือเอก วิเชษฐ์ - คุณหญิงจรินทร์ การุณยวนิช
คุณวิเชียร - คุณเสาวนีย์ เตชะไพบูลย์
คุณวิทยา บูรณศิริ - ส.ส. พรรคไทยรักไทย
ศาสตราจารย์ ดร. นพ. วิทยา - พญ. ประภาพรรณ นาควัชระ
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
วิทยาลัยพยาบาลกองทัพบก
พลตรี วิบูลย์ศักดิ์ - ร้อยเอกหญิง ปฏินุช หนีพาล
พลเอก วิมล - คุณหญิงมาลี วงศ์วานิช
พันโท วิรัฏฐ์ - คุณนงฤดี วงษ์จันทร์
คุณหญิงวิรัตน์ ชมะนันทน์ และครอบครัว
พลเอก วิโรจน์ - คุณหญิงลักขณา แสงสนิท
พลตำรวจเอก วิสุทธ์ - คุณวิรัชดา กิติวัฒน์
คุณวีระพันธ์ - คุณจันทิมา ทีปสุวรรณ
พลตรี ศรชัย มนตรีวัต
ศรัทธาวัดสันก้างปลา อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่
หม่อมเจ้าศะศิธรพัฒนวดี รัชนี และคุณแพเมลา ลัคนา บุนนาค
พลตรี ศานิต พรหมาศ
พลโท ศิริ - คุณสวาดิ สุทธิมณฑล
พลอากาศเอก หม่อมราชวงศ์ ศิริพงษ์ -
คุณหญิงจิตตระการ ทองใหญ่
คุณศิวะพร - คุณรจนา ทรรทรานนท์
ศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยบริสตอล
ศิษย์เก่าสวนกุลาบ ปี ๙๒ - ๙๔
ศูนย์การทหารม้า
ศูนย์รวมพรมเอ็คซเพรซ
ศาสตราจารย์คลินิก นพ. ปิยะสกล สกลสัตยากร -
คณบดีคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล

พลเอก สกัณห์ - ผศ. วัลลีพันธ์ สถิตยุทธการ
หม่อมราชวงศ์ ศาสตราจารย์ แพทย์หญิงส่งศรี เกตุสิงห์
ศาสตราจารย์ ดร. อ่อง เกตุสิงห์
สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗
สถานีวิทยุโทรทัศน์ไอทีวี
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
สถาบันฝึกอบรม สำนักงานส่งเสริมการป้องกันสาธารณภัย
กรมป้องกันบรรเทาสาธารณภัย
สถาบันมะเร็งแห่งชาติ
พลเอก สนธิ บุญยรัตกลิน และภริยา
คุณสนั่น เกตุทัต และครอบครัว
คุณสนั่น - คุณหญิงณัฐิกา อังอุบลกุล
คุณสนาม เสนานิกรม และครอบครัว
พลตรี สนิท - คุณทศนี หร่ายเจริญ
พลตรี สนิธ - คุณชุมศรี สังขจันทร์
คุณสปัน เธียรประสิทธิ์
สภามหาวิทยาลัยขอนแก่น
สภาวิทยาลัยลุ่มน้ำปิง
สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พลเอก สมชาย - คุณดวงมาลย์ หิรัณยัษฐิติ (คุณเอก - คุณชาย - คุณมิค - คุณมินนี่)
คุณสมชาย - คุณวันรวี (บอสตัน)
คุณสมถวิล แต่งตั้ง และครอบครัว
คุณสมถวิล สังขะทรัพย์ และลูกๆ
พลเอก สมทัต - คุณหญิงศุภนภา อัตตะนันทน์
คุณสมบัติ - คุณเยาวภา ตู้จินดา
พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์
พลตำรวจตรี สมพร - คุณสุภาพรรณ ลีละยูวะ
พลเรือเอก สมโภช - ร้อยเอกหญิง วรณี ขมะสุนทร
คุณสมยศ ลีลาปัญญาเลิศ
ท่านผู้หญิงสมร ภูมิณรงค์
คุณหญิงสมศรี วิจิตรานุช และครอบครัว
พลโท สมศักดิ์ - คุณเอมอร พิฆาตปรปักษ์
คุณสมัคร - คุณหญิงสุรัตน์ สุนทรเวช
สมาคมคนตาบอด จ.ปทุมธานี
สมาคมคนตาบอดแห่งประเทศไทย
สมาคมชาวตาก
สมาคมทหารผ่านศึกเกาหลี
สมาคมนักประชาสัมพันธ์แห่งประเทศไทย
สมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐอเมริกา ในพระบรมราชูปถัมภ์
สมาคมนายทหารนอกราชการ
สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชินูปถัมภ์
สมาคมผู้ปกครองครูโรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี
สมาคมภริยาข้าราชการ สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
สมาคมเภสัชและอายุรเวช (วัดสามพระยา)
สมาคมแม่บ้านกองบัญชาการทหารสูงสุด
สมาคมแม่บ้านทหารบก
สมาคมศิษย์เก่า บุตร - ทบ. สุรศักดิ์มนตรี
สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนสอนคนตาบอดกรุงเทพ
สมาคมศิษย์เก่าสวนกุหลาบวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
สมาคมสหพันธ์ โรงเรียนราษฎร์แห่งประเทศไทย
สมาคมสามล้อแห่งประเทศไทย
คุณสมิทธ - คุณเนาวรัชต์ ธรรมสโรช
สโมสรสราญรมย์ กระทรวงการต่างประเทศ
คุณสรภัส - คุณเนตรเสลา สุตเธียรกุล
นายแพทย์สรรพัฒน์ - คุณศิริธร รัตนิน
คุณสรรพิชญ์ - คุณน้ำหวาน
พันโท สรรเสริญ - แพทย์หญิงนฤมล คล้ายแก้ว
คุณสราวุธ - คุณปัทมา บุญหลง
สวนกุหลาบ รุ่น ๖๘
ส่วนส่งกำลังบำรุง กอ.รมน.
คุณสุวัช - คุณสุมาลี สิงหพันธุ์
คุณสวัสดิ์ - คุณปานจิตต์ วัฒนายากร
คุณสวัสดิ์ ศรีสุวรรณดี และภรรยา - ผู้ว่าราชการจังหวัดตาก
สหพันธ์ครอบครัวเพื่อความสามัคคี และสันติภาพโลก
สหภาพแรงงานสหโมเสค จังหวัดสระบุรี
คุณสหัส พินทุเสนีย์ - รองประธานวุฒิสภาคนที่ ๒
คุณสะอาด - คุณนฤมล เปี่ยมพงศ์สานต์
พลอากาศโท สัญชัย - รศ. ดร. พรรณทิพย์ (เภกะนันทน์) ศิริวรรณบุศย์
พลตำรวจเอก สันต์ - คุณหญิงเกิดศิริ ศรุตานนท์
คุณสันติ - คุณอรุณี ภิรมย์ภักดี
พลเอก สัมพันธ์ บุญญานันต์
พลตรี สาคร กิจวิริยะ
พันโท สามารถ คงสาย
สายกฎหมาย ธนาคารแห่งประเทศไทย

พลเอก สายัณห์ - คุณหญิงกรรณิการ์ คัมภีร์พันธ์
สำนักกรรมการผู้จัดการ บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)
สำนักงานจัดหารายได้ สภากาชาดไทย
สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
สำนักงานเลขานุการกองทัพบก
สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ
สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
พลเอก สำเภา - คุณหญิงธนวันต์ ชูศรี
ท่านผู้หญิงสำอางวรรณ ล่ำซำ
พลเอก สิทธ์ - คุณหญิงจวบ จิรโรจน์
พลเอก สิริชัย - คุณยุวดี ธัญญศิริ
คุณหญิงสิริทิพย์ กรานเลิศ และครอบครัว
คุณสืบตระกูล - คุณปรียา สุนทรธรรม
ดร. สืบศักดิ์ ศิริจรรยา
คุณสุกัญญา จันทร์ชู
ฯพณฯ พลเอก สุจินดา - คุณหญิงวรรณี คราประยูร
คุณสุชน ชาลีเครือ - ประธานวุฒิสภา
คุณสุชาติ - คุณพยงค์ - ร้อยตำรวจเอก ณัฐพงษ์ สิริพลังคานนท์
คุณสุชาติ รัฐคำไทย
คุณสุชาติ สุชาติเวชภูมิ - อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์
คุณสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์ - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
หม่อมราชวงศ์สุทธิพัฒน์ ยุคล
พลตำรวจเอก สุทัศน์ - คุณประไพพันธ์ สุขุมวาท
พลเอก สุเทพ - คุณหญิงวิสาขา สีวะรา
คุณสุธา บุญธรรม
ดร. สุธีรพันธุ์ - คุณนพรัตน์ กรลักษณ์
พลเอก สุนทร - คุณชวนพิศ ฉายเหมือนวงศ์
พลเอก สุนทร - คุณเปรมวดี รีสวัสดิ์
พลตำรวจเอก สุนทร - คุณสุทธินนท์ ซ้ายขวัญ
คุณสุนทร หงส์ลดารมภ์
คุณสุนัที อิศวพรชัย - ผู้อำนวยการใหญ่ฝ่ายสื่อสารวิสาหกิจ และประชาสัมพันธ์
คุณสุนาถ - คุณกรองใจ บุนนาค
ดร. สุบิน - คุณบุญศรี ปิ่นขยัน
คุณสุประวัติ - คุณนีรนุช - คุณปก ปัทมสูต
คุณสุพัฒน์ - คุณนินนาท ชลิตานนท์ ส.ก.
คุณสุพัฒน์ - ศาสตราจารย์ ดร. สิทธา พินิจภูวดล
ท่านผู้หญิงสุมาลี จาติกวนิช
คุณสุมิตา - คุณธารารัตน์ บุรณศิริ
คุณสุเมธ - คุณชลลดา ดารกานนท์ และครอบครัว
พลตรี สุรจิต ชนไมตรี และครอบครัว
ส.ว. สุรใจ - คุณหญิงอุไรวรรณ ศิรินุพงษ์
นายแพทย์สุรวิทย์ เตชธุวานันท์ - ผู้อำนวยการโรงพยาบาลราชวิถี
นาวาอากาศเอก สุรเสน ตวงวรนันท์
คุณสุระ จันทร์ศรีชวาลา
คุณสุรินทร์ - คุณบรรทม จันทร์คำ และครอบครัว
คุณสุรีย์ คชเสนี และลูกๆ
พลตำรวจเอก สุวรรณ - คุณสิริพร รัตนชื่น
คุณสุวิทย์ คุณกิตติ - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
คุณสุวิมล พันธุ์เจริญวรกุล (ส.ส. จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)
คุณเสถียร - คุณลาวัลย์ เตชะไพบูลย์
พลโท เสนีย์ - คุณเครือพันธ์ จำเนียรไวย
พลเอก เสริม - คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
นายแพทย์เสริมศักดิ์ - คุณโดโรธี เพ็ญชาติ และครอบครัว
คุณเสรีรัตน์ ประสุตานันท์ - ผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัทท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)
คุณเสาวณี - คุณสุจินต์ สุวรรณชีพ และหลานๆ
ท่านผู้หญิงแส อัตถากร และครอบครัว
พันเอก แสวง - คุณสงิม วารุณประภา
พลโท โสภณ - คุณวัลลภา ศีลพิพัฒน์
คุณโสภาพรรณ สาลีรัฐวิภาค
ท่านผู้หญิงไสว จารุเสถียร และครอบครัว
หน่วยบัญชาการสงครามพิเศษ
หนังสือพิมพ์บางกอกทูเดย์
หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ
หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ
หนังสือพิมพ์แนวหน้า
คุณหนุ่ม - คุณลูกหนู
หมู่บ้านศรัญญา
ห้างสรรพสินค้าโรบินสัน
ห้างหุ้นส่วนจำกัด แสงมณี (นายฟ้า)
ศาสตราจารย์คลินิก น.พ. เหลือพร - คุณดาริกา ปุณณกันต์
คุณแหม่ม - คุณไก่ (เพื่อนพี่หน่า สุพรรณบุรี)
ฟ'๒๐
องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก

องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก
คุณอดิศัย โพธารามิก - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
คุณอนันต์ ฉายแสง - ส.ส. ฉะเชิงเทรา
คุณอนันต์ อนันตกูล
พลเรือเอก อนุชิต เภกะนันท์ และครอบครัว
คุณอนุตร - คุณล้วนมณี อัศวานนท์
คุณอนุเทพ - คุณกรรณิการ์ อุเทนสุต
พลตรี อนุพงษ์ - คุณกุลยา เผ่าจินดา
พลอากาศเอก อนุพงษ์ - คุณวรลักษณ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
คุณอนุรุธ ว่องวานิช
พลเอก อนุสรณ์ - พลตรีหญิง นภมณี กฤษณะเศรณี
คุณอโนทัย เอี่ยมลำ และครอบครัว
พลเอก อภิชัย - คุณธีรวรรณ ไวยรักษ์สัตว์
คุณอภิชัย - คุณรังลิตา บุญยะเกียรติ
คุณอภิชาต - คุณธัชกร เหมะจันทร
พลเอก อภิชาต - คุณพรทิพย์ เพ็ญกิตติ
คุณอภิชาติ - คุณจวงจันทร์ ศิริสถาพร และครอบครัว
คุณอภินันท์ ปวนะฤทธิ์ - หม่อมราชวงศ์มาลินี จักรพันธุ์
พลตรีหญิง ท่านผู้หญิงอภิรดี ยิ่งเจริญ และครอบครัว
พันเอก ดร. อภิวันท์ วิริยะชัย -
เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
พลตรี มนู - คุณสุนันทา โกเมท
พลอากาศเอก อมร - คุณหญิงวาสนา แนวมาลี
คุณอมเรศ - คุณภัทรา ศิลาอ่อน
พลอากาศเอก อมฤต - คุณทิพวรรณ จารยะพันธุ์
อรวรรณ พิสิษฐเกษม
คุณอร่าม - คุณสมร ศุขทัต และครอบครัว
คุณอรุโณชา ภานุพันธ์ - บริษัท บรอดคาซท์ ไทย เทเลวิชั่น จำกัด
พลเอก อัครเดช - พันเอกหญิง กรรณิกา ศศิประภา
คุณอัศวิน อิงคะกุล
อาจารย์บุญถิ่น จินดาฤทธิ์ บริษัท ไตลื้อ จำกัด จ.เชียงใหม่
คุณอาณัฐชัย รัตตกุล
พลเอก อาทิตย์ - คุณพรสรร กำลังเอก
คุณอาภัสรา หงสกุล
คุณอารักษ์ ตียาภรณ์
คุณอาสา - ท่านผู้หญิงสุจิตคุณ สารสิน
อาสากาชาด รุ่น ๑,๒/๔๕
อาสากาชาด รุ่น ๑/๔๐ และเพื่อน ๆ
อาสากาชาด รุ่น ๑/๔๕
คุณอำนาจ - หม่อมราชวงศ์ปรียางค์ศรี วัฒนคุณ
พลโท อำพน - คุณประมวล แสงจันทร์
พลโท อิทธิพล ศิริมณฑล และครอบครัว
พลเอก อิสระพงศ์ - คุณหญิงสุมนา หนุนภักดี
ดร. อุกฤษ - ท่านผู้หญิงมณฑินี มงคลนาวิน
คุณอุดมเดช รัตนเสถียร - เลขานุการ ร.ม.ว. กระทรวงสาธารณสุข
พันเอก อุทิศ - คุณสังวาล สุขกล่องชีพ
คุณอุเทน เตชะไพบูลย์ และครอบครัว
หม่อมอุ่นเรือน
คุณอุษณีษ์ ดิศกุล ณ อยุธยา และครอบครัว
พลเอก อู้ด - พลตรีหญิง วรนุช เบื้องบน
นาวาอากาศเอก เอกรัฐ - คุณร่มเกล้า ศรานุรักษ์
คุณเอกรัตน์ (ติณณ์) มณีโชติ - คุณศิวัฒน์ บุญนาค
พลตรี เอิบ แสงฤทธิ์ และครอบครัว
พลอากาศเอก เอื้อน เขมะสิงคิ และครอบครัว
พลเอก เอื้อมศักดิ์ - คุณอุดมลักษณ์ จุละจาริตต์
ACCENTURE
ALTA MODA
AMBASSADOR & MRS. CHAN HENG WING -
(EMBASSY OF SINGAPORE)
ASIAN DISASTER PREPAREDNESS CENTER (ADPC)
BANGKOK INTERNATIONAL FIGURE SKATING
BREW HOUSE AIRPORT
CHALAT - CHRIS - SANDY
COLONEL LO HSIEN CHE, (TAIWAN REPUBLIC OF CHINA)
DENSU YOUNG & RUBICAM CO., LTD.
EMBASSY OF SINGAPORE
EMBASSY OF THE REPUBLIC OF KOREA
HARVARD CLUB OF THAILAND
HOUSE OF SIAM (เหลน)
MAJOR GENERAL TSAI, CHUNG - CHI
(TAIWAN REPUBLIC OF CHINA)
MR. & MRS. LIM HANG HING
MR. & MRS. VASHI PURSWANI
DR. GUEK NEE & DR. KARIN VIRABHAK - B2
(EMBASSY OF SINGAPORE)
MR. JOE HORN
NEXT STEP CO., LTD
PETER & DAISY WANG
PETER C. CHENG REPRESENTATIVE TAIPAI ECONOMIC
& CULTURAL OFFICE IN THAILAND
RBSC. & RBSC. POLO CLUB
THAILAND TATLER
UNITED BROADCASTING CORPERATION - (UBC)
WILLIS H. BIRD และครอบครัว

รายนามผู้ร่วมทำบุญ
ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร

คุณกนก - คุณอโณทัย โชคพิชิต
คุณกนก ภูษาทอง
คุณกนกศักดิ์ - คุณจันทมาศ ปิ่นแสง
พลเอก กมล - คุณชื่นจิต ทัพพะรังสี
คุณหญิงกมลนารี สิงหะ
คุณกมลา ถมยาบัตร
คุณกมลา ทังสุบุตร
กรมราชองครักษ์
คุณกรรณิกา สุคนธทรัพย์
นายแพทย์กริน วีรภาค
คุณกริศร - คุณชญานุช จาตุรจินดา
คุณกฤติ - คุณศุภวรรณ ปันยารชุน
พันเอก กฤษณ์ ธีรนันทน์
พันโท กฤษณพงศ์ พรหมมารมน์
คุณกฤษณพจน์ สิทธิศุข และครอบครัว
กลุ่มพิทักษ์ธรรม สมาคมคนตาบอดแห่งประเทศไทย
กลุ่มแม่บ้านกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รอ.
กองทุนอนุเคราะห์ผู้เสียชีวิต
สมาคมคนตาบอดแห่งประเทศไทย
กองบัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์
ศาสตราจารย์ นายแพทย์กอบชัย - คุณเกษมสุข -
คุณสิริพรหม - คุณปิยะลักษณ์ พรหมมินทโรจน์
พันโท กังวาน สุจินต์
คุณกัลยา หุตะโกวิท
คุณกัลยา พหุลรัต และลูกๆ
คุณกัลลวิทย์ จันทมงคล
คุณกาญจนา คมนะพินิจ
พลตรี กานต์ สุมะโน
คุณกานต์พร สวัสดิโรจน์ และครอบครัว
นาวาตรี กิตติศักดิ์ - คุณปรางมาศ ธัมมรัตดิต
คุณกีระเกียรติ - คุณสุธินี (พูลเกษ) เย็นมะโนช
ท่านผู้หญิงกุณฑี ไกรฤกษ์
คุณกุลเชฏฐ ณ นคร
พลเอก กุศล พันธุ์อุบล
คุณเกยูร อัสสกุล
คุณเกษม - คุณนวลละออ ทรัพย์เจริญ
คุณเกษม เจนธดา
คุณเกษม เอกฉันท์
จ่าสิบเอก เกษมธงไชย เอี่ยมเอม
คุณเกสรี บุลสุข
คุณแก้วตา เอนกพุฒิ
คุณไกรสินธุ์ รามเดชะ และครอบครัว
คุณเข็มเงิน ฉัตรชัยยัญ
คุณคฑา - คุณภรณี อภัยวงศ์
คณะครู - บุคลากร และโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย
คณะชาวจังหวัดตาก
คณะลูกน้องท่านผู้การ บางไทร-ลาดบัวหลวง
คณะวันพฤหัส (สมพงษ์ศรี วิภา ปราณี ศิวะพร ทิพย์
สมร สมพร สัตยะมานะ สุภาพ ธำรง เสริมศรี
นิภาวดี ทอสี แต้ม แมว)
คณะศิษย์วัดป่านานาชาติ อุบลราชธานี
คณะอนุกรรมการจัดทำสมุดบันทึกประจำวัน
สำหรับนักบริหารเพื่อเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทย
คุณคณิต - คุณลานทิพย์ ทวาทศิน
คุณคณิน - คุณสุชาดา ภูวะเสถียร
พลเอก คมกฤช - แพทย์หญิงจุรี ปุณโณทก
คุณคมจิตติ - คุณรัชนี คงเมือง
ครอบครัว พันเอก อรุณ มั่งมี
ครอบครัว พลเรือเอก ประยงค์ เจริญสุวรรณ
ครอบครัวคุณธวัช ตันตรานนท์
ครอบครัวคุณบำเหน็จ - คุณสุภัทร สวัสดิรักษ์
ครอบครัวคุณอรอนงค์ ศรีบุษยดี
ครอบครัวโฉมอ่อน
ครอบครัวชลวิจารณ์
ครอบครัวชอบประดิษฐ์
ครอบครัวชินะโชติ
ครอบครัวชูประเทศ (น้องลีโอ เพื่อนน้องอ๊อตโต้)
ครอบครัวโชควัฒนา
ครอบครัวท่านผู้หญิงไสว จารุเสถียร
ครอบครัวบัวจรูญ
ครอบครัวพลตรี นายแพทย์ประดิษฐ์ ตู้จินดา
ครอบครัวพันธุ์เจริญวรกุล
ครอบครัวพิเชษฐาณิชย์โชค
ครอบครัวมหธร

ครอบครัวสารสิน
ครอบครัวหะริณสุต
คุณเครือวัลย์ พิทักษ์เผ่า
คุณเคารพ - คุณมาลี นุชนารถ
คุณโฆษิต สุวินิตจิต - คุณยุวดี บุญครอง
จ.ป.ร. ๘
คุณจรินทร์ สุมานนท์ หมู่บ้านออคิดวิลล่า
คุณจันทนา เจริญระพิน
คุณจันทนี กวยาวงศ์
คุณจันทร เศาภายน
หม่อมเจ้าจันทร์จรัสศรี ยุคล
คุณจันทรานุช มหากาญจนะ และครอบครัว
หม่อมราชวงศ์จันทิรา จักรพันธุ์ - คุณคลาวเดีย จักรพันธุ์
คุณจาด อุรัสยนันท์
ทันตแพทย์หญิงจามรี เหรียญอัมพร
รองศาสตราจารย์ ดร. จำนง วิบูลย์ศรี และครอบครัว
คุณจำเนียร ปันยารชุน
คุณจิต - คุณสุทิพย์ พึ่งประดิษฐ์
คุณจิตติ วิจิตรกุล
คุณจิตรพัฒน์ - คุณศุภลักษณ์ ไกรฤกษ์
คุณจิตราพร กล้ากลางสมร
คุณจินดา ยั่งยืน
คุณจินดา อังศุโชติ
คุณจินตนา อภิวันทนาพร
คุณจินตนา วิทยานุกรณ์ และครอบครัว
คุณจิราภรณ์ ชิตานนท์
คุณจุฑาธิป วุฒิจำนงค์
เจ้าทิพย์สมาตย์ ณ เชียงใหม่
เจ้าศรีรัตน์ ณ ลำปาง
เจ้าหน้าที่มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวทหารผ่านศึก
พันตำรวจเอก เจือ อัมรนันทน์ จปร. ๕
แจ้ม อ้อม อาร์ตอ้วน (เพื่อนใหญ่)
ทันตแพทย์หญิงใจทิพย์ ทวาทศิน
คุณฉัตรชัย - คุณจินตนา บุญรัตน์
คุณเฉลา ประสพศาสตร์
คุณไฉไล ชาญเฉลิม
คุณชฎิล - คุณผุสดี จุลีนรักษ์
คุณชนิกา ศิลปอนันต์
พันตำรวจเอก ชนินทร์ - คุณพรพิสุทธิ์ แจ้งกระจ่าง
คุณชมพูนุท สุมนะเศรณี
ชมรม ว.ป.อ. ๓๒
ชมรมรวมน้ำใจคนตาบอด
ชมรมลีลาศและร้องเพลงเพื่อสุขภาพ สวนหลวง ร.๙
คุณชลินทร์ - คุณบุญทา มิลินทสูต
นาวาอากาศเอก ชวดล - คุณฉัตรแก้ว สันตยานนท์
คุณชวนพิศ บุณยะภูติ และครอบครัว
พลเอก ชวลิต - คุณหญิงพันธ์เครือ ยงใจยุทธ
พลตำรวจเอก ชวลิต ยอดมณี และครอบครัว
คุณชวลี อมาตยกุล
นายแพทย์ชัยยุทธ - หม่อมราชวงศ์พรรณจิตร กรรณสูตร และครอบครัว
คุณชัยวัฒน์ เหล่าธีระศิริวงศ์
คุณชาญ - คุณโอบอุ้ม กนกวลีวงศ์
ชาวจังหวัดตาก นำโดย อาจารย์ประมูล อนุธปรีดา
คุณชำนาญ - คุณหญิงวลี ยุวบูรณ์
คุณชุ่ม แจ่มจ้า - คุณยูร
ชุมชนเทศบาลเมืองตาก จังหวัดตาก
พลเอก นายแพทย์ชูฉัตร - คุณหญิงวิลาวัณย์ กำภู ณ อยุธยา
คุณชูชัย - คุณเมษา เกษมศานติ์
คุณชูชื่น เหลียวรักษ์วงศ์
คุณชูศักดิ์ - คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล
คุณเชี่ยวชาญ - คุณเพ็ญศรี เคียงศิริ
พลตรี โชติ คล่องวิชา
คุณโชติชัย - คุณวรรณวิภา อรรถวิภัชน์
แพทย์หญิง คุณหญิงโชติมา ปัทมานันท์
คุณชาโตริ - คุณธิดารัตน์ อาแนะ
คุณซิติพร (ยิน)
ซินแสเป็งเซีย
คุณญาดา ชินะโชติ โรงเรียนเศรษฐเสถียร ในพระราชูปถัมภ์
ญาติธรรม (ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม)
คุณฐานานารถ สายชล
คุณณชนก - คุณอัจฉรา (อัมพุช) รัตนทารส
พลเอก ณพล (เรวัติ) บุญทับ
คุณณรงค์ วิชิตะกุล และครอบครัว
คุณณัฏฐศักดิ์ - คุณปานใจ พัฒนกุลชัย
คุณณัฏฐา มะระกานนท์
พันตำรวจเอก นายแพทย์ณัฐนันทน์ - คุณเทพเทพิน ประศาสน์สารกิจ
คุณณัฐวงศ์ เจียมบุรณเศรษฐ์
คุณณัฐวุฒิ ทวีเกื้อกูลกิจ
คุณดวง - คุณประภา ยศสุนทร
คุณดวงเดือน สุวัตถี
ร้อยอากาศเอก ดำรง ยุคลอดิศัย
หม่อมราชวงศ์ดำรงดิศ ดิศกุล - คุณเอื้อเอ็นดู ดิศกุล ณ อยุธยา

คุณดำรงศักดิ์ ณ ระนอง
คุณดำริห์ - คุณจงรักษ์ ดารกานนท์
คุณดุษฎี สวัสดิ-ชูโต
นายแพทย์ดุสิต - คุณนฤมล สุนทราณู
ศาสตราจารย์เดชา - คุณสาวิตรี บุญลำ
คุณตรรก - คุณธีรานุช บุนนาค
หม่อมหลวงตวง สนิทวงศ์
คุณติรเดช เพ็ชร์กุล บริษัท ท๊อปแลนด์อิงค์ ภูเก็ต
พันเอกหญิง เต็มดวง นุตทัศน์
เตรียมทหารบก รุ่น ๖
เตรียมนายร้อยรุ่น ๑๖ จปร. ๙
คุณถนอมขวัญ ณ ป้อมเพ็ชร
พันเอก นายแพทย์ถวัลย์ - คุณจินตนา อภิรักษ์โยธิน
คุณถวิล - คุณสมควร แป้นงาม
พลโท ทนงศักดิ์ ติวุนันทน์ ผู้อำนวยการ
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
คุณทรวง เลี่ยวไพโรจน์
คุณทวี - คุณรพีพรรณ ชูทรัพย์
คุณทวี - คุณอนง พงนิมิตร
คุณบุญทวี ตันตรานนท์
คุณทวีศักดิ์ - หม่อมเจ้าปัทมนรังษี เสนาณรงค์
คุณทองดี กาทอง
ทันตแพทย์ทองใบ - ทันตแพทย์หญิงกัมพวรรณ นันทวณิชย์
คุณทัศนาวดี ทองประเสริฐ
ท่านอาจารย์ชยสาโร
ทายาทคุณวรรณี ยรรยง
หม่อมราชวงศ์ทินศักดิ์ ศักดิเดช ภาณุพันธุ์ - คุณศิริกาญจน์
- คุณศีกัญญา ศักดิเดช ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา
คุณทิพย์มณี - คุณศุขเล็ก จรรยาวงศ์
คุณทิพาวดี ภาคสุวรรณ
พันโท ทิม เรือนโต
ทีมงานนานมีบุ๊คส์
พลตำรวจโท เทพรัตน์ - คุณสุเนตร รัตนวานิช
คุณเทพฤทธิ์ ศิริรัตน์อัสดร
พันตำรวจเอก เทียน สุโกศล
ดร. เทียนฉาย - คุณหญิงสุชาดา กีระนันท์
หม่อมหลวงเทียมจันทร์ บุญเนาว์
คุณธงไชย - คุณสุทธิวรรณ บุนนาค
พลเอก ธนพล บุณโยบัษฎัมภ์
คุณธนัญ - คุณกนิษฐ์ เมืองกระจ่าง
คุณธนัสถ์ ทวีเกื้อกูลกิจ
พันตรี ธนา แสงรัตน์ นตท. ๒๔
ธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน)
คุณธนาภรณ์ - คุณอภินันท์ โปษยานนท์
คุณธเนตร - คุณสีชมพู นรภูมิพิภัชน์
พลอากาศเอก ธเรศ - คุณจันทร์เพ็ญ ปุณศรี
คุณธวัชชัย - คุณโสภิต หนุนภักดี
พลเรือเอก ธาดา - คุณหญิงพูนสิน ดิษฐบรรจง
คุณธาดา พิไลสมบูรณ์
คุณธาริณี กฤดากร
คุณธิตินันท์ มงคลพลา
คุณธีระ - คุณประทุมพร วัชรเสถียร
คุณธีระ ไทยธัญญพานิช
พลตรี ธีระศักดิ์ ฤทธิวงศ์ ผู้บัญชาการโรงเรียนเตรียมทหาร
คุณนที พานิชชีวะ
คุณนพ - คุณวงศ์
คุณนพดล เอื้อง
รองศาสตราจารย์ ดร. นพรัตน์ รุ่งอุทัยศิริ
คุณนภัทร เกตุพันธุ์
พลเอก นฤนาท - คุณสุนันทา กัมปนาทแสนยากร
คุณนลินี วสุธาร
หม่อมหลวงนลินี วัฒนสุข
นักเรียนเตรียมทหารบก รุ่น ๕
คุณนันทา โกวิทวานิช
คุณนันทา ตันสัจจา
นายแพทย์นันทศักดิ์ ทิศาวิภาค
คุณนัยนา ปิยะสมบัติกุล
คุณนาม พูนวัตถุ
คุณฟ้า
ทันตแพทย์หญิงนารี ตุลานันท์
คุณนิพนธ์ - คุณสมสวาสดิ์ บุญญภัทโร
คุณนิยดา พิมุขมนัสกิจ
คุณนิรัช - คุณรัตน์ศรี วัจนภูมิ (อดีตผู้ว่าฯ จ.ตาก)
คุณนิเวศน์ ศิริไชย ห้างซุปเปอร์ฯ ยะลา
คุณเนื้อทิพย์ ลืออำรุง
บริษัท แฟรี่พลาซ่า จำกัด จ.ขอนแก่น
บริษัท ซอยส์ มินิสโตร์ จำกัด
บริษัท ซีพี เซเว่น อีเลฟเว่น จำกัด (มหาชน)
บริษัท ตันตราภัณฑ์ซุปเปอร์มาร์เก็ต จำกัด
บริษัท ทอปคอน จำกัด โดยคุณธเนศ รัศมีสุชานนท์
บริษัท ท๊อปแลนด์พลาซ่า จำกัด จ.พิษณุโลก
บริษัท ฟาร์มจระเข้และสวนสัตว์สมุทรปราการ จำกัด
บริษัท ยูนิเวอร์แซลปูนซิเมนต์ขาว จำกัด
บริษัท รับสิริอินดัสเตรียล จำกัด
บริษัท สังกะสีไทย จำกัด
บริษัท สีสวน รอยัล โลจิสติก จำกัด เชียงใหม่
คุณบัณฑูร ชุณหสวัสดิกุล

บ้านศรินทุ
บ้านสุโขทัย โดย ร้อยเอกหญิง สุมิตรา จารุเสถียร
บ้านสุทธิทิพย์
ศาสตราจารย์ นายแพทย์บุญชอบ - คุณวาณี พงษ์พานิช
คุณบุญชัย เบญจรงคกุล
คุณบุญธรรม เอี่ยงไพโรจน์
คุณบุญรักษ์ - คุณธิดา นิงสานนท์
พลตำรวจเอก บุญศรี - คุณวรวิจิตรา หุ่นสวัสดิ์
พลเอก บุญสร้าง - แพทย์หญิงนุชา เนียมประดิษฐ์
คุณบุปผา - คุณกอบชัย กิงชัชวาลย์
คุณบุรินทร์ - คุณวารุณี คชภูมิ
คุณเบญจา มีสมมนต์ และครอบครัว
คุณปจพร วิชญพงศ์
คุณปนัดดา เพิ่มประโยชน์
พันตรี นายแพทย์ปรเมษฐ์ ลัดพลี
คุณประกอบ - คุณชื่นจิตต์ มุกุระ
ดร. ประกอบ - คุณวิภา กาญจนศูนย์
พลตำรวจโท ประกาศ - คุณหญิงผะอบทิพย์ ศาตะมาน
พลเอก ประจวบ - คุณไพรุ่ง แสงทวีป
คุณประจักษ์ - คุณมาลี จารุศังข์
พลอากาศเอก ประชา แสงฉวี
พลโท นายแพทย์ประณต โพธิทัต
คุณหญิงประณีตศิลป์ วัชรพล
พลตำรวจเอก ประทิน - คุณกุณฑลา สันติประภพ
คุณประทุม มณีปานรัตน์
พลตำรวจตรี นายแพทย์ประพนธ์ - คุณรุจนี สุวรรณประทีป
คุณประพันธ์ - คุณนฤมล วัฒนวงศกร
ดร. ประพิมวดี ศรีศุภลักษณ์
คุณประยงค์ ทรัพย์มี
พลตรี ประยุทธ จันทร์โอชา ผบ.พล.ร. ๒ ร.อ.
คุณประยูร - คุณแฉล้ม นันทศาล
คุณประเวศวุฒิ - คุณเกษสุดา ไรวา
หม่อมราชวงศ์ประสมจันทร์จรูญ บุนนาค
พลตรี ประสิทธิ์ - คุณสมจิตรา ชื่นบุญ
พลเรือโท ประสิทธิ์ ฟองสมุทร
คุณประสิทธิ์ รื่นฤดีปัญญา
คุณประเสริฐ ครุปิติ
คุณประเสริฐ - คุณรุจี (ศรีมาก) วิทิโตปถัมภ์
พลเอก ประเสริฐ - คุณวชิราวัลย์ โมกขะสมิต
พลเรือเอก ประเสริฐ - คุณหญิงเอื้อทิพย์ บุญทรง
พันเอก ประเสริฐ ยังประภากร
คุณปราณี นิรันดร
คุณปราโมทย์ - คุณบุญธิดา เลิศดำริห์กาญ
คุณปริพันธ์ - คุณจำนรรค์ หนุนภักดี
คุณปรียชาติ ชัยรัตน์
คุณปรียพจน์ ธีระนนท์
ท่านผู้หญิงปรียา เกษมสันต์ ณ อยุธยา
คุณปวีณา เหล่าวิวัฒน์วงศ์
คุณปัญจะ - คุณรัตนาวดี เสนาดิสัย
ทันตแพทย์หญิงปัทมา รุ่งโรจน์วณิชย์
คุณปาริชาติ ชูโชติแก้ว
คุณปิยะบุตร - คุณนุชรี เลิศดำริห์กาญ
พลโท ปุ่น วงศ์วิเศษ
คุณเปรมปรีดิ์ - คุณเสรี ฉายวัฒนา
นายแพทย์เปี่ยมศักดิ์ - คุณพูนสุข สิมปตมงคล
พลเอก แป้ง มาลากุล ณ อยุธยา
คุณผ่องพรรณ หงษ์ปาน
คุณผ่องศรี พนัสสุนรากร
คุณผานิต สามัญ
ฝ่ายกฎหมายการค้าระหว่างประเทศ
สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
ฝ่ายกฎหมายคมนาคม สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
ฝ่ายสื่อสารวิสาหกิจและประชาสัมพันธ์
บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)
คุณพงศ์เทพ - คุณวิมลมาศ ปันยารชุน และครอบครัว
คุณพงศ์ภาส - คุณเปรมจิต ดั่งดวงศศิธร
พลตำรวจเอก พงษ์อำมาตย์ อมาตยกุล
คุณพจชพร ศรีธนะสาร
คุณพจนา ศุขสวัสดิ ณ อยุธยา
พนักงานร้านอาหารสวนทิพย์
คุณพยอม - คุณเตียง จันทนา
รองศาสตราจารย์ ดร. พรชัย - คุณพรพิไล ชุณหจินดา
คุณพรทรรศน์ ชิตยา - คุณพิพวรรณ กิจรักษ์กุล
คุณพรพิมล อ้นไชย
คุณพรเพชร - คุณอารยา วิชิตชลชัย
คุณพรรณนภา สุขสุแพทย์
หม่อมหลวงพร้อมศรี พิบูลสงคราม
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวิมลฉัตร
พระสุนทรธรรมธาดา วัดศรีสระเกษ
คุณพลากร - คุณหญิงทัศนียา สุวรรณรัฐ
คุณพวงทอง สะท้านไตรภพ
คุณพวงศรี อุทัยศรี
คุณพัชราวลัย ชัยปาณี
คุณพัชรินทร์ กลิ่นคูณ
ทันตแพทย์หญิงพัชรินทร์ ปอแก้ว
พลโท พัฒนศักดิ์ - คุณสุธาสินี กรานเลิศ

คุณพายัพ - คุณพอฤทัย ชินวัตร
คุณพิกุล ประดิษฐ์วงศ์
นายแพทย์พิชญา - คุณสุวิชา นาควัชระ
คุณพิชิตพล - คุณธนนันทน์ - คุณพงส์ธเนศ ศรียานนท์
คุณพิเชษฐ์ เวชสุภาพร
คุณพินิต - คุณแอนนี่ ศกุนะสิงห์
คุณพิมลพรรณ กาญจนกุญชร
นายแพทย์พิริยะ - แพทย์หญิงอาวรณ์ณี พินิจ
คุณพิสมัย โพธิผละ
คุณพีระ เวชชาชีวะ (บุตรพระบำราศนราดูร)
พี่ใหญ่ เพื่อนต่อย
คุณพึงจิตร เงินดี
ดร. พูนผล - หม่อมหลวงถวัลย์วดี เตวิทย์
คุณพูนสุข อัตถะสัมปุณณะ
คุณเพ็ญโฉม วสันตสิงห์
คุณเพ็ญทิพย์ ยิ่งพิสุทธิ์
คุณเพลิน เพชรเกื้อ
เพื่อนน้อย
เพื่อนเป้พันธะ รุ่น ๑๒
เพื่อนๆ หนิง ราชินีบน
ทันตแพทย์หญิงแพรวพัชร ปัจฉิมสวัสดิ์
คุณไพจิตร - คุณภควดี สวัสดิ์-ชูโต
ศาสตราจารย์ ดร. ไพจิตร - คุณหญิงกิ่งแก้ว เอื้อทวีกุล
คุณไพฑูรย์ - คุณโนริโกะ โรจนเสนา และครอบครัว
คุณไพบูลย์ จงสุวัฒน์
นายแพทย์ไพบูลย์ โชตินพรัตน์ภัทร และครอบครัว
พลเอก ไพโรจน์ - คุณเกล็ดดาว พานิชสมัย
คุณไพศาล - คุณกาญจนา
คุณไพศาล - คุณวรรณะ โพธิทอง
พลโท ไพศาล กตัญญู แม่ทัพภาคที่ ๑
ท่านผู้หญิงภรณี มหานนท์
ภัตตาคารจ๊ากกี่
คุณภัทรา สหวัฒน์
พลโท ภัทราวรรณ ตระกูลทอง
คุณภาชิวัฒน์ ปะรักกะมานนท์
พลเอก มงคล อัมพรพิสิฏฐ์
พันตำรวจเอก มณเฑียร - คุณศิริพันธ์ ประทีปวณิช
ดร. มนตรี วีรยางกูร
คุณมนสิการ ปานิสวัสดิ์
คุณมนสินี - คุณอาจณรงค์
คุณมังกร ภาระเวช
คุณมัทนา เกตุนุติ
คุณมัทนา โรเบิร์ท
คุณมัลลิกา วัชราภัย
คุณมานพ - คุณพจนีย์ เมฆประยูรทอง
คุณมานิต อุดมคุณธรรม
หม่อมเจ้าหญิงมาลินีมงคล อมาตยกุล
คุณมาลี เกษรศุกร์
มูลนิธิคนตาบอดไทย
มูลนิธิช้างแห่งประเทศไทย
คุณเมตตา อุทกะพันธุ์
บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
คุณแมนพงศ์ - คุณพวงรัตน์ เสนาณรงค์
ร้อยเอก หม่อมหลวงย่อม - คุณอันนา งอนรถ
คุณยี้
พลเอก ยุทธศักดิ์ ศศิประภา
คุณยุบล พุ่มสถิตย์
คุณยุพเรศ ตั้งจิตต์กุล
คุณยุพา วีระไวทยะ
คุณยุพิน โพธิทอง
คุณยุวรรณา มี่เจริญ และครอบครัว
คุณยุวรี วัชรพันธ์ และครอบครัว
ดร. เย็นใจ - คุณอรนุช เลาหวณิช
คุณเยาวดี ยิบอินซอย
คุณเยาวพร เลิศกุลทานนท์
คุณเยาวลักษณ์ แพ่งสภา
คุณรณพงศ์ - คุณสดับพิณ คำนวณทิพย์
พันเอกหญิง รพีพรรณ รัตนกุล และครอบครัว
คุณรมณีย์ เปล่งวิทยา และลูกๆ
คุณรสพร นิวาตวงศ์
คุณหญิงระวิ กิตติขจร
นาวาเอก ระวิ - คุณเตือนใจ อมาตยกุล และครอบครัว
พลอากาศเอก รังสรรค์ - ท่านผู้หญิงจรุงจิตต์ ทีขะระ
คุณรัชนิบูล ปราณีประชาชน
คุณรัชนิบูล พิบูลสงคราม
คุณรัชนี พลกุล
คุณรัชนีวรรณ อุทัยศรี
ร้านประสพโชค (ซิ่ว)
ร้านเพชรมาลัย เซ็นทรัลชิดลม
ทันตแพทย์หญิงราภรณ์ (วิทยสารรณยุต) บัวทองศรี
คุณรุ่งรักษ์ จันทศาสวัต - คุณศุภกร จันทศาสวัต
อาจารย์เรณู เดือนดาว - คุณทิพย์วรรณ บุรีรัตน์
นายแพทย์เรืองชัย วัชรพงศ์
คุณเรืองยศ พิบูลสงคราม
โรงงานเทียนสนามชัย
โรงเรียนทอสี ครอบครัวบุปผาสวัสดิ์ รัชตาตะนันท์

โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นนทบุรี
คุณลพชัย - คุณปทุมมาศ แก่นรัตนะ
พันเอกหญิง ลลิดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
พลตำรวจโท ล้วน - คุณเพียงใจ ปานรศทิพ
ร้อยเอก ละเมียน บุณยะมาน
คุณละออ ตั้งคารวคุณ
คุณละเอียด คุณวัฒน์ และครอบครัว
คุณลิลลี่ กิตะพาณิชย์
ลูกหลานบ้านสวนจิตร
ลูกหลาน พลตรี น้อม เกตุนุติ และเรืองยศ พิบูลสงคราม
พลโท เลิศ - แพทย์หญิงสว่างใจ พึ่งพักตร์
คุณเลี่ยวฮวด แซ่ปึง สุมิตรจำปาศรีพานิช
คุณหญิงวนิดา พูนศิริวงศ์
คุณวรพจน์ - คุณสมพิศ ด่านชัยวิจิตร
วรวัฒน์พาณิชย์ เชียงใหม่
คุณวรวิมล ณ ระนอง
คุณวรากร - คุณพรพิไล ไรวา
คุณวัง เพ็ญชาติ และครอบครัว
คุณวัชรี เจนพานิชการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วัฒนวรรณ สงวนเรือง
วัดป่าเขาน้อย บุรีรัมย์
คุณวัธนี พรรณเชษฐ์
พลเอก วันชัย - คุณหญิงสุวิมล จิตนำนงค์
คุณวันทนา ศีละยูวะ
คุณวันนิวัติ - คุณจีรพันธุ์ ศรีไกรวิน
พันเอก วัลลภ มณีเชษฐา
คุณหญิงวัลลีย์ พงษ์พานิช
คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย์
คุณวาริน - คุณผาณิต พูนศิริวงศ์
คุณวาสนา ตามสกุล
คุณวิจิตรา กุลแพทย์
คุณวิชัย - คุณประไพ อมรวารีสมาน (เชียงใหม่)
คุณวิชัย - คุณรัตนาวดี รัตนาวดี
คุณวิชัย - คุณสุกัญญา ตันตราธิวุฒิ
พันโท นายสัตวแพทย์วิชาญ ค้ามีผล (นิสิต ม.เกษตรศาสตร์ ผู้รับทุน "กิตติขจร" ปี ๒๕๓๒ - ๒๕๓๖)
คุณวิชิต - คุณสมพงษ์ คุณวัฒน์
พลเรือเอก วิเชษฐ์ - คุณหญิงจรินทร์ การุณยวณิช
คุณวิเชียร - คุณอุไรลักษณ์ คุ้มญาติ จ.ตาก
คุณวิเชียร สุขสถาวรพันธุ์
พลตำรวจตรี นายแพทย์วิเชียร สุนทรศิริ และครอบครัว
ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิทยา นาควัชระ
คุณวิทยา เวชชาชีวะ และครอบครัว
คุณวินัย - คุณสมนวล เลาหประสิทธิ์
คุณวินัย - คุณอาภรณ์ บุญโสภณ
พลเอก วินิต - คุณบุญญาลักษณ์ เทศวิศาล
คุณวินิต - ศ. แพทย์หญิงภัทรพร อิศรางกูร ณ อยุธยา
พลตรี วิบูลย์ศักดิ์ - ร้อยเอกหญิง ปฏินุช หนีพาล
คุณวิภาวดี พัฒนพงศ์พิบูล
พลเรือเอก วิมล - คุณชัตสุนี สินธุสิงห์
พลเอก วิมล - พันตรี คุณหญิงมาลี วงศ์วานิช
คุณวิระ รมยะรูป
คุณวิโรจน์ เอื้อชัยเลิศกุล
คุณวิไลลักษณ์ ศารถไพบูลย์
ดร. วิวัฒน์ - คุณทิพพาวดี มุ่งการดี
คุณวิเวก - คุณสมประสงค์ ปางพุฒิพงศ์
คุณวิสิทธิ์ เจริญชัยพงศ์
พลโท วิสูตร - คุณสุดาภรณ์ ตุลยสุวรรณ
คุณวีรวัฒน์ รัตนธิคม จ.ตาก
คุณวีระจิตต์ วนรักษ์
พลเอก วีระยุทธ - คุณยินดี อินวะษา
คุณวีระอนงค์ จุลละทรัพย์
พลตรี วุทธิไกร ผาลิโน เจ้ากรมจเร ทหารบก
คุณศมน ทิมทอง (อารี วิชิตะกุล) และครอบครัว
พลเอก ศรชัย - คุณวรรณา สุวรรณมณี
คุณศรฝน ลีราภิรมย์ หจก. อาลีเดคคอร์
แพทย์หญิงศรีประยูร ประศาสน์วินิจฉัย
คุณศรีภูมิ - ม.ร.ว. วรรณภรณ์ ศุขเนตร
คุณหญิงศรีศิริ กฤษณจันทร์
นายแพทย์ศรีสุข พร้อมพงศ์ศรี และครอบครัว
ศาสตราจารย์ศรีสุภางค์ พูลทรัพย์
คุณศรีเสาวภา - คุณเก็จพิรุณ - คุณจอมสุรางค์ - คุณพนาสัณฑ์ - คุณบงกชมณี เกาะสุวรรณ์
คุณศักดา หาญบุญตรง
พลเอก ศัลย์ ศรีเพ็ญ
คุณศานติ - คุณฉฎา บุปผเวช
คุณศิริลักษณ์ บุรินทร์วัฒนา
คุณศิริลักษณ์ รัตนากร
คุณศุภโชค พยัฆะ
หม่อมหลวงศุลีรัชต์ วัชรีวงศ์
ศูนย์รวมพรมเอ็คซเพรซ
คุณโศภี โชติกะพุกกณะ
ศาสตราจารย์ ดร. สกล - คุณพูนพันธ์ พันธุ์นัย
คุณสงกรานต์ - คุณศรีวรา อิสสระ
นายแพทย์สงคราม - คุณหญิงสุมนา ทรัพย์เจริญ
คุณสนั่น เกตุทัต และครอบครัว
คุณสนาม เสนานิกรม

พลตำรวจตรี สนิท - ดร. ดวงทิพย์ สุรินทราทิพย์
คุณสมคะเน หงส์ลดารมภ์
คุณสมชาย แก้วทอง
คุณสมชาย พิศิษฐ์จริง
พลโท สมเดช - คุณไพเราะ พูลเกษ
พลเรือโท สมนึก เทพวัลย์ และครอบครัว
คุณสมปอง - คุณเตือนแข สงวนบรรพ์
คุณสมพร คงสิทธิ์
คุณสมร ตุลวรรธนะ
คุณสมศรี จันทรประเสริฐ ร้านสังฆภัณฑ์ ร่มเย็น ปากเกร็ด
คุณหญิงสมศรี วิจิตรานุช
ดร. สมศักดิ์ ลีสวัสดิ์ตระกูล
คุณสมสิริ (ปุ้ย) เทพหัสดินทร์
นายแพทย์สมสิริ สกลสัตยาทร
สมาคมคนตาบอดแห่งประเทศไทย
สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนสวนกุหลาบ นนทบุรี
สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนสอนคนตาบอด กรุงเทพ
สมาคมศิษย์เก่าสวนกุหลาบ นนทบุรี
คุณสมาน - คุณเพ็ญพรรณ อินทวิมลศรี
พลโท สมิง ไตลังคะ และครอบครัว
คุณสยาม - คุณอรวรรณ สังวริบุตร
คุณสรวีย์ (หนูนิด) - คุณสายพิณ เชียงใหม่
หม่อมราชวงศ์สฤษดิคุณ - คุณเดือนเด่น กิติยากร
สวนกุหลาบ ๖๘ (๒๔๙๒ - ๒๔๙๙)
นายแพทย์สวัสดิ์ โพธิกำจร
นายแพทย์สัญชัย - แพทย์หญิงอรทัย วิชัยลักษณ์
พลตำรวจเอก สันต์ - คุณหญิงเกิดศิริ ศรุตานนท์
คุณสันติ - คุณวราภรณ์ ส่งเสริมสวัสดิ์
คุณสันติ - คุณอรุณี ภิรมย์ภักดี
คุณสันติ คุณาวงศ์
คุณสาคร สุขศรีวงศ์
พันโท สามารถ คงสาย
คุณสายวรุฬ ชัยวานิชศิริ
คุณสายสนม กิตติขจร และคุณสุภาพร อินทรสูต
คุณสายสุนีย์ วงษ์สุวรรณ และครอบครัว
คุณสาโรจน์ พรประภา
แพทย์หญิง คุณหญิงสำหรี จิตตินันทน์
สำนักงานบัญชี ทนายความ เสถียร และเพื่อน
คุณสำราญ ฉายวัฒนา และครอบครัว อ.สามเงา จ.ตาก
นายแพทย์สำลี - คุณดวงรัตน์ (อินทกนก) เปลี่ยนบางช้าง
คุณสำแล และครอบครัว
ท่านผู้หญิงสำอางวรรณ ล่ำซำ
คุณสิงหเทพ เทพกาญจนา
คุณสินีนาฏ โพธิเวส
ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต
คุณสิริรัตน์ - คุณดารณี
คุณสืบชัย - คุณทิพยรัตน์ ไชยนุวัติ
คุณสุกันยา สวัสดิโรจน์ คุณสุกัญญา ชลศึกษ์ (กฤษณา อโศกสิน)
คุณสุขุม นวพันธ์
คุณสุโข วงศ์เธียรทอง
คุณสุจิตรา ธิติวรธำรง
พันเอก สุชาติ ศุภประเสริฐ
คุณสุชิน ภัสสรภิญโญสกุล
คุณสุดฤทัย จินดาพร และครอบครัว
คุณสุดสวาสดิ์ มังคะลี
พลเอก สุเทพ - คุณหญิงวิสาขา สีวะรา
คุณสุธาร สุขยางค์
คุณสุธี - คุณผ่องลักษณ์ ประศาสน์วินิจฉัย
ดร. สุธีรพันธ์ - คุณพนรัตน์ กรลักษณ์
พลตำรวจเอก สุนทร ซ้ายขวัญ
รักษาการแทนผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ
ดร. สุบิน ปิ่นขยัน
คุณสุประวัติ - คุณนีรนุช ปัทมสูต
คุณสุปรีชา - คุณชูจิต อเนกวณิช
คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์
คุณสุภาพ หอประสาทสุข
คุณสุภาพ มะโนทัย ร้านผ้าเงิน-ผ้าทอง
คุณสุภาพรรณ พิชัยรณรงสงคราม
ทันตแพทย์หญิงสุภาภรณ์ จงวิศาล
คุณสุมน ปราณีประชาชน
คุณสุเมธ ดารกานนท์ และครอบครัว
คุณสุรชัย เลิศธนกุล
คุณสุรชัย เหลืองไชยวัฒน์
พันเอก สุรพล - คุณเพชรชุดา (รัตนทารส) เกษประยูร
คุณสุรพล สร้างสมวงศ์
พลเรือโท สุรศักดิ์ ศรีอรุณ ผู้ทรงคุณวุฒิเศษกองทัพเรือ
คุณสุรินทร์ อัษฎาธร
คุณสุรีย์ คชเสนี และครอบครัว
คุณสุรีย์ บุญประสงค์กิจ
คุณสุรีย์ มีสุวรรณ
คุณสุรีย์ อรรถคัมภีร์
คุณสุลักษณ์ มีชูทรัพย์
คุณสุวรรณี ศรีเพ็ญ
คุณสุวิทย์ ตันติสุนทร และครอบครัว

ดร. สุวิทย์ ยอดมณี และครอบครัว
ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี
คุณยายเสงี่ยม แจ่มใส วัดป่านานาชาติ
คุณเสถียร เผือกสามัญ (บางมด)
ดร. เสนาะ - คุณหญิงนงนุช อูนากูล
คุณเสนาะ พันธุมเสน
คุณเสริมรัตน์ สุธีวงศ์
รองศาสตราจารย์ ดร. เสาวรส อักษรนันท์
คุณแสงเดือน บุญโยประการ
คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
พลโท โสภณ ศีลพิพัฒน์
คุณโสภณ กล้วยไม้ ณ อยุธยา
คุณโสภาพิศ อหันทริก และครอบครัว
ห้างเซ็นโทซ่า จ.ขอนแก่น
ห้างหุ้นส่วนจำกัด เดชาก่อสร้าง
ศาสตราจารย์หิรัญ รดีศรี และภริยา
พ'๒๐ (นิติศาสตร์ จุฬาฯ รุ่น ๒๐)
องค์การทหารผ่านศึก
พันเอก อดุลย์ สุวรรณตรา
ทันตแพทย์หญิงอนัญญา ภาสวรกุล
พลตรี อนันต์ - คุณนิภา ยูสานนท์
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์อนันต์ - คุณหญิงเยาวรัตน์ เตชะเวช
คุณอนันต์ - หม่อมราชวงศ์อรพรรณ สุคันธนาค
คุณอนันต์ ก้องสว่างชัย
พลตำรวจตรี อนุชา ทับสุวรรณ และครอบครัว
พันโท อนุมาศ - คุณเอลิสา พินิจชอบ
ร้อยโท อภินันท์ - ผศ. ศิราพร ณ ระนอง
คุณอภิพงศ์ - คุณสุชาดา ชัยนาม
คุณอภิวัชร์ ดวงทองคำ
คุณอมร - คุณนิภาพร อมรพงศ์ชัย
ดร. อมร - คุณมุกดา จันทรสมบูรณ์
คุณอมร วีระพงษ์
คุณอมร สุคนธ์ปิตุมาต
คุณอมเรศ - คุณภัทรา ศิลาอ่อน
พันเอกหญิง คุณหญิงอรชร คงสมพงษ์
คุณอรรสนีย์ (แอ๊ว) ศรีมาค
คุณอร่าม - คุณสมร ศุขะทัต และครอบครัว
คุณอรุณี วิชิตะกุล และครอบครัว
คุณอลินดา โชตินฤมล (เชียงใหม่)
คุณอ้อพร อัครเศรณี
อ๋อย - หนูใหญ่
คุณอังกูร - คุณประวีณ ธรรมบุตร
พลตำรวจตรี อังกูร - คุณสุพัฒนา อาทรไผท
พลโท อัจจ์ - พันเอกหญิง ประไพ บุญกระพือ
คุณอัจฉรา เตชะไพบูลย์
คุณอัจฉรา หะริณสุต
คุณอัจฉราวรรณ เจียรธนพร
คุณอัญมณี สุรพลพิเชษฐ์
คุณอัธยา ลือสกล
พลเรือตรี หม่อมหลวงอัศนี - ท่านผู้หญิงวราพร ปราโมช
คุณอาทร - คุณสมศรี ปทุมสูตร
พลเอก อาทิตย์ - คุณพรสรรค์ กำลังเอก
คุณอาภรณ์รัตน์ รัตนทารส
คุณอาภัสรา หงสกุล
คุณอารีรัตน์ - คุณสุพจน์ ชมบุญ
คุณอาสา สารสิน
คุณอำนวย ศรีจันทร์
คุณอำนาจ - คุณจันทิรา วรชาติ
คุณอิทธิพล - คุณจินตนา เอี่ยมเจริญยิ่ง
พลเอก อิสระพงศ์ หนุนภักดี
คุณอุดม - คุณศิริรนันท์ วิชยาภัย
พลเรือตรี อุดม - คุณสำอางค์ เจตสมมา (ระยอง)
พลเรือเอก อุดม - คุณหญิงลออ พุ่มหิรัญ
คุณอุดร ตันติสุนทร
คุณอุทัย ยังประภากร
คุณอุทิศ วิเศษแพทยา
คุณอุทุม เผือกสามัญ (บางมด)
คุณอุ้ม ครูสอนดนตรีไทย
คุณอุมภฤณ ตัณฑ์วิไล
คุณอุไรลักษณ์ มหาคุณ
พันเอกหญิง อุไรวรรณ โกมลบุณย์
คุณอุษา ปลูกสวัสดิ์ และครอบครัว
คุณอุษา โรจน์อัศวมงคล
คุณแอน พิชัยศรแผลง
คุณโอ๊ค - คุณสุจิตรา บุญเกิด
คุณโอบอ้อม สุวรรณทัต และครอบครัว
หม่อมราชวงศ์โอภาศ - คุณหญิงอัมพร กาญจนะวิชัย
Casero Building Products Ltd.
Fortis Bank
Julie - Tukta - Orapin
Thai Flying Service Co., Ltd.
Thailand Campaign to Ban Landmines
คุณ Yoko และครอบครัว

นับตั้งแต่ท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลกรุงเทพ โดยเป็นคนไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์ ท่านก็ได้รับการตรวจรักษาและพยาบาลอย่างดียิ่ง จากคณะแพทย์และพยาบาล เป็นเวลา ๕ เดือนเศษ ทุกๆ คนรู้สึกมีความผูกพันกับพวกเราประดุจลูกหลาน หลายคนร้องไห้เสียใจเมื่อท่านจากไป

เมื่อท่านจอมพล ถนอม ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานโกศ มณฑปและน้ำอาบศพ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ตลอดเวลา ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน และครบ ๑๐๐ วัน ในการนี้ได้มีผู้มารดน้ำศพ และเคารพศพจำนวนมาก หลายคณะและหลายท่านได้มาเป็นเจ้าภาพในพิธีสวดพระอภิธรรม หลายคณะหลายท่านได้มอบเงินสมทบทุน "ทุนจอมพล ถนอม กิตติขจร เพื่อการศึกษา"

ครั้นเมื่อครอบครัว กิตติขจร ขอพระราชทานเพลิงศพ กระทรวงกลาโหม กองบัญชาการทหารสูงสุด กองทัพบก กองทัพเรือ และกองทัพอากาศ ได้ร่วมกันจัดหาทุนในการพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หนังสือนี้ นอกจากจะเป็นหนังสือที่ทำให้ระลึกถึงท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร แล้ว ยังอาจจะเป็นประโยชน์ต่อท่านผู้สนใจ ทั้งในด้านการทหาร การเมือง ทั้งในและต่างประเทศ และการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยไม่มากก็น้อย

พวกเราทุกคน รู้สึกซาบซึ้งและประทับใจในความมีมุทิตาจิต ความเคารพรัก และความศรัทธาที่ท่านทั้งหลายมีต่อท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร จึงขอขอบพระทัย และขอบพระคุณทุกๆ ท่าน เป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้ ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก โปรดดลบันดาลให้ท่านทั้งหลายประสบแต่ความสุขสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลตลอดไป

ท่านผู้หญิง จอมพล กิตติขจร

บุตร ธิดา หลาน และเหลน

คุณเนาวรัชต์ ธรรมสโรช ได้กรุณาประดิษฐ์ดอกไม้จันทน์อันสวยงามในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งครอบครัว "กิตติขจร" รู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจอันยิ่งใหญ่ของเธอเป็นอย่างสูง

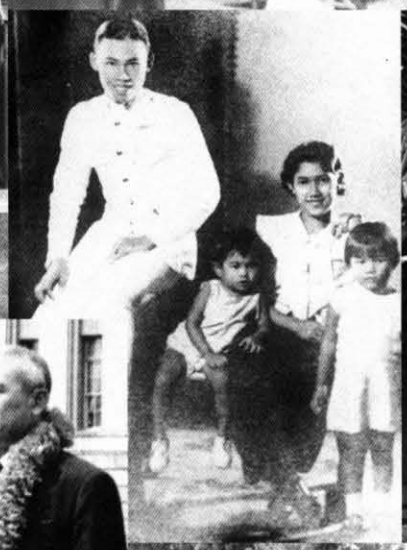
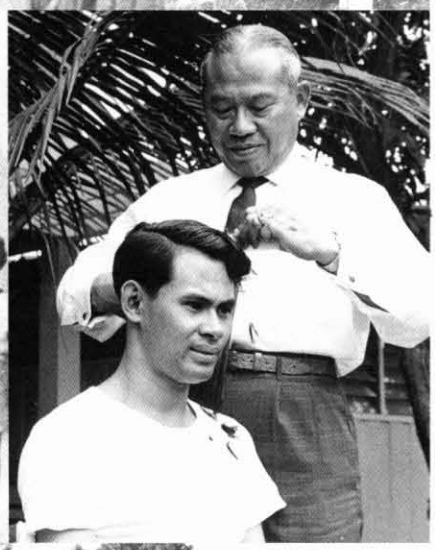

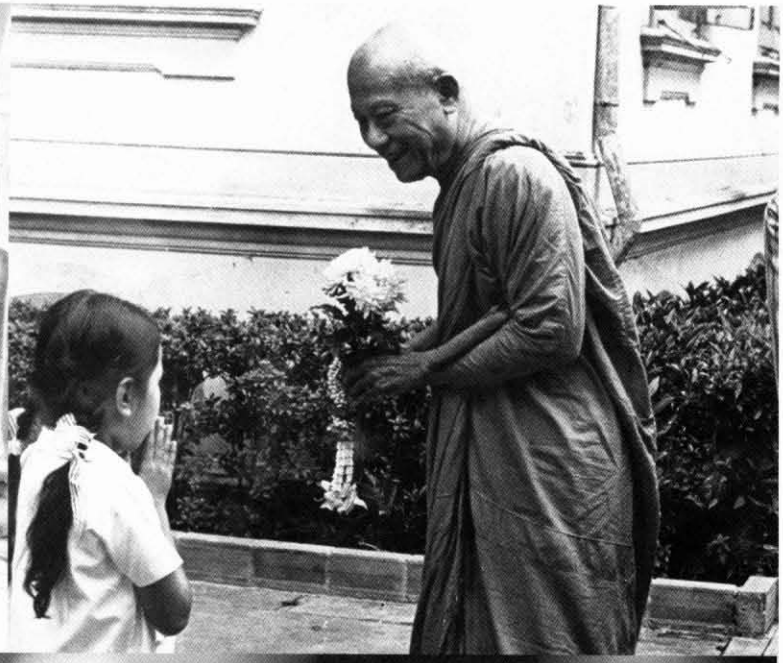

จัดพิมพ์โดย

กองทัพไทย

อันประกอบด้วย

กองบัญชาการทหารสูงสุด

กองทัพบก

กองทัพเรือ

กองทัพอากาศ

สร้างสรรค์ศิลปกรรม

อัจฉราวดี สุดประเสริฐ

พิมพ์ที่

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๘๘๒-๑๐๑๐, ๐ ๒๔๒๒-๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐ ๒๔๓๔-๑๓๘๕

E-Mail : info@amarin.co.th Homepage : http://www.amarin.co.th

บ 1157

อศ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
ถ131อ จอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ
2548 ถนอม กิตติขจร.